

**MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
KATEDRA GEOGRAFIE**

Mgr. Miloš FŇUKAL

**POLITICKOGEOGRAFICKÝ VÝVOJ JUGOSLÁVSKÉHO
PROSTORU OD 70. LET MINULÉHO STOLETÍ DO
SOUČASNOSTI**

Disertační práce

Školitel: doc. RNDr. Stanislav Řehák, CSc.

Brno 2000

Touto cestou bych chtěl poděkovat všem, kteří mi jakoukoliv formou pomohli dokončit tuto disertační práci.

Moje poděkování patří především doc. RNDr. Stanislavovi Řehákovi, CSc. za jeho cenné rady a připomínky a za všechnen čas, který mi v souvislosti s touto prací věnoval.

ABSTRACT

Political-geographical development of ex-Yugoslav territory since the 1870s up to the present

The aim of the submitted dissertation thesis is to characterize the changes of the political-geographical organization of the former Socialistic Federative Republic of Yugoslavia territory in the period of Berlin congress (1878) up to the present days and their interpretation, with a special reference to the decline of this state. The thesis resumes the changes of political boundaries in the western (Illyrian) part of the Balkans and pays attention to the external boundaries and to the administrative structure of the Yugoslav State. It defines the individual stages of these changes with respect to the main bonds to the intern and extern political forces, characterizes in detail the disintegration of Yugoslavia and, at the end, evaluates the political-geographical influence of the position, geographical environment and historical development of the observed territory.

Main conclusions:

The location of the territory of the former Yugoslavia on the boundary of influence of several different cultures and its physical-geographic conditions created pre-conditions for the blending (in a territorial sense) of the opposing cultural, political and ideological influences, and, at the same time, for the mediation of these influences to the local population in their extreme and thus necessarily conflicting form. We may see in this one of the reasons of the formation of several ethnical groups communicating with difficulty on a territory principally homogeneous from the linguistic point of view.

The result of the migration complex connected to the penetration of the Osmanli Empire into Europe and to its ousting from the Balkans and the consequence of the religion assuming the role of the main criterion of the ethnogenesis is a situation, where the areas ethnically and culturally completely homogeneous (often only as a result of ethnical purges) exist along with large stretches where two or even three different nations are blended. This situation makes any attempts to 'homogenize' the territory practically impossible. We may even state that the individual ethnical groups have been successively *torn out of their geographical framework* and deprived in this way of one of the most important prerequisites of a national state existence.

These geographical and historical circumstances came to light especially in the Illyrian part of the Balkans, i. e. on the territory of the former Yugoslavia. The political-geographical development of the given area in the observed period was significantly influenced by several facts:

- different historical development of the individual southern Slavonic nations connected to a long-term effects of different historical traditions

- asynchronous character of the ethnogenesis of modern nations, some of them of a relatively recently origin
- non solution of a national question after 1918
- unequal economic development after 1945
- outer influences

In course of the 20th century, the Yugoslav State was founded twice. However, it was not based on a historical predetermination, but it was due to a set of contemporary inner and outer circumstances. The experience of the first Yugoslavia (1918 – 1941) showed that the realization of a unitary form of a cohabitation of the southern Slavonic nations is impossible. The experience of the second Yugoslavia (1943 – 1991) indicated that even a long period of a relative multinational conciliation does not prevent an explosion of nationalistic animosities under convenient inner and outer conditions.

The disintegration of Yugoslavia in 1991 and an effort of the individual southern Slavonic nations to implement mutually incompatible nationalistic programs confronted Europe with a reality of the *ethnic war* and with the related security and humanitarian risks. The peace that the international community has eventually managed to settle has all the signs of a provisional arrangement and the future development, especially with respect to the unfulfilled aspirations of the Albanian ethnic group, will probably be very problematic.

OBSAH

1	ÚVOD	8
2	CÍLE PRÁCE	9
3	METODY VÝZKUMU	10
4	PŘEHLED LITERATURY	12
5	HISTORICKÉ POZADÍ POLÉ ORGANIZACE ILYRSKÉ ČÁSTI BALKÁNU V 2. POLOVINĚ	
19. STOLETÍ	16
5.1	TURECKO.....	17
5.1.1	Černá Hora.....	19
5.1.2	Srbsko.....	19
5.2	RAKOUSKO-UHERSKO.....	21
5.2.1	Rakouské země.....	21
5.2.2	Uhersko.....	23
6	POLITICKÉ A SPOLEČENSKÉ ZMĚNY NA BALKÁNĚ V LETECH 1877 - 1912	26
6.1	VELKÁ VÝCHODNÍ KRIZE A BERLÍNSKÝ KONGRES (1875-1878)	27
6.2	VÝVOJ OD BERLÍNSKÉHO KONGRESU DO ROKU 1912	29
6.3	VÝVOJ NACIONALISTICKÝCH Hnutí JIŽNÍCH SLOVANŮ, JIHOSLOVANSKÁ A JUGOSLÁVSKÁ IDEA.....	30
6.3.1	Základní politické a programové koncepce v jihoslovanském prostředí (vymezení pojmů).....	30
6.3.2	Jihoslovanství a alternativní politické koncepce v Rakousku-Uhersku.....	33
6.3.3	Jihoslovanství a alternativní politické koncepce v Srbsku a Černé Hoře.....	35
6.3.4	Makedonská otázka	36
6.3.5	Jazyková otázka.....	38
6.4	SHRNUTÍ.....	40
7	BALKÁNSKÉ VÁLKY	41
7.1	DIPLOMATICKÁ PŘÍPRAVA BALKÁNSKÝCH VÁLEK.....	41
7.2	PRVNÍ BALKÁNSKÁ (SPOJENECKÁ) VÁLKA	42
7.3	DRUHÁ (MEZISPOJENECKÁ) BALKÁNSKÁ VÁLKA.....	43
7.4	SHRNUTÍ.....	43
8	PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA	46
8.1	VÁLEČNÉ CÍLE JEDNOTLIVÝCH ZEMÍ	46
8.2	OKUPAČNÍ SPRÁVA V SRBSKU A ČERNÉ HOŘE	48
8.3	UKONČENÍ VÁLKY, DOHODY O PRÍMĚŘÍ	49
9	VZNIK JUGOSLÁVIE	50
9.1	HISTORICKÉ POZADÍ VZNIKU JUGOSLÁVIE	54
10	HRANICE JUGOSLÁVIE	58
10.1	HRANICE SHS - RAKOUSKO	58
10.2	HRANICE SHS - MAĎARSKO	59
10.3	HRANICE SHS - BULHARSKO	61
10.4	HRANICE SHS - RUMUNSKO	61
10.5	HRANICE SHS - ŘECKO.....	62
10.7	HRANICE SHS - ALBÁNIE	63
10.8	SHRNUTÍ.....	64
11	SPORY O VNITŘNÍ USPOŘÁDÁNÍ STÁTU	66
11.1	PŘIJETÍ ÚSTAVY KSHS	66
11.2	POLITICKÉ STRANY A JEJICH PŘEDSTAVY O USPOŘÁDÁNÍ ZEMĚ.....	67
11.3	ZMĚNY PO PŘEVRAU V ROCE 1929	69
11.4	JEDNÁNÍ CVETKOVIČ – MAČEK, NÁZORY NA USPOŘÁDÁNÍ JUGOSLÁVIE V OBDOBÍ 1939 - 1941	69
12	ZAHRANIČNÍ POLITIKA A MEZINÁRODNÍ POSTAVENÍ JUGOSLÁVIE V LETECH 1918 - 1941...	72

13	ADMINISTRATIVNÍ ČLENĚNÍ JUGOSLÁVIE V OBDOBÍ 1918 - 1941	74
13.1	STAV PŘED SJEDNOCENÍM SPRÁVY (1918 – 1922).....	74
13.2	ADMINISTRATIVNÍ ČLENĚNÍ V LETECH 1922 – 1929.....	76
13.3	ADMINISTRATIVNÍ ČLENĚNÍ V LETECH 1929 – 1939.....	76
13.4	ADMINISTRATIVNÍ ČLENĚNÍ V LETECH 1939 – 1941.....	78
14	ROZDĚLENÍ ÚZEMÍ JUGOSLÁVIE V ROCE 1941	82
14.1	NĚMECKÁ MOCENSKÁ ZÓNA.....	84
14.1.1	<i>Srbsko</i>	84
14.1.2	<i>Území připojená přímo k Německu</i>	86
14.1.3	<i>Území připojená k Bulharsku</i>	87
14.1.4	<i>Území připojená k Maďarsku</i>	88
14.2	ITALSKÁ MOCENSKÁ ZÓNA.....	89
14.2.1	<i>Anektovaná území</i>	89
14.2.2	<i>Lublaňsko</i>	89
14.2.3	<i>Černá Hora</i>	89
14.2.4	<i>Území připojená k Albánii</i>	90
14.2.5	<i>Chorvatsko</i>	90
14.3	ZMĚNY V OKUPAČNÍM REŽIMU V PRŮBĚHU VÁLKY	94
15	OSVOBOZENÍ JUGOSLÁVIE	96
16	URČENÍ VNĚJŠÍCH HRANIC POVÁLEČNÉ JUGOSLÁVIE.....	98
16.1	HRANICE JUGOSLÁVIE S MAĎARSKEM, BULHARSKEM A RUMUNSKEM.....	98
16.2	HRANICE JUGOSLÁVIE S ALBÁNÍÍ.....	99
16.3	HRANICE JUGOSLÁVIE S RAKOUSKEM	99
16.4	HRANICE JUGOSLÁVIE S ITALÍÍ.....	100
16.5	SHRNUTÍ.....	104
17	VZNIK FEDERACE A UTVOŘENÍ SUBJEKTŮ FEDERACE.....	106
17.1	VYTVOŘENÍ SUBJEKTŮ FEDERACE	106
17.2	HRANICE FEDERÁLNÍCH JEDNOTEK	110
17.3	CHARAKTER JUGOSLÁVSKÉHO FEDERALISMU A JEHO VÝVOJ	115
18	ZAHRANIČNÍ POLITIKA A MEZINÁRODNÍ POSTAVENÍ POVÁLEČNÉ JUGOSLÁVIE ..	120
19	ADMINISTRATIVNÍ STRUKTURA REPUBLIK POVÁLEČNÉ JUGOSLÁVIE.....	122
20	HISTORICKÉ OKOLNOSTI ROZPADU JUGOSLÁVIE	124
21	VÝVOJ JEDNOTLIVÝCH STÁTŮ PO DOSAŽENÍ NEZÁVISLOSTI.....	137
21.1	BOSNA A HERCEGOVINA	137
21.1.1	<i>Vance-Owenův plán</i>	137
21.1.2	<i>Owen-Stoltenbergův plán</i>	137
21.1.3	<i>Mírový plán kontaktní skupiny</i>	140
21.1.4	<i>Americký mírový plán</i>	140
21.1.5	<i>Bosna a Hercegovina po daytonské mírové smlouvě</i>	142
21.2	CHORVATSKO	144
21.3	SVAZOVÁ REPUBLIKA JUGOSLÁVIE.....	147
21.3.1	<i>Problém prečanských Srbů</i>	147
21.3.2	<i>Kosovský problém</i>	148
21.3.3	<i>Sandžacký problém</i>	150
21.3.4	<i>Vojvodinský problém</i>	150
21.3.5	<i>Černohorský problém</i>	151
21.4	MAKEDONIE	152
21.5	SLOVINSKO.....	153
22	ADMINISTRATIVNÍ STRUKTURA POSTJUGOSLÁVSKÝCH ZEMÍ	155
22.1	BOSNA A HERCEGOVINA	155
22.2	CHORVATSKO	157
22.3	JUGOSLÁVIE.....	159
22.3.1	<i>Srbsko</i>	159

22.3.2	Černá Hora.....	160
22.4	MAKEDONIE	160
22.5	SLOVINSKO.....	160
22.6	SHRNUTÍ.....	162
23	ZÁVĚR.....	163
23.1	Hlavní geografické vlivy polohy zkoumaného území na jeho obyvatelstvo a politickou organizaci..	163
23.2	Jihoslovanské národy - zvláštnosti etnogeneze a územního rozložení.....	165
23.3	Vztahy jihoslovanských národů, jejich politickogeografické důsledky	171
	SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	178
	SEZNAM TABULEK A OBRÁZKŮ	186

1 ÚVOD

Prostor, kterým se zabývá tato práce, tj. prostor bývalé Jugoslávie, lze považovat za politicky značně konfliktní a nestabilní. Vývoj v této části kontinentu jako by odporoval obecným trendům sjednocující se a „denacionalizující se“ Evropy a už proto k sobě neustále váže pozornost světové veřejnosti i politiků a vyvolává obavy ze jeho bezpečnostních, humanitárních i politických konsekvencí. Občas se zdá, že se Balkán stal jakýmsi pokusným polem, na kterém si místní nacionalisté ověřují, co vše je ještě ochotna Evropa tolerovat, a na kterém mezinárodní společenství, jen zčásti úspěšně, hledá metody zvládnutí znovuzrozeného nacionalismu, fenoménu, který projevil značně větší odolnost vůči „zapadním“ hodnotám, než si kdokoliv představoval v 80. letech.

Souhrn událostí spojených se vznikem, existencí a násilným rozpadem státu, který byl v prvních letech své existence ne zcela korektně označován jako „Království Srbů, Chorvatů a Slovinců“ a poté ještě nepřesněji jako „Jugoslávie“, je předmětem výzkumu celé řady vědních oborů, protože jejich příčiny jsou komplexního charakteru a jejich projevy zasáhly do všech sfér veřejného života. Jistě by bylo zajímavé zkoumání právních, jazykových, etických, filozofických, sociologických nebo náboženských aspektů konfliktu (a pro pochopení jeho podstaty se asi neobejdeme bez odboček do těchto oblastí). Pro geografii, pro kterou je charakteristický výzkum rozložení nejrůznějších geografických objektů a jevů v prostoru a čase, bude ale mít bezesporu zásadní význam hodnocení prostorových aspektů politických procesů, probíhajících ve zkoumaném území, tj. změn oblastí podléhajících politické moci jednotlivých aktérů konfliktu, změn jejich územní organizace a konec konců i změn rozložení nositelů nejrůznějších etnických, politických či historických identit v prostoru a čase.

Na posledním místě uvedený jev je bezesporu zásadní: můžeme se přít o podstatu konfliktu, který je pro některé projevem národně osvobozenického boje, pro jiné neblahým příslibem globálního konfliktu civilizací, pouhým následkem úsilí několika osob o získání politické moci, hrozným řáděním zločinného krvežíznivého národa či bolestným bojem za univerzální hodnoty demokracie a lidských práv, ve všech myslitelných interpretacích je však podstata problému stejná: vytrvalá snaha, aby množina nositelů stejných znaků (politických, kulturních, etnických) získala politicko-územní organizaci, resp. snaha, aby tato množina mocensky případně územně dominovala nad druhými.

Fascinující i znepokojující proměny, kterými během posledních staletí prochází oblast nám kdysi tak blízké země nastolují řadu palčivých otázek. Tato práce je pokusem o zodpovězení alespoň některých z nich.

2 CÍLE PRÁCE

Cílem předkládané disertační práce je charakteristika změn politicko-geografické organizace území bývalé Socialistické federativní republiky Jugoslávie v období od berlínského kongresu (1878) do současnosti a jejich interpretace, zejména ve vztahu k rozpadu tohoto státu.

V souladu s touto náplní si autor vytýčil tyto dílčí cíle:

- sumarizace změn politických hranic v západní (ilyrské) části Balkánu v uvedeném časovém horizontu (včetně stručnější a povrchnější charakteristiky politickogeografických poměrů oblasti před tímto obdobím),
- výzkum změn vnějších hranic a administrativní struktury jugoslávského státu,
- historickou etapizaci těchto změn s postižením hlavních vazeb na vnitřní i vnější politické síly,
- detailnější charakteristiku rozpadu Jugoslávie,
- zhodnocení politicko-geografických vlivů polohy, geografického prostředí, a historických tradic zkoumaného území.

3 METODY VÝZKUMU

Politická geografie používá v podstatě stejné metody výzkumu, jako jiné vědní disciplíny socioekonomické geografie, jejich počet je ale redukován a přizpůsoben jejímu hraničnímu charakteru. Šindler¹ popisuje metody práce politického geografa takto: „Výzkum se opírá o přímé pozorování faktů nebo studium pramenů, tj. archivních materiálů, statistických pramenů, map aj. Základem terénního výzkumu je bezprostřední pozorování a také metody anket a rozhovorů s osobami, jichž se daný problém týká, nebo jež mají na něj vliv. Pak následuje objasnění jevů, jejich klasifikace, hledání určitých pravidelností induktivní metodou a srovnávání podobných vztahů v prostoru i času. Přitom je hlavním vědeckým cílem hledání podobnosti forem a funkcí a také klasifikace a popis typů politických jednotek.“

Podobným způsobem postupoval i autor, vzhledem ke specifickému tématu neměla však jeho práce charakter „studia pramenů“, ale převážně studia, porovnávání a kritického hodnocení historických, historicko-právních, politologických a geografických, zčásti však i jazykovědných prací. Bohatým zdrojem informací byly i zprávy z denního tisku, agenturní zprávy, práce státně-propagační nebo politicko-propagační povahy apod. Tím, oproti klasickému politickogeografickému výzkumu, nabyla na důležitosti nutnost kritického zhodnocení všech přebíraných informací z hlediska jejich autentičnosti, objektivnosti a věrohodnosti. V případě agenturních zpráv toho bylo docíleno srovnáváním a ověřováním zpráv z různých zdrojů², u vědeckých děl historického charakteru snahou o odlišení základních pramenných materiálů (v textu práce jsou většinou citovány v originálním znění a jsou graficky odlišeny) od sekundárních zdrojů a komentářů, převzatých „z druhé ruky“ (ty jsou přeloženy a nejsou graficky odlišeny od základního textu). Přes tuto snahu se ale zřejmě není možno v práci, která není a priori historická, zcela vyhnout převzetí dílčích nepřesných údajů z tendenčních nebo národní euforií zatížených děl, produkovaných hlavně v 90. letech. Mimo rámec autorových schopností je například kritické zhodnocení údajů o počtu obětí válečných konfliktů, zejména 2. světové války, ve kterých údaje uváděné *všemi* srbskými historiky jsou v příkrém rozporu s demografickými projekcemi vytvořenými na základě údajů jednotlivých sčítání, problematické je i shromáždění hodnověrných údajů o průběhu válečných konfliktů v 90. letech.

Dalším zdrojem informací byly autorovi práce rozhovory a diskuse s pracovníky Oddelka za geografiju Ljubljanske Univerze, na kterém byl na ročním studijním pobytu, přednášky a semináře některých historiků a lingvistů a v neposlední řadě i rozhovory s přímými účastníky popisovaných

¹ ŠINDLER (1986), s. 35, bez změny smyslu mírně upraveno

² převážně slovinských, chorvatských a jugoslávských. Makedonský tisk je prakticky nedostupný, český v praxi zastával převážně srbofobní stanoviska (s drobnými výjimkami okrajových nacionalistických a levicověji zaměřených tiskovin, která mnohdy prezentovala opačně jednostranná stanoviska – např. Slovanská vzájemnost apod.)

událostí (vojáky na různých frontách občanské války, příslušníky mírových sil OSN apod.).

Při zpracování disertační práce bylo tedy použito následujících metod:

- 1. studium odborné literatury a její rešerše**
- 2. metoda řízeného rozhovoru**
- 3. analýza statistických dat**
- 4. komparativní analýza**

4 PŘEHLED LITERATURY

Výběr studované literatury byl podřízen tematice práce, proto byl zaměřen převážně na díla historická a geografická.

Česká a československá historiografie se o dějiny jižních Slovanů tradičně zajímá velmi intenzivně. Tento zájem pramení z jisté podobnosti dějinných procesů probíhajících v československém a jihoslovanském prostoru, z etnické a kulturní blízkosti našich národů, z tradiční politické orientace Československa ale i z jazykové příbuznosti. Ještě v předválečné době se jihoslovanskými dějinami zabývalo několik českých balkanologů, nejvýznamnější z nich byl nepochybně Konstantin Jireček (1854 - 1918), který se řadí mezi přední historiky Srbů vůbec¹, Frank Wollman², Milada Paulová³, Václav Žáček⁴ a další.

V poválečném období dochází k jistému ochlazení zájmu o Jugoslávii, vycházejí sice některé překlady ze srbochorvatštiny i původní práce (zejména v roce 1970 solidní syntéza Dějiny Jugoslávie⁵, dále např. v roce 1975 Češi a Jihoslované v minulosti⁶), z politických důvodů ale většinou autoři omezovali svůj zájem na období do roku 1945 a nepolemizovali s tradičním českým pojetím vzniku Jugoslávie jako jediného možného vyústění historického vývoje jižních Slovanů). Výrazný byl zájem o události druhé světové války⁷, o balkánské války, o období kolem vzniku Jugoslávie a o nejstarší dějiny.

K zásadnímu obratu došlo na počátku 90. let, kdy politické události v Jugoslávii podnítlily nebývalý zájem odborné i laické veřejnosti o zhodnocení poválečných dějin jihoslovanského státu a kdy se také otevřel prostor pro vědeckou diskusi o perspektivách a alternativách soužití jednotlivých jugoslávských národů. V řadě článků, úvah a knih výrazně převažují práce historického a publicistického rázu (z cizích namátkou neuvěřitelně odbytý překlad životopisu J. Broze-Tita⁸, reportážní kniha o občanské válce v Bosně⁹, zajímavé deníky manželky Slobodana Miloševiće Miry Markovićové¹⁰ atd.). Na rozdíl od českých žurnalistů, kteří bez hlubšího studia¹¹ přebírali (a mnohdy

¹ Zejména jeho dvojdílná *Geschichte der Serben*. Gotha, F. A. Perthes, 1911/1918, 442 + 288 s., která je dodnes vydávána

² lit. vědec

³ zaměřovala se na činnost jihoslovanské emigrace během 1. světové války a na její kontakty s T.G. Masarykem, zejména *Tajná diplomatická hra o Jihoslovany za světové války*. Praha, Vesmír, 1923, 187 s.

⁴ s jeho jménem jsou mj. spojeny práce Kol(1970), Češi a Jihoslované v minulosti (1975) atd.

⁵ Kol (1970)

⁶ *Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918*. Praha, Academia 1975, 751 s.

⁷ z českých autorů se tímto tématem zabýval především Tejchman (hlavně TEJCHMAN (1986), z knih necitovaných v přehledu literatury *Balkánský fašismus: fašistické hnutí a organizace zemích jihovýchodní Evropy*. Praha, Academia, 1989, 86 s., zčásti i *Ve službách Třetí říše: Hitlerovy zahraniční jednotky*. Praha, Mladá fronta, 1999, 246 s. vyšlo ale i několik překladů ze srbochorvatštiny (např. (STRUGAR (1965))

⁸ RIDLEY (1995)

⁹ VULLIAMY (1994)

¹⁰ MARKOVIĆ (1996)

¹¹ tím se nechci v žádném případě dotknout cti celé řady velmi dobře informovaných a zodpovědně svou práci provádějících novinářů (namátkou uvedme Jana Urbana, který se zabývá dlouhodobě problémem Kosova, přestože autor této práce v mnoha ohledech nesdílí jeho stanoviska)

dodnes přebírají) nekriticky protisrbské komentáře a líčili mnohdy probíhající konflikt jako boj proti srbskému bolševizmu nebo naopak zcela převzali srbská stanoviska (např. rodinnými vazbami se srbským prostředím spjatý Doleček¹²), dokázala si většina historiků i geografů a politologů uchovat značnou míru objektivitu a neskouzla k unáhleným a jednoznačným soudům.

V současnosti se zabývají jihoslovanskou problematikou zejména historici Miroslav Tejchman¹³, Miroslav Šesták, Ladislav Hladký a Jan Pelikán. Společně řešili první tři z nich v letech 1994 - 1996 s podporou Grantové agentury ČR projekt „Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie“. Výsledkem této práce bylo vydání stejnojmenného sborníku¹⁴, který byl jakýmsi předstupněm k dosud nejkomplexnější české syntézy jihoslovanských dějin vydané v roce 1998 pod názvem Dějiny jihoslovanských zemí¹⁵. Všichni tito autoři ve svých pracích zdůrazňují při hodnocení rozpadu Jugoslávie především osobní zodpovědnost politických vůdců. Do podvědomí veřejnosti se z nich dostal nejvýrazněji Jan Pelikán sérií článků ve Tvaru, Přítomnosti a různých denících, ve kterých polemizoval se „záměrnými zkresleními, kterými se zpravodajství českých médií o válce na Balkánu jen hemžilo“¹⁶.

Spíše okrajový zájem o aktuální dění v Jugoslávii projevíli čeští geografové¹⁷, z kterých v 90. letech věnovali soustavnější pozornost tomuto tématu pouze Vladimír Baar¹⁸ a tradičně i Dušan Trávníček¹⁹, prakticky nepovšimnuta zůstala Jugoslávie i v české politologii²⁰.

Úplný přehled prací českých balkanologů všech zaměření podávají pravidelně vydávané bibliografie²¹.

Světová, zejména anglosaská, historiografie i politická geografie a politologie věnovala jugoslávskému problému soustředěnou pozornost už od 60. let, obrovský počet studií se objevil i v 90.

¹² DOLEČEK (1999)

¹³ viz seznam literatury, z ostatních prací z hlediska tématu této práce zajímavé především: *Kořeny nenávisti (Z dějin chorvatsko-srbských vztahů)*. *Slovanský přehled*, 78, č. 4 (1992), s. 386-395, *Procentová dohoda Churchilla a Stalina o Balkánu*. *Historický obzor*, 5, č. 10 (1994), s. 223 - 227, *Bosenští a Hercegovští muslimové v letech druhé světové války*. *Slovanský přehled*, 83, 4 (1997), s. 427 - 439, zajímavý popularizační článek v *Týdnu Komunistická Jugoslávie: Rozpory byly jen potlačeny, nikoliv odstraněny* (roč. 6, č. 18 (26. 4. 1999), s. 70 - 73)

¹⁴ TEJCHMAN a kol (1996), dalším výsledkem bylo vydání přehledné Chronologie rozpadu Jugoslávie 1990 - 1995 (Slovanský přehled, 1996, č. 1)

¹⁵ ŠESTÁK a kol. (1998)

¹⁶ takto hodnotí sám své cíle ve sborníku těchto statí *Jihoslovanská krize* (PELIKÁN (1996), s. 3)

¹⁷ předválečné období může nabídnout větší počet výraznějších osobností zabývajících se politickogeografickými poměry na Balkáně: Stanislav Nikolau, Lev Vokáč (zejména Vokáč, L. (1936): *Albanie v mezinárodní politice s hlediska geopolitického*. Sborník Československé společnosti zeměpisné, roč. 42, s. 137 - 143), Viktor Dvorský, Jiří Viktor Daneš (viz seznam literatury), různé monografie o Jugoslávii vycházející v poválečném období se politických témat dotýkaly jen letmo (BOHÁČ (1968), TYL (1981))

¹⁸ zejména BAAR (1997)

¹⁹ viz seznam literatury

²⁰ pozoruhodná je ale např. Baršova studie (BARŠA(1997)), která byla v rozšířené podobě uveřejněna i v knize Barša, Pavel - Strmiska, Maxmilián (1999): *Národní stát a etnický konflikt: Politologická perspektiva*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 92 - 140.

²¹ BENDA, Klement a kol. (1966): *Bibliografie československé balkanistiky 1945 - 1965*. Praha, Československá akademie věd, Ústav dějin evropských socialistických zemí

DOROVSKÝ, Ivan - ROMPORTLOVÁ, Marta (1973): *Bibliografie československé balkanistiky 1969 - 1979*. Brno,

letech. Tyto práce jsou rozdílné úrovně, cenný na nich je především pohled na dějiny oprostěný od středoevropských a balkánských „historických mýtů“, na druhé straně však často podceňují vliv historických stereotypů a tradičního výkladu dějin na konkrétní politická rozhodnutí. Zejména práce politologické a zčásti i geografické proto občas navrhuji řešení, která jsou naprosto cizí mentalitě obyvatel bývalé Jugoslávie, protože si neuvědomují rozdílnosti západoevropského a balkánského nacionalismu²². Autorův výběr publikací z tohoto okruhu byl víceméně náhodný, jeho hlavním cílem bylo korigovat a dokreslit údaje primárně přebírané od jugoslávských a postjugoslávských autorů.

Na rozdíl od Československa se v Jugoslávii rozvíjela poměrně bouřlivě politická geografie a autor tak mohl čerpat z děl Chorvatů Mladena Klemenčiče a Radovana Paviče, Slovinců Antona Melika, Vladimira Klemenčiče a Antona Gosara Srba Kosty Čavoškiho apod. V 90. letech většina politických geografů sklouzla na úroveň nacionální nebo nacionálně-propagandistickou úroveň, i když značně etnocentrický ráz vykazovala jejich díla už v 80. letech a do jisté míry se tak zařadila do proudu politické a historické propagandy, která ideologicky „připravovala“ události 90. let.

Podobný proces ostatně probíhal i mezi jugoslávskými historiky, zejména pro veškerou produkci 90. let je proto nutný velmi obezřetný hodnotící přístup, protože mnohdy se autoři těchto prací nedokázali oprostít od osobní zkušenosti a prezentovali v podstatě politicky diktované interpretace dějinných událostí případně neodlišili ve svých dílech historické události od historických mýtů (asi v nejostřejší formě se to týká nadprodukce děl o Kosovu, kterých se objevilo (zejména po roce 1989) několik desítek). Z těchto důvodů vybral autor pro svou práci z rozsáhlého souboru děl jihoslovanských historiků práce v těchto okruzích:

- různé edice dokumentů²³ případně komentované edice dokumentů, zejména starší ale spolehlivé práce Ferdo Čulinoviče, které jsou navíc svým charakterem (dějiny státu a práva) nejbližší tématu disertační práce²⁴,
- komplexní dějiny Jugoslávie,
- monografie a články zabývající se konkrétními hraničními spory a konflikty, případně otázkou politického statutu různých území²⁵
- různé nacionálně-euforické knihy, propagační tiskoviny a podobně, které byly hlavně využity jako zdroj mezi Jihoslovany tak oblíbených historických (a pseudohistorických) argumentů,

Univerzita J. E. Purkyně, 155 s.

²² pro ilustraci: WHITE, George W. (1996): Place and its role in Serbian identity, IN: HALL - DANTA (1996), s. 39 - 52 odsuzuje politické přijetí zásady etnického rozdělení Bosny s tím, že „etnická identita je dynamická v čase“, zřejmě tím myslí, že by se mělo mezinárodní společenství místo kreslení map zaměřit na změny této (etnické) identity

²³ ANDONOV-POLJANSKI (1981), KOLENC (1977), MOWAT (1916), PETRANOVIĆ - ZEČEVIĆ (1985)

²⁴ dále např. JANKOVIĆ-MIRKOVIĆ (1982)

²⁵ zejména BOBAN (1993), BURDETT (1995), MITROVIĆ (1975), dále např. BLAKE (1993), práce Bogo Grafenauera,

- (okrajově) memoárová a biografická literatura.

Mimo prací politicko-geografických a historických bylo ve větší míře použito i děl jazykových (se zaměřením na jazykovou otázku v procesu etnogeneze jihoslovanských národů²⁶), informace o aktuálních událostech byly doplňovány z různých zdrojů, především z denního tisku a internetu (využity byly zejména stránky ústředních orgánů a politických stran jednotlivých postjugoslávských států a různých mezinárodních misí na jejich území a on line vrze místního tisku).

Ali Hariho, Bogdana Križmana, Savy Skoka, Fuada Slipičeviće
²⁶ zejména FRANOLIC (1980)

5 HISTORICKÉ POZADÍ POLITICKOGEOGRAFICKÉ ORGANIZACE

ILYRSKÉ ČÁSTI BALKÁNU V 2. POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Politická organizace západní části Balkánu se v průběhu posledních dvou tisíciletí několikrát radikálně změnila. Nejpodstatnější změnu přineslo pronikání jazykově příbuzných slovanských kmenů do oblasti bývalé SFRJ v 6. a 7. století. Stávající státoprávní poměry v celé oblasti byly zcela rozvráceny, zejména byla narušena byzantská státní organizace v jihovýchodní Evropě. Již od 7. století začaly slovanské kmeny v několika centrech vytvářet své vlastní, dosud poměrně primitivní, státní formy, které v období konsolidace poměrů v Evropě po ukončení velkých přesunů obyvatelstva mnohdy úspěšně vzdorovaly snaze okolních dobře organizovaných říší o jejich ovládnutí. Všechny byly pod silným tlakem Svaté říše římské, která zahájila expanzi na východ v 8. století, Byzantské říše, která se, zčásti úspěšně, pokoušela obnovit své pozice v jihovýchodní Evropě, a později i Uher. Stav permanentního vnějšího ohrožení trval až v 13. století, kdy byla Byzance rozvrácena křižáckými vojsky a přestala být pro slovanské státy vojenskou hrozbou. Důsledkem ztráty hlavního vnějšího nepřítele byla naprostá politická fragmentace Srbska a Bosny, která následně výrazně usnadnila pronikání osmanské říše do Evropy. V průběhu 14. a 15. století ztratily všechny státní útvary v oblasti svoji nezávislost a po roce 1526¹ byla několik století většina území bývalé Jugoslávie rozdělena mezi dvě velké, na tomto území vzájemně soupeřící, říše – rakouskou a osmanskou. Pod jejich svrchovanost nespádalo pouze pobřeží, které kontrolovaly až do napoleonských válek Benátky, prakticky nezávislá zůstala i Dubrovnická republika.

Rakouské pronikání do prostoru bývalé SFRJ je spojeno s vytvářením habsburské rodové domény. Habsburkům se podařilo do konce 16. století ovládnout všechny země ležící při jihovýchodní hranici Svaté říše římské národa německého, v roce 1526 i Uhersko (včetně Chorvatska), čímž se stal jejich stát bezprostředním sousedem osmanské říše. Osmanská expanze na Balkán začala v roce 1354². Během následujících 200 let postupně Turci rozšiřovali svá území v Evropě na úkor Byzance, rozdrobených slovanských států a následně i Rakouska³.

Rakousko-osmanská hranice byla v průběhu 16. století tureckými výboji neustále posouvána na severozápad, k obratu došlo až po neúspěšném obléhání Vídně (1683). V následujících třech dekadách se podařilo Rakousku (znovu)získat podstatnou část území, patřících před tureckými výboji k Uhersku, novou hranicí na jihu se staly řeky Sáva a Dunaj, hraniční čára se však stabilizovala až v letech 1699

¹ nástup Habsburků na uherský trůn

² za datum vzniku osmanské říše bývá ale považován až rok definitivní porážky Byzance, tj. 1453

³ např. 1361 Thrákie, 1389 Kosovo, 1393 Bulharsko, 1430 Soluň, 1462 Bosna a Valašsko, 1512 Moldavsko, 1526 značná část Uher

(mír uzavřený ve městě Sremski Karlovci) a 1718 (požarevacký mír⁴).

V době mezi vídeňským a berlínským kongresem byla ilyrská oblast Balkánu rozdělena mezi dva státy - Rakousko-Uhersko a Turecko (viz obr. 1)⁵. Oba tyto státy byly etnicky nejednotné a značně je ohrožovaly evropské modernizační procesy, zejména rodící se partikulární nacionalismus. Míra narušení jejich státní organizace ale byla různá: Rakousko bylo v 19. století ještě vcelku konsolidovanou zemí, osmanský stát naopak procházel vleklou krizí a státní moc ve své balkánské části uplatňoval jen s obtížemi, v Černé Hoře, Srbsku a zčásti i Albánii dokonce pouze formálně.

5.1 TURECKO

Osmanská říše byla programově budována jako unitární stát. Její administrativní struktury na nově získaných územích byly vytvářeny bez ohledu na místní tradice a stávající politické hranice. V politickém systému říše nebylo místo pro národnostní nebo náboženskou autonomii v teritoriálním smyslu. Důsledkem této politiky bylo přerušení historických státoprávních tradic ovládaných území a mnohdy i jejich kulturní (zčásti i populační) diskontinuita s před-osmanskými slovanskými státy. Platí to zejména o středověké Bosně⁶ a zčásti i o Makedonii⁷. V prvním případě se sice stal název zaniklého státu názvem správní jednotky, v roce 1582 vytvořeného Bosenského pašalíku, ta však měla jiný teritoriální rozsah⁸ a v důsledku masových přesunů obyvatelstva a islamizace mezi ní a bývalým Bosenským královstvím neexistovala kulturní ani „biologická“ spojitost.

Z administrativní uniformity osmanského státu se v evropské části vymykaly pouze Černá Hora a Srbsko, kterými se budeme zabývat podrobněji.

⁴ tímto mírem získalo Rakousko přechodně i Severní Bosnu a severní Srbsko, později je ale vyklidilo

⁵ vzhledem k tomu, že z rozhodnutí vídeňského kongresu získalo Rakousko v roce 1815 Dubrovník a východní část již dříve zrušené benátské republiky (Dalmácii)

⁶ Středověký bosenský stát se začal vytvářet ve 12. století na horním toku řeky Bosny. Do 14. století se vyvíjel a územně rozšiřoval pod střídavým tlakem Uher a Srbska pod jejich slabší či silnější správou, v roce 1377 dosáhl nezávislosti a přetvořen na království rychle územně expandoval. V době největšího územního rozmachu zahrnoval kromě dnešního území Bosny a Hercegoviny i část Dalmácie a Srbska. Ještě před příchodem Turků se Bosna rozpadla na řadu v podstatě nezávislých území, která byla osmanskou říší ovládnuta v letech 1463 až 1482

⁷ v tomto případě je diskutabilní i fakt, jestli vůbec nějaký předosmanský slavofonní makedonský stát existoval, od příchodu Slovanů totiž Makedonie prakticky nikdy nebyla nezávislá. Pouze v letech 969 – 1018 existovala na jejím území Samuilova říše, která, přestože se její vládci označovali za „bulharské“ cary, bývá někdy označována za první makedonský stát (např. TAŠKOVSKI (1968), s. 29), tento názor ale nesdílí prakticky žádný nemakedonský historik - např. WEITMANN (1996), s. 58 ho deklasuje jako „pokus vytvořit vlastní historickou tradici“

⁸ Pašalík původně zahrnoval spolu s dnešní Bosnou a Hercegovinou i části Slavonie, Chorvatska (Lika, Krbava), většinu Dalmácie, západní a jihozápadní Srbsko a sever Černé Hory. Změny rakousko-tureckých hranic (zejména 1699, 1791) redukovaly jeho území ze severu, západu a jihu v podstatě na dnešní hranice Bosny a Hercegoviny, východní hranice dostala dnešní podobu po roce 1833, kdy se stala Drina západní hranicí Srbska, a po vyčlenění Novopazarského sandžaku z Bosny.

Obrázek 1: Balkán v letech 1817 - 1877

Podle: MAGOCSI (1993), s. 85, mapa 26a, upraveno

5.1.1 Černá Hora

Turci se zmocnili Černé Hory na konci 15. století (od roku 1499 byla formální částí Skadarského sandžaku), nikdy se jim však nepodařilo zcela ovládnout část černohorských kmenů žijících v nepřístupných horských oblastech, které zůstaly de facto nezávislé. Nepodmaněné území bylo naprosto izolované a společnost si proto zachovala řadu předfeudálních rysů. Funkce, které za normálních podmínek vykonává stát (soudnictví, obrana a pod.), plnily kmeny. Ty byly spojeny osobou vладыky, který byl zároveň hlavou místní pravoslavné církve, do atypického kmenového svazu⁹ (jednalo se tedy o jistou formu teokracie). Svaz přerůstal ve stát v dnešním slova smyslu, tj. ve stát s pevnou územní organizací a jasně definovanou výkonnou a zákonodárnou mocí, jen pozvolna. Tento proces byl ukončen do poloviny 19. století – v roce 1852 byl Národní skupštinou zvolen první kníže (zároveň funkce hlavy státu oddělena od funkce duchovní) a v roce 1854 došlo poprvé k rozdělení území na jednotky vytvořené podle teritoriálního, ne kmenového, principu, tzv. kapetanie. Kmenové instituce postupně odumíraly, povědomí jejich existence a příslušnost ke kmeni hrála ale jistou roli ve vnitřní politice až do roku 1918, některé kmenové zvyky a rozdíly však, zejména v severní části země, přetrvaly dodnes.

Hranice území ovládaného černohorským proto-státem byly značně nejasné, ovlivňovaly je nejen boje s Turky, ale i občasné změny příslušnosti pohraničních kmenů, protože na „turecké“ straně žily v podobném státoprávním postavení prakticky nezávislé albánské horské kmeny, při hranicích pak několik zčásti islamizovaných slavofonních kmenů s ne zcela vyhraněnou identitou. První jasné vymezení hranice bylo provedeno až v roce 1841 uzavřením černohorsko-rakouské hraniční smlouvy, v roce 1859 (po vítězné válce) byla smluvně definována i hranice s Tureckem. Obě smlouvy můžeme považovat za uznání nezávislosti Černé Hory de facto. De jure se však jednalo o území pod osmanskou svrchovaností, které Turecko označovalo za „odbojnou provincii“ a hranice s ním poládalo za demarkační linii¹⁰.

5.1.2 Srbsko

Srbsko (resp. státy, které vznikly po rozpadu Dušanovy říše¹¹) se po bitvě na Kosově poli (1389) dostalo do politické závislosti na osmanské říši a v následujících 70 letech (do roku 1459) bylo postupně

⁹ ČULINOVIĆ (1954), s. 109

¹⁰ DVORSKÝ (1909) je charakterizuje jako pás, kde „chábné moc turecká, kde však ani Černohorci nedovedli si trvale zabezpečiti nadvládu“

¹¹ Srbský stát se začal vytvářet po rozpadu bulharské říše v 10. století ve dvou sjednocovacích centrech, která vzájemně soupeřila o vedoucí postavení - Raška a Zeta. Ve 12. století převážila Raška, která se stala základem srbského království (1217) rozšiřujícího se postupně k jihu. Největšího územního rozsahu i politického vlivu dosáhlo Srbsko za Štěpána VI. Dušana (1331 - 1355), kdy se krátce stalo nejmočnějším balkánským státem. V té době sahalo od Dunaje a Jaderského moře k Egejskému moři a Korintskému zálivu a ovládalo i dnešní Makedonii, Albánii a severní Řecko. Po Dušanově smrti se však srbská říše rozpadla na řadu nezávislých útvarů

včleněno do organizačního rámce tohoto státu.

V Turecku netvořilo nikdy území Srbska jednotný správní celek. Zpočátku bylo rozděleno na 4 sandžaky (Bělehradský, Smederevský, Kratovský, Novopazarský), od začátku 19. století na pašalíky (Bělehradský, část Bosanského, Skadarského, Rumelijského a Vidimského). I za těchto podmínek se ale do jisté míry udržovala kulturní i politická kontinuita se středověkým Srbskem, protože zůstala zachována jedna z jeho nejdůležitějších institucí - srbská pravoslavná církev¹².

Na základě sultánových fermanů z let 1793 a 1794 dostal Bělehradský pašalík jistou formu „poloautonomie“¹³, zejména oblastní samosprávu křesťanských obyvatel. Po prvním srbském povstání (1804) byl na území Bělehradského pašalíku jednostranně vytvořen nezávislý stát, který se udržel až do roku 1813. Důvodem porážky byla zejména slabá a špatně organizovaná ústřední moc (prakticky neexistovaly psané zákony, uplatňovalo se zvykové právo a pod.), silný partikularismus jednotlivých srbských vůdců, a zejména změna mezinárodně-politické situace. Povstání se zprvu těšilo podpoře Ruska, které však bylo ohrožováno napoleonskou Francií a proto bylo nuceno v roce 1812 urychleně ukončit právě probíhající válku s Tureckem¹⁴. Neutěšené poměry, které v zemi zavládly po obnovení tureckého panství, zapříčinily v roce 1815 druhé srbské povstání, vedené Milošem Obrenovićem. Jeho výsledkem byla dohoda o částečné autonomii Bělehradského pašalíku se zachováním suverenity Porty. Týkala se hlavně soudnictví, podle Čulinoviće v sobě ale původně neměla „žádný element státnosti“¹⁵. Politické a diplomatické schopnosti Obrenoviće a mezinárodněpolitické okolnosti (důsledek drinopolského míru) měly největší zásluhu na tom, že se míra samosprávy postupně rozšiřovala a od 29. 8. 1830 byla srbská autonomie zaručena také sultánovým hatišerifem. V něm se mj. uvádí:

...2. Knez Miloš Obrenović, na osnovu carske diplome, koju je dobio i u nagradu za njegovu vernost mojoj Visokoj Porti, potvrđen je u dostojanstvu baš-kneza (prvog kneza) srpskog naroda i to će dostojanstvo ostati nasledno u njegovoj porodici;

3. on će produžiti u ime moje Visoke Porte da upravlja unutarnjim poslovima zemlje u dogovoru sa skupštinom narodnih starešina ...

ČULINOVIĆ (1954), s. 15

Tento právní akt byl základem srbské státnosti až do berlínského kongresu. V roce 1833 bylo území Srbského knížectví rozšířeno o 6 okresů sousedních pašalíků, jeho rozloha vzrostla z 24 na 37 tisíc km²¹⁶. Srbskou autonomii mezinárodně garantovalo Rusko, od krymské války (1856), i západní

¹² Separátní církevní organizace Srbů, pećský patriarchát, existovala v Turecku až do roku 1766, kdy byli pravoslavní věřící na srbském území plně podřízeni cařihradskému ekumenickému patriarchovi. Autonomie srbské pravoslavné církve byla obnovena v roce 1829, v roce 1878 se stala církev autokefální. I v mezidobí 1766 - 1829 ale nadále existovaly samostatné pravoslavné církve na Černé Hoře a v Uhrách (Sremski Karlovci), po rakousko-uherské okupaci Bosny a Hercegoviny se dokonce zvýšil počet „srbských“ autokefálních nebo autonomních církví na 5: vedle zmíněných získala autonomii pravoslavná církev v Bosně (od 1908); pravoslavní věřící v Dalmácii pak byli organizačně sjednoceni s pravoslavnými z Bukoviny (od 1873, bukovinsko-dalmatská metropole). (PERKO (1978), s. 98 - 100, PAVLINCOVÁ (1994))

¹³ ČULINOVIĆ (1954), s. 9

¹⁴ tzv. bukurešťským mírem Rusko definitivně získalo Besarábii, v případě Srbska se spokojilo s „vágním sultánovým slibem autonomie“ (WEITHMANN (1996), s. 201)

¹⁵ ČULINOVIĆ (1954), s. 36

¹⁶ ŠESTÁK (1998), s. 185 a 192

mocnosti. Míra srbské samostatnosti se v dalších letech postupně zvětšovala a přibližně od poloviny 19. století byla jeho závislost na Turecku čistě formální, od roku 1867 nebyly v zemi ani turecké vojenské jednotky.

5.2 RAKOUSKO-UHERSKO

Habsburská monarchie vznikala zcela jiným způsobem, než osmanská říše. Jak jsme se již zmínili, zpočátku měla podobu personální unie, postupně ale přerostla ve víceméně centralizovaný stát s jistou autonomií korunních zemí. Právní aspekty tohoto procesu byly v 19. století předmětem vleklých sporů o „historická práva“ jednotlivých zemí, kterých se domáhaly pod vlivem sílícího nacionalismu zejména neněmecké národy státu. Pro stabilitu monarchie nejnebezpečnější maďarský separatismus se podařilo utlumit v roce 1867 dohodou o rakousko – uherském vyrovnání. Rakousko bylo podle ní rozděleno na dva státy: **Rakousko** (oficiálně: Království a země v říšské radě zastoupené¹⁷, běžně: Předlitavsko) a **Uhersko** (Zalitavsko). Každý z nich měl své zvláštní území, suverénní moc a občanství, tj. všechny tři základní znaky státnosti. Společný byl panovník, obrana, finance a Rakousko-Uhersko také vystupovalo jako jeden subjekt mezinárodně právních vztahů. Ze státoprávního hlediska se jednalo o „reálnou unii, resp. útvar blízký reálné unii s jistými prvky konfederace i federace“¹⁸. Název Rakousko-Uhersko byl zaveden císařovým dekretem z 16. 11. 1868.¹⁹

Rakouská část soustátí zahrnovala 17 zemí, z nichž zasahovaly na území bývalé Jugoslávie království Dalmácie, vévodství Štýrsko, vévodství Korutany, vévodství Kraňsko, okněžené hrabství Gorice a Gradiška, markrabství Istrie a město Terst.

Uhersko bylo chápáno jako stát složený z vlastních Uher (království), Chorvatska-Slavonie (království), Rijeky (město) a nominálně i Dalmácie. Každá ze zemí si zachovala v Rakousku-Uhersku teritoriální i historickou kontinuitu a budeme jimi proto zabývat odděleně.

5.2.1 Rakouské země

Základy správní struktury rakouské části území bývalé Jugoslávie byly položeny v 2. polovině 8. století, kdy byla tato převážně slovanská území připojena k Bavorsku. Spolu s ním se pak stala součástí Franské říše (788), která své jihovýchodní pomezí organizovala ve formě pohraničních marek. Zprvu byla většina nově nabytých území součástí Korutanské marky²⁰, ta však byla po nezdařeném protifranském povstání rozdělena na řadu malých hrabství. Teprve po porážce Maďarů na Lechu (955)

¹⁷ tj. *Im Reichsrathe vertretene Königreiche und Länder*, pouze za první světové války byl úřední název „Země Rakouské“

¹⁸ ČULINOVIČ (1953), s. 106 - 110

¹⁹ tamtéž, s. 112

²⁰ ta územně i dynasticky navazovala na první slovanský stát v oblasti (tzv. Karantánii) existující už od poloviny 7. století

a zastavení jejich útoků došlo k znovusjednocení a v roce 976 bylo zřízeno **Vévodství Korutanské**, zahrnující území dnešního Slovinska, severovýchodní Itálie a východní části Alp. Vévodství bylo z východní strany zabezpečeno proti Maďarům několika novými pohraničními markami (zejména Kraňskou markou a (novou) Korutanskou markou). Význam vévodství postupně upadal a byly z něj opakovaně oddělovány menší samostatné celky (Veronská marka v roce 1061, **Gorice**, část Tyrolska a **Istrie** (1077) atd.), naopak obě zmíněné marky ve stejné době posilovaly svou moc a rozšiřovaly svá území na úkor vlastního vévodství. Tento vývoj byl ukončen prohlášením Kraňské marky za **Kraňské markrabství** (1040) a původní Korutanské marky za **Štýrské vévodství** (1180).²¹ Korutanskému vévodství pak zůstala pouze území na horním toku Drávy.

Jednotlivé země se postupně dostaly pod vládu Habsburků: Štýrsko²² v roce 1282, Kraňsko v roce 1335 (od 1364 vévodství), východní část Istrie (Pazin)²³ v roce 1374, město Terst v roce 1381, hrabství Gorice²⁴ v roce 1500. Pod Habsburským panstvím došlo k dílčím úpravám hranic mezi jednotlivými zeměmi, k výraznějším změnám bylo ale přistoupeno až v souvislosti s napoleonskými válkami. V letech 1797 – 1805 (od míru v Campo Formio po bratislavský mír) připadla Rakousku podstatná část zrušené Benátské republiky – zejména Dalmácie a vlastní Benátsko. V roce 1809 bylo naopak nuceno předat pod francouzskou správu západní část Korutan, Kraňsko, sjednocenou Istrii a část Chorvatska (tzv. Civilní a Vojenské Chorvatsko). Održená území byla spojena s Dalmácií a Dubrovníkem a byla anektována přímo k Francii jako její **Ilyrské provincie** (*Illyrie française*). Po porážce Francie v letech 1814 - 1815 byla všechna zmíněná území vrácena Vídní. Rakousko se rozhodlo obnovit předválečné správní poměry a Ilyrské provincie rozdělilo na dvě nové korunní země: Dalmatské království a **Ilyrské království**. Tento model se však příliš neosvědčil, zejména proto, že byly zachovány některé politické struktury předválečných zemí, např. jejich zemské sněmy, a vyvolal nelibost Uher, protože Ilyrské království zahrnovalo původně vedle Korutan, Kraňska, Istrie, Terstu, Gorice a Gradišky i přímořskou část Chorvatska s Rijekou. V roce 1822 byla proto jižní část Ilýrie vrácena Chorvatsku, roku 1849 pak bylo celé království jako správní celek zrušeno a jeho jednotlivým částem byl postupně obnoven statut rakouských korunních zemí. V správním smyslu zůstaly však i nadále spojeny Gorice a Gradiška, Istrie a Terst, tvořící společně tzv. **Přímoří**²⁵.

Odlišný vývoj prodělala **Dalmácie**, která patřila k nejmladším rakouským zemím. Již jsme se zmínili, že jako administrativní útvar vznikla až v napoleonské době. Její jméno se sice objevilo na

²¹ k přejmenování Korutanské marky na Štýrskou marku došlo v roce 1056 v souvislosti se změnou správního střediska

²² už v definitivních hranicích, které se proti Uhrám a Chorvatsku ustálily v průběhu 13. století (ŠTIH (1996), s. 543)

²³ Istrie byla v roce 1209 byla rozdělena na dvě části - na západě Markrabství Istrie, které připadlo Aquilejskému patriarchátu a od r. 1420 Benátkám, a na východě Hrabství Istrie (Pazin)

²⁴ V letech 1647 - 1717 byla přechodně oddělena Gradiška, která byla jako okněžené hrabství dána v léno Eggenbergům (jedna z větví této rodiny zasáhla výrazněji do českých dějin jako vlastníci Českého Krumlova), po znovusjednocení byla země zpravidla označována jako Gorice a Gradiška

mapách už počátkem letopočtu, kdy byla vytvořena stejnojmenná římská provincie, tehdy však ve zcela jiném teritoriálním obsahu (zahrnovala i území dnešní Bosny a Hercegoviny, Černé Hory, části Albánie a Srbska a Istrii). Po rozpadu římské říše už netvořila žádnou správní jednotku, většinou byla rozdělena mezi několik zemí. Vnitrozemí zpravidla sdílelo osudy sousedního Chorvatska a Bosny (po roce 1526 Turecka), pobřežní města se již koncem 11. století přeměnila v obchodní republiky, které byly postupně připojeny k Benátkám²⁶. V 17. a 18. století se podařilo Benátčanům své enklávy na pobřeží spojit v souvislý celek, jehož východní hranice se od požarevackého míru (1718) kryla s dnešní západní hranicí Bosny a Hercegoviny. Benátčané spravovali Dalmácii přímo, v horských oblastech ale ponechali u moci jednotlivé kmenové/obecní náčelníky a jejich suverenita měla v těchto oblastech formu protektorátu²⁷. Po míru v Campo Formio (1797) připadla Dalmácie Rakousku, bratislavským mírem (1805) ji však Rakousko odstoupilo Napoleonovi. Vídeňským kongresem byla Dalmácie vrácena Rakousku a v jeho rámci dostala roku 1815 definitivní hranice a statut korunní země (království).

V rámci Rakousko-Uherska měla Dalmácie absurdní právní postavení: podle rakouských zákonů byla rakouskou korunní zemí, podle uherských a chorvatských pak chorvatskou zemí, což bylo navíc zdůrazněno i v úředním názvu Chorvatska („Království Chorvatsko, Slavonie a Dalmácie“).²⁸ Fakticky ale byla součástí rakouské části monarchie (včetně zastoupení ve vídeňském parlamentu), zatímco nároky Uherska resp. Chorvatska byly pouze deklarativní.

5.2.2 Uhersko

Uhersko zasahovalo do prostoru bývalé Jugoslávie Chorvatsko-slavonským královstvím, přes které mělo přístup k moři, městem Rijeka a oblastí dnešní Vojvodiny.

Chorvatsko mělo dlouhou státoprávní tradici. Jméno dostalo podle jednoho ze slovanských kmenů, které pronikly do oblasti západního Balkánu v 7. století. Slované postupně zformovali několik kmenových svazů v různé míře závislých na Franské říši, příp. na Byzanci. Nejdůležitější mezi nimi bylo pobřežní (Dalmatské) Chorvatsko a vnitrozemské Panonské Chorvatsko. První z nich dosáhl v počátečních desetiletích chorvatské státnosti většího rozmachu a právě jeho kníže Tomislav (910 - 928) v roce 924 oba chorvatské státy sjednotil. V následujícím období se politické a kulturní centrum země přesunulo do vnitrozemí. Značně proměnlivý byl teritoriální rozsah Chorvatska, v roce 1091, kdy bylo

²⁵ z hlediska státní správy se jednalo o jeden celek, z hlediska samosprávy o tři jednotky (DVORSKÝ (1915), s. 16)

²⁶ kromě Dubrovníku, kterému se podařilo v roce 1358 Benátky setřást a uchovat si faktickou (ne vždy ale i formální) nezávislost obratným manévrováním mezi Turky, Uherskem a Benátkami (viz např. CARTER (1994))

²⁷ tzv. „Slobodne poljičke općine“, ČULINOVIĆ (1953), s. 206

²⁸ (rakouský) zákon z 21. 12. 1867 č. 146 podepsaný Františkem Josefem jako rakouským císařem, (uherský) zákon č. I z roku 1968 podepsaný Františkem Josefem jako uherským a chorvatským králem a (chorvatský) zákon č. XXX z roku 1868 (ČULINOVIĆ (1953), s. 242 – 243)

spojeno s Uhrami v personální unii²⁹, zahrnovalo všechna území mezi Dravou a Jadranem, na západě sahalo až po Kupu a na východě po Drinu. V následujících letech však došlo k výrazné teritoriální redukci, postupně se z Chorvatska vyčlenila Bosna, v roce 1409 i Dalmácie (připojena k Benátkám). V 16. století dobyli většinu Chorvatska Turci a ze zbytku země byla navíc vyčleněna **Vojenská hranice**³⁰. Z tureckého područí byla v 17. a 18. století postupně osvobozena Slavonie, Srem a Lika, čímž dosáhlo Chorvatsko hranic existujících do 1. světové války³¹.

V 19. století se několikrát změnil poměr Chorvatska k Uhersku v rámci habsburského soustátí. Do roku 1849 mělo statut vedlejší země uherské koruny, poté však bylo od Uher správně odtrženo a spolu se Slavonií vytvořilo společné království v rámci Rakouské monarchie. Po rakousko - uherském vyrovnání opět připadlo Uhersku, což vyvolalo nutnost nově právně upravit jeho vztahy ke Koruně sv. Štěpána. Výsledkem složitých jednání byl systémem právních norem z roku 1868 označovaný jako chorvatsko – uherské vyrovnání. Tyto dokumenty jsou (podobně jako rakousko – uherské vyrovnání) složitou právní konstrukcí, která řeší otázku postavení Chorvatska v Rakousku-Uhersku (použito je formulace „státní jednota mezi Královstvím uherským a Královstvím chorvatsko-slavonským“), jeho vztah k Uhersku („nerozdělitelný státní svazek“) a definuje okruh jeho autonomních kompetencí.³²

Mimořádně komplikované bylo v rámci uherského státu právní postavení **Rijeky**. Město bylo původně součástí Chorvatska, v letech 1719 – 1776 a znovu od roku 1779 však bylo vyčleněno z jeho rámce jako svobodný přístav a v roce 1786 bylo prohlášeno za zvláštní správní jednotka podřízenou přímo uherskému místodržitelství, tzv. Uherské Přímoří³³. V zákonech o vyrovnání byla Rijeka označena za „zvláštní území spojené s Uherskou korunou“, které disponuje určitou autonomií a není ani součástí Chorvatska, ani integrální součástí Uher.³⁴

Jižní část Uher, označovaná jako **Vojvodina**, netvořila v jejich rámci žádnou zvláštní organizační strukturu, přesto měla pro svou specifickou etnickou strukturu výjimečné postavení. V době tureckých válek se v ní usazovali Srbové, kteří se tam těšili poměrně široké kulturní autonomii. Na snahu odbourat

²⁹ Trvala až do r. 1918, postupně se obě země sblížovaly, nikdy ale zcela nesplynuly. Chorvatsko si zachovalo svoji teritorialitu, státní správu a zčásti i občanství (PETRIČ (1995), s. 36)

³⁰ Zmíněná **Vojenská hranice** byla vytvořena v roce 1575 při tehdejších hranicích Habsburských držav s Tureckem. Hranice byla organizačně vyčleněna z pravomocí země, na jejichž území se rozkládala a státní správu v ní převzala armáda, z právního hlediska ale nepřestala být jejich součástí (ROGIĆ (1991), s. 184). Smyslem této úpravy bylo zajištění optimálních podmínek pro obranu. Obyvatelé, tzv. krajišnici, svobodní sedláci, jejichž povinností bylo v případě potřeby bránit hranice před Turky, měli zvláštní výsady a byli na původně vylištěná území organizovaně usídlováni. Většinou se jednalo o uprchlíky z oblastí pod tureckou správou, hlavně pravoslavné, což vytvořilo základ pozdějších etnických a náboženských rozporů v Chorvatsku. V 17. a 18. století byla Hranice dále rozšiřována a přizpůsobována měnícím se osmansko-rakouským hranicím. V době, kdy měla největší rozsah, zahrnovala na východě i pohraniční území Sedmihradska. V 19. století ztratila vojenský význam a v období 1851 - 1873 byla postupně demilitarizována, jako zvláštní teritoriální jednotka zanikla 15. července 1881 administrativním spojením s (Báňským) Chorvatskem. Chorvatsku tehdy připadl i Žumberak s okolím, který před vytvořením Hranice patřil Kraňsku.

³¹ s výjimkou období 1809 – 1814, kdy patřila část Chorvatska k francouzským Ilýrským provinciím

³² ČULINOVIĆ (1953), s. 112 - 118

³³ rozloha po roce 1868 byla 19,57 km² (Ottův slovník naučný, tom 21 (1904), str. 850)

některé jejich výhody reagovali v roce 1848 povstáním a požadovali oddělení Vojvodiny od Uher. Císař František Josef I., který hledal spojence proti Maďarům, tomuto požadavku 1. 12. 1848 vyhověl. Oblast se tak stala pod názvem „Srbská vojvodina a Temešský Banát“ rakouskou korunní zemí vně Uherska. V roce 1867 však tento administrativní útvar zanikl a v rámci politického kompromisu rakousko-uherského vyrovnání byl opět spojen s Uherskem.

³⁴ ČULINOVIĆ (1953), s. 147

6 POLITICKÉ A SPOLEČENSKÉ ZMĚNY NA BALKÁNĚ V LETECH 1877 - 1912

Území Balkánu bylo, přes svoji periferní polohu, pro evropské mocnosti vždy mimořádně zajímavé jako významná dopravní spojnice i jako místo, na kterém se celá staletí konfliktně střetávala evropská křesťanská kultura s islámskou civilizací. V 19. století se v zájmu Evropy o poměry na Balkáně začaly výrazněji projevovat i ekonomické motivy.

V osmanském státě došlo už v 18. století k výraznému oslabení centrální moci. Všeobecná anarchie, libovůle lokálních vůdců i utužení feudální závislosti a z toho plynoucí ztráta bezpečnostních jistot zhoršila postavení křesťanského obyvatelstva. Za těchto podmínek měly myšlenky moderního nacionalismu, které začaly na Balkán pronikat ze Západu, mimořádný ohlas.¹ Do procesu formování nových národních států od počátku zasahovaly evropské velmoci, které viděly, zcela v intencích tehdy převažujících geopolitických doktrín, v územní expanzi hlavní způsob obhajoby svých „racionálně egoistických“ zájmů. Přehled jejich cílů uvádí např. Skoko²:

Německo se snažilo ekonomicky i politicky podřídit Turecko, využít jeho zdrojů surovin pro svůj průmysl a zároveň jeho prostřednictvím zabránit dalšímu pronikání Ruska na jih. Opticky se jejich politika projevovala zdůrazňováním nutnosti zachovat status quo, případně podporou rakouské expanze na Balkán (který Německo chápalo hlavně jako dopravní spojnicí s Tureckem).

Rakousko bylo na balkánské otázce zainteresováno, na rozdíl od Německa, i územně. Balkán byl jediný směr, ve kterém mělo Rakousko možnost teritoriální expanze, už proto, že ekonomická marginálnost mu zabraňovala vytvoření vlastní koloniální soustavy³. Hlavní zájem mělo Rakousko o přístup k Egejskému moři (zejména železnice Vídeň-Budapešť-Soluň), protože celé jeho jadranské pobřeží mohlo být uzavřeno v případě, že by Itálie ovládla Albánii.⁴ Konkrétním projevem těchto snah byla politika směřující k politickému ovládnutí malých balkánských zemí, zejména Srbska.

Itálie měla hlavní zájem na ovládnutí východního Středomoří, na Balkáně usilovala o dominantní postavení v Albánii a Černé Hoře, které by jí umožnily kontrolu Jadranu. Požadavky na Dalmácii (hlavně ostrovy) a Istrii byly mírněny vzhledem k oficiálnímu spojenectví s Rakouskem (od r. 1882, kdy se Itálie připojila k Trojspolku).

Británie a Francie měly na Balkáně hlavně hospodářské zájmy (vývoz kapitálu, suroviny), pronikat se snažily zejména do nových národních států. Vzhledem k tomu se snažily uchovat dosavadní poměry, protože pouze politická stabilita zaručovala ekonomický rozvoj. Tento postoj změnily až v roce 1912 po vytvoření Balkánského spolku, kdy podpořily jeho akce proti Turecku – spíše než z nadšení pro oslabení Turecka kvůli udržení svých pozic v národních státech.

Rusko nemělo vzhledem k možnostem své ekonomiky na Balkáně vlastní hospodářské zájmy, pro jeho hospodářství (vývoz ukrajinské pšenice a nafty z Kavkazu) ale mělo mimořádný význam dosažení volné cesty na Středozemní moře přes úžiny (zde se snažilo Rusko buď je přímo získat, nebo alespoň nepřipustit, aby připadly nepřátelské velmoci) případně zprostředkovaně přes pás spojeneckých slovanských států, a proto podporovalo jejich územní expanzi.

Zároveň „velmoci střehly velmi pilně sebe vespolek a přitom domácích států balkánských“ a jejich vzájemná žárlivost udržovala tureckou moc na poloostrově při životě, jak přílehlavě hodnotil v roce 1913 situaci J. V. Daneš.⁵

¹ WEITHMANN (1996), s. 7, VLČEK (1993), s. 20

² SKOKO (1968), s. 10 - 50

³ ostatní směry byly pro Rakousko po ztrátě severní Itálie (1859) a prohře v prusko-rakouské válce (1866) uzavřeny

⁴ tamtéž, s. 18

⁵ DANEŠ (1913), s. 3

6.1 VELKÁ VÝCHODNÍ KRIZE A BERLÍNSKÝ KONGRES (1875-1878)

V roce 1875 vypuklo v Bosně a Hercegovině velké povstání křesťanských obyvatel, které mělo mimořádný ohlas i v Srbsku a Černé Hoře a jejich panovníci byli tlakem veřejného mínění nuceni poskytnout vzbouřencům podporu. V červnu 1876 uzavřely obě země spojenecké smlouvy a o několik dní později, přestože nebyly logisticky připraveny, vyhlásily Turecku válku⁶. Tím dostalo povstání mezinárodně-politický rozměr. Rakouský císař a ruský car se v červenci 1876 dohodli, že v konfliktu zachovají neutralitu. Pro případ turecké porážky Rusko svolilo, aby Bosna a Hercegovina připadla Rakousku, za ruskou zájmovou sféru bylo označeno Bulharsko (s přístupem k Egejskému moři) a Rumunsko⁷. Na podzim 1876 byli Srbové vojensky poraženi, ruský nátlak je ale ochránil před tureckou odvetou - na prosinec byla do Cařihradu svolána mezinárodní konference, která měla ukončit srbsko-černohorsko-turecký konflikt a zároveň vypracovat opatření k uklidnění situace v těch oblastech Turecka, ve kterých probíhaly nebo hrozily vzpoury křesťanského obyvatelstva, tj. hlavně v Bosně a Bulharsku. Na předběžných poradách se zástupci velmocí dohodli, že budou požadovat autonomii pro Bosnu a Hercegovinu a Bulharsko (bez přístupu k Egejskému moři) a obnovu předválečných hranic Srbska a Černé Hory. Za této situace nový turecký sultán Abdülhamid II⁸ informoval delegáty konference, že se rozhodl zavést ústavu zaručující širokou decentralizaci země se samosprávou provincií a garantující náboženskou svobodu. Ústava tedy měla vést k podstatně radikálnějšímu politickým a správním změnám, než požadovaly velmoci, konference proto byla rozpuštěna. Srbové následně v březnu 1877 uzavřeli s Portou mír, který obnovoval předválečný stav.

Tím ale krize nekončila. Poté, co Abdülhamid upevnil svou vnitropolitickou pozici, odmítl provést slíbené ústavní reformy. Velmoci se v nové situaci snažily prosadit alespoň zredukované požadavky cařihradské konference, Porta je však striktně odmítala. Iniciativy se chopilo Rusko, které se snažilo vzniklé rozpory využít k posílení svého vlivu na Balkáně. Budapešťskou konvencí z 15. 1. 1877 si zajistilo neutralitu Rakouska-Uherska⁹ a 24. dubna 1877 vyhlásilo Turecku válku. K Rusku se později připojilo i Srbsko (14. 12. 1877) a Černá Hora. Vojenský odpor Turků byl zlomen teprve při zimní ruské ofenzívě (1877/78) na Šipce, po níž následoval rychlý postup ruského vojska směrem na Cařihrad. S ohledem na jednoznačný odpor Británie i Rakouska proti ruské kontrole úžin se carské vojsko zastavilo před branami Cařihradu, zhruba 12 km od Bosporu.

Turecko bylo nuceno přistoupit na ruské podmínky a podepsat v San Stefanu¹⁰ 3. března 1878

⁶ Černá Hora 26. 6. 1876, Srbsko 30. 6. 1876

⁷ Pro případ vítězství Turecka bylo dohodnuto, že obě strany prosadí zachování stávajících srbských hranic a budou požadovat autonomii Bosny a Hercegoviny. DĚJINY JUGOSLÁVIE (1970), s. 279, HLAVAČKA (1983), s. 10 - 11

⁸ sultánem byl od 31. 8. 1876 do 27. 4. 1909, k přislíbení ústavy došlo 23. 12. 1876

⁹ Rusko v konvenci mj. znovu uznalo právo Rakouska-Uherska na Bosnu a Hercegovinu

¹⁰ v té době vesnice s řeckým osídlením, dnes je na jejím místě letiště Istanbul-Yeşilköy, text dohody např. v BURDETT

předběžnou mírovou dohodu. Podle ní se mělo Rumunsko, stejně jako Srbsko a Černá Hora, stát plně suverénním státem, Bulharsko mělo obdržet statut vnitřně samostatného autonomního knížectví pod svrchovaností Turecka a Bosna s Hercegovinou se měla stát autonomní tureckou provincií. Územní otázky řešila smlouva takto:

Na úkor Turecka mělo získat nová území: **Srbsko** (v okolí Niše a v Novopazarském sandžaku), **Černá Hora** (mj. Gacko, Foča, Plevlje, Priboj, Bjelopolje, Rožaj, Gusinje, přístup k Jadranu¹¹), **Rumunsko** (Dobruža, naopak Jižní Besarábii připadla Rusku) a **Bulharsko** (rozsáhlá území s přístupem k Egejskému a Černému moři, proti dnešnímu stavu mělo „Sanstefanské Bulharsko“ zahrnovat i Makedonii s městy Skopje a Bitola, část dnešní Albánie a Řecka¹²).

Turecké území v Evropě by tak bylo rozděleno na dvě nesouvisající části: Thrákií a oblast dnešního severního Řecka a Albánie spojenou úzkým koridorem kolem bosenské silnice s Bosnou a Hercegovinou.

Uspořádání Balkánu podle sanstefanské smlouvy se setkala s ostrým nesouhlasem všech zbylých velmocí, zejména Británie a Rakouska-Uherska. Podle jejich názoru totiž neúměrně zvyšovalo vliv Ruska na poloostrově a pak také příliš oslabovalo Turecko, které bylo evropskými mocnostmi chápáno jako nezbytný prvek rovnováhy sil na Balkáně. Podobně i nezávislé balkánské státy se cítily ohroženy naddimenzovaným Bulharskem a hlasitě protestovaly proti územním klauzulím smlouvy.

Vzniklé spory měl vyřešit berlínský kongres velmocí¹³, který probíhal od 13. června 1878. Rusko na něm bylo nuceno souhlasit s revizí míru ze San Stefana. Nová (berlínská) mírová smlouva¹⁴ byla podepsána 13. července 1878. Tato dohoda potvrdila nejradikálnější změny politických poměrů na Balkáně v 19. století: od Osmanské říše byla i státově oddělena knížectví Srbsko, Černá Hora a Rumunsko, která získala úplnou nezávislost. Územní otázky byly řešeny takto:

Srbsko získalo nová území na jih a východ od svých dosavadních hranic (hlavní zisky: Niš, Pirot, Vranje),

Černá Hora byla rozšířena o území rozlohou přesahující její předválečnou plochu. Získala přístup k moři v délce 70 km (města Bar, Ulcinj) a dále města Podgorica, Nikšić a Kolašin.¹⁵ Tyto zisky poněkud změnily výrazně horský ráz země. Rozhodnutí berlínského kongresu předpokládalo, že bude připojeno i území Gusinje a Plavu, nikoliv však převážně albánský Ulcinj. Černohorské armádě se však nepodařilo muslimské (jazykově však slovanské) obyvatelstvo Gusinje a Plavu podrobit, příznačné pro tehdejší poměry je to, že toho nebylo schopno docílit ani Turecko, pod jehož suverenitou dané oblasti byly. Situaci vyřešil anglický návrh na výměnu zmíněných území za Ulcinj, což bylo realizováno černohorsko-tureckou úmluvou z 12. dubna 1880¹⁶,

Sanstefanské **Bulharsko** bylo rozděleno na 3 části: oblast mezi Dunajem a Starou planinou včetně Sofijského sandžaku byla prohlášena za autonomní Bulharské knížectví poplatné Osmanské říši, území na jih od hlavního hřebene Staré planiny s řekou Maricí dostalo pod názvem Východní Rumélie statut autonomní turecké provincie v čele s křesťanským guvernérem¹⁷ a Makedonie byla bez územní autonomie vrácena Turecku,

(1995), s. 231 - 235

¹¹ mělo být připojeno území o rozloze 9 444 km² - (Kol. (1980))

¹² přibližně 160 000 km² (Kol. (1980)), pro srovnání dnešní Bulharsko má rozlohu 111 tis. km² (LIŠČÁK - FOJTÍK (1998))

¹³ účastníci kongresu: Británie, Francie, Rusko, Rakousko-Uhersko, Itálie a Německo, k některým poradám byli přizváni i zástupci tureckého sultána, naopak účast Bulharů, Srbů, Černohorců a Rumunů byla vyloučena

¹⁴ její text např. MOWAT (1916), s. 79-83

¹⁵ pobřeží ale bylo neutralizováno a Černé Hoře bylo zakázáno vlastnit válečné lodě - toto omezení suverenity bylo odvoláno až v roce 1909 (JANKOVIČ - MIRKOVIČ (1982), s. 228)

¹⁶ podrobnosti např. DVORSKÝ (1909)

¹⁷ míra autonomie byla podstatně nižší než v případě Bulharska

Bosna a Hercegovina byla okupována na 30 let Rakouskem-Uherskem, formálně ale zůstala pod tureckou svrchovaností¹⁸. Okupace Bosny a Hercegoviny byla zahájena 29. července 1878 a dokončena byla v důsledku ozbrojeného odporu místního obyvatelstva až 20. října 1878,

Novopazarský sandžak¹⁹, oddělující Srbsko od Černé Hory, zůstal pod tureckou správou, Rakousko-Uhersko ale dostalo právo držet na celém jeho území vojenské jednotky a také kontrolovat komunikace,

Řecko bylo územně rozšířeno o oblasti v Épeiru a Thesálii,

Rakousko získalo malé turecké území na jih od Budvy (připojeno k Dalmácii).

6.2 VÝVOJ OD BERLÍNSKÉHO KONGRESU DO ROKU 1912

Berlínský kongres svým kompromisním řešením situace na Balkáně neuspokojil žádnou z dotčených stran - ani velmoci, ani územní aspirace nových států. Weithmann²⁰ charakterizuje situaci vzniklou na Balkáně po kongresu jako „soustavu nárazníkových pásem, satelitních a vazalských států ... masu, která je vždy k dispozici pro manévrování v rámci teritoriálního vyrovnávání velmocenských zájmů“, přičemž žádný z balkánských států nebyl ve skutečnosti ani ekonomicky, ani politicky nezávislý. Tato situace se odrážela ve vzájemné nedůvěře mezi jednotlivými etniky i v neústupnosti vlád při vzájemných jednáních a prakticky znemožňovala řešení starých i nově se rodících etnických, územních a politických sporů.

V období po berlínském kongresu se dostaly do popředí balkánské politiky spory o Makedonii, která byla předmětem zájmu Řecka, Bulharska i Srbska, a o albánské pobřeží, které mohlo Itálii či Rakousku umožnit kontrolu Jadranu a pro Srbsko by bylo vítanou možností získat přístup k moři. Řecko požadovalo jeho jižní část („Severní Épeiros“) s poukazem na národnostní složení této oblasti.

Srbsko-bulharské napětí vyvrcholilo v roce 1885. Srbsko vyhlásilo, pravděpodobně z popudu Rakouska, s kterým mělo v té době nejužší styky, 14. listopadu Bulharsku válku. Oficiální záminkou bylo sjednocení Bulharska s Východní Rumélií, které prý porušilo rovnováhu v oblasti.²¹ Cíle Srbů ale byly jiné - už v roce 1881 uzavřeli tajnou dohodu s Rakouskem, ve které bylo uznáno jejich právo na Makedonii a Kosovo výměnou za závazek neagitovat proti Rakousku v Bosně a Novopazarském sandžaku a neuzavírat bez souhlasu Vídně žádné politické dohody s jinými státy. Válka skončila překvapivě rychlou porážkou Srbska, 3. března 1886 byl mezi oběma stranami uzavřen bukurešťský mír.²² Jednostranná politická i ekonomická orientace Srbska na Rakousko přetrvala až do roku 1903,

¹⁸ přestože tureckou suverenitu nad Bosnou potvrdila ještě cařihradská konvence mezi R-U a Tureckem z 21. 4. 1879, začalo ihned po okupaci Rakousko začleňovat Bosnu do svého hospodářského prostoru – v prosinci 1879 byla mezi R-U a Bosnou vytvořena celní unie, v květnu 1897 dokonce monetární unie – a dokonce zcela přeměnilo správní systém (na což ale nemělo jako okupant právo)

¹⁹ v roce 1879 bylo jeho původní území (vznikl v roce 1718) redukováno o 3 okresy (mitrovický, plevljský a prjepoljský), z nichž byl vytvořen Plevljský sandžak (Ottův slovník naučný, tom 18 (1902), s. 469 – 470)

²⁰ WEITHMANN (1996), s. 229

²¹ Kol (1980), s. 340

²² díky rakouskému ultimatu Sofii byl (v územním smyslu) obnoven předválečný stav, mírová smlouva měla vlastně pouze jediný paragraf oznamující, že „se obnovuje mír“

kdy se po státním převratu nová dynastie přimkla těsně k Rusku a Francii.

Do roku 1912 došlo na Balkáně k několika změnám státního zřízení, hranice se ale v oblasti bývalé Jugoslávie neměnily²³ (viz obr. 2). Již v roce 1882 se Srbsko prohlásilo královstvím, podobný krok učinila 15. srpna 1910 i Černá Hora. Tyto změny byly motivovány snahou o zvýšení prestiže obou zemí mezi Slovany v Turecku i Rakousku a také byly formálním zdůrazněním nezávislosti těchto států.

Nejzávažnější změnu politické mapy Balkánu přinesl rok 1908: 22. září vyhlásilo nezávislost Bulharsko, 7. října byla oznámena anexe Bosny a Hercegoviny Rakouskem-Uherskem. Bosna měla být po třicetileté okupaci v roce 1908 vrácena Turecku, přesto její včlenění do Rakouska-Uherska nebylo překvapivé a setkal se pouze s formálními protesty (tzv. bosenská krize, vlastně pouze Srbsko vystoupilo razantně proti) a 29. února 1909 se Turecko za odškodné a za navrácení Novopazarského sandžaku svých práv na Bosnu vzdalo. Bosna a Hercegovina se stala společnou zemí Rakouska-Uherska spravovanou ministerstvem financí.

6.3 VÝVOJ NACIONALISTICKÝCH Hnutí JIŽNÍCH SLOVANŮ, JIHOSLOVANSKÁ A

JUGOSLÁVSKÁ IDEA

Obyvatelstvo Balkánu prošlo procesem vytváření moderních národů v podstatě v průběhu 19. století, pouze v několika případech později (Makedonci, Muslimové/Bosňáci). Národně integrační proces, jehož přirozenými centry se staly intelektuálně i materiálně nejvyspělejší oblasti západního Balkánu - Ljubljana, Záhřeb a Vojvodina v Rakousku a severní Srbsko v tehdejší Turecku²⁴, odstartovalo postupné odumírání feudalismu. Zpočátku nebylo zcela jisté, jestli převládne lokální integrace podle vyjmenovaných center, nebo širší jihoslovanská integrace. Oba směry byly dlouhodobě přítomny vedle sebe a ani se zcela nenegovaly.

6.3.1 Základní politické a programové koncepce v jihoslovanském prostředí (vymezení pojmů)

Vzhledem k dosavadnímu historickému vývoji, který ve většině případů přerušil státopravní tradice s předrakouskými a předosmanskými slovanskými státními útvary, a vzhledem ke specifickým kulturním, zejména náboženským poměrům bylo pronikání myšlenek moderního nacionalismu do jihoslovanského prostředí spojeno s určitými obtížemi. Celé 19. století proto vedle sebe existovaly koncepce, které chápaly slovinské, chorvatské a srbské obyvatelstvo jako 3 rozdílné národy vedle těch, které je považovaly za jeden národ. Od těchto názorů se pak také odvíjely konkrétní politické programy.

²³ v jejím zázemí ale ano: v roce 1881 bylo rozšířeno Řecko o Thesálii, hranice s Tureckem pak byla upravena v roce 1897, v roce 1885 došlo k připojení Východní Rumélie k Bulharsku

²⁴ STRANČIĆ, Nikša (1990): Jugoslavenska (jugoslovenska) i južnoslavenska ideja. IN: Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, s. 128 - 144

Obrázek 2: Balkán v letech 1877 - 1912

Podle: MAGOCSI (1993), str. 85, mapa 26b upraveno podle Dějiny Jugoslávie (1970), str. 288

Jihoslovanská idea tak byla vždy jen jednou z možných alternativ vývoje, nikdy však ne ústředním nebo dokonce jediným politickým programem.

Myšlenka o příbuznosti a jazykové, kulturní, národní případně i státní jednotě jihoslovanských národů vznikla nejdříve v podobě jihoslovanské ideje, v průběhu 19. století se ale omezila pouze na jihoslovanské národy žijící západně od Bulharů (tzv. **jugoslávská idea**). Jugoslávské hnutí se zpravidla člení podle formy, kterou měl mít případný jugoslávský společný stát, na unitární a federalistickou jugoslávskou ideu.²⁵ **Unitaristická jugoslávská idea** vychází z představy, že cílem sjednocení musí být vytvoření jednotného a nedělitelného *národního* státu. Opírá se o jihoslovanský nacionální unitarismus, tj. představu, že obyvatelstvo jihoslovanských zemí tvoří jeden národ, a tvrdí (jako každý klasický nacionalismus), že jeden národ musí žít v jednom státě. Mezi unitaristy můžeme rozlišit 3 směry odlišné ale vlastně pouze jménem, kterým označují společný národ.

tabulka 1: Základní směry jugoslávských unitaristických koncepcí

směr	hlavní teze
jugoslávský unitarismus	všichni jižní Slované tvoří jeden jihoslovanský národ
všechorvatský unitarismus	všichni jižní Slované jsou Chorvati
všesrbský unitarismus	všichni jižní Slované jsou Srbové

Mezi jugoslávské unitaristické směry můžeme řadit např. ilyrismus, ideje Josipa Strossmayera, politiku Samostatné demokratické strany Svetozara Pribičeviće v první Jugoslávii atd. Všechorvatský unitarismus propagoval například Ante Starčević, který ve svém spise *Ime Serb* (1868) označil pravoslavné a muslimské obyvatelstvo v Chorvatsku a Bosně a Hercegovině za „pravoslavné Chorvaty“ a „islamizované Chorvaty“²⁶, za částečně všesrbský program můžeme považovat např. ideje Vuka Karadžiće, který ve svém článku *Srbi svi i svuda*²⁷ ztotožnil Srby s uživateli štokavského dialektu, který užívá i většina Chorvatů.

Federalistická jugoslávská idea zdůrazňuje, že Jihoslované jsou sice rozděleni do několika národů (nacionální pluralismus), mají ale natolik společné životní zájmy, že je účelné, aby vytvořili společný stát. I v něm by si ale měli zachovat svoji individualitu, nejlépe ve formě vlastní státnosti. Toto pojetí, které je vývojově mladší než jugoslávský unitarismus, se později stalo ústřední státní ideou druhé Jugoslávie.

Vedle jihoslovanských idejí se rozvíjela během 19. století také partikulární národní hnutí Slovinců, Srbů a Chorvatů, která jsou někdy označována za **velkochorvatská** a **velkosrbská**.²⁸ Pojmy „velkosrbký“ či „velkochorvatský“ v jihoslovanském prostředí dlouho sloužily k označení jakéhokoliv

²⁵ ČULINOVIĆ (1953), s. 8, KLEMENČIĆ (1993b), s. 144

²⁶ jím založená Chorvatská strana práva měla zájem i o „Alpské Chorvaty“, tj. Slovince, ne ale o Srby, „rasu smíšenou z Valachů a cikánů (sic!), která převzala ze snahy klamat slovanský jazyk“ (WEITHMANN (1996), s. 180)

²⁷ např. IN: BRANDT (1991), s. 81 - 98

²⁸ „Velkochorvaté“ a „velkosrbové“ na rozdíl od „všechorvatů“ a „všesrbů“ uznávají existenci jiných jihoslovanských

hnutí popírajícího jugoslávskou ideu, v současnosti pak mají charakter politické nadávky. O fenoménu „velkosrbství“ byly napsány řady prací²⁹, jestliže však Klemenčić píše, že hlavním znakem „velkosrbství“ je účelové falšování dějin, nekritické a jednostranné hodnocení historických událostí a smazání hranice mezi národní historií a národním mýtem³⁰, je zřejmé, velkosrbstvím a velkochorvatstvím není myšleno nic jiného, než klasický nacionalismus a jeho (někdy však pouze³¹) radikální politické projevy.

6.3.2 Jihoslovanství a alternativní politické koncepce v Rakousku-Uhersku

Prvním výrazným ideologicko - politickým hnutím (hlavní jeho zaměření ale bylo literární a lingvistické), které postavilo myšlenku o národnostní jednotě obyvatel jihoslovanských území do centra svého zájmu byl **ilyrismus**, který se objevuje ve třicátých letech 19. století³². Vzniká mezi chorvatskými intelektuály, jeho ideologem a vůdcem byl Ljudevit Gaj, který ve svém časopisu *Danica* v roce 1835 s dobovým patosem shrnul svá stanoviska takto:

| *Prva Evrope lira jest Ilirija na tri ugle med Skadrom, Varnom i Bjelakom [Villach] osnovana. Odapete nesložne strune na ovoj liri jesu: Koruška, Gorica, Istrija, Kranjska, Štajerska, Horvatska, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Crna Gora, Hercegovina, Srbija, Bulgarija i donja Ugarska ...* |
podle ČULINOVIĆ (1953)

Ilyrismus pronikl z Chorvatska v menší míře mezi Slovinci³³ a do Vojvodiny, pro jeho omezení na habsburské země ho však hodnotí někteří srbští autoři jako „chorvatské“ hnutí zaměřené prvoplánově na obranu před maďarským nacionalismem³⁴ případně cílené k překonání „vnitrochorvatských“ zemských identit.³⁵ Státoprávní program ilyristů formuloval hrabě Janko Drašković v díle *Disertacija iliti razgovor* (Karlovac 1832) ve kterém nastiňuje vytvoření „Velké Ilyrie“ jako zvláštního jihoslovanského státu pod habsburskou dynastií (zahrnovala by Slovinsko, chorvatské země a Bosnu).

Ve čtyřicátých letech 19. století národy habsburské monarchie nově formulují své programy. Poprvé se objevují myšlenky na sjednocení jižních Slovanů na základě chorvatské dominance (ovšem v rámci rakouského soustátí). Projevem **všechorvatské myšlenky** byl např. nerealizovaný požadavek chorvatského Saboru z roku 1848 na sjednocení Dalmácie s Chorvatskem - Slavonií a na vytvoření svazu s nově vytvořenou Vojvodinou, s Dolním Štýrskem, Kraňskem, Korutany, Istrií a Goricí. K takto

národů a chtějí se vůči nim vymezit jak kulturně, tak (a to především) teritoriálně.

²⁹ velmi obšírně o tomto tématu píše z chorvatských pozic PAVIĆ (1991): *Velika Srbija od 1844. do 1990/91. godine*. IN: BRANDT (1991), s. 151 - 160, který velkosrbskou myšlenku ztotožňuje s jugoslávskou ideou

³⁰ Klemenčić (1993), s. 146, v této souvislosti označuje Klemenčić za jednu z největších velkosrbských falzifikací právě jihoslovanskou myšlenku

³¹ Takto např. chápe „velkosrbství“ a „velkochorvatství“ ČULINOVIĆ (1953), s. 9, který je označuje za šovinistická nacionalistická hnutí, která při prosazování svých cílů programově negují práva jiných jihoslovanských národů

³² dříve populární práce hledající kořeny jugoslávské vzájemnosti ve středověku a mnohdy dokonce v době příchodu Slovanů jsou dnes všeobecně odmítány (ZEČEVIĆ (1985), s. 203)

³³ jednou jejich částí – vedenou národním básníkem F. Prešernem – byl ostře odmítán (Prešern dokonce označil veřejně jeho cíle za „fantasmagorie“)

³⁴ ZEČEVIĆ (1985), s. 205

³⁵ JANKOVIĆ – MIRKOVIĆ (1982), s. 311

koncipovanému národnímu programu Chorvatů se hlásili i Slovinci z Korutan a Štýrska (tedy ze zemí, ve kterých nebyli ve většině), zatímco Kraňsko se dívalo na tyto iniciativy s nedůvěrou a obávalo se chorvatské hegemonie.³⁶

Po roce 1849 se politické poměry v monarchii autorizovaly natolik, že jihoslovanské hnutí bylo prakticky omezeno pouze na kulturní oblast – hlavně na literární a jazykovou (o ní podrobněji níže). Po obnovení ústavnosti v 60. letech 19. století se hlavní nositelkou jihoslovanských idejí na chorvatské straně stala Strossmayerova Národní strana³⁷. Její jihoslovanství prochází třemi etapami, vázanými na pragmatické změny stanovisek vůdce strany: nejdříve bylo jeho cílem odvrátit rakouské vládní kruhy od snah na dualistické uspořádání monarchie, přičemž jihoslovanská idea byla prohlášena za *prostředek* k záchraně habsburské monarchie a k řešení balkánské otázky. Po zavedení dualismu se z ní stal prostředek k osvobození od vlády cizinců a vytvoření jihoslovanského státu. V pozdějším období (v důsledku sblížení Srbska a Uherska) byla znovu přehodnocena a spojena s radikálním austroslavizmem.³⁸

Dalmácie byla v počátcích chorvatského národního obrození pasivní, její intelektuálové většinou jihoslovanský program odmítali a zdůrazňovali zvláštní charakter tohoto území. Také chorvatské výzvy z roku 1848 na sjednocení země s Chorvatskem zůstaly prakticky bez odezvy³⁹, teprve v 60. letech 90. století se vedle **dalmatského autonomismu** (tvrdícího, že Dalmatinci jsou zvláštním národem, a odmítajícího sblížení s Chorvaty) vytváří i politicky významný proud propagující sjednocení s Chorvatskem, jehož význam se postupně zvyšoval. Autonomisté naopak postupně posouvali své pozice k italskému nacionalismu.

Bosna byla dlouhodobě izolována od politických trendů v Srbsku i habsburské monarchii, po roce 1878 se stala hlavním problémem srbsko-chorvatských vztahů, protože obě strany se snažily získat nacionálně indiferentní muslimské obyvatelstvo. Myšlenky **integrálního bosenství** (propagování bosenské zemské identity) nebyly příliš silné a navíc měly jistou prorakouskou pečeť.

³⁶ ZEČEVIĆ (1985), s. 205

³⁷ kromě tohoto směru byl silný i proud sázející na spolupráci s Maďary, méně významný **velkochorvatský program** reprezentovala Chorvatská strana práva (v čele již zmíněný Ante Starčević), požadující sjednocení Chorvatska-Slavonie, Dalmácie, Bosny a Hercegoviny, Rijeky a slovinských území do autonomní federální jednotky Rakouského impéria.

³⁸ ZEČEVIĆ (1985), s. 206. Idea **austroslavizmu** byla jistou reakcí na události roku 1848 v rakouské monarchii a hlavně na panslavismus. Ideologem austroslavismu byl František Palacký, jihoslovanská odnož austroslavizmu viděla řešení „jihoslovanské otázky“ ve federalizaci habsburské monarchie, kterou chápala jako překážku pronikání německého i ruského vlivu do oblasti, ve federalizaci samé pak viděla prostředek proti německo-maďarské hegemonii. Jedním z konkrétnějších austroslavistických programů byla myšlenka na **trilateralní uspořádání** Rakouska-Uherska (oním třetím celkem by byl útvar spojený z rakouských a uherských území osídlených jižními Slovany), který rozvíjeli nejen Chorvaté a Slovinci.

³⁹ signifikantní je v tomto směru rezoluce splitské městské rady z prosince 1848: „Mi nećemo da budemo ni Talijani, ni Slaveni, mi hoćemo, da budemo Dalmatinci“ – NOVAK (1944), s. 347

Slovinské prostředí nereagovalo jako celek příznivě na ilyrismus, v roce 1848 se vyhranilo několik politických směrů, které jako nejradikálnější variantu slovinského národního programu předložily k diskusi návrh „Sjednoceného Slovinska“ jako jednotného království v rámci rakouského soustátí.⁴⁰ V následujících letech se soustředilo na prosazování jazykových a kulturně-osvětových požadavků, vlastní státoprávní koncepce ale nebyly vytvořeny. V diskusích o přestavbě rakouské monarchie na počátku 60. let minulého století, ve kterých hlavně Češi a Chorvaté prosazovali své požadavky s poukazem na historická práva, vstoupili Slovinci s projektem obnovení „Vnitřního Rakouska“ spojujícího v letech 1564 - 1747 Štýrsko, Kraňsko a Korutany⁴¹. Zásadním problémem tohoto návrhu byl vysoký podíl německého obyvatelstva v takto pojatém území, přesto se za něj v tzv. mariborském programu⁴² (1865) postavila rozhodující část slovinských politiků, zatímco návrhy na „Sjednocené Slovinsko“ byly výrazně menšinové.⁴³ Na počátku 20. století se začala vedoucí slovinská politická strana - legitimistická Katolická národní strana - přiklánět k trialismu resp. k představě o národní jednotě Slovinců a Chorvatů.

6.3.3 Jihoslovanství a alternativní politické koncepce v Srbsku a Černé Hoře

V Černé Hoře a v Srbsku byly podstatně odlišné kulturní a státoprávní podmínky, proto i vyjádření myšlenek na jednotu jižních Slovanů bylo jiné. Byly to v podstatě nezávislé státy, které měly kromě svých zájmů národních také státní. V obou zemích měl národně politický program charakter dynastické politiky. V Srbsku se projekt spojení s dalšími jihoslovanskými pravoslavnými zeměmi rozvíjí od 40. let 19. století, od počátku ve formě snahy o připojení sousedních slovanských oblastí (velkosrbská idea), která byla dlouhá léta základním cílem srbské zahraniční politiky. Tvůrcem těchto myšlenek byl Ilija Garašanin, který poprvé v *Načertanju*⁴⁴ rozvinul myšlenku o srbském poslání - postupném připojení (osvobození) jihoslovanských území k Srbsku. Podle tohoto programu se má Srbsko soustředit na získání Starého Srbska (tj. jižní Pomoraví včetně Kosova), Jižního Srbska (tj. Makedonie), Bosny a Hercegoviny a severní Albánie (kvůli přístupu k moři), přičemž Garašanin nedvojsmyslně zdůvodňoval své cíle více než nacionálním sentimentem snahou o vybudování životaschopného a na okolních velmocích nezávislého státu.⁴⁵ Hranicí šíření proto nebylo sjednocení

⁴⁰ ČULINOVIĆ (1953), s. 265

⁴¹ ČURKINA (1972), s. 92

⁴² Vnitřní Rakousko bylo chápáno jako mezistupeň mezi zeměmi a Vídní, každá ze tří zemí by si zachovala autonomii a zemské orgány, kromě toho by ale existoval i vnitrorakouský parlament rozhodující o společných záležitostech, zejména o otázkách slovinského národa jako celku. Ve všech zemích by bylo provedeno důsledné národnostní vyrovnání přibližně v podobě, která byla později realizována na Moravě

⁴³ MELIK (1974), s. 137

⁴⁴ např. IN: BRANDT (1991), s. 65 – 77

⁴⁵ tvrdil, že okolní státy ohrožují Srbsko už svoji populační převahou („Srbija je toliko mala, da u tom stanju ostati ne sme“ ZEČEVIĆ (1985), s. 206). Největší srbský geograf první poloviny 20. století Jovan Cvijić argumentoval ve stejném případě vyšším státním zájmem a přístup Srbska k Jadranu přes albánská území označoval přílehlavě za „protigeografickou nutnost“ (KLEMENČIĆ (1993), s. 146)

všech Jižních Slovanů, ale v duchu „obnovy Dušanova carství“ dosažení takového maximálního rozsahu státu, který by „ještě mohl zajistit dominanci Srbů a pravoslaví“.⁴⁶ V šedesátých letech 19. století se v Srbsku vedle oficiálního velkosrbského politického proudu vytvářejí i alternativní jihoslovanská hnutí, která se ale ve větší míře prosazovala až po roce 1903 (po přerušení spojeneckých svazků Srbska s Rakouskem), během balkánských válek a definitivně byla přijata srbskou elitou v průběhu 1. světové války.⁴⁷

Černohorci, přestože se hlasitě hlásili k srbsství, vyvíjeli vždy poměrně nezávislou zahraniční politiku (orientovanou na Rusko) a reagovali podrážděně na jakékoliv paternalistické snahy Srbska. Černohorská zahraniční politika uskutečňovala vlastní vizi rozšiřování černohorského území, zájem o jihoslovanský problém zde proto byl nižší než v Srbsku.

6.3.4 Makedonská otázka

V politickém i etnickém ohledu byl zcela specifický vývoj v Makedonii. Makedonská otázka patří k nejdéle diskutovaným etnickým problémům Evropy. Má dva základní aspekty: státoprávní (tj. má-li být Makedonie (v širším slova smyslu) nezávislým státem či součástí států jiných) a s ním úzce spjatý aspekt etnického zařazení makedonského obyvatelstva.

Území Makedonie začalo být zajímavé pro evropské mocnosti i balkánské státy až v polovině 19. století, kdy pochopily, že právě tento prostor je svoji dopravní polohou důležitý při budoucím dělení Turecka a navíc zajišťuje svému případnému majiteli lokálně-velmocenské postavení v rámci Balkánu⁴⁸. Zájem o Makedonii proto projevily všechny sousední národy - Řekové, Srbové, Bulhaři a v menší míře i Albánci, na prosazení jejich nároků jim ale chybělo jasně artikulované přání makedonského obyvatelstva. To tvořila v podstatě národnostně indiferentní masa dosud izolovaná od evropských nacionalistických hnutí už jasně probíhajících mezi Srby, Bulhary i Řeky. Rodící se nacionalismus sousedů se snažil rozšířit své působení i na Makedonii, jako první zahájili od poloviny 19. století svoji agitaci Řekové⁴⁹ a Bulhaři⁵⁰, zatímco hlasy tvrdící, že Makedonci jsou samostatný národ byly pouze málo početné⁵¹. Srbové až do 60. let 19. století podporovali bulharská stanoviska.

⁴⁶ TUĐMAN (1990), s. 214

⁴⁷ ZEČEVIĆ (1985), s. 207. V této souvislosti je nutno dodat, že hlavní politické strany v Srbsku stály (na rozdíl např. od chorvatské politické scény) jednotně za všesrbským programem, lišily se pouze názory na zahraničněpolitickou orientaci země (radikálové pro Rusko, pokroková strana pro Rakousko)

⁴⁸ TAŠKOVSKI (1968), s. 8, MAGOCS (1993), s. 88

⁴⁹ argumentovali nejen samotným „řeckým“ jménem Makedonie, ale i stejnou vírou - pravoslavním podřízeným patriarchovi v Cařihradu, zatímco skutečnost, že obyvatelstvo nehovoří řecky přecházeli tvrzením, že bylo v minulosti (pouze jazykově) poslovanštěno

⁵⁰ ti se naopak odvolávali na jazyk obyvatelstva a tvrdili, že slavofonní Makedonec nemůže být Řekem, ale pouze Bulharem

⁵¹ ti v té době sázeli na mylný mýtus o slovanském původu antických Makedonců - tvrdili, že Filipa a Alexandra Makedonského *naše babice slovanske so rodile*, proti Řekům se vymezovali jazykově, proti Bulharům spíše rasově - měli se za „čisté Slovaný“ a ne „za nějaké Tatary, nebo co“ (všechny citace: TAŠKOVSKI (1968), s. 99)

V roce 1870 dosáhlo výrazného úspěchu Bulharsko zřízením vlastní Bulharské pravoslavné církve (bulharského exarchátu) ke které byla připojena i část Makedonie (Veles) a za předpokladu dvoutřetinové podpory věřících měly možnost připojení k církvi i ostatní makedonské pravoslavné obce. Řecko-bulharské soupeření o Makedonii pak mělo v 70. letech podobu boje o její podřízení bulharskému pravoslaví a vymanění z vlivu „řeckého“ ekumenického patriarchy v Cařihradě.⁵²

Podstatnou změnu situace přinesl rok 1878, kdy se okupací Bosny minimalizovaly šance Srbska na získání přístupu k moři západním či jihozápadním směrem a na důležitosti nabyt směr jižní - tj. území mezi novou jižní srbskou hranicí a Soluní. To zapojilo Srby nově do propagandistického boje o Makedonce - a postavilo je proti Bulharům.

Mezi Makedonci samotnými vzniklo jen několik vlastních politických programů - v roce 1893 byla založena ilegální Vnitřní makedonská revoluční organizace (VMRO)⁵³, která ve státoprávní části svého programu požadovala osvobození Makedonie od cizí nadvlády, vytvoření nezávislého národního makedonského státu a jeho zapojení do spolkového státu s ostatními jihoslovanskými resp. balkánskými zeměmi. „Balkánskou federaci“ chápali tehdy jako svaz *suverénních* a rovnoprávných členů. V podstatě od počátku byla strana rozdělena na probulharské a protibulharské křídlo.

2. srpna 1903 začalo v Makedonii pod vedením VMRO tzv. ilindenské povstání⁵⁴. Organizace rozeslala evropským zemím Deklaraci, definující základní cíle vzpoury: Makedonii bude přechodně spravovat... *upravitelj hristijanin ... koito ne e prinadležal nikoga na turskata administracija i nezavisim od Visokata porta pri izplnenije na negovite dlžnosti ...* a bude vytvořena mezinárodní komise, která zajistí vytvoření svobodné Autonomní Makedonie⁵⁵.

Alternativu k programu oddělení Makedonie od Turecka představoval v makedonském politickém životě pouze program Národní federální strany, která vznikla v průběhu mladoturecké revoluce v r. 1908. Strana požadovala vytvoření makedonské státnosti v rámci federalizovaného Turecka, pro vyhraněný nacionalismus mladoturků ale neměla šanci na realizaci této vize.

⁵² náboženského sporu se snažila využít s malými úspěchy i řecko-katolická církev (mající v dobovém kontextu prorakouský charakter)

⁵³ v letech 1893 - 1896 užívala název Makedonsko-ochridská revoluční organizace

⁵⁴ název podle svátku sv. Ilji (makedonsky Илин дан)

⁵⁵ ČULINOVIĆ (1954), s. 172. Zárodkem tohoto státu se měla stát „Kruševská republika“, kterou ve městě Kruševu vyhlásili vzbouřenci. Přestože se udržela pouhých 12 dnů, má jako „první makedonský státní útvar“ dodnes v Makedonii širokou odezvu – Republika Makedonie je ve své ústavě definována jako nástupce Kruševské republiky, Lidové republiky Makedonie a Socialistické republiky Makedonie. Makedonští historici (např. TAŠKOVSKI (1968)) nepochybují o tom, že se skutečně jednalo o krátkodobý státní útvar, ČULINOVIĆ (1954, s. 179) ale tuto tezi vyvrací poukazem na to, že „Kruševské republice“ chyběly prakticky všechny atributy státnosti, zejména vnitřní suverenita (její vedoucí představitelé byli podřízeni ÚV VMRO a jeho hlavnímu štábu).

6.3.5 Jazyková otázka

Jazyk hraje při rozvoji pocitu národní identity a sebevymezení etnické skupiny ve vztahu ke skupinám jiným velmi důležitou roli. Podle mnohých teorií národa je jazyk jeho hlavní charakteristikou a nutnou podmínkou pro existenci národního státu. V tomto případě není ani tak důležitá jeho komunikační funkce, zásadní je jeho úloha symbolická, „je to znamení, kterým etnikum deklaruje svou nezávislost“⁵⁶. Na druhou stranu právě nacionalismus hraje hlavní roli při vytváření jazykové normy, standardu, který je potřebný pouze tehdy, plní-li jazyk určitou (vyšší) společenskou roli. Protože jugoslávská zkušenost se vymyká obecnému modelu „národní stát = jazykově od okolních zemí diferencovaný stát“, budeme se problémem jazyka zabývat podrobněji.

Před vznikem spisovných jihoslovanských jazyků bylo zřejmě možno rozdělit jednotlivé slovanské dialekty na území pozdější Jugoslávie do 5 skupin:

- **čakavská skupina**, která vznikla na území Dalmácie, dnes zabírá Istrii a dalmatské ostrovy,
- **kajkavská skupina**, která původně zabírala území panonského Chorvatska, dnes pouze severozápadní Chorvatsko,
- **štokavská skupina**, která vznikla na území středověkých srbských států a Bosny, v jejím rámci existuje podle výslovnosti původního staroslovanského Ъ ikavská, ekavská a ijekavská varianta
- **slovinská skupina** podobná kajkavské skupině⁵⁷,
- **makedonská skupina**

Původní organický vývoj dialektů byl přerušen tureckou expanzí, kdy se vlivem migrací změnil územní rozsah jednotlivých skupin, zejména došlo k rozšíření štokavštiny; zároveň se výrazně změnila vzájemná hranice jednotlivých štokavských dialektů (zejména druhotné rozšíření východohercegovského dialektu a rozbití kompaktnosti mladoikavského dialektu - viz též obr. 16)

Počátkem 19. století existovalo v jihoslovanských oblastech (s výjimkou Bulharů) 10 navzájem podobných literárních jazyků – kraňský, korutanský, prekmurský, štyrský, štokavský ikavský (Dalmácie, Bosna, Slavonie), štokavský ijekavský (Dubrovnik), štokavský ekavský (Vojvodina), kajkavský, čakavský a tzv. slavenosrbský jazyk⁵⁸. Tento stav přinášel rodícím se nacionalismům, které měly v té době, jak již bylo uvedeno, 3 centra, závažné komplikace. Bylo zřejmé, že každé z nich musí zvolit pouze jednu normu spisovného jazyka⁵⁹. Poměrně populární byla v jihoslovanském prostředí Kollárova představa, že slovanské národy by měly mít pouze 4 literární jazyky (češtinu, ruštinu, polštinu a „ilyrštinu“), která našla řadu zastánců mezi chorvatskými i srbskými literáty. Výsledkem

⁵⁶ NAYLOR, Kenneth E. (1992): The sociolinguistic situation in Yugoslavia, with special emphasis on Serbo-Croatian. s. 83 IN: BUGARSKI - HAWKESWORTH ed. (1992)

⁵⁷ starší geografové (například MELIK (1935), s. 360) dokonce tvrdili, že slovinská nářečí jsou součástí kajkavské skupiny a tudíž neexistuje žádný jazykový důvod samostatné slovinské národní identity, novější studie myšlenku o totožném charakteru slovinštiny a kajkavštiny odmítají a zdůrazňují, že rozdíly mezi nimi jsou srovnatelné s rozdíly kajkavsko-čakavskými a kajkavsko-štokavskými (např. BROZOVIĆ - IVIĆ (1988), s. 91). Uvážíme-li, že štokavština, kajkavština a čakavština jsou považovány za dialekty jednoho jazyka, můžeme s Melikovou teorií o hlavní úloze politicko-geografických faktorů při vzniku slovinského národa i dnes zcela souhlasit.

⁵⁸ jazyk smíšený z elementů ruského církevního jazyka (tj. jedné z redakcí staroslověnštiny) a živých dialektů, používaný ve světské literatuře ve Vojvodině od počátku 19. století

⁵⁹ Srbům hrozila diglosie, Chorvatům a Slovincům vytvoření více standardních jazyků na základě různých dialektů (podobně jako u Arménů)

jejich snah bylo uzavření tzv. vídeňské knižní smlouvy (1850), podle které byl za literární jazyk pro Srby i Chorvaty vybrán štokavský ijekavský dialekt z východní Bosny⁶⁰. Původní představy, že se k tomuto projektu připojí i Slovinci nebyly naplněny, jejich nejvýznačnější jazykovědec té doby, Jernej Kopitar, odmítl štokavštinu jako „příliš odlišnou od slovinštiny“⁶¹, pod jeho vlivem byl za literární jazyk pro Slovince prohlášen kraňský dialekt.

Rozhodnutí o srbsko-chorvatské jazykové jednotě nelze jednoznačně interpretovat jako projev jihoslovanského sblížení.⁶² Nejbližší pravdě asi bude Brozović⁶³, který uvádí, že při výběru dialektu šlo hlavně „o ty oblasti, ve kterých nebylo zpočátku jasné, chtějí-li se připojit k tomu nebo onomu národnímu jádru“ - tedy o Bosnu a Hercegovinu. Tam používají štokavštinu a je zřejmé, že v konkurenci o toto území by se dostala do výhody ta strana, jejíž standardní jazyk by byl bližší bosenským dialektům. A tedy: „Společný standardní jazyk Srbů a Chorvatů byl nutností proto, že jedna i druhá strana musela zvolit štokavštinu, ne proto, že by Srbové a Chorvatí museli mít společný standardní jazyk.“

Ujednání vídeňské smlouvy bylo všeobecně akceptováno až v 60. letech 19. století, v Srbsku se však v rozporu s úmluvou prosadila ekeavská (nikoliv ijekavská) forma jazyka⁶⁴. Z toho důvodu i po roce 1868 zůstávaly mezi jazykovými normami Chorvatů a Srbů⁶⁵ (ale i Černohorců a muslimů, kteří se k určité rozdíly: písmo, pravopis, různá terminologie a ekavsko-ijekavská dualita, hranice těchto rozdílů ale nebyly zcela totožné s hranicemi etnickými.

tabulka 2: Základní rozdíly variant srbochorvatského jazyka

národ / skupina	ijekavština / ekavština	písmo	vědecká terminologie
Chorvatí	pouze ijekavština	pouze latinka	na základě latiny
Muslimové	pouze ijekavština	pouze latinka	na základě řečtiny
Srbové	obojí ^{A)}	cyrilice i latinka	na základě řečtiny
Černohorci	pouze ijekavština	cyrilice i latinka	na základě řečtiny

A) Srbové ve vlastním Srbsku používají ekavštinu, v Bosně a Hercegovině a v Chorvatsku ijekavštinu

Nevyřešena zůstala otázka spisovného jazyka pro Makedonce, všeobecně se ale předpokládalo že přijmou srbochorvatskou nebo bulharskou normu.

⁶⁰ tj. jazyk, který ve svých dílech používal hlavní propagátor srbsko-chorvatské jazykové jednoty na srbské straně Vuk Karadžić (poprvé v knize *Srpski rječnik*)

⁶¹ LAMPE (1996), s. 45

⁶² BARIĆ a kol. (1997), s. 29 např. tvrdí, že hlavní motivací Chorvatů byla snaha zjednodušit zavedení domácího jazyka do škol, nikoliv prosrbský sentiment

⁶³ BROZOVIĆ (1970), s. 99

⁶⁴ výjimkou bylo Mezimuří, které bylo před vznikem Jugoslávie správní součástí Uher – z politických důvodů tam Maďaři nepřipustili reformu jazyka a až do roku 1918 byla na školách používána kajkavština – KUČEROVÁ (1976), s. 136

⁶⁵ Podobná situace byla ostatně i v Prekmurju, kde se vyučovalo v prekmurském, nikoliv kraňském, dialektu slovinštiny
⁶⁵ přirozeně se k srbsko-chorvatské jazykové jednotě přihlásili i Černohorci a slavofonní muslimové, už proto, že společný jazyk jim byl bližší než samotným Chorvatům a Srbům

6.4 SHRnutí

V období druhé poloviny 19. století a na počátku 20. století se stal Balkán jednou z nejlabilnějších oblastí v Evropě. Za hlavní příčiny nestability lze považovat tři významné společensko politické procesy, kterými v té době poloostrov procházel: nacionalistické hnutí balkánských národů, definování velmocenských zájmů jednotlivých evropských zemí a (neúspěšný) proces modernizace Osmanského státu.⁶⁶ Nejvýraznější třecí plochou těchto hnutí představovala otázka hranic, která se stala jádrem „balkánského problému“.

Za těchto podmínek hájily jednotlivé jihoslovanské národy své partikulární zájmy, přesto se stala poměrně silným, nikoliv však výlučným nebo jednoznačně dominujícím, politickým programem i jihoslovanská idea. Nejsilnější pozice měla v Rakousku-Uhersku⁶⁷, slabší v Srbsku. Značně přitažlivá byla i pro Makedonce, kteří se nedokázali identifikovat se žádným střediskem národně-integračního procesu, naopak minimální odezvu měla u další etnicky nevyhraněné skupiny obyvatel - slavofonních muslimů.

⁶⁶ MAGOCSI (1993)

⁶⁷ Slovinci i Chorvaté měli v mnohonárodnostní monarchii politicky i geograficky okrajovou polohu a byli prakticky bez možnosti účinně prosadit vlastní zájmy, pro Slovince byla tíživým problémem i otázka vzdělání, uplatňování národního jazyka a postupující germanizace, pro Chorvaty bylo složitou otázkou soužití s Maďary a pro Bosňany všech tří náboženství ekonomická situace země

7 BALKÁNSKÉ VÁLKY

V prvním desetiletí 20. století se balkánské země snažily využít poklesu vlivu Turecka na Balkáně a rozdělit si mezi sebe jeho zbylá evropská území. Snahy o vytvoření protitureckého „balkánského spolku“ sledovalo se značnými sympatiemi Rusko - likvidace Turecka byla v jeho nejbytnostnějším zájmu, navíc počítalo s úlohou arbitra v řešení sporů o rozdělení dobytých území a s upevněním slábnoucího vlivu na malé slovanské státy v oblasti.

7.1 DIPLOMATICKÁ PŘÍPRAVA BALKÁNSKÝCH VÁLEK

Základ ke vzniku širšího protitureckého spojení balkánských zemí položila bulharsko-srbská smlouva o přátelství a spojení¹ uzavřená 13. března 1912. Její tajná příloha rozdělovala území dobytá v případné vítězné válce s Tureckem takto:

Srbija priznaje Bugarskoj pravo na teritoriju istočno od Rodope i reke Strume, a Bugarska Srbiji na teritoriju severno i zapadno od Šare planine.

Što se tiče teritorije između Šar planine, Rodope, Arhipelaga i Ohridskog Jezera, ako bi se ove strane uverile da je organizovanje te teritorije u zasebnu autonomnu oblast [v rámci Turecka] nemoguće s obzirom na opšte interese srpske i bugarske neodvisnosti ili iz drugih spoljašnjih ili unutrašnjih razloga, to će se u pogledu te teritorije postupiti na snovu sledećih izjava:

Srbija se obavezuje da ne traži ništa preko linie ... na priloženoj karti ... [nasleduje podrobný popis linie Kriva Palanka – Ohrid] ... i Bugarska se obavezuje da primí tu granicu ako se ... Ruski Car, koji će biti ... Arbitr po tom pitanju, izjavi u korist te linije ...

Podle PEROVIĆ (1959), s. 110

Část Makedonie JV od spojnice Kriva Palanka – Ohrid, která by připadla Bulharsku, bývá označována za Bezesporné pásmo, oblast SZ Makedonie jako Sporné pásmo. Pragmatické rozhodnutí řešit makedonskou otázku rozdělením sporného území zřejmě vycházelo z poznání, že vzájemné soupeření o toto území se ukázalo jako neúčinné.²

Srbsko-bulharská smlouva byla doplněna smlouvou o obranném spojení mezi Bulharskem a Řeckem (16. 5. 1912; ta neobsahovala žádné ustanovení o rozdělení dobytých území), dohodou bulharsko-černohorskou o společných operacích proti Turecku (září 1912) a podobnou smlouvou černohorsko-srbskou³. Uvedenými dohodami byl vytvořen tzv. Balkánský blok (Balkánská liga), sjednocený společným odporem k Turecku, ale vnitřně nepevný kvůli nejasnostem okolo rozdělování dobytých území.

¹ Plný text například: PEROVIĆ (1959), s. 106-111

² STRANIĆ (1971), s. 24

³ v listopadu 1912, v úmluvě bylo dohodnuto, že vzájemnou hranici určí později společná komise, v případě neshody arbitráž řeckého a bulharského krále

7.2 PRVNÍ BALKÁNSKÁ (SPOJENECKÁ) VÁLKA

30. září 1912 předaly Bulharsko, Srbsko a Černá Hora Portě ultimativní nótu s požadavkem udělit křesťanským oblastem Turecka autonomii. Ultimatum bylo 3. října oficiálně odmítnuto a Turecko prohlásilo, že se cítí být s autory nóty ve válečném stavu. 9. října zahájila vojenské akce Černá Hora, následovalo ji Srbsko a Bulharsko (18.10.) s Řeckem (19. 10.). Spojenecké jednotky postupovaly velmi rychle, odpor Turků byl minimální. Během 20 dnů bylo skoro celé evropské Turecko obsazeno a již 30. října požádala turecká vláda o příměří. Přijato bylo až po neúspěšném pokusu obsadit Cařihrad 21. listopadu 1912.

Bezprostředně poté situaci změnilo vyhlášení nezávislosti Albánie, které bylo provedeno s podporou mocností (zejména Rakouska-Uherska) 28. 11. 1912 ve Vlorë. Albánci, kteří do té doby usilovali pouze o autonomii v rámci Turecka, chtěli tímto krokem předejít rozdělení svého území mezi Srbsko, Černou Horu a Řecko.⁴ K mezinárodnímu uznání její nezávislosti došlo na londýnské konferenci velvyslanců 20. prosince 1912 a znovu 29. července 1913, když stejná konference potvrdila její hranice.

Po delších jednáních byla 30. května 1913 v Londýně podepsána mírová smlouva s Tureckem. Její 2. článek definoval novou hranici takto:

Sa Majesté l'Empereur des Ottomans cède à Leurs Majestés les Souverains alliés tous les territoires de Son Empire sur le continent européen à l'ouest d'une ligne tirée d'Énos sur la mer Égée à Midia sur la mer Noire, à l'exception de l'Albanie.

Le tracé exact de la frontière d'Énos à Midia sera déterminé par une commission internationale.

podle BURDETT (1995) s. 473 - 475

Všechna turecká území za linií Enos - Midia⁵ se okamžitě stala objektem sporů vítězných států. Prvním vážným problémem bylo určení hranic Albánie. Rakousko-Uhersko se rozhodně postavilo proti tomu, aby Srbové dosáhli přístupu k Jadranu, proto, i přes srbské protesty, kongres rozhodl, že Albánie bude na severu hraničit s Černou Horou. To vedlo Srbsko k požadavku územní kompenzace v Makedonii nad rámec jejich smlouvy s Bulharskem – požadovali nejen „sporné“ pásmo, ale i území podél Vardaru. Bulhaři se ale samozřejmě svých nároků na bezesporné i sporné pásmo v Makedonii nevzdali. Černá Hora vznesla požadavek na Skadar, Řekové se snažili získat jižní Makedonii včetně města Bitola, Rumunsko nárokovalo Jižní Dobrudžu jako náhradu za makedonské oblasti osídlené valašským obyvatelstvem atd. Nejsložitější byla otázka Makedonie a spor o Soluň, kde se střetávaly pretenze hned několika zemí.

⁴ přitom se jednalo o víceméně formální akci (v době vyhlášení nezávislosti byla střední Albánie okupována Srbskem, jižní Řeckem a okolí Skadaru Černou Horou, v moci nové albánské vlády byla pouze Valona s bezprostředním okolím (HORVAT (1988), s. 24)

⁵ dnes Enez a Kiyıköy

7.3 DRUHÁ (MEZISPOJENCKÁ) BALKÁNSKÁ VÁLKA

Během jednání o rozdělení území získaných v první balkánské válce uzavřely Srbsko a Řecko 1. června 1913 tajné spojenectví. Jejich dohoda uváděla, že:

Dve Visoke Ugovorne strane, smatrajući da je životni interes njihovih Kraljevina da nikakva druga država ne bude između njihovih poseda zapadno od reke Aksios [Vardar], izjavljuju da će jedna drugoj ukazivati podršku kako bi Grčka i Srbija dobile zajedničku granicu.

podle: SKOKO (1968), s. 406

Zároveň byla přesně popsána hraniční linie s Bulharskem, kterou budou obě země společně prosazovat. V reakci na tento krok 29. června 1913 Bulharsko na oba bývalé spojence zaútočilo. Začala druhá balkánská válka, které se snažilo využít i Turecko k dosažení pro něj přijatelnějších hranic a Rumunsko k prosazení svých územních nároků. Po nátlaku Ruska byly boje záhy ukončeny a 10. srpna 1913 byl po ostrých diplomatických jednáních uzavřen v Bukurešti mír, určující hranice Bulharska s Rumunskem, Srbskem, a Řeckem⁶. Změny, které přinesl bukurešťský mír, znamenaly v podstatě posunutí hranic děličích evropské Turecko v neprospěch Bulharska (ve srovnání s předválečnými plány, viz též obr. 3):

Srbsko dostalo skoro celou Makedonii, Staré Srbsko a severovýchodní část Novopazarska (zhruba 39 000 km², 1,3 mil. obyvatel⁷),

Řecko zvětšilo svoji rozlohu asi o 30 % - obdrželo jižní Makedonii, Soluň a západní Thrákií a ostrovy v Egejském moři, definitivně získalo Krétu,

Rumunsko získalo jižní Dobrudžu,

Černá Hora se rozšířila o JZ část Sandžaku, Metohiji a část Skadarského jezera (5000 km²⁸),

hranice **Albánie** byly stanoveny mezinárodní delimitační komisí počátkem roku 1914.

Bulharsku zůstala menší část Makedonie, oblast Rodop a Západní Thrákie a tedy i přístup k Egejskému moři.

7.4 SHRNU TÍ

Nově vytvořené hranice, bez větších změn potvrzené po 1. světové válce, výrazně destabilizovaly vztahy mezi jednotlivými balkánskými zeměmi. Bukurešťským mírem ukončily balkánské země (zejména Srbsko a Řecko) tu fázi své teritoriální expanze, ve které se rozšiřovaly pouze na území obývaná svým etnikem, a začlenily do svých států i území kompaktně osídlená příslušníky jiných národností - v případě Srbska etnicky i kulturně jasně neslovanské Kosovo a etnicky nevyhraněnou Makedonii. Na druhé straně Albánie zahrnula pouze polovinu příslušníků albánského národa a ještě tragičtější byla situace Makedonců, kteří byli rozděleni do 3 států shodně negujících jejich existenci⁹.

⁶ plný text např. SKOKO (1975), s. 347 – 351, zbývající úseky hranic byly určeny dodatečně bilaterálními smlouvami: bulharsko-turecký určila mírová smlouva z 29. 9. 1913 - Turkům byla vrácena část východní Thrákie bez tří výhradně bulharských okresů, srbsko-černohorský smlouva z 30. října 1913 (viz např. SKOKO (1975), s. 352 – 354) atd.

⁷ DĚJINY JUGOSLÁVIE (1970), s. 327. srbsko-bulharská hranice byla vedena v podstatě po rozvodnici mezi řekami Vardarem a Strumou, na srbské straně ale zůstala i horní část údolí Strumice (SKOKO (1975), s. 347 – 351)

⁸ tamtéž

⁹ s typickou formální důsledností byl zakázán nejen makedonský jazyk, ale v Srbsku a Řecku i makedonská jména (koncovky příjmení -ov/-ova a -ski/-ska byly úředně změněny na -ić resp. -os/-u nebo -is/-u)

Obrázek 3: Balkán v letech 1912 - 1913

Podle: MAGOCSI (1993), mapa 27c, str. 89

tabulka 3: Rozdělení Makedonie v roce 1913

Stát	vžitý název	rozloha [km ²]
Srbsko	Vardarská Makedonie	25 774
Bulharsko	Pirinská Makedonie	6 798
Řecko	Egejská Makedonie	34 453
Celkem	---	66 725

Podle ČULINOCIĆ (1954), s. 159 - 160

Balkánskými válkami bylo výrazně posíleno Srbsko: stalo se politicky nejmocnějším balkánským státem, navíc dosáhlo přímého hraničního kontaktu s Černou Horou, který mu umožňoval nepřímý přístup k moři. Nová hranice uzavřela Rakousku - Uhersku možnost šíření na jihovýchod. Možnosti srbské expanze na jih nebo východ se vyčerpaly, což přirozeně obracelo pozornost Bělehradu k Srbům resp. Jihoslovánům žijícím v Rakousku. Vlček tvrdí, že se Vídeň snažila útokem na Srbsko v následujícím roce řešit jednostranně jihoslovanskou otázku, protože dospěla k přesvědčení, že „nezávislost Srbska představuje pro monarchii vážné a trvalé nebezpečí a dokonce ohrožuje její další existenci“¹⁰

¹⁰ VLČEK (1993), s. 22

8 PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA

Do státoprávních poměrů na Balkáně výrazně zasáhla i 1. světová válka, která sice měla širší příčiny, pro Balkán však znamenala především pokus o revizi válek z let 1912 a 1913. Proto celý výklad zúžíme pouze na důsledky války pro jihoslovanské oblasti. Konflikt začal 28. července 1914, kdy vyhlásilo Rakousko-Uhersko válku Srbsku, postupně se do něj zapojili spojenci obou stran a získal charakter války dvou bloků – Dohody (původně Rusko, Británie a Francie) a Ústředních mocností (Německo a Rakousko-Uhersko). Černá Hora se 5. 8. 1914 postavila na stranu Srbů, Albánie zachovala ve válce neutralitu. Řecko, Bulharsko a Itálie sice také deklarovaly neutralitu, ale zároveň vyjednávaly s oběma bloky a za vstup do války požadovaly garance územních zisků. Itálie byla získána Dohodou 26. dubna 1915, do války vstoupila 23. května 1915. Rumunsko žádalo za svoji účast ve válce na straně Dohody poválečné připojení Sedmihradska, Bukoviny, východních Uher a celého Banátu. Velmoci tuto (pro ně přemrštěnou) nabídku dlouho odmítaly, po porážce u Verdunu ale ustoupily a Rumunsko vstoupilo na jejich straně do války 27. srpna 1916. Bulhaři se zapojili do konfliktu na straně Centrálních mocností 14. října 1915, kdy vyhlásili válku Srbsku a přispěli výrazně k tomu, že Srbsko bylo do konce roku 1915 vojensky poraženo. Na počátku roku 1916 pak byla poražena i Černá Hora – kapitulovala 21. 1. 1916¹.

8.1 VÁLEČNÉ CÍLE JEDNOTLIVÝCH ZEMÍ

Většina zúčastněných států očekávala od konfliktu vyřešení svých politických, mocenských a územních aspirací (uvádíme pouze cíle, které se dotýkají zkoumané oblasti):

Rakousko-uherské válečné cíle

V rozhodování o osudu Srbska projevilo Rakousko-Uhersko značnou nerozhodnost. Zatímco armádní kruhy (náčelník generálního štábu Conrad von Hötzendorf) prosazovaly začlenění Srbska do Monarchie², uherský premiér Tisza byl zásadně proti anexi, obával se totiž přílišného početního růstu Slovanů v Dvojstátí. Uherské stanovisko nakonec převážilo,³ Rakousko-Uhersko se tedy snažilo pouze o teritoriální zmenšení Srbska a znemožnění toho, aby se stalo centrem jihoslovanského sdružování.⁴ Teritoriální redukce Srbska mělo být dosaženo připojením jeho pohraničních území k Bulharsku, Řecku, Albánii a možná i Rumunsku.⁵

Ve vztahu k Albánii počítalo Rakousko-Uhersko s jejím rozšířením o Kosovo a s tím, že se země

¹ JINDRA (1984), s. 122, VLČEK (1993), s. 22, data sjednocena podle ŽALOUDEK (1996), s. 87

² von Hötzendorf argumentoval takto: sjednocení Jihoslovanů je nezadržitelné a neprovede-li je nyní a radikálně Rakousko, uskuteční se později – a proti němu (JINDRA (1984), s. 122)

³ DĚJINY JUGOSLÁVIE (1970), s. 354

⁴ ZEČEVIĆ (1985), s. 208

stane rakouským protektorátem územně spojeným úzkým pobřežním pásem s Dalmácií.⁶

Srbské válečné cíle

V první fázi války se srbské představy o poválečném uspořádání poměrů na Balkáně radikálně změnilo. Zatímco před útokem Rakouska lze označit za maximalistický srbský program sjednocení všech Srbů (tj. připojení Bosny a Hercegoviny, částí Dalmácie a Chorvatska), už 21. září 1914 popisuje předseda srbské vlády N. Pašić válečné cíle svého státu takto:

Ako rat svrši onako, kako želimo, i Austro-Ugarska bude konačno pobijedena, tad će se naše pretenzije rasprostraniti na slijedeće zemlje i granice: Banat u onim granicama, u kojima srpski elemenat predstavlja većinu stanovništva. /.../ granica ima da se potegne i na istoku od Dunava više Oršave, gornjim hrtom do Maroša, ostavljajući Lugoš, Lipe i Arad Rumunjskoj, a Temišvar Srbiji, pa dalje ovom rijekom do njenog ušća u rijeku Tisu i do ušća ove u Dunav /.../ [od ušća] granica ima da ide na zapad tako, da bi nama pripala Subotica (Sabatka) i Baja, do Dunava, zatim ravnom linijom na zapad preko Bara do ušća rječice Rinya u Dravu, pa dalje gore tokom Drave do ušća rijeke Mure, zetim rijekom Murom do Leibnitza, i dalje vodorem obuhvatajuć Kranjsku i spuštajući se u Istru. Posljednja mogla bi se podijeliti s Italijom ...

Z dopisu N. Pašiće M. Spaljковиći, PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 21

Oficiálně o těchto záměrech informovala srbská vláda 7. 12. 1914 parlament na jeho zasedání v Niši (tzv. Nišská deklarace). Územní požadavky v ní nejsou přímo vyjmenovány, deklarace pouze mluví o „boji za osvobození všech našich neosvobozených bratrů Srbů, Chorvatů a Slovinců“⁷ a také označuje válku za boj za osvobození srbského státu a srbskochorvatského a slovinského národa (plemena).

Nutno poznamenat, že nišská deklarace, jakkoli byla ve své době pouze propagandistickou vizí a srbská vláda uvažovala i o jiných variantách, byla přelomová pro srbské chápání jihoslovanské otázky. Po převratu v roce 1903 se Srbsko jednoznačně orientovalo na spolupráci s Bulharskem a v jihoslovanské politice vidělo pouze prostředek k naplnění vlastního národního programu, tj. osvobození a připojení sousedních oblastí osídlených Srby. Myšlenka na „velké“ sjednocení s Chorvaty a Slovinci byla přítomná pouze v úzkých intelektuálních kruzích a mezi radikální omladinou. Nyní se z ní stala reálná perspektiva a vládní program, což také zásadně změnilo situaci příznivců jihoslovanského sjednocení v Rakousku-Uhersku.

Černohorské válečné cíle

Až do kapitulace v roce 1916 nebyly černohorské válečné cíle jasně prezentovány. Projugoslávsky orientovaným snahám části obyvatel odporovala snaha dynastie udržet se u moci a uchovat nezávislost země. Petranović-Zečević⁸ uvádějí, že král Nikola počítal s podporou Ruska a Itálie (v obou případech spřízněné panovnické rody) a plánoval rozšíření země o Hercegovinu, okolí Sarajeva a jižní Dalmácii (do Splitu). Také proto se srbská nišská deklarace v Černé Hoře nesetkala s podporou oficiálních míst a vztahy s nejbližším spojencem byly velmi chladné. Poté, co král v lednu 1916

⁵ AVRAMOVSKI, Živko: Nagodbe o Kosovu i Albaniji (1912 – 1939), IN: Kosovo. Prošnost i sadašnjost (1989), s. 75

⁶ WEITHMANN (1996), s. 259

⁷ ČULINOVIĆ (1968), s. 25

⁸ PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985) s. 25

rozpustil vojsko a uprchl ze země, se přiklonilo veřejné mínění v Č. Hoře jednoznačně na stranu stoupenců spojení se Srbskem a Srbové pak mohli řešit otázku černohorské státnosti bez jakýchkoliv ohledů na černohorského krále a jeho zájmy.

Italské válečné cíle

Italské válečné cíle vyjadřoval prakticky bezesbýtku londýnský pakt z 26. dubna 1915⁹ který konkretizoval její územní zisky v případě vítězství Dohody ve válce. Uvádí:

Art. 4. Under the Treaty of Peace, Italy shall obtain the Trentino, Cisalpine Tyrol with its geographical and natural frontier, as well as Trieste, the counties of Gorizia and Gradisca, all Istria as far as the Quarnero and including Volosca [Volosko] and the Istrian islands of Cherso [Cres] and Lussin [Lošinj], as well as the small islands of Plavnik, Unie [Unije], Canidole [Srakane], ...

Art. 5. Italy shall also be given the province of Dalmatia within its present administrative boundaries... [podle dalšího popisu však pouze severní část po Split]...

Podle <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/londontreaty.html>

Dále Itálie požadovala neutralizaci všech ostrovů v Jadranu, které by jí nepřipadly, a velké části pobřeží. Zbylá území – chorvatské pobřeží s Rijekou, jižní část Dalmácie a pobřeží na jih od ní až do severní Albánie (řeka Drim) – ponechávala k předání Chorvatsku, Srbsku a Černé Hoře, vymínila si ale existenci zmenšené Albánie pod svým protektorátem.

Bulharské válečné cíle

Dohoda o spolupráci a tajná konvence z 6. 9. 1915, kterou bylo Bulharsko získáno pro účast ve válce na straně Centrálních mocností, mu přislíbila připojení celé Vardarské Makedonie a východního Srbska (po řeku Moravu).¹⁰ Pod dojmem úspěchů válečných operací (Bulharsko obsadilo i východní část Kosova) byly rozšířeny v únoru 1916 bulharské válečné požadavky i na západní Pomoraví.¹¹ Na rozdíl od Rakouska neměli Bulhaři zájem na uchování existence Srbska a počítali s tím, že jako nezávislý stát zanikne.

8.2 OKUPAČNÍ SPRÁVA V SRBSKU A ČERNÉ HOŘE

Obě země byly okupovány, státoprávní poměry ale v souladu s Haagskými konvencemi nebyly v průběhu války měněny. Hranicí mezi rakouskouherskou a bulharskou okupační zónou se stala řeka Morava, v dubnu 1916 byla poněkud upravena na Kosovu ve prospěch Bulharska (připadla mu jeho jihovýchodní část s městy Prizren, Priština/Prishtinë, Uroševac/Ferizaj a Gnjilane/Gjilan). V rakousko-uherské zóně Srbska byl císařským dekretem zřízen **Generální gouvernement** v čele s rakousko-

⁹ pomineme-li poněkud fantastické požadavky na Cařihrad a Dardanely, které Itálie prezentovala při jednáních s Dohodou o vstupu do války

¹⁰ původně jednali Bulhaři s Dohodou a požadovali pouze území po Vardar, později bezesbýrné pásmo. Jednání ztroskotala na jejich požadavku připojit tato území k Bulharsku ještě před koncem války (FELCZAK-WASILEWSKI (1985), s. 421)

¹¹ do linie „od Dunaje mezi Smederevem a městem Gocka ... na jih východně od Kragujevace a Kraljeva, přes Goč, Željina, a Kapaonik, mezi Kosovskou Mitrovicou a Vučitrnem k albánské hranici jižně od Đakovice a dále na jih, východně od Elbasanu k řece Devoli a od ní na východ k řecko-albánské hranici jižně od Prespanského jezera“ – podle AVRAMOVSKI, Živko: Nagodbe o Kosovu i Albaniji (1912 – 1939), IN: Kosovo. Prošnost i sadašnjost (1989), s. 76

uherským generálem, také v Černé Hoře byla zřízena od 1. 3. 1916 vojenská správa.¹² Bulharská okupační zóna byla rozdělena na dvě generální gubernátorství: Pomoraví (hlavní město Niš) a Makedonie (hlavní město Skopje).

8.3 UKONČENÍ VÁLKY, DOHODY O PŘÍMĚŘÍ

V druhé polovině roku 1918 byly Srbsko i Černá Hora osvobozeny, 3. listopadu uzavřelo Rakousko-Uhersko rozložené národně osvobozovacím bojem svých národů s Dohodou úmluvu o zastavení palby, čímž mj. odsouhlasilo právo jihoslovanských národů monarchie na sebeurčení.¹³ Tato dohoda definovala přesně italskou okupační zónu, která (až na drobné výjimky) odpovídala linii definované londýnským paktem z roku 1915. Tím si chtěla Itálie pojistit své územní zisky – vytvoření okupační zóny vzhledem k Rakouské monarchii, která v listopadu nevyvíjela žádné vojenské aktivity a de facto už ani neexistovala, nemělo žádný vojensky relevantní důvod.¹⁴

Mezi Srbskem a (již samostatným) Maďarskem probíhala jednání o příměří v Bělehradě neúspěšně 7. listopadu¹⁵. Srbský generální štáb nato rozhodl, že srbská armáda obsadí uherské území do linie Bosanski Brod – Osijek – Pécs – Baja – Subotica – Szeged¹⁶. Maďaři pod tlakem postupující srbské armády přistoupili na spojenecké podmínky a 13. 11. 1918 podepsali v Bělehradě dohodu o příměří. Hranice srbské „okupační zóny“ byla určena takto: na východě: Orşova – Mehadia – Caransebeş – Lugoj – Arad, na severu: řekou Maros/Moreşul do Szegedu – severně od Subotice – Baja – Pécs – Barsc, na západě: po řece Drávě do Osijeku – Šamac – po severní a západní hranici Bosny a Dalmácie. Poněkud nelogický průběh linie obcházející západní Slavonii (viz též obr. 5) vysvětloval signatář smlouvy o příměří za Dohodu vojvoda Živojin Mišić tím, že mu byla doporučena některými profesory „aby obyvatelstvu západně od této linie zůstala plná svoboda rozhodnutí, chtějí-li jít s námi [tj. Srbskem], nebo ne“¹⁷. V srpnu 1919 byla okupační zóna ještě rozšířena o Prekmurje (na základě rozhodnutí pařížské mírové konference).

¹² ČULINOVIĆ (1968), s. 29

¹³ tento požadavek obsahovaly už americké podmínky k příměří z ledna 1918 (tzv. 14 Wilsonových bodů)

¹⁴ tamtéž, s. 79 - 82

¹⁵ předseda maďarské vlády Mihály Károlyi tehdy odmítl podepsat cokoli, co by nezaručovalo „teritoriální integritu Uher“ (bez Chorvatska – Slavonie) a jednání opustil

¹⁶ KRIZMAN (1977), s. 187

¹⁷ KRIZMAN (1977), s. 190, ostatně delegát Srbska při Národní radě v Záhřebu použil jasnějšího vyjádření: „[pouze] v tomto území můžete rozhodovat po své vůli...“

9 VZNIK JUGOSLÁVIE

9.1 HISTORICKÉ POZADÍ VZNIKU JUGOSLÁVIE

Myšlenku spojení jihoslovanských území Rakouska a Uherska se Srbskem do společného státu v průběhu války propagoval hlavně Jihoslovanský výbor založený politickými emigranty z území Rakouska-Uherska na přelomu let 1914 a 1915. Cílem organizace byla podpora akcí zaměřených na osvobození jihoslovanských částí Rakousko-Uherska a jejich sjednocení se Srbskem a Černou Horou. Ideologicky vycházela z představy o jednotném jihoslovanském národě a o jeho právu na vytvoření společného státu. Otázkami vnitřního uspořádání tohoto státu a formou vlády se výbor nezabýval, protože nechtěl, aby tyto problémy ohrozily hlavní cíl, tj. sjednocení.¹ Na rozdíl od podobného orgánu české emigrace nedosáhl nikdy uznání ze strany Dohody, která preferovala jako mluvčího jihoslovanských zájmů Srbsko (největší zájem na tomto stavu měla Itálie a velkosrbské kruhy).

V memorandu dohodovým vládám (Paříž, 6. 5. 1915) konkretizuje výbor své představy o území budoucího sjednoceného státu takto:

Narodni teritorij Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata: a) Srbiju i Crnu Goru; b) Bosnu i Hercegovinu; c) Dalmaciju sa otočjem; d) Hrvatsku i Slavoniju sa Rijekom i Međumurje; e) Podravinu južne Ugarske i bivšu srpsku Vojvodinu (Bačku i Banat); f) Istru s njezinim otocima i Trst; g) Kranjsku i Goricu; h) Južnu Korušku i južnu Štajersku s pograničnim predjelom jugozapadne Ugarske.

PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 44

a zdůvodňuje je tvrzením, že na tomto území „*živi naš narod u kompaktnoj masi i gotovo bez primjese drugih rasa*“.

V emigraci působily také dvě skupiny černohorských přívrženců sjednocení. První tvořili stoupenci černohorského krále Nikoly I., kteří požadovali teritoriální rozšíření Černé Hory a konfederaci se Srbskem a případně i dalšími jihoslovanskými zeměmi, přičemž by si Černá Hora zachovala svoji státnost i dynastii. Druhou skupinou byl Černohorský výbor za národní sjednocení, který v březnu 1917 vytvořil A. Radović, bývalý předseda černohorské vlády, který se v průběhu války názorově rozešel s politickou linií prosazovanou králem. Černohorský výbor navrhoval přímé spojení se Srbskem v jeden unitární stát, a to i v případě, že by nakonec k vytvoření Jugoslávie nedošlo.²

Srbská vláda v emigraci sice nahlížela na činnost jihoslovanského výboru se sympatiemi, přesto ale prosazovala poněkud odlišný pohled a raději než o sjednocení mluvila o rozšiřování Srbska.

Už v průběhu války objevily mezi srbskou vládou a politiky hájícími zájmy rakousko-uherských Jihoslovánů některé sporné body:

¹ ČULINOVIĆ (1968), s. 33

² PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 51

- 1) forma spojení (sjednocení v nový stát nebo rozšíření Srbska ?)
- 2) forma státu (unitární nebo federativní, monarchie nebo republika ?)

Protože o nesouladu v těchto otázkách se všeobecně vědělo a případné spory by mohly oslabit pozici nového státu při mírových jednáních, bylo nezbytné najít ještě za války kompromisní řešení a tím jasně spojencům ukázat jednotnost cílů představitelů rakousko-uherských Jihoslovanů a srbského vedení. V červenci 1917 probíhala jednání srbské exilové vlády se zástupci Jihoslovanského výboru na Korfu, která skončila podpisem tzv. korfské deklarace (20. 7. 1917). Podle ní bylo konečné rozhodnutí o unitární nebo federativní formě státu přenecháno suverénnímu rozhodnutí budoucí ústavodárné skupštiny (kvalifikovanou – dvoutřetinovou – většinou hlasů). Výbor ustoupil v otázce monarchie a souhlasil s tím, aby byl do čela sjednoceného státu postaven srbský monarcha. Srbové naopak přistoupili na požadavek, aby nový stát vznikl sjednocením Srbska s jihoslovanskými oblastmi Rakouska a Uherska, nikoliv jeho rozšířením. Řešení národnostní otázky bylo kompromisně unitaristické: Jihoslované byli sice prohlášeni za jediný národ, zároveň ale byla uznána i individualita Slovinců, Chorvatů a Srbů jako tří „kmenů“ tohoto národa. Území budoucího státu nedefinuje deklarace přesně, omezuje se pouze na formulaci:

| *Teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata svu onu teritoriju, na kojoj živi naš troimeni narod u kompaktoj i neprekidnoj masi, i ona se bez povrede životnih interesa celine ne bi smela krajiti.* |

ČULINOVIĆ (1968), s. 48

K závěrům korfské deklarace se 11. srpna 1917 připojil i Černohorský výbor.

Domácí politická scéna v jihoslovanských oblastech Rakousko-Uherska se v prvním období války (částečně pod vlivem tlaku vojenské a státní moci) vrátila k propagování austroslavizmu a poněkud se aktivizoval velkochorvatský politický směr, jehož rétorika byla slučitelná s trialismem a navíc byla militaristickým kruhům sympatická jeho srbofóbie. Jak ve Slovinsku, tak v Chorvatsku se zásadně změnila situace ve chvíli, kdy vstoupila do války Itálie – šanci na obranu proti realizaci londýnského paktu nabízel pouze jihoslovanský program nebo rakouské vítězství ve válce. V květnu roku 1917, kdy už bylo zřejmé, že k druhé variantě nedojde, vznesl Jihoslovanský (poslanecký) klub ve vídeňském parlamentu požadavek na sjednocení Slovinců, Chorvatů a Srbů z Rakouska i Uherska do zvláštního státního útvaru – zatím v rámci Monarchie. Během roku 1918 se stanoviska domácích politiků postupně radikalizovala a 5. října byla v Záhřebu založena Národní rada Slovinců, Chorvatů a Srbů (*Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*), která se prohlásila za „jediného politického představitele jihoslovanských zemí v Rakousku-Uhersku“³ a jako svůj hlavní programový cíl si (už) otevřeně vytýčila „sjednocení všech Slovinců, Chorvatů a Srbů do národního, svobodného a nezávislého státu“⁴. Byla v ní zastoupena všechna významnější jihoslovanská politická seskupení ze slovinských zemí, Istrie,

³ VLČEK (1983), s. 282

Dalmácie, Chorvatska - Slavonie s Rijekou, Bosny a Hercegoviny a také zástupci Srbů v Uhrách (Vojvodina). Rakouský císař Karel se ještě pokusil zachránit svoji monarchii manifestem (16. 10. 1918), kterým přislíbil přetvoření Rakouska⁵ na „svazový stát, ve kterém každý národ na svém území bude tvořit svoji vlastní státní jednotku“⁶. Národní rada SHS tyto návrhy odmítla a 19. října se prohlásila za nejvyšší orgán státní moci na území, které reprezentovala.

29. října 1918 rozhodl chorvatský sněm o zpřetrhání historických svazků s Uhrami. Rezoluce sněmu mj. uváděla:

... Svi dosadašnji državno-pravni odnošaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane, razrešavaju se /.../ Dalmacija, Hrvatska, Slavonija s Rijekom proglašuje se posve nezavisnom državom /.../ a /.../ pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi.

KRIZMAN (1977), s. 81 – 82

Zároveň sněm uznal Národní radu v Záhřebu za nejvyšší orgán státní moci. Stejný den, tedy 29. 10., jmenovala Národní rada zemské vlády pro Chorvatsko - Slavonii, Bosnu a Hercegovinu, Slovinsko, Dalmácii a 31. října 1918 oznámila vytvoření **Státu Slovinců, Chorvatů a Srbů** (*Država Slovenaca, Hrvata i Srba*) na jihoslovanských územích Rakousko-Uherska⁷. V chaotické situaci ale nebyla Národní rada schopna uplatňovat státní moc na svém teritoriu. Největší nebezpečí ji hrozilo ze strany Itálie, která obsadila Terst, Pulu, Rijeku a Zadar a po 19. listopadu překročila i demarkační linii území, která měla podle dohody o příměří obsadit. Na vlastní obranu byl nucen Stát SHS požádat o pomoc srbskou armádu, navíc se mu nepodařilo dosáhnout mezinárodního uznání.

V Černé Hoře probíhal po ukončení války krátký, ale ostrý boj přívrženců sjednocení s příznivci samostatnosti. Koncem října 1918 se vytvořila v Cetinje Národní rada se stejnými úkoly a cíli, jaké měl podobný orgán v Záhřebu. Kvůli sporům s přívrženci dynastie převzal počátkem listopadu moc v zemi nový orgán – Dočasný ústřední výbor - jehož hlavním úkolem bylo zorganizovat volby nového parlamentu, který následně rozhodne o základních státoprávních otázkách. Volby byly veřejné a nepřímé – 19. 11. 1918 byli zvoleni volitelé, kteří o dva dny později zvolili 168 poslanců⁸. Nový parlament po svém prvním zasedání (24. 11.) přijal dosti výmluvný název Velká národní skupština srbského národa v Černé Hoře a 26. listopadu 1918 jednomyslně rozhodl:

1. Da se kralj Nikola I. Petrović Njegoš i njegova dinastija zbaci s crnogorskog prijestolja;
2. Da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu jedinu državu pod dinastijom Karađorđevića, te tako ujedinjena stupi u zajedničku otadžbinu našeg troplemenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca ...

ČULINOVIĆ (1968), s. 88

⁴ BOBAN (1993), s. 10

⁵ nikoliv Rakousko-Uherska, Uhrám měla být zaručena „integrita zemí Uherské koruny“

⁶ KRIZMAN (1977), s. 58

⁷ oznámila dohodovým státům, že: „*Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja se konstituirala na teritoriju Južnih Slavena, koji je dosud spadao u sastav bivše Austro-Ugarske Monarhije ... izjavljuje formalno, da se ne nalazi u ratnom stanju sa aliiranim državama*“, některými autory je kladen vznik Státu SHS už na 29. říjen (BOBAN (1993), s. 12)

⁸ ČULINOVIĆ (1968), s. 88, KRIZMAN (1977), s. 203 ale uvádí počet poslanců 165

Své rozhodnutí zdůvodnil politickými i ekonomickými zájmy „malé, slabé a osamělé Černé Hory“ a hlavně skutečností, že:

„*Srpski narod u Crnoj Gori jedne je krvi, jednoga jezika i jednih težnji, jedne vjere i običaja s narodom, koji živi u Srbiji i drugim srpskim krajevima, /.../ zajedničko [im je] sve što jedan narod čini narodom...*“

ČULINOVIĆ (1968), s. 88

Černohorští separatisté toto rozhodnutí později prohlašovali za nelegitimní (kvůli nedemokratičnosti voleb) a právně chybné (o spojení dvou států nemůže rozhodnout jednostranným prohlášením jen jeden z nich).⁹

Spojení se Srbskem odsouhlasili 25. listopadu i představitelé Vojvodiny (v té době byla podle smlouvy o příměří obsazena srbskou armádou). V rezoluci „Velké Národní skupštiny Srbů, Bunjevců a ostatních Slovanů“¹⁰ se uvádí:

„*Priključujemo se kraljevini Srbiji, koja /.../ ujemčava slobodu, ravnopravnost, napredak u svakom pravcu, ne samo nama, nego i svima slovenskim, pa i neslovenskim narodima, koliko sa nama zajedno žive.*“

PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 112

Zároveň s odvoláním se na právo národů na sebeurčení prohlásili úplné oddělení od Uher a vytvořili nový nejvyšší orgán moci – Velkou národní radu. Vojvodina sice byla teoreticky součástí Státu SHS, místní politici se ale s evidentní podporou Bělehradu rozhodli nečekat na konečnou dohodu o spojení S SHS se Srbskem.

Jednání rozšířeného Srbska se Státem SHS a zástupci Jihoslovanského výboru pokračovala 6. – 9. listopadu v Ženevě. Závěrečný akt – ženevská deklarace – byl pokusem o rozpracování a konkretizování korfské deklarace. Jednak deklaroval spojení Srbska a Státu SHS, jednak konstatoval, že:

„*Vlada Kraljevine Srbije i Narodno Veće u Zagrebu produžit će otpravljati poslove svaki u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom delokrugu na redovan način, kakav gde postoji, dok Velika Skupština /.../ ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države.*“

článek 4 ženevské deklarace, citováno podle ČULINOCIĆ (1954), s. 206

Společný stát by tedy byl přechodně federací dvou jednotek: Srbska a Státu SHS, který byl sám v té době federativní. Ženevská deklarace ale byla naprosto nepřijatelná pro politiky z okruhu kolem srbského regenta, protože znovu otevírala možnost, že ústavodárné shromáždění v budoucnu prohlásí zemi republikou, a ani v řadách Národní rady se nesetkala s příliš dobrým hodnocením, především jí byl vytýkán „dualismus“. Za těchto podmínek dala 24. listopadu 1918 záhřebská Národní rada nový impuls k jednáním: potvrdila svůj zájem o sjednocení a jmenovala osmadvacetičlenný výbor zplnomocněný dohodnout se Srbskem všechny podrobnosti. V instrukcích daných výboru znovu vyslovila požadavek, aby budoucí ústava byla schválena 2/3 většinou, aby ústavodárné shromáždění mělo právo rozhodnout o otázce monarchie a aby do přijetí ústavy zůstaly zachovány dosavadní zemské vlády v prostoru státu

⁹ ČULINOVIĆ (1954), s. 154

¹⁰ KRIZMAN (1977, s. 214) píše dost nekonkrétně, že „byla zvolena obyvatelstvem“, nezmiňuje se ale o tom, kdo vlastně měl volební právo. Podle názvu se můžeme domnívat, že v tomto orgánu nebyli zástupci Maďarů a Němců. DĚJINY

SHS.¹¹ Při jednáních se Srby ale delegace většinu zmíněných požadavků nebyla schopna prosadit. Definitivně bylo rozhodnuto, že země bude monarchií – Srbové přitom argumentovali tím, že regent bude schopen prosadit jihoslovanské teritoriální požadavky pouze tehdy, nebude-li jeho autorita doma zpochybňována spory mezi monarchisty a republikány – a ani otázka kvalifikované většiny, nutné k přijetí ústavy, nebyla jednoznačně potvrzena, přesto dala delegace SHS souhlas k tomu, aby princ-regent Alexandr vyhlásil 1. prosince 1918:

...privodim konačno u delo ono, što su najbolji sinovi naše krvi, sve tri vere, sva tri imena, s obje strane Dunava, Save i Drine, počeli pripraviti još za vlade blažene uspomene moga deda Kneza Aleksandra I. i Kneza Mihajla ono, što odgovara željama i pogledima moga naroda, te u ime Njegova Veličanstva Krlja Petra I. proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljestvo¹² Srba, Hrvata i Slovenaca.

Citováno podle ČULINOVIĆ (1968), s. 99

Vyhlášení sjednocení bylo dodatečně schváleno Národní skupštinou Srbska (29. 12. 1918), Národní rada je ale už dále neprojednávala ani formálně neratifikovala.¹³ Mezinárodního uznání dosáhlo Království SHS až v červnu 1919. Podle Čulinoviće¹⁴ delegace NR ustoupila v jednáních z většiny svých požadavků z nutnosti provést sjednocení co nejrychleji. Podobně Tejchman¹⁵ hodnotí politické dohody o sjednocení za „více vynucené obavou z anarchie, než skutečnými nacionálními tužbami“. Právě tento fakt byl v následujících letech určující pro vztah Chorvatů a Slovinců k jugoslávskému státu.

9.2 STÁTOPRÁVNÍ INTERPRETACE SJEDNOCENÍ A JEHO VÝZNAM

Nabízejí se dvě možné státoprávní interpretace sjednocení. Podle první vzniklo Království SHS **pouhým rozšířením Srbska** (velkosrbská i velkochorvatská interpretace)¹⁶ Podle přívrženců tohoto pohledu nepřestalo Srbsko po 1. prosinci 1918 existovat, pouze změnilo název a bylo územně rozšířeno. Jako hlavní argumenty pro toto tvrzení jsou zmiňovány: zahraničně právní kontinuita, dynastická kontinuita, skutečnost, že bez Srbského vítězství ve válce by nemohlo dojít k vytvoření KSHS a údajné rozšíření platnosti některých článků ústavy Srbska na celý stát, politická a vojenská nemohoucnost Státu SHS atd. Mezi srbskými a chorvatskými přívrženci této interpretace jsou dva rozdíly – Chorvaté dodávají, že se tak stalo „protiprávně“ a tedy de jure nepřestalo existovat Chorvatsko (viz např. program H(R)SS z roku 1928) a také se od Srbů liší v otázce postavení Státu SHS (na rozdíl od nich se Srbové kloní k názoru, že nebyl nikdy nezávislým státem). Odpůrci těchto pohledů většinou zdůrazňují právní stránku spojení, při kterém bylo zásadně používáno formulace „sjednocení“ a tvrdí, že Království

¹¹ BOBAN (1993), s. 14

¹² později se používalo „Kraljevina ...“

¹³ PAVLIČEVIĆ (1996), s. 385

¹⁴ ČULINOVIĆ (1968), s. 90-91

¹⁵ PELIKÁN – TEJCHMAN (1996), s. 10

¹⁶ např. MARKOVIĆ (1991), s. 11, KLEMENČIĆ (1993b), s. 150

SHS byl **nový stát**, jehož vytvořením přestaly existovat jak Srbsko, tak Stát SHS. Tento v podstatě pouze právní spor nabyt na významu při rozpadu Jugoslávie, kdy se prakticky všechny strany hlásily nejen k přirozeným, ale i historickým právům na některá území. Například Srbsko nárokovalo pro případ rozpadu Jugoslávie všechna území, která „vložit“ v roce 1918 do společného státu, ale zároveň i zbylá území obydlená Srby.

Historická hodnocení vzniku Jugoslávie napsaná v posledních letech nejsou ani v názvu jednoznačná a pohybují se mezi označeními „náhoda“ a „historická nutnost“ a mezi interpretací „přínosné pro jihoslovanské národy“ a „katastrofa pro jižní Slovany“. Nejen v propagandistických brožurkách, ale i ve vědeckých dílech se objevily velmi ostré odsudky¹⁷ i emotivní obhajoby bývalé Jugoslávie. Zdá se, že na hlubší a objektivnější analýzu oproštěnou od osobní zkušenosti, vzešlou přímo z jihoslovanského prostředí, ještě nedozrál čas. Jistě se lze ztotožnit s hodnocením Ladislava Hladkého¹⁸: „Ustavení společného jugoslávského státu v roce 1918 bylo jen realizací jedné z možných alternativ o jejímž naplnění rozhodl souběh vnitřních a také zahraničně politických dobových okolností“.

Do Jugoslávie vstupovaly jednotlivé národy z různých příčin a s rozdílnými očekáváními, často vzájemně protichůdnými. Z toho, jak byly nebo naopak nebyly jejich plány realizovány, se odvíjel i jejich vztah ke společnému státu. Jednotlivá etnika si s sebou přinášela do Jugoslávie tyto představy, tradice a historické stereotypy¹⁹:

SRBOVÉ (Z VLASTNÍHO SRBSKA)	- jedni z vítězů 1. světové války, sebevědomý a hrdý národ. Jejich vztah ke státu byl veskrze pozitivní (měli zkušenost, že stát je schopen hájit jejich zájmy a bránit je před nepřáteli), nová území považovali za „osvobozená“ a očekávali, že to budou Chorvaté a Slovinci respektovat a budou za to vděční a že převzmu i jejich instituce a politickou kulturu
SRBOVÉ (Z RAKOUSKO-UHERSKA)	- skupina s paradoxním postavením: civilizačně a zkušenostmi se státem měli velmi blízko k Chorvatům, což jim bránilo plně splynout s jádrem svého národa, přestože se s ním plně identifikovali. Jejich zapojení do společného státu bylo zcela upřímné, v politické praxi ale lavírovali mezi „středoevropskou“ solidaritou s národy bývalého Rakousko-Uherska a „národní“ solidaritou se Srby z vlastního Srbska
CHORVATI	- ve válce bojovali za cizí zájmy a na nesprávné straně, hrdí na svoji kulturnost a civilizační přínos. Měli hlubokou nedůvěru k cizí vládě a k politické moci jako takové (jak Vídeň tak Budapešť je v době Rakouska-Uherska zneužívala a nepovažovala je za rovnocenné partnery). Do Jugoslávie je více než ideje přivedla pragmatická potřeba a svoji příslušnost k tomuto státu proto nepovažovali za bezpodmínečnou
SLOVINCI	- malá, vzdělaná komunita trpící pocitem ohrožení své existence ²⁰ . Jejich vztah ke státu byl pozitivnější než u Chorvatů (státní moc v Předlitavsku fungovala celkem efektivně, navíc se slovinští politici naučili už za Rakouska manévrovat v koaliciích). Do Jugoslávie je přivedl také pragmatismus (ochrana před italskou rozpínavostí a před germanizací), díky jazykové bariéře se v ní necítili ohroženi a dokonce jim přinášela výhody. ²¹

¹⁷ například obsažený Altas Europe, vydaný v Záhřebu v roce 1997 (KLEMENČIĆ (1997), jehož textovou část sestavovali přední chorvatští geografové, neváhá použít pro Jugoslávii označení „*velkosrpska geopolit. tvorevina*“ (s. 349, podtrhl M. F.)

¹⁸ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 381

¹⁹ většinou podle Ladislava Hladkého (ŠESTÁK a kol. (1998), HLADKÝ (1993), HLADKÝ (1995)), doplněno a upraveno, uvádíme pouze národy, které se staly součástí společného státu z vlastní vůle

²⁰ v Rakousku měli Slovinci nejnižší přirozený přírůstek, mimo Kraňsko rychle postupovala germanizace

²¹ Srbové nemohli kvůli jazyku pronikat do úřadů ve Slovinsku, zatímco většinou bilingvní a vzdělanější Slovinci nacházeli snadno uplatnění v ústředních jugoslávských institucích (proto také netrpěli pocitem, že jsou vykořisťováni) – tato situace

- skupina s primitivní politickou tradicí a s četnými kmenovými prvky, sebevědomá a mimořádně hrdá na své válečné tradice. Stát a jeho instituce (s výjimkou armády) měl mezi nimi poměrně malou autoritu, protože jejich zkušenost se státní mocí byla jen povrchní. Jejich přistoupení ke společnému státu bylo dobrovolné a nebylo podníceno zahraničně politickými okolnostmi (dokonce bylo popřením vlastní státní tradice).

Od počátku se musel nový stát vypořádávat se skutečností, že vznikl spojením území, která před válkou patřila 4 různým státům (Srbsko, Černá Hora, Rakousko-Uhersko a Bulharsko). Každé z nich mělo naprosto rozdílný správní systém, kulturní tradice a hospodářskou úroveň, ostré civilizační hranice existovaly i v jejich rámci (např. mezi územím Srbska do roku 1913 a jeho zisky z balkánských válek). Pirjevec²² vypočítává tyto hlavní rozdíly:

- a) **jazyk:** z 12 milionů obyvatel používalo srbochorvatštinu 8 mil. lidí, slovinštinu kolem 1 mil. lidí. Kromě těchto dvou²³ jazyků, které měly v předválečné Jugoslávii postavení úředního jazyka²⁴ používaly své vlastní jazyky i příslušníci národnostních menšin, z nichž pouze některé byly uznávány,
- b) **náboženství:** pravoslavní měli relativní většinu (5 mil. obyvatel), následovali katolíci (4,7 mil.), muslimové (1,3 mil.) a méně početné skupiny uniatů (0,4 mil.), protestantů (229 tis.) a židů (36 tis.),
- c) **kulturní úroveň:** nejvyšší byla v oblastech, patřících dříve Rakousku (Slovinsko – negramotnost 8,8 %), nejnižší v oblastech, které patřily do roku 1913 Turecku (Jižní Srbsko – negramotných 83,8 %)
- d) **hospodářství:** rozdíly byly v míře rozvoje průmyslu, ale hlavně v úrovni zemědělství. Neexistoval společný trh ani měna, výkonnost ekonomiky se zmenšovala na ose severozápad – jihovýchod. Navíc bylo nutno překonat destrukci země v důsledku válečných operací (přičemž materiální ztráty byly obrovské právě v nerozvinutých částech země, zatímco západních oblastí se dotkly jen zprostředkovaně), vybudovat komunikační síť nového státu apod.

Po celou dobu existence Jugoslávie byly v politice jejich ústředních orgánů prvky, které Pirjevec²⁵ označuje za „homogenizační tendence“. V první Jugoslávii ale výrazně překročily rámec běžné regionální politiky a kromě (zcela legitimních) ekonomických, správních a kulturně-vzdělávacích prvků měly výrazný etnický náboj. Státní doktrínou se stalo integrální jihoslovanství, tj. představa, že Srbové, Chorvati a Slovinci tvoří tři kmeny jugoslávského národa (Makedonci, Černohorci a muslimové byli přičítáni k Srbům), Jugoslávie pak je národním státem tohoto národa.²⁶ V oblasti národnostní politiky bylo oficiální snahou pacifikovat Kosovo a Makedonii, jejichž etnická struktura mohla být příčinou proalbánského resp. probulharského iredentismu. Řešení bylo spatřováno ve zvyšování počtu rodilých Srbů (k čemuž dávala ideální možnost probíhající agrární reforma spojená s kolonizací) a v postupné asimilaci Makedonců i Albánců, která byla podporována i vytlačení jejich jazyka ze škol a úřadů. Existence Makedonců nebyla vůbec připuštěna – oficiálně se jednalo o Srby, Albánci, které téměř celá

přetrvávala až do rozpadu Jugoslávie, ve které se Makedonci a Slovinci učili ve školách povinně srbochorvatštinu, zatímco Chorvati a Srbové prakticky neměli možnost naučit se některý jiný jihoslovanický jazyk

²² PIRJEVEC (1995), s. 13

²³ nerozdělujeme zde srbochorvatštinu na dva či více jazyků

²⁴ jeho úřední označení bylo podle čl. 3 vidovdanské Ústavy (USTAV ... (1926), s. 6) jazyk srbo-chorvatsko-slovinštinový resp. jugoslávský, slovinština byla chápána jako jedno z nářečí (resp. jedna ze dvou knižních forem) jazyka

²⁵ PIRJEVEC (1995), s. 13 a násl., nutno dodat, že podobnou politiku v té době prováděly prakticky všechny balkánské země

²⁶ tato fikce byla určena hlavně do zahraničí – v architektuře versailleské Evropy by se jen obtížně uplatňoval požadavek na vytvoření mnohonárodnostního státu (ostatně Češi a Slovinci zvolili podobný postup).

politická elita první Jugoslávie považovala za „civilizačně nižší a státu nepřátelský element“²⁷, byli zase podle logiky bělehradského vedení uzurpátoři, kteří obsadili kolébku srbského národa a tuto historickou křivdu je nyní nutno urychleně napravit. Přitom byl jugoslávský postup pouhým pokračováním „pacifikačních“ akcí Srbska po roce 1878 a 1912²⁸ a v podstatě byl tolerován i velmocemi, které, na rozdíl od maďarské a německé menšiny²⁹, Jugoslávii nezavázaly k ochraně práv Albánců.

V oblasti náboženství se první Jugoslávie snažila jednak sjednotit všechny pravoslavné věřící do jedné autokefální církve a tím oddělit Makedonce od bulharského exarchátu (realizováno 30. 8. 1920 obnovením srbského patriarchátu³⁰), dále snížit vliv islámu (podpora emigrace muslimů, zejména etnických Turků a Albánců, do Turecka) a zlepšit vztahy mezi náboženskými skupinami (neúspěšně, protože katolictví či pravoslaví bylo neustále vtahováno do sporů o postavení Chorvatů ve státě).

Program homogenizace byl ve svém výsledku naprosto neúspěšný až kontraproduktivní – administrativní zásahy zaměřené na překonávání objektivně existujících rozdílů mezi jednotlivými skupinami obyvatel vedly u některých etnických skupin k pocitu ohrožení vlastní individuality (Chorvaté, v menší míře i Slovinci) či dokonce existence (Makedonci, Albánci), bránily tomu, aby se tyto skupiny ztotožnily s novým státem a byly neustálým zdrojem politického napětí.

²⁷ HORVAT (1988), s. 38, to, že se od té doby ve vztahu Srbů k Albáncům příliš nezměnilo, dokládá i Nikola Gaćeša, který píše doslova: „...v nově vytvořeném jugoslávském státě vznikla potřeba založená na historických, sociálních a národněpolitických důvodech alespoň částečně odčinit historickou křivdu [v Kosovu] a vrátit alespoň část ukradené země Srbům“ (Gaćeša, Nikola (1989!!!): Naseljavanje Kosova i Metohije posle prvog svetskog rata i agrarna reforma. IN: Kosovo - prošlost i sadašnjost, s. 95 - 106)

²⁸ Pašić po válce odhadoval, že proces „kulturní a nacionální asimilace“ Kosova bude dovršen do 20 – 25 let. HADRI (1996), s. 188 - 189

²⁹ zejména Němci se v první Jugoslávii těšili jisté kulturní autonomii

³⁰ CERANIĆ (1970), s. 9, PERKO (1978), s. 99

10 HRANICE JUGOSLÁVIE

Otázka hranic byla nejdůležitějším zahraničněpolitickým problémem Jugoslávie. Se šesti ze svých sedmi sousedů měl nově vytvořený stát hraniční spory nebo nedelimitované hranice, nejkomplicovanější byla tato otázka v případě Rakouska a Itálie. Na mírových jednáních v Paříži se jugoslávská delegace opírala ve svých požadavcích zejména o etnický princip, v některých případech ale tento rámec záměrně překročila.¹ Principiálním odpůrcem jakýchkoliv jihoslovanských nároků byla Itálie, snažící se využít vnitřní nestability KSŠS k prosazení vlastních teritoriálních aspirací, proti jihoslovanským zájmům také hrála skutečnost, že z hlediska Dohody bylo území bývalého Státu SHS nepřátelským teritoriem, o jehož osudu se teprve musí rozhodnout. Naopak výhodná byla pro Jugoslávii skutečnost, že Srbsko patřilo k vítězným zemím, že Británie a Francie měly strach s přílišného růstu italského vlivu ve Středomoří a také skutečnost, že USA nebyly, na rozdíl od předešlých dvou států, „pod hypotékou“ londýnské smlouvy.²

10.1 HRANICE SHS - RAKOUSKO

Při formování hranice s Rakouskem byla Jugoslávie ve výhodné pozici vítězného státu. Štýrský úsek hranice si navíc pojistila v listopadu 1918, kdy major Rudolf Maister s dobrovolníky obsadil Maribor a údolí Drávy, tj. zhruba území ohraničené národností hranicí. Rakousko své představy o hranici se SHS vyjádřilo jasně už zákonem z 22. 11. 1918 o rozsahu a hranicích státního území Německého Rakouska³. Později své požadavky omezilo na Maribor, okolí Radgony a některé obce v okolí Mury, pro toto území jako celek požadovalo plebiscit. Jugoslávie s tím ale nesouhlasila (poměr německojazyčného obyvatelstva a Slovinců byl v něm přibližně vyrovnaný) a navrhovala pro případ uskutečnění hlasování rozšíření plebiscitního území na celou spádovou oblast Mariboru (v tomto území byla trojnásobná převaha Slovinců). V tomto požadavku získala Jugoslávie podporu nejvyšší rady mírové konference, což vedlo Rakousko k ústupu a přijetí pozdější definitivní úpravy.⁴

V případě Korutan Jugoslávci vznesli na mírové konferenci v únoru 1919 požadavek na připojení jejich jižní části (z etnických a historických důvodů), Rakušané argumentovali proti hlavně tím, že jižní Korutany tvoří jeden geografický celek, který je od Jugoslávie navíc dopravně odříznut. V květnu 1919 bylo dohodnuto, že o další příslušnosti sporného území rozhodne plebiscit. Jugoslávské vojsko obsadilo

¹ MITROVIĆ (1975) tvrdí, že jugoslávskou prioritou bylo dosažení strategicky výhodných hranic, teprve na dalších místech byl etnický, historický a hospodářský princip

² ČULINOVIĆ (1968), s. 198 – 199

³ Rakousko nárokovalo mj. celé Korutany, ze Štýrska území ohraničené na jihu čarou vedenou hřebenem Pohorje, z něj přes Pragersko na hranici Chorvatska, po ní až do místa, kde se Dráva stává hranicí mezi Chorvatskem a Štýrskem, a dále přes Slovenske gorice do Radgony (GRAFENAUER (1979), s. 397)

⁴ GRAFENAUER (1979), s. 398

6. června klagenfurtskou kotlinu, bylo však přinuceno k částečnému ústupu a do referenda zůstalo pouze v jižní části sporného území.

Definitivní průběh hranice určila 10. 9. 1919 saintgermainská mírová smlouva⁵, která definovala územní rozsah Rakouska, nikoliv však rozdělení odtržených oblastí mezi SHS a Itálii. Kraňsko a Přímoří byly od Rakouska odděleny zcela, z Korutan bylo připojeno k Jugoslávii údolí řeky Mislinja (Prevaljsko). Celkem ztratily Korutany 797 km² ze své původní rozlohy 10 327 km² - část ovšem ve prospěch Itálie. Ze Štýrska byla ke Království SHS připojena jižní čtvrtina země o rozloze 6039 km².⁶

Plebiscitní území mělo rozlohu 2120 km² (72 000 obyvatel) a bylo rozděleno na dvě zóny - jižní A (1768 km²) a severozápadní B (352 km²).⁷ Plebiscit v pásmu A proběhl 10. října 1920 a vyzněl překvapivě v neprospěch Jugoslávie (viz obr. 4), čímž plebiscit v pásmu B odpadl a sporné území zůstalo Rakousku.⁸ Příčiny negativního výsledku plebiscitu bývají hledány v korutanském partikularismu a také v maximalistickém vymezení zóny A.

Při definitivní delimitaci hranice byla v roce 1922 k Jugoslávii připojena jediná obec plebiscitního území - Libeliče - vyměněna byla za drobná území na levém břehu Drávy.⁹

10.2 HRANICE SHS - MAĎARSKO

Skutečnost, že v jižním Maďarsku byla jugoslávská okupační zóna, představovala pro SHS ideální vyjednávací pozici. Jugoslávie své územní požadavky formulovala v Memorandu o teritoriálních nárocích z února 1919. Požadovala celou okupační zónu, v pozdějších měsících ale své nároky několikrát rozšířila až na Mecsek, čímž by jí připadl i Pécs a okolní uhelné doly.¹⁰ Maďarsko, spoléhající se na národnostní složení obyvatel sporných území, požadovalo provedení referenda, což přimělo Jugoslávii ke kompromisnímu souhlasu s posunutím hranice na „linii Clemenceau“ (tj. dnešní jižní hranici Maďarska).

Podle trianonské mírové smlouvy¹¹ (4. 6. 1920) Maďarsko ztratilo Chorvatsko-Slavonii, Prekmurje¹², Mezimuří a většinu Vojvodiny, Baranje a Bačky. Jugoslávské požadavky tedy uspěly v těch oblastech, kde se opíraly o národnostní složení, v ostatních případech však ne - jedinou výjimkou

⁵ Jugoslávie ji podepsala až 5. 12. 1919 kvůli nespokojenosti se způsobem zajištění ochrany menšin a s výší reparací, plný text viz např. Sbírka zákonů č. 133/1921, s. 1853

⁶ Všechny číselné údaje: TRÁVNÍČEK (1994), s. 243 – 244

⁷ MLAKAR (1996), s. 86

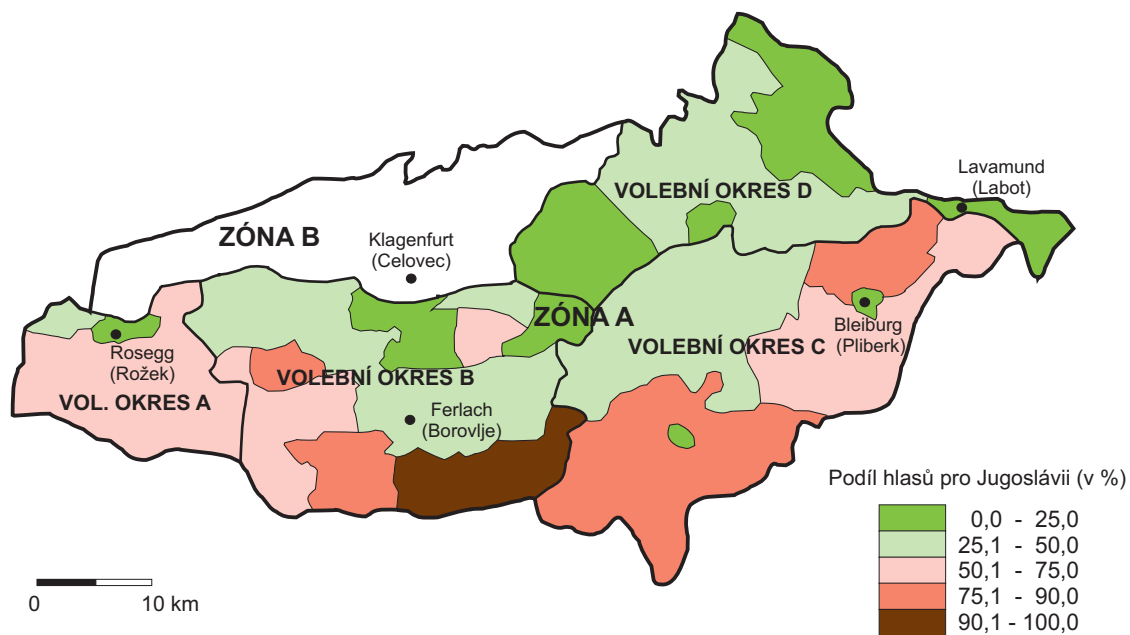
⁸ z 37 304 platných hlasů (oprávněných voličů bylo 39 291) se pro Jugoslávii vyslovilo 15 279, pro Rakousko 22 025 (RANDALL (1966), s. 320 - 323

⁹ MLAKAR (1996), s. 86 a 139

¹⁰ KLEMENČIĆ (1991a), s. 188 - 189

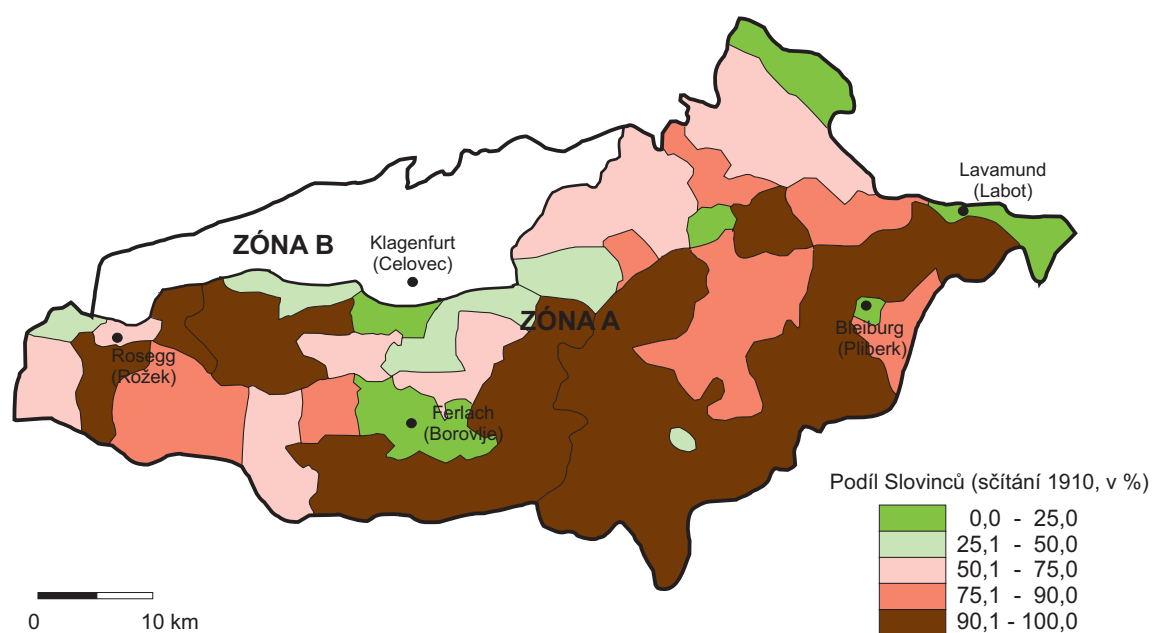
¹¹ plný text např. <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/versa/tri1.htm>

¹² název této oblasti nepřekládám, analogicky k Mezimuří (Međumurje) by snad mohla být označována za „Předmuří“

Obrázek 4a: Výsledky plebiscitu v zóně A území jižních Korutan (10. 10. 1920)

Vlastní zpracování, zdroj dat: RANDALL (1966), s. 77 a 320 - 323

Obrázek 4a: Podíl Slovinců (podle obcovacího jazyka) v zóně A plebiscitního území podle sčítání 1910

Vlastní zpracování, zdroj dat: RANDALL (1966), s. 77 a 320 - 323

byla Baranje, chápaná jako bezprostřední zázemí Osijeku. Naprosto neuspěla snaha získat nová území na sever od Drávy, která byla spojenci doporučována jako „en excellent natural frontier“¹³, malé chorvatské území na levém břehu Drávy (Prekodravlje) bylo dokonce mírně zmenšeno tak, aby železniční trať Gyékenyes - Barsc zůstala celá v Maďarsku.¹⁴ Okupované území Baranje, které zůstalo Maďarům, bylo vyklizeno v srpnu 1921.¹⁵

10.3 HRANICE SHS - BULHARSKO

Pašić požadoval na mírové konferenci úpravu hranice s Bulharskem na několika místech (mj. Vidin, Belogradčik, Bosilegrad, Tran, Caribrod (dnešní Dimitrovgrad), Strumica, Petrič, Kiustendil). Důvody byly strategické, nikoliv národnostní - své požadavky podepřel poukazem na ohrožení železnice Bělehrad - Niš - Skopje - Soluň, základní spojnice Srbska se světem, případným neočekávaným bulharským útokem.¹⁶ Dalším argumentem byla snaha o posílení obrany Pirotu (z něhož je dobře dostupný Niš) a v případě Vidinu možnost vybudování přímého železničního spojení s Rumunskem.

Spojenci považovali tyto nároky za přehnané, už proto, že se jich většina dotýkala citlivé oblasti v blízkosti Sofie, a Jugoslávie z nich prosadila pouze malou část. Novou hranici s Bulharskem určila neuillyská mírová smlouva (27. 11. 1919¹⁷). Bulharsko ztratilo přibližně desetinu své rozlohy, z toho Jugoslávie získala území o rozloze 2566 km² ve čtyřech územně oddělených částech – mj. města Caribrod (Dimitrovgrad) a Basilegrad a v Makedonii Strumicu.¹⁸

10.4 HRANICE SHS - RUMUNSKO

Sporným bodem mezi Jugoslávií a Rumunskem bylo vymezení hranic v Banátu (resp. v té části Banátu, která nezůstala v Maďarsku¹⁹). Rozdělení ztěžovaly nejasná etnická rozhraní a také neexistence jakýchkoliv historických hranic. Za hlavní kritérium dělení proto prohlásila mírová konference princip co nejmenších menšin a snahu o nezpřetrhání důležitých dopravních tras.

Rumunsko-jugoslávská dohoda o rozdělení Banátu byla uzavřena 24. 11. 1923.

¹³ zpráva č. 2 výboru pro studium územních otázek Rumunska a Jugoslávie mírové konference v Paříži. In: BURDETT (1995), s. 523 - 557

¹⁴ KLEMENČIĆ (1991a), s. 186

¹⁵ ještě před příchodem maďarských jednotek na něm byla vyhlášena obdoba republik rad z roku 1919 – **Baraňská srbsko-maďarská republika** (*Baranjska srpsko-mađarska republika/Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság*), udržela se ale pouhý týden

¹⁶ V roce 1915 bylo právě přerušení této železnice ve Vranje jednou z hlavních příčin zhroucení srbské obrany.

¹⁷ Podobně jako v případě Rakouska podepsala Jugoslávie mírovou smlouvu až 5. 12. 1919. Celý text např. Službene novine, br. 141/a, od 27. juna 1921 nebo <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1918p/neuilly.html>

¹⁸ PETRANOVIĆ-ZAČEVIĆ (1985), s. 151

¹⁹ jeho SZ část s centem v Szegedu

10.5 HRANICE SHS - ŘECKO

Hranice s Řeckem byla ponechána na linii z roku 1913, což potvrzovala i dvoustranná dohoda z roku 1919.

10.6 HRANICE SHS – ITÁLIE, RIJECKÁ OTÁZKA

Italové se na pařížských mírových jednáních snažili realizovat územní zisky, které jim slibovala londýnská smlouva z roku 1915. Výhodiskem jugoslávské delegace bylo potvrzení staré italsko – rakouské hranice, byla ale ochotna přistoupit i na arbitráž pro Gorici, Terst a západní Istrii. Wilson navrhl jako kompromisní řešení toto: Londýnský pakt by se realizoval pouze v severní části sporného území, Istrie by byla rozdělena a Lošinj by připadl Itálii, ostatní ostrovy Jugoslávii. Rijeka by byl svobodný přístav v celní unii s KSHS. Italové ale tento návrh označili za nepřijatelný.

Koncem roku 1919 navrhl italský předseda vlády²⁰ tzv. Nittiův kompromis – odřekl se realizace londýnského paktu za záruku, že Rijeka a Zadar budou italské a bude demilitarizováno dalmatské pobřeží. To se naopak zdálo nepřijatelné Jugoslávii. Přímá jednání obou států začala pod nátlakem spojenců až v květnu 1920, před nimi byla Jugoslávie upozorněna Francií a Británií, že vzájemná italsko-jugoslávská dohoda (na kterou ale nehodlají čekat dlouho) má jedinou alternativu – plnou realizaci londýnského paktu. Italové se za daných podmínek snažili dosáhnout maximálních územních zisků, nechtěli ale ani příliš oslabit SHS, ve které v té době viděli (spolu se svojí přítomností na Jadranu) pojistku proti restauraci habsburské monarchie a proti německému pronikání na Balkán.²¹

Výsledkem složitých jednání se stala rapallská mírová smlouva (12. 11. 1920), která ponechala Itálii Julskou Krajinu (zahrnuje Přímoří a jihozápadní pruh Kraňska), Zadar a některé ostrovy v Jadranu²². Rijeka podle dohody získala nezávislost pod názvem Svobodný stát Rijeka (*Stato Libero di Fiume*, formálně od 31. 12. 1920).

„Rijecký problém“ vznikl 12. 9. 1919, kdy město obsadili italští dobrovolníci vedení známým básníkem D'Annunziem. V moci vzbouřenců byla Rijeka až do 18. 1. 1921, kdy byla obsazena regulérním italským vojskem.²³ Dohodové státy na situaci vzniklou v září 1919 reagovaly návrhem, aby se z Rijeky stal nárazníkový stát pod patronací Ligy národů, na což později obě strany přistoupily. Poté, co se v Itálii dostal k moci Mussolini²⁴, začala Itálie opětně usilovat o přímé připojení Rijeky ke svému

²⁰ měl v té době vážné vnitropolitické problémy a obával se puče

²¹ PIRJEVEC (1995), s. 28

²² TEJCHMAN (1975), s. 363, toto území o rozloze 8 928 km² bylo organizováno jako provincie Venezia Giulia e Zara

²³ D'Annunzio dokonce prohlásil 8. 9. 1920 město za nezávislý stát pod názvem „Italská regencie nad Kvarnerem“ (*Reggenza Italiana del Carnaro*)

²⁴ Benito Mussolini byl předsedou italské vlády od 31. října 1922 do 25. července 1943

území. Jugoslávie, ve snaze zlepšit vztahy se svým západním sousedem, na to výměnou za menší teritoriální ústupky přistoupila tzv. bělehradskou konvencí z 27. 1. 1924:

čl. 1 – Itálie priznaje kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca punu vlast nad lukom Baroš i nad Deltom, koje će biti evakuisane i predate jugoslovenskim vlastima dva dana posle ratifikacije ovog sporazuma.

čl. 3 – Granica Jugoslavije u okolini Rijeke obeležena u rapallskom ugovoru (čl. 3) ispraviće se ovako: Put Kastav - Rijeka ući će u Jugoslaviju i to istočno od Tometika do raskrsnice severno od Berguda. Granica će ići linijom između drumu Kastav - Rijeka i željezničke pruge. Od te tačke granica sleduje severoistočno s tim da Pekijan ostane Jugoslaviji, a onda kružno, severno od Drenova do Riječine ...

PETRANOVIĆ - ZAČEVIĆ (1985), s. 161

Dále byla Jugoslávii pronajata²⁵ na padesát let část rijeckého přístavu a bylo internacionalizováno rijecké nádraží. Itálie uvedená území k 16. 3. 1924 anektovala, čímž Svobodný stát Rijeka, aniž by kdy fungoval, zanikl.²⁶

10.7 HRANICE SHS - ALBÁNIE

V případě Albánie kladla jugoslávská delegace na mírových jednáních větší důraz na omezení italského vlivu v oblasti než na rozšíření svého území. Proto navrhla dvě varianty řešení „albánského problému“:

- a) obnovení nezávislé Albánie v hranicích z roku 1913 včetně Valony,
- b) pro případ realizace londýnského paktu vznesla požadavek na:

...strategijsku granicu, koja bi najprirodnija bila glavni Drim od mora do sastava sa Crnim Drimom, a otuda Crni Drim do jedne tačke ispod Debra, do utoka reke Zete s leve strane u Crni Drim, a posle vododelnicom da obuhvati celo jezero Ohridsko koje bi ostalo na našoj strani.

PETRANOVIĆ - ZEČEVIĆ (1985), s. 152

Zmíněné území by nemuselo být nutně připojeno k KSHS, mohl by na něm být případně vytvořen jakýsi nárazníkový stát pod jugoslávským vlivem.

Pařížská mírová konference rozdělila Albánii na tři protektoráty - sever připadl Jugoslávii, střed Itálii a jih Řecku. Konference v Londýně však 9. 11. 1921 potvrdila albánskou nezávislost v hranicích z roku 1913.²⁷ Došlo jen k menší korekci hraniční čáry ve prospěch Jugoslávie u Debru a Prizrenu, naopak ve prospěch Albánie byla změněna hranice u Ochridského jezera (vesnice Lin). Hranici vytyčila mezinárodní komise v roce 1922, až do roku 1925 zůstala sporná příslušnost Sv. Neumu a Vrmoše (obě místa připadla Jugoslávii).²⁸ Jugoslávské vojsko vyklidilo severní Albánii v roce 1922.

²⁵ za 1 liru ročně

²⁶ Dekretem č. 211 z 22. 2. 1924 ČULINOVIĆ (1968), str 210

²⁷ KUKLÍK(1985)

²⁸ AVRAMOVSKI, Živko: Nagodbe o kosovu i Albaniji (1912-1939), IN: Kosovo. Prošlost i sadašnjost (1989), s. 80

10.8 SHRnutí

Výsledek boje o jugoslávské hranice není hodnocen jednoznačně: Čulinović²⁹ se domnívá, že za daných podmínek to byl poměrně pozitivní výsledek, slovinští historici³⁰ převážně zdůrazňují, že srbští politici obětovali slovinské národní zájmy svým politickým kalkulacím a věnovali větší pozornost územím bezprostředně sousedícím se Srbskem. Toto obvinění není zcela spravedlivé - vyjednávací pozice Jugoslávie byla nejsložitější právě s Itálií a bez srbské prestiže by zřejmě dopadli Slovinci ještě hůř. Jisté ale je, že za hranicí se jich ocitlo asi 300 000 (tj. jedna čtvrtina celkového počtu, s nimi asi 160 tisíc Chorvatů). Zřejmě největším zklamáním bylo pro Slovinci skutečnost, že poté, co opustili Habsburskou monarchii (ve které žili sice v několika zemích, ale bez skutečných hranic) a připojili se k SHS, od které očekávali zajištění své etnické celistvosti, byli rozděleni mezi tři navzájem nepřátelské státy.³¹

Základní údaje o zemích, které vytvořily Jugoslávii, jsou obsaženy v následující tabulce (viz též obr. 5).

tabulka 4: Základní údaje o územích, která vytvořila Jugoslávii (1921)

území	rozloha [km ²]	počet obyvatel [sčítání 1921]	národnostní složení [sčítání 1921, v %]		
			Srbochorvaté	Slovinci	jiné skupiny (nad 3 %)
Severní Srbsko: Srbsko v hranicích před 1912	48 302	2 656 731	93,18	0,13	Rumuni (Vlaši) 5,37
zisky od Bulharska	1 648				
Černá Hora (v hranicích před 1912)	9 668	199 227	91,41	0,00	Albánci 8,45
Jižní Srbsko: zisky od Bulharska	916	1 476 747	59,58	0,00	Abánci 28,37, Turci kolem 10
územní zisky Srbska a Č. H. z balkánských válek	44 801				
Bosna a Hercegovina	51 199	1 890 440	96,63	0,25	
Dalmácie (část)	12 732	620 432	98,55	0,19	(Italové 0,74)
Chorvatsko – Slavonie původní území	42 534	2 614 378	92,72	0,81	Němci 4,69, (Maďaři 2,63)
Mezimuří	775	96 892	97,02	0,64	(Maďaři 1, 86)
část Istriie (Kastav a ostrov Krk)	513	28 618	96,01	0,34	Italové 3,52
Vojvodina	19 702	1 346 527	37,31	0,53	Maďaři 27,93, Němci 23,51, Rumuni 5,16, ost. Slované 4,86
Slovinško části Korutan, Kraňska a Štýrska	15 247	962 624	1,04	94,64	Němci 3,91
Prekmurje	950	92 295	0,83	80,66	Maďaři 15,64
celkem	248 987	11 984 911			

Poznámky: 1) Rakousko-uherská korunní země Dalmácie měla rozlohu 12 835 km² (HONZÁK - PEČENKA - VLČKOVÁ (1995), s. 125),

2) V materiálech ze druhého sčítání (v roce 1931) je uváděna menší rozloha (247 542 km²), statistický úřad tuto skutečnost v definitivních výsledcích sčítání vysvětluje nepřesnostmi určení rozlohy jednotlivých území v roce 1921 a skutečností, že některé hranice nebyly v té době ještě přesně definovány,

3) V české předválečné literatuře je často uváděn odlišný počet obyvatel (12 017 323 ob., např. v Masarykově slovníku naučném, 3. díl (1927), s. 8). Tento údaj byl převzat z předběžných výsledků sčítání.

Pramen: údaje v 2. sloupci: Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1924), ostatní údaje: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1932)

²⁹ ČULINOVIĆ (1968), s. 199

³⁰ např. PIRJEVEC (1995), s. 30, GRAFENAUER (1993), s. 40

³¹ STIPILOVŠEK (1995), s. 18, nesporně největším přínosem pro Slovinci bylo přerušení postupující germanizace

Obrázek 5: Vznik Království Srbů, Chorvatů a Slovinců

Zdroje: MAGOCSI (1993), str. 139, opraveno podle Historijski atlas (Zagreb, 1954), mapa číslo 47

11 SPORY O VNITŘNÍ USPOŘÁDÁNÍ STÁTU

Otázka vnitřního uspořádání Jugoslávie nebyla řešena bezprostředně po sjednocení, rozhodnutí o její definitivní státoprávní podobě a administrativním členění bylo ponecháno ústavodárné skupštině. Vztahy mezi národy a míra jejich autonomie však byly hlavním tématem vnitřní politiky i po schválení ústavy 28. června 1921.

11.1 PŘIJETÍ ÚSTAVY KSHS

28. listopadu 1920 byly provedeny volby do ústavodárné skupštiny. Už předem schválila vláda její jednací řád, který určoval, že k přijetí ústavy stačí nadpoloviční většina hlasů všech zvolených poslanců (tj. 210 z 419, přitom rozšířené Srbsko zastupovalo 212 a bývalý stát SHS 207 poslanců)¹. To bylo v ostrém rozporu s požadavkem Národní rady na nutnost kvalifikované většiny. V diskusích před přijetím ústavy bylo prezentováno 9 návrhů odrážejících představu hlavních politických stran na administrativní uspořádání země.

po dlouhotrvajících jednáních byla první ústava Království SHS přijata 28. 6. 1921 (na Vidov dan, proto je běžně označována jako vidovdanská ústava). Z 419 poslanců se zúčastnilo závěrečného hlasování pouze 258² a s konečnou podobou ústavy vyslovila souhlas jen nevýrazná většina 223 poslanců.³ Navíc část hlasů si vláda „koupila“ za politické ústupky muslimům v Bosně a Sandžaku - týkaly se agrární reformy a také článkem 135 ústavy:

| ...Zakonom o razgraničenju oblasti, Bosna i Hercegovina će se razdeliti u oblasti u svojim sadanjim granicama. |
| Dok se to zakonom ne uredi okruzi u Bosni i Hercegovini važe kao oblasti. ...

Ustav KSHS (1926), s. 54 – 55

Řešení národnostní otázky ve vidovdanské ústavě bylo kompromisně unitaristické – zdůrazňovala národní jednotu, ale zároveň uznávala „tříkmenovost“, hovořila o srbsko-chorvatsko-slovinském národu i jazyku. Z hlediska uspořádání státu byla silně centralistická. Způsob přijetí ústavy i výsledky hlasování ukázaly jasně hloubku rozkolu mezi východní a západní částí země a také mezi obyvatelstvem katolického a pravoslavného náboženství (z poslanců hlasujících pro bylo 75 % pravoslavných). Pro doložení tohoto tvrzení uvádíme přehled hlasování poslanců podle místa zvolení, který do značné míry odráží nálady voličů. Protože ne všechny strany které hlasovaly proti ústavě, tak činily pro nesouhlas s řešením národnostní otázky,⁴ pokusili jsme se tyto údaje očistit o tyto vlivy⁵.

¹ tento poměr neodpovídal poměru počtu obyvatel, volební systém zvýhodňoval Srbsko s poukazem na jeho velké válečné ztráty (navíc postihující hlavně muže - ženy volební právo neměly)

² jednání od počátku bojkotovala Chorvatská (republikánská) selská strana (50 poslanců, 54 % poslanců z Chorvatska a Slavonie), později se k ní připojily i menší, převážně chorvatské strany a komunisté

³ ČULINOVIĆ (1968), s. 211

⁴ konkrétně komunistická strana, která v té době patřila mezi nejrozhodnější přívržence existence jednotného jugoslávského národa (PLETERSKI (1986), s. 457)

tabulka 5: Přijetí vidovdanské ústavy (1921)

území	celkem	hlasů		neúčast	hlasujících pro ústavu	reálná podpora centralistického uspořádání země
		pro	proti			
Slovinsko	40	12	6	22	30 %	43 %
Chorvatsko – Slavonie	93	27	-	66	29 %	38 %
Dalmácie	11	2	4	5	18 %	27 %
Bosna a Hercegovina	63	37	8	18	59 %	65 %
Černá Hora	10	4	2	4	40 %	80 %
Vojvodina	44	31	4	9	70 %	82 %
Srbsko	103	74	11	18	72 %	85 %
Kosovo a Metohija	22	18	-	4	82 %	95 %
Makedonie	33	18	-	15	55 %	100 %
Bývalý Stát SHS	207	78	18	111	38 %	46 %
„rozšířené“ Srbsko	212	145	17	50	68 %	88 %
celkem	419	223	35	161	53 %	67 %

Pramen: BALKOVEC (1989), částečně upraveno

Prakticky okamžitě po přijetí ústavy začal boj o její revizi, přičemž neúspěch těchto snah způsoboval stále hlubší politické krize. Celou dobu existence první Jugoslávie byla politická scéna rozdělena na příznivce **unitárního uspořádání země** a příznivce **federalizace** nebo **autonomizace** země, podobně byli politici rozděleni v názoru na otázku jihoslovanského národního integrismu.

Unitaristé argumentovali zejména existencí jugoslávského národa (toto označení se používalo od roku 1929, do té doby se mluvílo o „trojmeném“ srbsko-chorvatsko-slovinském národě), tvrdili že státoprávní partikularismus je nevýhodný, drahý a je pouze důsledkem historických okolností a dokonce odporuje právu (jihoslovanského) národa na sebeurčení. Federalisté ve svých programových dokumentech uváděli, že historicky vzniklé rozdíly nelze odstranit pouhými administrativními úpravami a snažili se dokázat, že federace je výkonnější systém státní organizace.⁶

11.2 POLITICKÉ STRANY A JEJICH PŘEDSTAVY O USPOŘÁDÁNÍ ZEMĚ

Politické strany předválečné Jugoslávie můžeme rozdělit podle způsobu, kterým chtěly řešit otázku formy jugoslávského státu na centralistické a federalistické, podle pohledu na otázku existence jugoslávského národa na nacionálně unitaristické a nacionálně pluralistické. Většina srbských politických stran (Jugoslávská demokratická strana, Národní radikální strana) stála jednoznačně za unitární formou státu, chorvatské politické strany (a zejména vedoucí Chorvatská selská strana (HSS)) většinou prosazovaly federalizaci země, slovinské (Slovinská lidová strana) a muslimské (Jihoslovanská muslimská organizace) strany byly ochotny ke kompromisnímu řešení. Program HSS se změnil v roce 1925, kdy se stala vládní stranou a uznala centralismus i monarchii, v roce 1928 se vrátila k původnímu programu (v rámci Selsko-demokratické koalice se Samostatnou demokratickou stranou), posunula ho

⁵ za příznivce centralistického uspořádání země jsme považovali ty poslance, kteří hlasovali za ústavu, komunisty a předsedu parlamentu, který se z procedurálních důvodů hlasování neúčastnil.

⁶ ČULINOVIĆ (1954), s. 224 - 227

ale více k monarchii a federalismu. V rezoluci z 1. srpna 1928 uvedla, že „tím, že [státy] Chorvatsko a Černá Hora přistoupily k společnému státu se Srbskem se nevzdaly své historicko-státní a národě-politické individuality“. Sjednocovací akt z 1. 12. 1918 a ústava z roku 1921 byly využity k vytvoření hegemonie bývalého Království Srbsko nad ostatními územími. Za cíl politiky selsko-demokratické koalice bylo prohlášeno nové státní uspořádání, které „by ochránilo tuto individualitu“⁷

Pouze okrajově se objevovaly názory negující existenci Jugoslávie jako státu, případně vysloveně separatistické programy.

Program likvidace Jugoslávie prosazovala komunistická strana od roku 1924⁸, kdy přejala tezi kominterny o tom, že Jugoslávie je zruďným výtvozem versailleského systému, ve kterém vládnoucí srbská buržoazie vykořisťuje ostatní národy a národnostní menšiny. Ve „státoprávní“ části programu KS z roku 1926 se počítalo s rozdělením Jugoslávie na několik národních států: „minimálně Slovinsko, Chorvatsko, Srbsko, Makedonii, nejspíš ale i Vojvodinu a Černou Horu“⁹ a s připojením maďarské, albánské a bulharské minority k mateřským zemím. Ještě v roce 1934 označila KS vznik Jugoslávie za „okupaci Chorvatska, Dalmácie, Slovinska, Černé Hory, Makedonie, Kosova, Bosny a Vojvodiny srbskými vojáky“¹⁰, v roce 1935 ale byl program podle instrukcí z Moskvy změněn a komunisté začali prosazovat federalizaci země.

Jisté separatistické prvky obsahoval i program černoohorských federalistů¹¹, zcela odkrytě je hlásala ilegální VMRO, jejíž manifest z 15. 5. 1924 mj. uvádí, že organizace bojuje

... za oslabođenje i ujedinjenje raskidanih dijelova Makedonije u jedno potpuno nezavisnu i samostalnu političku jedinicu u njezinim prirodnim i geografskim i etnografskim granicama /.../ i njihovo sjedinjenje u jednu balkansku federaciju, koja jedino može da garantira političko postojanje nezavisna Makedonije...

citováno podle Majskijot manifest i Deklaracija na VMRO, Skopje, 1948, str 16

Na chorvatské straně vedli separatistické snahy příslušníci ilegální organizace Ustaša, která definovala vztah k Jugoslávii v programu z roku 1933 (*Načela hrvatskog ustaškog pokreta*¹²) celkem jednoznačně slovy: „Ve versailleské Evropě plné lží a podvodů nebylo těžké prorazit s touto hloupou myšlenkou, a tak se ze zločinné srbské podlosti a z hlouposti demokratických představitelů zrodila Jugoslávie“.

Velmi podobným postoj (ovšem se záměnou kladného a záporného hrdiny) zastávali i příznivci srbské koncepce **amputace Chorvatska**, která vzešla z unitaristických kruhů v roce 1928. Vycházeli z představy, že Chorvaté jsou natolik velkou překážkou pro národní unifikaci země, že by bylo výhodnější

⁷ JELIĆ (1991), s. 4

⁸ do té doby prosazovala národní i státoprávní unitarismus

⁹ ČAVOŠKI (1991)

¹⁰ ČAVOŠKI (1991), s. 44 z výčtu vyvozuje, že případné nezávislé Srbsko by podle komunistického programu mělo hranice z roku 1878

¹¹ tzv. zelenaši, od roku 1925 Černoohorská strana

¹² obsáhlý výbor uveřejněn nově např. v POŽAR (1995)

jim poskytnout nějakou formu státní existence i kdyby to mělo být mimo rámec Jugoslávie. Toto odtržení by ale nesmělo týkat celého chorvatského historického území, v Jugoslávii by musely zůstat oblasti obývané Srby a oblasti strategicky důležité (tj. Dalmácie)¹³.

11.3 ZMĚNY PO PŘEVRAU V ROCE 1929

Neutěšené politické poměry a zejména neschopnost politických stran vyvést zemi z permanentní politické krize přiměly autoritativního krále k provedení státního převratu. 6. 1. 1929 nastolil svoji osobní diktaturu, rozpustil parlament a zakázal činnost politických stran založených na územním, etnickém nebo konfesijním principu. Nový režim se snažil ještě užší unitarizací země (nové správní členění, od 3. 10. 1929 nový název státu - Království Jugoslávie¹⁴) uklidnit politické poměry ve státě. Hodnocení tohoto kroku jsou různá: Slovinci a Chorvaté (např. Pirjevec¹⁵) v něm vidí, přestože se král formálně vzdal některých vnějších srbských znaků, snahu „srbizovat celou zemi“. Srbové ho naopak často interpretují jako obranu před separatismem a upřímnou snahu zlepšit poměry ve státě, zejména v zákonodárné oblasti (stranickými spory zmítaný parlament byl několik let prakticky paralyzován).

V roce 1931 byl v omezené míře obnoven politický pluralismus, nová ústava oktrojovaná králem 3. září mu sice ponechávala rozsáhlé pravomoci a potvrdila silnou centralizaci administrativní i politickou¹⁶, uvolnila ale do značné míry politickou aktivitu a většina politických stran existujících do roku 1929 obnovila svoji činnost v podobě neformálních skupin svých bývalých vůdců. Programy jednotlivých stran se příliš nezměnily, po roce 1932 (tzv. záhřebské punktace Chorvatské selské strany a Samostatné demokratické strany) lze ale sledovat určitý příklon k federalismu, na který reagovala vstřícně i Demokratická strana, která jako jediné významnější srbské politické seskupení začala prosazovat decentralizaci (až federalizaci) země.

11.4 JEDNÁNÍ CVETKOVIĆ – MAČEK, NÁZORY NA USPOŘÁDÁNÍ JUGOSLÁVIE V OBDOBÍ

1939 - 1941

Ve zhoršených mezinárodně-politických podmínkách¹⁷ a také pod dojmem voleb z prosince 1938, ve kterých vládní kandidátka zvítězila nepřesvědčivým poměrem hlasů 1,6 mil. : 1,3 mil pro sdruženou

¹³ KLEMENČIĆ (1993b), s. 153, ČULINVIĆ (1968), s. 290

¹⁴ není bez zajímavosti skutečnost, že tento název navrhovali Jihoslované z Rakousko-Uherska již v roce 1918, byli ale odmítnuti pro odpor Srbů, kteří „se nechtěli vzdát své identity“ PIRJEVEC (1995), s. 12

¹⁵ PIRJEVEC (1995), s. 27

¹⁶ zejména volební zákon, který umožňoval účast ve volbách pouze celostátním kandidátkám, které získaly podporu minimálně 60 voličů v každém z několika set malých volebních obvodů, což vylučovalo z voleb regionálně nebo etnicky profilované strany nebo skupiny

¹⁷ rozbití Československa, italská okupace Albánie, anšlus

opozici, jejíž vedoucí silou byla Chorvatská selská strana si nová vláda Dragiše Cvetkoviće jmenovaná 5. 2. 1939 vytýčila jako prioritu **řešení chorvatské otázky**. Na tomto základě začala v srpnu 1939 přímá jednání mezi Cvetkovičem a vůdcem chorvatské opozice Mačkem (vedl ji od roku 1928) o poskytnutí určité formy autonomie pro chorvatská území. Tato totální změna srbské politiky¹⁸ byla sice nečekaná, v době, kdy bylo nutno stabilizovat stát a kdy se evidentně vyčerpaly všechny jiné možnosti ale logická. Znamenala přitom popření toho, co bylo po dvacet let chápáno jako hlavní pilíř státu: integrálního jehoslovanství (tj. teze o jehoslovanském národu) a centralistického uspořádání státu.¹⁹ Zároveň tímto krokem začala etapa diskusí o budoucí podobě státu, která ale nebyla do rozbití Jugoslávie v roce 1941 dokončena.

Jednání sama se prakticky nezabývala obsahem autonomie, ale soustředovala se na územní otázku. Cvetković navrhoval rozdělení Jugoslávie na 4 územní jednotky:

- 1) Drávská bánovina (tj. Slovinsko),
- 2) Sávská bánovina, Přímořská bánovina, Dubrovnik (tj. Chorvatsko),
- 3) Vrbaská, Drinská a Zetská bánovina (sídlo pravděpodobně Sarajevo),
- 4) Vardarská, Moravská, Dunajská bánovina (sídlo by bylo v Niši)

Další případné korektury by podle něj mohly být provedeny v procesu konečného uspořádání státu. Vojinović²⁰ se domnívá, že návrh na čtyřčlennou Jugoslávii nebyl myšlen zcela vážně a že měl pouze přimět Mačeka ke kompromisům, ke kterým by byl méně ochotný v případě, že by byla východní hranice Chorvatska chápána jako hranice chorvatsko-srbská.

Maček předložil tři varianty:

- a) obnovení historických chorvatských hranic (tj. podle rezoluce sedl.-dem. koalice z 1. 8. 1928) a rozdělení Jugoslávie na 6 autonomních zemí,
- b) pro případ, že se Bosna a Vojvodina nestane součástí Srbska: Chorvatsko by zahrnovalo Sávskou bánovinu do Šidu, okresy Brčko, Gradačac, Derventa, z něj by měla hranice jít tokem Sávy do Uny, po ní do ústí Sany a dále Sanou [a jejím směrem] do Jajce, Zenice, Visokog, odtud po hranici Přímořské bánoviny včetně Dubrovníku a Hercegu Novi.
- c) Pro případ, že Chorvatsko bude na východě hraničit pouze se Srbskem: hranice rovnou linií od Subotice na Ilok, Sávu, Potom do Bosny, Bosnou pod Sarajevo a odtud po hranici Přímořské bánoviny do Hercegu Novi.²¹

Konečná smlouva byla podepsána 26. srpna 1939 a byla z obou stran kompromisem – jednak v územním vymezení:

Čl. 1 -- Sávka i Primorska Banovina, kao i srezovi Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica spajaju se u jednu banovinu pod imenom Banovina Hrvatska. Sedište Banovine Hrvatske je u Zagrebu.

Podle ČULINOVIĆ (1968), s. 340

jednak v tom, že prohlásila tuto úpravu za dočasnou:

Definitivan opseg Banovine Hrvatske odredit će se prilikom preuređenja države, pri tome će se voditi računa o ekonomskim, geografskim i političkim okolnostima.

¹⁸ přesněji části srbské politické reprezentace, protože tento postup měl řadu odpůrců zejména v armádních a církevních kruzích a byl jimi označován za „jugoslávský Mnichov“

¹⁹ ostatně v tom byla situace v Jugoslávii dost podobná událostem v Československu v roce 1938

²⁰ VOJINOVIĆ (1980) s. 96

²¹ JELIĆ (1991), s. 5, BOBAN (1993), s. 40

V nově vytvořené Chorvatské bánovině tvořili Srbové přibližně 1 z 4,5 mil. obyvatel, naopak 700 000 Chorvatů zůstalo mimo její rámec (nepočítáme-li 1 mil. muslimů, které v té době v Záhřebu považovali také za Chorvaty). Také z těchto důvodů bylo rozhraničení Chorvatska prohlášeno za dočasné. Tím se ale objevil zásadní spor o to, co se při „definitivním uspořádání státu“ stane s Vrbaskou bánovinou, která byla prakticky celá obklopena Chorvatskem. Stará otázka: „Čí je Bosna?“ se aktuálně přeformulovala na hledání vlastníka Vrbaské bánoviny. Velkosrbské řešení (tedy připojení k budoucímu autonomnímu Srbsku – už proto, že ve Vrbaské bánovině mají relativní většinu Srbové) bylo prosazováno srbskými politickými stranami. Ty ztotožnily východní hranici Chorvatska se západní hranicí Srbska²³ a přes jisté rozdíly v rétorice se shodly v myšlence, že Bosna a Hercegovina se nemůže stát čtvrtou jednotkou v Jugoslávii.²⁴ V tom s nimi souhlasily i chorvatské politické strany, jejichž (velkochorvatské řešení) argumentace byla založena na tom, že ve zbytku Bosny převažují „Chorvaté katolické a islámské víry“. Protože byli přesvědčeni, že muslimové podporují jejich snahy, nebránili se ani myšlence provést v Bosně referendum, jehož největším propagátorem byla HSS. Poněkud jiný pohled v „chorvatském táboře“ prosazovala Samostatná demokratická strana. Ta sice také byla pro připojení Vrbaské bánoviny k Chorvatsku, ale z jiných důvodů – ve zvýšení podílu srbského obyvatelstva v Chorvatsku viděla jakousi pojistku proti separatistickým tendencím. Jímí prosazované uspořádání Jugoslávie by vypadalo takto: 3 celky – Slovinsko v hranicích Dravské bánoviny, Chorvatsko spojené z Savské, Přímořské a Vrbaské bánoviny (bez korektur hranic, tj. bez Dubrovníku) v jehož rámci by Dalmácie a Vrbaská oblast disponovaly určitou autonomií, a Srbsko ze zbývajících pěti bánovin.²⁵ Ideu **autonomní Bosny a Hercegoviny** prosazovaly muslimské politické strany, v letech 1933 – 1939 i (srbská) Demokratická strana. V jejich pohledu by toto řešení snížilo „totalitární nacionalismy“, náboženskou nesnášenlivost a muslimský separatismus.²⁶ Variantou tohoto programu byl požadavek Jugoslávské muslimské organizace z listopadu 1939 na čtyřčlennou Jugoslávii, v níž by čtvrtým celkem byla **Bosna a Hercegovina** v historických hranicích **rozšířená o část Sandžaku**. Stabilním požadavkem muslimské politiky byl odpor proti jakémukoliv dělení Bosny (což už tak úplně neplatí o možnosti zachování územní integrity v rámci širšího celku).

²² myšleny okresy z Bosny a Hercegoviny, nikoliv z vlastního Chorvatska, Slavonie a Dalmácie – BOBAN (1993), s. 41

²³ mnohým Srbům se ale nelíbila - už proto, že ponechávala na chorvatské straně hranice Krajinu s převažujícím srbským osídlením (např. ZEČEVIĆ - LEKIĆ (1991), s. 14 tvrdí, že „založení Chorvatské bánoviny bylo provedeno na úkor srbského národa“)

²⁴ VOJINOVIĆ (1980), s. 95

²⁵ VOJINOVIĆ (1980), s. 99

²⁶ z programového dopisu Lj. Davidoviće, citováno podle VOJINOVIĆ (1980), s. 99

12 ZAHRANIČNÍ POLITIKA A MEZINÁRODNÍ POSTAVENÍ JUGOSLÁVIE V LETECH 1918 - 1941

Primárním cílem zahraniční politiky předválečné Jugoslávie bylo zajištění země proti revanšismu sousedních států. Jugoslávský král viděl hlavní bezpečnostní záruku ve spojení s Francouzi¹, což plně odpovídalo francouzské snaze o vybudování „sanitárního kordonu“ ve východní Evropě (spojenecká smlouva z 11. 11. 1927). Nedílnou součástí francouzského bezpečnostního systému se stala **Malá dohoda**², která vznikla na základě série mezinárodních smluv Československa, Jugoslávie a Rumunska uzavřených v letech 1920 - 1921 původně proti maďarskému revizionismu resp. proti restauraci habsburské dynastie. Pevnější organizační strukturu dostala až v roce 1933³.

V únoru 1934 se stává Jugoslávie spolu s Rumunskem, Řeckem a Tureckem členem dalšího vojensko-politického bloku - **Balkánské dohody**. Účastníci se zavázali k vzájemné pomoci v případě napadení některého z členských států a garantovali si hranice⁴, všeobecně byla Balkánská dohoda vnímána jako protibulharská.

Obě dohody chránily Jugoslávii před nároky menších sousedů nespokojených s versailleskými hranicemi, neposkytovaly ji ale žádné bezpečnostní garance proti Itálii. Pouze dva spojenci, Rumunsko a Řecko, s Jugoslávií přímo sousedili, jinak byla Jugoslávie obklopena poměrně nepřátelskými sousedy.

Vztahy s Itálií byly velmi napjaté zejména poté, co se v Římě dostali k moci fašisté. Itálie podporovala různá opoziční a separatistická protijugoslávská hnutí, snažila se zemi destabilizovat a dosáhnout revize versailleských hranic, v letech 1926 a 1927 navíc uzavřela protijugoslávská spojení s Maďarskem a Albánií, v roce 1934 v reakci na Balkánskou dohodu i s Rakouskem.

Vztah k Maďarsku, které se také nechtělo smířit s trianonskými hranicemi, byl podobně nepřátelský, vztahy s Bulharskem, přes epizodické snahy o urovnání, byly také poměrně chladné. Hlavní příčinou byl makedonský problém, zejména bulharská podpora VMRO.

V Albánii se snažil Bělehrad v prvních poválečných letech nastolit projugoslávský režim, dokonce v roce 1924 poskytl přímou vojenskou pomoc povstání budoucího prezidenta (a pozdějšího krále) Ahmeda Zogu, nedokázal ale zabránit jeho pozdějšímu příklonu ke spolupráci s Itálií. Tím se ale

¹ na rozdíl od nich se ale bránil jakýmkoliv dohodám se SSSR, ke kterému byl mimořádně kritický (panovnická rodina byla totiž spřízněna s Romanovci)

² smlouvy byly uzavřeny 14. 8. 1920 (ČSR – SHS), 23. 4. 1921 (ČSR-Rumunsko) a 7. 6. 1921 (SHS – Rumunsko)

³ „Organizační pakt Malé dohody“ (viz 106 / 1933 Sb.) byl podepsán v Ženevě 16. 2. 1933, v platnosti od 30. 5. 1933

⁴ právě tento závazek odradil od účasti Bulharsko

Jugoslávie dostala do téměř úplného obklíčení nepřátelsky naladěnými státy⁵ – na jedné straně Itálie s jejími spojenci, na druhé Bulharsko.

Jisté změny zahraniční politiky Jugoslávie proběhly v druhé polovině 30. let: Stojadinovičova vláda postupně měnila zahraničněpolitickou orientaci z Francie na Německo, což umožnilo v roce 1937 částečně urovnat vztahy se dvěma nejproblematictějšími sousedy – Itálií (smlouva 25. 3. 1937) a Bulharskem (24. 1. 1937), zároveň však vedlo k oslabení Malé dohody a praktickému zániku Balkánské dohody.⁶

⁵ takto hodnotil dobovou situaci Jugoslávie VOKÁČ (1936), s. 137 - 138

⁶ Bělehrad ani jeden z paktů nevyprověděl a nadále usiloval o korektní vztahy s jejich účastníky

13 ADMINISTRATIVNÍ ČLENĚNÍ JUGOSLÁVIE V OBDOBÍ 1918 - 1941

Nově vytvořený stát - Království SHS - přejal dosavadní administrativní strukturu Srbska, Černé Hory a bývalých zemí Rakousko-Uherska. Historické země si v tomto období uchovaly prostřednictvím zemských vlád jistou (omezenou) autonomii. Přechodně existující Stát SHS měl charakter federace Slovinska (tj. vlastně Kraňska rozšířeného o část Štýrska), Chorvatska - Slavonie, Dalmácie a Bosny a Hercegoviny. Po sjednocení byly přeneseny kompetence záhřebské národní rady na ústřední orgány v Bělehradě, čtyři zemské vlády ale po určitý čas spravovaly zužující se „zemskou“ agendu samostatně. Žádný odpovídající orgán neexistoval v Srbsku, proto lze Království SHS v době před přijetím ústavy chápat i jako unitární stát se 4 - 5 [de facto] autonomními územími.¹

13.1 STAV PŘED SJEDNOCENÍM SPRÁVY (1918 – 1922)

V období let 1918 - 1922 mělo Království SHS paradoxní vnitřní strukturu kombinující předchozí správní systémy. Prakticky bezvýtku byly převzaty starší administrativní struktury v oblasti Slovinska, Chorvatska, Dalmácie, Bosny a Srbska, mírně upraveny byly bezprostředně po sjednocení (resp. připojení) v Černé Hoře, ve Vojvodině a na územích získaných od Bulharska. Díky tomu vedle sebe existovaly správní jednotky různých názvů a velikostí s rozdílným legislativním zajištěním výkonu veřejné správy (viz též tab. 6 a 7):

Bosna a Hercegovina byla podle nařízení zemské vlády z 29. září 1882 rozdělena na 6 oblastí² (*okružna oblast*), které se členily na okresy (*kotar* - v roce 1910 jich bylo 34) a ty dále na obce (*općina*).³

Černá Hora se podle zákona z 12. 2. 1910 „o administrativním členění Knížectví Černá Hora“ dělila před balkánskými válkami na 10 oblastí (*oblast, nahija*), ty na okresy (*kapetanija*) (66), města (*varoš*) a obce (*općina*).⁴ Po roce 1918 byla administrativní struktura přizpůsobena Srbsku, její podoba v době sčítání v roce 1921 je uvedena v tabulce 6.

Dalmácie se dělila v Rakousku na 4 okruhy (*okružje*), ty na okresy (*kotar*) a obce (*općina*).⁵ Po připojení k Jugoslávii byly okruhy zrušeny, země se členila pouze na okresy a obce.

Chorvatsko-Slavonie se na základě zákona „Ob ustroju županija i uredjenju uprave u županijah i kotarih“ z 5. 2. 1886 (platný od 1. 9. téhož roku) členilo na 8 žup (*županija*), ty na okresy (*kotar*) a obce (*općina*). K původnímu území přibýlo v roce 1918 Medumurje (rozdělené na 2 okresy) a část Istrie (jeden okres a jedna obec mimo jeho rámec).

Severní Srbsko se před balkánskými válkami členilo na 17 okruhů (*okrug*), které se dělily na okresy (*srez*) a ty na obce (*opština*), stejnou správní strukturu mělo i tzv. **Jižní Srbsko**, jak byla v první Jugoslávii označována území získaná během balkánských válek (včetně černohorské části Sandžaku a Metohije).

Slovinsko bylo v přechodném období spravováno jako jeden celek (bývalá zemská příslušnost tedy nebyla zohledněna) členěný na okresy (*okraj*) a obce.

Vojvodina převzala uherské okresy (*járás/srez*) a obce, zbytky 4 uherských žup byly spojeny do dvou „dočasných žup“ (*privremena županija*).

¹ STIPLOVŠEK (1995), s. 18

² u nás, viz např. Ottův slovník naučný nové doby, dobově překládáno jako „kraj“

³ ČULINOVIĆ (1953), s. 319 - 320

⁴ ČULINOVIĆ (1953), s. 119 - Přehled oblastí: oblast BRDSKA, DURMITORSKA, KATUNSKA, MORAČO – ROVAČKA, NIKŠIČKA, PRIMORSKO – CRMIČKA, RIJEČKO – LJEŠANSKA, VASOJEVIČSKA, VUČEDOLSKA, ZETSKA

⁵ ČULINOVIĆ (1953), s. 235

Administrativní členění Jugoslávie v přechodném období zachycují následující tabulky.

tabulka 6: Administrativní členění Království SHS v roce 1921

oblast	Rozloha [km ²]	počet obyvatel (sčítání 1921)	počet okresů		počet obcí
			norm.	měst	
Bosna a Hercegovina - oblasti					
BANJA LUKA	9 018	423 096	9	1	587
BIHAĆ	5 603	216 973	6	0	256
TUZLA	8 918	416 460	10	1	514
MOSTAR	9 139	265 998	9	1	338
SARAJEVO	8 405	287 214	7	1	217
TRAVNIK	10 116	280 699	9	1	316
Černá Hora - okruhy					
ANDRIJEVICA	1 275	24 624	4	1	12
BAR	859	28 638	5	1	16
KOLAŠIN	1 023	14 899	2	1	8
NIKŠIĆ	3 724	50 516	4	1	20
PODGORICA	1 644	48 651	4	1	21
CETINJE	1 143	31 899	3	1	21
Dalmácie					
(jeden správní celek)	12 732	620 432	14		88
Chorvatsko - župy					
BIELOVARSKO – KRŽEVAČKA	5 050	330 994	8	3	49
LIČKO – KRBAVSKA	6 211	199 539	9	1	32
MODRUŠKO – RIJEČKA	4 880	220 865	9	2	58
POŽEŠKA	4 931	260 089	6	2	70
SRIJEMSKA	6 810	389 098	10	5	167
VARAŽDINSKA	2 454	291 168	8	0	44
VIROVITIČKA	4 807	242 597	7	0	57
ZAGREBAČKA	7 061	407 831	15	2	101
Chorvatsko - města postavená na úroveň žup					
ZAGREB	66	108 674	-	1	-
VARAŽDIN	67	13 647	-	1	-
OSIJEK	57	34 485	-	1	-
ZEMUN	56	18 528	-	1	-
KARLOVAC	84	16 863	-	1	-
Chorvatsko ostatní správní jednotky					
MEDUMURJE	775	96 892	2	0	26
část Istrie (okres a jedna obec)	513	28 618	1	0	8
Severní Srbsko - okruhy					
BEOGRAD	2 025	138 920	5	0	97
ČAČAK	3 798	121 922	5	1	77
KRAGUJEVAC	2 295	165 981	4	1	111
KRAJINA	3 031	105 631	5	1	81
KRUŠEVAC	2 710	153 014	5	1	88
MORAVA	2 899	184 539	6	1	135
NIŠ	2 558	187 270	5	1	97
PIROT	3 003	131 698	4	1	71
PODRINJE	3 551	182 627	6	1	110
POŽAREVAC	4 157	217 998	7	1	165
RUDNIK	1 569	76 203	3	1	49
SMEDEREVO	1 277	128 043	3	1	56
TIMOK	3 322	135 380	4	1	98
TOPLICA	2 839	107 915	3	1	42
UŽICE	3 288	119 424	6	1	79
VALJEVO	2 458	133 974	5	1	77
VRANJE	5 158	254 453	7	1	105
Město BEOGRAD	12	111 739	1	-	1
Jižní Srbsko - okruhy					
BERANE	987	23 864	3	1	13
BIJELO POLJE	1 215	26 147	2	1	11
BITOLJ	5 803	180 732	6	1	75
BREGALNICA	4 956	104 347	6	1	44
ZVEČANE	1 810	70 137	3	1	25
KOSOVO	4 046	171 285	4	1	55
KUMANOVO	3 556	147 184	4	1	52
METOHIA	1 997	90 080	3	1	21
OHRID	1 956	69 211	3	1	26
PLJEVLJE	1 293	26 798	2	1	12
PRIZREN	2 216	96 781	5	1	60
PRIJEPOLJE	1 760	42 322	3	1	21
RAŠKA	2 828	72 365	3	1	31
SKOPLJE	3 475	145 880	3	1	61
TETOVO	3 609	117 179	4	1	50
TIKVEŠ	4 210	92 435	5	1	49
Slovinsko					
(jeden správní celek)	16 197	1 054 919	20	4	1077
Vojvodina - dočasné župy					
BANAT	9 776	1 346 527	14	5	187
BAČKO-BARANJSKA	9 926		13	5	140
celkem	248 987	11 984 911	386		6 575

Podle: Definitivní rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1932) – údaje o počtu obyvatel
Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1924) – ostatní údaje

tabulka 7: Rozdíly velikosti nižších správních jednotek v historických částech SHS v roce 1921

Země	Počet okresů (1921)	Počet obcí (1921)
Srbsko	143	2 145
Černá Hora	22	98
Bosna a Hercegovina	51	2 228
Dalmácie	14	88
Chorvatsko-Slavonie	95	612
Slovinsko	24	1 077
Vojvodina	37	327
celkem	386	6 575

Podle: Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1924), s. XVIII - XXIX

13.2 ADMINISTRATIVNÍ ČLENĚNÍ V LETECH 1922 – 1929

Vidovdanská ústava svém článku 95 definovala správní členění Jugoslávie Takto:

„Uprava u Kraljevini vrši se po oblastima, okruzima, srezovima i opštinama. Podela na oblasti vrše se zakonom prema prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama. Jedna oblast može imati najviše 800.000 stanovnika.“

USTAV KRALJEVINE SHS (1926), s. 36

Zároveň bylo uzákoněno, že se dvě či více oblastí může z vlastní iniciativy spojit, ani spojená oblast ale nesmí překročit horní hranici počtu obyvatel (800 000). Tato podmínka měla zabránit obnovení bývalých zemí – zejména Chorvatska a Bosny a Hercegoviny.

Prováděcí zákon byl vydán až 26. 4. 1922⁶, kdy byla země rozdělena na 33 oblastí. Při jejich vytýčování byly většinou respektovány hranice zemí, existujících do roku 1918 (viz tab. 8 a obr. 6).⁷

13.3 ADMINISTRATIVNÍ ČLENĚNÍ V LETECH 1929 – 1939

V souvislosti se změnami po převratu z 29. 1. 1929 bylo provedeno nové administrativní členění země zákonem O názvu a členění království na správní jednotky z 3. 10. 1929:

„[§1.] Služební naziv države Srba, Hrvata i Slovenace je: **Kraljevina Jugoslavija**.
[§2.] Opšta uprava u Kraljevini Jugoslaviji vrši se po banovinama, srezovima i opštinama. Banovina ima devet.“

Službene novine br. 233 – XCVI od 4. oktobra 1929

Hranice bánovin byly vymezeny bez ohledu na historické územní jednotky a staré hranice, diskontinuita se starými oblastmi byla vyjádřena už názvy bánovin podle velkých řek (zřejmě podle francouzského vzoru, viz obr. 7).

Nesrbští autoři hodnotí vymezení bánovin jednoznačně nepříznivě: Klemenčić⁸ tvrdí, že byly vytvořeny se záměrem zničit integritu Chorvatska, Stiplovšek⁹ je označuje za prostředek k „ještě větší

⁶ Službene novine, Broj 92 od 28 aprila 1922 godine

⁷ výjimkou byla bývalá srbsko-uherská hranice, v případě chorvatsko-slovinské hranice se staly ty oblasti, které byly k Chorvatsku připojeny až po 1. sv. válce (Mezimuří a Kastav), součástí „slovinské“ Mariborské resp. Ljubljanské oblasti. Situace se poněkud změnila 20. 5. 1928, kdy byl okres Kastav (mezitím ale už rozšířený o několik obcí bývalého Kraňska) přeřazen do oblasti Primorsko-krajiške. (vše: MLAKAR (1996), s. 90) Při administrativní reformě 1922 se také změnilo území Černé Hory (Zetské oblasti) – byla rozšířena o Boku, ve východní části byly naopak 2 okresy zahrnuty do jiných oblastí. (BOBAN (1993), s. 24)

⁸ KLEMENČIĆ (1993c), s. 32

⁹ STIPLOVŠEK (1996), s. 42

centralizaci země“, Lorković¹⁰ si všimá celkového etnického složení obyvatelstva jednotlivých bánovin, zejména skutečnosti, že v 7 z 10 jednotek mělo převahu pravoslavné obyvatelstvo, a tvrdí, že cílem reformy bylo oddělení čistě chorvatských území od zón se smíšeným chorvatsko-srbským osídlením a že bánovina Sáva a Přímořská bánovina byly jakousi „novou definicí“ Chorvatska.

Jediný historický celek, který zůstal po administrativní reformě zachován, bylo Slovinsko (pod názvem Dravska banovina), jehož historické hranice byly sice v roce 1929 výrazně napřímeny¹¹, po změnách území některých bánovin v roce 1931 (mj. výrazná změna východní hranice bánoviny Sáva) ale znovu dostaly téměř historickou podobu.¹²

tabulka 8: Přehled oblastí Království SHS v letech 1922-1929

oblast	správní středisko	rozloha [km ²]	počet obyvatel (sčítání 1921)	politická příslušnost do roku 1918
BAČKA	Novi Sad, Sambor ¹³	7 173	590 500	Uhry
BEOGRADSKA	Beograd	9 675	762 493	Srbsko, Uhry
BIHAČKA	Bihać	5 603	217 023	Bosna a Hercegovina
BITOLJSKA	Bitolj (Bitola)	11 969	341 095	Srbsko
BREGALNIČKA	Štip	4 956	104 460	Srbsko
DUBROVAČKA	Dubrovnik	2 236	136 698	Dalmácie
KOSOVSKA	Priština	8 472	351 990	Srbsko
KRUŠEVAČKA	Kruševac	2 710	152 976	Srbsko
LJUBLJANSKA	Ljubljana	9 222	537 079	Slovinsko
MARIBORSKA	Maribor	7 430	624 121	Slovinsko
MORAVSKA	Čuprija	2 899	183 959	Srbsko
MOSTARSKA	Mostar	9 139	265 330	Bosna a Hercegovina
NIŠKA	Niš	7 269	422 243	Srbsko
OSIJEČKA	Osijek	13 386	775 723	Chorvatsko
PODRINSKA	Šabac	3 554	182 358	Srbsko
PODUNAVSKA	Smederevo	6 168	405 113	Srbsko, Uhry
POŽAREVAČKA	Požarevac	4 177	219 103	Srbsko
PRIMORSKO-KRAJIŠKA	Karlovac	14 279	621 708	Chorvatsko
RAŠKA	Čačak	8 435	264 803	Srbsko
SARAJEVSKA	Sarajevo	8 405	287 214	Bosna a Hercegovina
SKOPSKA	Skoplje (Skopje)	8 849	336 423	Srbsko
SPLITSKA	Split	10 169	469 111	Dalmácie
SRIJEMSKA (SREMSKA)	Vukovar	6 866	407 025	Chorvatsko
ŠUMADIJSKA	Kragujevac	3 864	214 862	Srbsko
TIMOČKA	Zaječar	6 353	240 506	Srbsko
TRAVNIČKA	Travnik	10 116	280 709	Bosna a Hercegovina
TUZLANSKA	Tuzla	8 918	416 413	Bosna a Hercegovina
UŽIČKA	Užice	7 556	214 271	Srbsko
VALJEVSKA	Valjevo	2 458	133 984	Srbsko
VRANJSKA	Vranje	5 870	249 321	Srbsko
VRBASKA	Banja Luka	9 018	423 240	Bosna a Hercegovina
ZAGREBAČKA	Zagreb	7 990	809 482	Chorvatsko
ZETSKA	Cetinje	13 326	348 957	Černá Hora
Království SHS	Beograd	248 510	11 990 293	

Podle: LAKATOŠ (1929), s. 5.

Poznámka: původní správní středisko Bačky byl Novi Sad, podle rozhodnutí vlády z 3. 12. 1923 se stal „dočasným sídlem“ Sambor

Součty počtu obyvatel a rozlohy se drobně liší od předběžných i definitivních výsledků sčítání z roku 1921, vzhledem k tomu, že definitivní výsledky tohoto sčítání byly publikovány až v roce 1932, jedná se pravděpodobně o částečně opravené předběžné výsledky.

¹⁰ LORKOVIĆ (1996), s. 221

¹¹ Čabar připadl Slovinsku, naopak Mezimuří a oblast Bela krajina (okres Črnomelj) byly podřízeny Sávské bánovině
¹² odchylky od historických slovinsko-chorvatských hranic byly v letech 1931 – 1941 nepatrné: v okrese Čabar zůstal na chorvatské straně několik původně kraňských obcí, naopak k Dravské bánovině byla připojena i vesnice Radatovići (původně chorvatská) a drobnější území v Mezimuří (obce Štrigova a Razkrižje) (MLAKAR (1996), s. 90)

¹³ dočasné sídlo podle rozhodnutí vlády z 3. 12. 1923

tabulka 9: Členění Jugoslávie na bánoviny (stav po úpravách v roce 1931¹⁴)

bánovina	hlavní město	rozloha [km ²]	počet obyvatel (sčítání 1931)	podíl (%)		
				prav.	kat.	musl.
1. DRAVSKA	Ljubljana	15 849	1 144 298	1	97	0
2. SAVSKA	Zagreb	40 536	2 704 383	19	78	0
3. VRBASKA	Banja Luka	18 917	1 037 782	58	17	24
4. PRIMORSKA	Split	19 653	901 660	15	77	8
5. DRINSKA	Sarajevo	27 845	1 534 739	65	11	23
6. ZETSKA	Cetinje	30 997	925 516	56	10	34
7. DUNAVSKA	Novi Sad	31 229	2 387 295	58	32	0
8. MORAVSKA	Niš	25 466	1 435 584	95	1	4
9. VARDARSKA	Skopje	36 672	1 574 243	66	1	32
hl. m. BEOGRAD	-	378	288 938	72	20	1
celkem	Beograd	247 542	13 934 038	49	37	11

Podle Definitivní resultátů popisu stanovništva od 31. marta 1931 godoine. Knjiga I. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstva. Državna štamparija Beograd 1937, 140 s.

Teprve v roce 1933¹⁵ byla sjednocena správa na úrovni obcí – do té doby byly jejich základem zákony z předjugoslávského období (např. ve Štýrsku z roku 1864, v Kraňsku z roku 1866 apod.) a lišily se výrazně velikostí v jednotlivých částech země (viz následující tabulka).

tabulka 10: Počty okresů a obcí v jugoslávských bánovinách v roce 1931

bánovina	Počet okresů			Počet obcí		
	1921	1931	1937	1921	1931	1937
1. DRAVSKA	28	29	25	1 077	1 069	407
2. SAVSKA	81	87	69	499	537	537
3. VRBASKA	20	24	25	1 014	169	169
4. PRIMORSKA	20	21	21	405	103	102
5. DRINSKA	44	37	37	933	447	444
6. ZETSKA	32	32	32	466	282	277
7. DUNAVSKA	56	61	52	811	811	811
8. MORAVSKA	40	40	40	734	771	768
9. VARDARSKA	46	44	44	552	453	379
hl. m. BEOGRAD	3	3	-	4	3	2
celkem	370	378	345	6 575	4 645	3 896

Podle Definitivní resultátů popisu stanovništva od 31. marta 1931 godoine. Knjiga I. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstva. Državna štamparija Beograd 1937, 140 s.

Nový zákon o obcích z roku 1933 požadoval, aby obec jako samosprávná jednotka a právní subjekt měla nejméně 3 000 obyvatel, bylo proto nutno provést radikální úpravu obecních hranic v západní části země, zejména v Dravské bánovině, kde byl během 4 let snížen počet obcí na polovinu.¹⁶

13.4 ADMINISTRATIVNÍ ČLENĚNÍ V LETECH 1939 – 1941

Dekretem regentské rady z 26. 8. 1939 byla vytvořena autonomní Chorvatská bánovina (politické pozadí – viz předchozí kapitola). Nová bánovina vznikla z území Savské a Přímořské bánoviny a bylo k ní připojeno i několik okresů Dunajské, Drinské, Zetské a Vrbaské bánoviny (viz obr. 8). Tím získala Jugoslávie velmi zvláštní – nutno ale podotknout že dočasnou – vnitřní strukturu: více než 1/3 obyvatel státu žila v autonomním útvaru, který navíc dělil zbývající státní území (organizované do 7 neautonomních bánovin) na dvě nesouvisející části lišící se jazykem i náboženstvím.

¹⁴ jejich úplný seznam viz např. Almanah Kraljevine Jugoslavije (1931), s. XII - XIII

¹⁵ Službeni list Dravske banovine 229/ 29. 4. 1933 a 530 / 22. 8. 1934

¹⁶ STIPLOVŠEK (1996), s. 46

Obrázek 6: Správní členění Království SHS v letech 1922 - 1929

Podle BOBAN (1993), str. 27

Obrázek 7: Správní členění Jugoslávského království v roce 1929

Obrázek 8a: Úpravy hranic banovin v roce 1932

Podle BOBAN (1993), str. 37

Obrázek 8b: Správní členění Jugoslávie po vytvoření Chorvatské banoviny

Podle BOBAN (1993), str. 43

14 ROZDĚLENÍ ÚZEMÍ JUGOSLÁVIE V ROCE 1941

Na počátku 2. světové války deklarovala Jugoslávie svoji neutralitu v konfliktu. Zhroucení dosavadních spojeneckých svazků (Francie, Malá dohoda) ji nutilo k velmi obezřetnému vztahu k mocnostem Osy. Mezi italskými a německými představami o postavení Jugoslávie v novém evropském pořádku byl přitom zásadní rozpor: Hitler měl zájem na volném přístupu k potravinám a surovinám Balkánu, v státoprávním ohledu proto dával přednost zachování jugoslávského státu (pod podmínkou stability bělehradského režimu), Itálie, Maďarsko a Bulharsko naopak prosazovaly své teritoriální požadavky a otevřeně se snažily Jugoslávii destabilizovat.

Po střízlivém zvážení situace rozhodlo jugoslávské vedení 25. 3. 1941 o připojení země k Ose aniž by se zavázalo k vojenské spolupráci.¹ Přestože tento pakt neměl v té době protiruský charakter, vnímala krok své vlády protiněmecky a protiitalsky orientovaná srbská veřejnost naprosto negativně. Za velmi napjaté situace byl v Bělehradě proveden 27. 3. 1941 státní převrat, který odstranil dosavadní k Německu vstřícnou vládu. Po této události se německé vedení rychle rozhodlo zajistit si své zájmy v Jugoslávii vojensky: 6. dubna 1941 začalo Jugoslávii spolu s Itálií a satelity obsazovat. Po nevýrazném odporu Jugoslávie 17. dubna kapitulovala a její území bylo okupováno německými, italskými, maďarskými a bulharskými vojsky. Postupně byly anektovány okrajové části území, na zbylých se vytvořily tři státy (Chorvatsko, Srbsko a Černá Hora) v různé míře závislé na Itálii či Německu. Kromě Chorvatska žádný z nich neobdržel formální nezávislost. Proces vytváření nových státoprávních poměrů trval několik měsíců - zhruba do konce roku 1941 (viz obr. 9).

Vzhledem k náhlosti útoku na Jugoslávii nebyly v jeho průběhu dopracovány všechny detaily budoucího rozdělení jugoslávského území. Ještě v březnu 1941 uvažoval Hitler, že Chorvatsko (pravděpodobně ale bez Dalmácie) bude autonomním státem pod maďarským vlivem a Maďarům připadnou i všechna území, která patřila do roku 1918 Uhrám.² V německých předběžných směrnících k rozdělení Jugoslávie z dubna 1941 je už Chorvatsko označováno za „samostatný stát uvnitř etnických hranic“ a s Bosnou a Hercegovinou se počítá pro Itálii.³

O detailech „postjugoslávského“ územního uspořádání oblasti se rozhodovalo na italsko – německé konferenci ve Vídni 21. - 24. 4. 1941. Při jednáních hájilo Německo i bulharské a maďarské zájmy. Hlavními spory se vedly o územní rozsah Velké Albánie (zde si Němci vyměnili, že „bulharská národní svatyně“ Ohrid připadne Bulharům), průběh demarkační linie v Kosovu a míra závislosti Chorvatska na Itálii. Němci kromě větší části Slovinska požadovali okupaci Srbska, možnost

¹ Itálie a Německo souhlasily s tím, že přes jugoslávské území nebudou přesouvat svá vojska, že jim nebude Jugoslávie poskytovat vojenskou pomoc, ale přesto jí bude po porážce Řecka postoupena Soluň (ŠESTÁK (1998), s. 441)

² ČULINOVIĆ (1970), s. 52

³ tamtéž, s. 171

Obrázek 9: Rozdělení území Jugoslávie v roce 1941

Podle BOBAN (1993), str. 49, upraveno podle KLEMENČIČ (1993), Historijski atlas (Zagreb, 1954), mapa číslo 10

hospodářsky využívat zdroje surovin na různých místech bývalé Jugoslávie, zejména doly na olovo a chrom.⁴ Dále požadovali kontrolu severovýchodního Chorvatska, zejména místních železničních tratí, po dobu rozmístění německé armády v Srbsku. Zbývající oblasti dali jako „pro Německo nezajímavé“ k dispozici Itálii, která měla sama rozhodnout o jejich osudu a hranicích. Zároveň ale projevíli zájem o to, aby byla Chorvatsku dána možnost „budovat svůj mocenský systém samostatně“, a doporučili, aby územní požadavky Itálie vzhledem k Chorvatům příliš neodporovaly etnickému principu.⁵ V diskusích o jižní hranici Maďarska bylo dohodnuto, že Banát bude v budoucnu maďarský, ale dočasně ho obsadí Němci, aby se předešlo rumunsko-maďarským sporům, přičemž případné předání Banátu pod správu Budapešti by muselo být provázeno kompenzacemi ve prospěch Rumunska. Maďarský požadavek na přístup k moři byl uspokojen italským slibem, že mu bude poskytnuta svobodná zóna v jednom z jadranských přístavů. Bulharské nároky na Soluň i rozhodnutí o konečném statutu Řecka (bez částí anektovaných Itálií resp. Albánií) bylo odloženo na dobu po skončení války.⁶ Hranice mezi italskou a německou zájmovou zónou byla dohodnuta (v podstatě nadiktována Hitlerem) takto:

| *Samobor – Petrinja – Glina - Bosanski Novi - Prijedor - Banja Luka – Jajce – Donji Vakuf – Travnik – Visoko – Sarajevo, železnice: Sarajevo – Prača – Ustiprača – Rudo, cesta: Nova Varoš – Sjenica – Novi Pazar – Mitrovica, železnice: Mitrovica – Priština – Uroševac* |

ČULINOVIĆ (1970), s. 72

Tato linie sice měla hlavně vojenský význam a nepředurčovala politické rozdělení, v podstatě ale bylo i politické uspořádání a zejména určení hranic v „německé zóně“ jednoznačně závislé na vůli Berlína, v italské pak na rozhodnutí Říma.

V této souvislosti je třeba upozornit na fakt, že rozdělení Jugoslávie odporovalo mezinárodnímu právu, zejména haagským úmluvám o zákonech a obyčejích vedení pozemní války z 29. 7. 1899 a 18. 10. 1907, které zakazují měnit na okupovaném území státoprávní poměry, zejména provést jeho anexi, a tedy Jugoslávie zanikla v roce 1941 pouze de facto, nikoliv de jure. Všechny státy podílející se na anexích si toho byly vědomy, obhajovaly však svůj postup tvrzením, že podepsáním kapitulace a odtržením Chorvatska přestala Jugoslávie existovat a haagské konvence nelze v jejím případě uplatnit.⁷

14.1 NĚMECKÁ MOCENSKÁ ZÓNA

14.1.1 Srbsko

Srbsko bylo omezeno do hranic zhruba odpovídajících stavu před balkánskými válkami. Převážná

⁴ Srbsko bylo v té době největším evropským producentem olova a antimonu a vedla přes něj v podmínkách námořní blokády velice důležitá železnice do Řecka (zásobování německých vojáků) – TEJCHMAN (1995a), s. 2 - 3

⁵ KRIŽMAN (1971), s. 116

⁶ ČULINOVIĆ (1970)

⁷ ČULINOVIĆ (1954), s. 356 – 357

část jeho území byla okupována Německem, které 22. dubna 1941 zřídilo v zemi německou okupační správu (*Der Militärbefehlshaber in Serbien*) a rozdělilo ji na 4 oblasti (polní velitelství; jejich sídla byla v Bělehradě, Niši, Užici a Pančevu⁸). Domácí politici ochotní organizovat civilní správu země vytvořili nejdříve „radu komisařů“ (Milan Ačimović, od 4. května do 29. srpna 1941), po jejím rozpadu „vládu národní spásy“ (Milan Nedić, jmenována 29. 8. 1941). Jak Ačimović tak Nedić se snažili v rámci svých kontaktů s Němci dosáhnout příznivějších hranic. První z nich prosazoval zejména srbské nároky na Kosovo a Sandžak (a zdůvodňoval tyto požadavky nejen historickými argumenty, ale i poukazem na ekonomickou důležitost těchto území pro německé hospodářství⁹), Nedić se pak snažil počátkem roku 1942 dohodnout s Chorvatskem výměnu obyvatel a připojení východní části Bosny, Sremu a části Dalmácie¹⁰, podobně jako jeho předchůdce se ale na německé straně neseťkal s nikým, kdo by byl ochoten jeho projekt minimálního Velkého Srbska podpořit.

Jižní Srbsko bylo po několika dnech německé přítomnosti okupováno (nikoliv anektováno) Bulharskem. Hranice mezi německou a bulharskou okupační zónou se několikrát měnila (např. v únoru 1942). Bulhaři na rozdíl od Němců neuznávali pravomoc Nedićovy vlády, Tejchman¹¹ oceňuje chování bulharských okupačních jednotek v Srbsku jako „mírné a dokonce i přátelské“, což ostře kontrastovalo se situací v Makedonii.

Specifické postavení v rámci Srbska měl **Banát a srbská část Kosova**. Řada autorů označuje Banát za samostatnou jednotku vně Srbska, formálně však zůstal součástí Srbska pod kompetencí Dunajské bánoviny a z hlediska okupačního statutu tvořil jedno ze čtyř polních velitelství „Vojenského velitelství Srbsko“¹². 14. června 1941 uzavřela rada komisařů dohodu s banátskými Němci sdruženými ve Švábsko-německém kulturním spolku. Podle ní byl Banát prohlášen za část Srbska, ve které platí zákony bývalé Jugoslávie, ale která má vlastní statut „zvláštního území spravovaného podbáňem v Petrogradu“¹³. Tato funkce byla vyhrazena etnickým Němcům. Na správě Banátu se podíleli i Maďaři z Maďarské kulturní asociace, která podle dohody z listopadu 1941 obsazovala některá místa v okresních a obecních úřadech, a Rumuni z kulturní společnosti Astra (ti ale pouze na místní úrovni).

Část Kosova (údolí řeky Ibaru, město Kosovska Mitrovica / Mitrovicë) zůstala také formální částí Srbska. Nacisté odmítli předat toto území Velké Albánii pro zdejší významná naleziště surovin. 6. srpna 1941 byla na základě dohody rady komisařů s předáky místní albánské menšiny udělena

⁸ AMORT (1971)

⁹ HADRI (1965), s. 44

¹⁰ ČULINOVIĆ (1970), s. 454 – 458, srbsko – chorvatská hranice byla Nedićem navrhována takto: Srbsku připadne Srem, Bosna a Hercegovina (Chorvatům ale zůstane údolí řeky Una a území severozápadně od ní), z Dalmácie okresy Kotor, Dubrovnik, Metković, 1/2 Makarske, Korčula. plán předpokládal výměnu 750 000 katolíků za 750 000 pravoslavných.

¹¹ TEJCHMAN (1986), s. 25

¹² TEJCHMAN (1986), s. 18 – 19

¹³ dnes Zrenjanin, v době okupace používán starý název Bečkerek

Albáncům v této oblasti kulturní autonomie a území bylo organizováno jako **Kosovský okruh**¹⁴ se sídlem v Kosovské Mitrovici. Po dobu existence Drinské bánoviny, byl okruh její součástí, při reorganizaci správního členění Srbska v prosinci 1941 byl přejmenován na Mitrovický okruh a byl poněkud územně rozšířen¹⁵. V rámci kulturní autonomie dostali Albánci právo nejen na vlastní školství a kulturní instituce, ale i na odpovídající zastoupení v orgánech státní správy.

Cílem německé okupace Srbska nebyla jeho anexe, ale pouze „zajištění klidu a pořádku“¹⁶, což zahrnovalo bezpečnost německých vojáků a nerušenou hospodářskou exploataci. Informace o německých záměrech v Banátu jsou rozporné, Amort¹⁷ tvrdí, že už v květnu 1941 požadovali banátští Němci zřízení německé župy „Donaugau“ či „Svobodného německého státu Banát“, neuvádí ale, jestli to změnilo původní záměry Berlína předat toto území Maďarsku. Do konce války ke změně statutu nedošlo.

Správní členění Srbska bylo v roce 1941 totožné s Jugoslávií, členilo se tedy na bánoviny (na území Srbska zůstaly 3: Moravská, Drinská a Dunajská) – okresy (*srez*, zbylo jich 110) – obce (*opština*).¹⁸ K 26. 12. 1941 byla provedena reforma administrativního členění – bánoviny byly nahrazeny menšími okruhy (*okrug*, dva z nich – Banát a Kosovo – měly zvláštní statut)¹⁹.

14.1.2 Území připojená přímo k Německu

Na území Slovinska proběhl po napadení Jugoslávie pokus vytvořit nezávislý stát. 6. dubna 1941 založilo několik politických stran v Lublani Národní radu, která 10. dubna oznámila převzetí vlády v zemi. Záměry Itálie a Německa ale byly jiné. 17. dubna byla Národní rada rozpuštěna a na vídeňské konferenci bylo Slovinsko rozděleno, hranici mezi italskou a německou částí určil jednostranně Hitler²⁰ a definitivní průběh precizovala mezi 17. 7. a 15. 9. 1941 italsko-německá rozhraničovací komise.

tabulka 11: Rozdělení Slovinska v roce 1941

připojeno k	rozloha	počet obyvatel (odhad, 1941)
Německo	10 261 km ²	798 700
Itálie	4 551 km ²	336 279
Maďarsko	997 km ²	103 867

podle ČULINOVIĆ (1970), s. 90

Německo obsadilo Dolní Štýrsko, Horní Kraňsko a 4 obce v Prekmurju²¹ s cílem toto území postupně

¹⁴ ČULINOVIĆ (1970), s. 524, zahrnoval 4 okresy – Kosovska Mitrovica, Vučitrn, Podujevo (= Lapski srez) a Novi Pazar, název Kosovský okruh tedy nebyl zcela korektní

¹⁵ připojen byl Studenički srez (centrum v Rašce)

¹⁶ TEJCHMAN (1986), s. 19

¹⁷ AMORT (1971)

¹⁸ ČULINOVIĆ (1970), s. 457

¹⁹ Službene novine br. 136-A od 26. XII. 1941 – citováno podle HADRI (1965), s. 56

²⁰ k velkému zklamání Italů, kteří požadovali, aby byla vedena na sever od železniční tratě Ljubljana – Zagreb (ČULINOVIĆ (1970), s. 131)

²¹ ČULINOVIĆ (1970), s. 71

anektovat. 14. dubna 1941 vydal Hitler direktivy „O dočasné správě obsazených území někdejších rakouských Korutan a Kraňska“ a „O dočasné správě Dolního Štýrska“. Do jejich čela byli postaveni „šéfové civilní správy“ (sídli na Bledu a v Mariboru), jejichž postavení odpovídalo správcům ostatních německých zemí (Gauleiterům). Akty z 14. 4. ale nemluvily o anexi (používají termín *obsazené území*), k ní formálně právním aktem nikdy nedošlo a zřejmě byla odkládána až na dobu, kdy bude toto území plně germanizováno. Podle Čulinoviče²² lze ale faktický stav vzniklý po dubnu 1941 označit za anexi de facto (došlo například k rozšíření německého práva, finančního systému, částečně i občanství a pod. na toto území).

Němci oficiálně zdůvodňovali obsazení Dolního Štýrska a části Kraňska dvěma argumenty: státoprávním historismem (Německo jako nástupce Rakouska má právo na všechna jeho bývalá území) a národnostně-politickými důvody (v německé interpretaci se jednalo o území „německého charakteru“, tj. území obývané lidmi německé kultury)²³. Hlavním cílem německé politiky v době války se proto stala společensko-ekonomická a národnostně-politická integrace prostoru s Říší.

Těmto snahám odpovídal mimořádně tvrdý okupační režim a plánovaný odsun asi 260 000 Slovinců (s nejnižší rasovou klasifikací) do Chorvatska a Srbska, který ale byl díky činnosti partyzánů, kteří přerušili dopravní spoje, realizován pouze zčásti (asi 170 tis. lidí). Zcela vysídleno bylo v průběhu války území při jižní hranici Dolního Štýrska, na které byli usidlováni etničtí Němci z oblasti Kočevlje v Ljubljanské provincii.

14.1.3 Území připojená k Bulharsku

K okupaci „srbské Makedonie“ vyzval Hitler Bulhary už 8. 4. 1941, ti ale začali vojensky obsazovat Makedonii, část Kosova a jižní Srbsko až po kapitulaci Jugoslávie, od 19. dubna 1941²⁴. Vystřídali zde německou armádu, pravomoci německé policie a některých dalších orgánů ale zůstaly zachovány. Hranice mezi Srbskem a Bulharskem byla definitivně určena 27. 5. 1941²⁵, demarkační linii mezi italskou a bulharskou okupační zónou stanovila v dubnu 1941 dohoda Ciano - Ribbentrop, později se ale tato čára několikrát změnila ve prospěch Bulharska, které nikdy nezastíralo svoji snahu získat Vardarskou Makedonii celou. Největší změny byly provedeny ještě v roce 1941 (zřejmě po bulharsko-italské konferenci v Římě v červenci 1941, na které dosáhli Bulhaři úpravy demarkační linie ve svůj prospěch). Došlo k připojení 44 obcí v okolí Tetova a 4 obcí u Ohridu, po porážce Itálie v roce 1943 bylo k Bulharsku připojeno dalších 20 obcí v prespanské oblasti.²⁶

²² ČULINOVIĆ (1970), s. 93 - 94

²³ ČULINOVIĆ (1970), s. 96 - 97

²⁴ APOSTOLSKI – HRISTOV – TERZIOSKI (1963), s. 46

²⁵ ČULINOVIĆ (1970), s. 72

²⁶ TEJCHMAN (1986), s. 24, ČULINOVIĆ (1970), s. 72 píše, že 27. 5. 1941 bylo provedeno rozhraničení mezi

Makedonii a Kosovo Bulharsko nikdy neanektovalo, podobně jako v případě části Slovinska se ale jednalo o anexi de facto. 14. května 1941 získali např. všichni Makedonci bulharské státní občanství, Bulharsko rozšířilo na Makedonii svůj právní a finanční systém. Apostolski-Hristov-Terzioski²⁷ upozorňují na to, že suverenita Bulharska nad Makedonií nebyla úplná, Německo mělo v Makedonii exteritoriální práva na využívání nerostného bohatství.

Územní nároky na Makedonii odůvodňovalo Bulharsko etnickým složením obyvatelstva – s tím, že Makedonce považuje za Bulhary. Tomu byla přizpůsobena i bulharská politika k obyvatelstvu obsazených území – úředním jazykem se stala bulharština, všestranně bylo rozvíjeno bulharské školství, bulharizován byl i byrokratický aparát (tedy stejné metody, které používala při utvrzování jugoslávského (resp. srbského) charakteru oblasti předválečná Jugoslávie).

Správní členění bylo přizpůsobeno bulharským poměrům: připojené území bylo od dubna 1941 rozděleno na 2 oblasti (Skopská a Bitolská), které se členily na okresy a obce.²⁸

14.1.4 Území připojená k Maďarsku

Bačka, Baranje, Mezimuří a Prekmurje připadlo Maďarsku. Až do 16. srpna 1941 byla tato území spravována vojensky, poté v nich byla, s výjimkou Mezimuří,²⁹ zavedena civilní správa a byla podřízena župám, ke kterým patřila v době Rakousko-Uherska. 16. prosince 1941 přijal budapešťský parlament zákon o „znovunavrácení jižních území koruně sv. Štěpána“. Anexe se týkala i Mezimuří.³⁰

Maďarsko zdůvodňovalo své nároky na tato území tím, že po zániku Jugoslávie má právo na všechna území, která byla před jejím vznikem uherská (i když tomu odporovalo ponechání Banátu v Srbsku) a podobně jako Německo se snažilo podepřít své nároky i etnickým složením obyvatelstva.

Ke dni 30. 3. 1944 bylo toto území, podobně jako celé Maďarsko, okupováno Německem, které na něm vytvořilo vlastní okupační správu existující až do osvobození v říjnu 1944.

Na připojených územích bylo v podstatě obnoveno **správní členění** existující před první světovou válkou.

Bulharskem a Srbskem, Bulharsku připadl zbytek Nišského okresu, celý Poljaničský okres a několik vesnic, zároveň ale odstoupilo Bulharsko nějaká území Albánii (z textu není jasné, jestli zde Čulinović popisuje stejnou událost jako Tejchman)

²⁷ APOSTOLSKI – HRISTOV – TERZIOSKI (1963), s. 59 - 60

²⁸ v roce 1943 byly ze Skopské oblasti vyčleněny 3 okresy, které připadly nově vytvořené Gornodžumajské oblasti - APOSTOLSKI – HRISTOV – TERZIOSKI (1963), s. 55 - 56

²⁹ toto území nárokoval i spojenecký NDH, proto v tomto případě postupovali Maďaři opatrněji a zachovali i po srpnu 1941 vojenskou správu

³⁰ ČULINOVIĆ (1970), s. 577, ŠESTÁK (1998), s. 452, naopak COLIĆ (1973), s. 115 tvrdí, že Mezimuří zůstalo do konce války okupovaným územím

14.2 ITALSKÁ MOCENSKÁ ZÓNA

14.2.1 Anektovaná území

Přímoří a část Dalmácie byly připojeny přímo k Itálii. 18. května 1941 vydal italský král dekret č. 452 o anexi Chorvatského Přímoří, Dalmácie a některých ostrovů. Uvedená území byla dalším dekretem (č. 453, z 7. 6. 1941) zapojena do správní struktury Itálie (4 provincie - Fiume (Rijeka), Zadar, Split, Kotor, poslední tři byly pod pravomocí „guvernéra Dalmácie“).³¹

Nároky na anektovaná území nemohla Itálie opřít o etnické složení – odvolávala se na strategické zájmy a „historickou příslušnost Dalmácie k Itálii“.³²

14.2.2 Lublaňsko

Na území Dolního a Středního Kraňska (Notrjanska a Doljenska), které Itálii určila již zmíněná konference ve Vídni, byla zřízena 3. května 1941 královským dekretem č. 291 Lublaňská provincie (*Provincia di Lubiana/Ljubljanska pokrajina*). Slovinci v ní dostali určitou správní, finanční a kulturní autonomii a mohli vytvořit i tzv. Consultu, poradní orgán komisaře. Poměrně liberální postup³³ získal Italům určité sympatie a část slovinské politické scény i veřejnosti celou válku viděla ve spojení s Itálií (později Německem) jistou alternativu jihoslovansky orientovanému partyzánskému hnutí, na druhé straně byli partyzáni právě zde nejaktivnější, což vedlo k tomu, že národněosvobozenecký boj měl ve Slovinsku charakter občanské války³⁴.

14.2.3 Černá Hora

Italové okupující Černou Horu si přisoudili roli „osvoboditelů“, jejichž cílem je (formální) obnovení Černé Hory jako nezávislého státu spojeného s Itálií politickými a ústavními svazky. 30. dubna 1941 byla vytvořena italská civilní správa, která převzala dosavadní správní aparát Zetské bánoviny. Zároveň byly podporovány snahy separatistů o obnovení nezávislosti Č. Hory. Již 17. dubna utvořili předáci federalistické strany Prozatímní černoohorský správní výbor, jejich územní požadavky (obnova hranic z roku 1914) ale nekorespondovaly s italskými představami a proto byl výbor 5. května rozpuštěn a nahradil ho tzv. Poradní výbor Č. Hory. Na 12. červenec 1941 bylo svoláno černoohorské zákonodárné shromáždění (skupština), které též den vyhlásilo obnovení „suverénního a nezávislého

³¹ ČULINOVIĆ (1970), s. 246 a násl.

³² KRIŽMAN (1971), 116, doslova: „Dalmácie je blízka srdci každého Itala“

³³ ve srovnání s italskou politikou uplatňovanou v Istrii a Dalmácií a zejména ve srovnání s poměry v Německem okupované části Slovinska

³⁴ rozdělení slovinské společnosti na „partyzány“ a „domobrance“ vlastně existuje dodnes

státu“ Černé Hory. Země byla prohlášena za království v čele s italským králem.³⁵ Vzhledem k tomu, že již 13. července 1941 vypuklo v Černé Hoře povstání, byla 26. července italská civilní správa (Vysoký občanský komisariát) nahrazena správou vojenskou. 3. října 1941 byl do jejího čela postaven vojenský guvernér. Tento stav trval až do roku 1943, kdy převzala kontrolu nad Č. Horou německá armáda.

14.2.4 Území připojená k Albánii

V západní Makedonii (Tetovo, Gostivar, Gičevo, Debar atd.), části Kosmetu a části čtyř okresů Černé Hory³⁶, které obsadila italská armáda, byla Mussoliniho dekretem z 17. 5. 1941 organizována civilní správa „osvobozené části Albánie“. Původní hranice německé a italské zóny dohodnutá v dubnu ve Vídni (železnice Priština/Prishtinë – Uroševac/Ferizaj, přičemž obě města měla připadnout Srbsku) byla zřejmě ještě v květnu 1941³⁷ upravena ve prospěch Itálie. Obě zmíněná města byla připojena k italské zóně. 12. července 1941 italský (a albánský) král svým dekretem č. 264 tato území anektoval k Albánii³⁸. Tento krok se opíral hlavně o etnické složení obyvatel. Nové poměry přijalo albánské obyvatelstvo se sympatiemi – zejména díky kulturní a osvětové politice v době okupace. Hadri³⁹ uvádí, že také díky tomu se mezi Albánci prakticky nerozvinulo partyzánské hnutí.

Otázka hranic Velké Albánie byla pro Itálii dosti ožehavá – hlavně v Makedonii, kde se střetávaly italské a německé zájmy, a v Černé Hoře, ve které usilovala o přízeň místního obyvatelstva. Italský král ostatně navrhoval obnovu Černé Hory v hranicích z roku 1914, naopak Albánie požadovala i přístav Bar a maximalistický velkoalbánský program (Marin Sirdani v knize *Shqypnija dhe Shqyptarët*⁴⁰) požadoval, aby „etnická Albánie zahrnovala 4 bývalé turecké elajety – janinský, Bitolský, Kosovský a Skadarský – a aby se území Černé Hory vrátilo do hranic před rokem 1878“.

V rámci Albánie tvořila připojená území až do 12. února 1943 zvláštní celek podléhající ministerstvu osvobozených území Albánie, po tomto datu byla jejich správa plně sjednocena se zbytkem země.⁴¹

14.2.5 Chorvatsko

10. dubna 1941 vyhlásil Kvaternik jediný formálně samostatný státní celek na území bývalé

³⁵ italská královna Helena byla dcerou posledního černohorského krále, navíc se původní kalkulace se znovunastolením dynastie Petrović-Njegoš zhroutila na neochotě pretendenta Mihajla vrátit se do země „tak ponižujícím způsobem“ (PIRJEVEC (1995), s. 115)

³⁶ konkrétně: Ulcinj s okolím, část okresu Podgorica (Tuzi, Hoti, Grudi, Zatrijebač, Vranj, Vladanj, Kodrabudan), část okresu Andrijevica (Plav, Gusinje a okolí) a okresu beranského (Rožaj s okolím) – ČULINOVIĆ (1970), s. 625

³⁷ HADRI (1965), s. 40 a násl. neuvádí ale přesné datum

³⁸ HADRI (1965), s. 40, Albánie byla 7. dubna 1939 okupována Itálií a od 12. dubna 1939 s ní byla v personální unii.

³⁹ tamtéž, ss. 53

⁴⁰ HADRI (1965), s. 42, neuvádí rok a místo vydání

⁴¹ HADRI (1969), s. 193

Jugoslávie - Nezávislý chorvatský stát (*Nezavisna Država Hrvatska*, NDH). Fašistické mocnosti ho uznaly 15. dubna. Moc v zemi převzal s požehnáním Itálie⁴² Ante Pavelić, vůdce do války poměrně málo vlivného a nepočteného nacionalistického hnutí Ustaša, které působilo od roku 1929 v zahraničí a s italskou finanční podporou se snažilo destabilizovat Jugoslávii a realizovat svůj velkochorvatský program.

Hranice NDH byly stanoveny dodatečně:

- s **Německou říší** mezinárodní dohodou z 13. května 1941:

„Hrvatsko-njemačka granica utvrđuje se crtom, koja ide od tromeđe: Hrvatska-Njemački Reich-Italija do tromeđe: Hrvatska-Njemački Reich-Madžarska i poklapa se obćenito sa bivšom upravnom granicom između Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane i austrijskih krunovina Kranjske i Štajerske s druge strane...“

z článku 1 Chorvatsko-německé státní smlouvy o určení společné hranice, POŽAR (1995), s. 177

Při vyznačování hranice v terénu byly provedeny menší korektury, které měly za cíl hranici zkrátit a napřímit.⁴³

- se **Srbskem** po předchozím schválení ze strany Německa rozhodnutím poglavníka NDH Ante Paveliće z 7. června 1941:

... određujem ovom zakonskom odredbom iztočnu granicu Nezavisne Države Hrvatske, koja teče
1. od utoka rieke Save u Dunav uzvodnim tokom Save do ušća Drine u Savu;
2. od ušća rieke Drine uzvodno tom riekom, i to njenim najiztočnijim rukavima tako, da sva ostrva na Drini pripadaju Nezavisnoj Državi Hrvatskoj do utoka potoka Brusnice u Drinu iztočno od sela Zemlice;
3. od utoka potoka Brusnice u Drinu teče granica Nezavisne Države Hrvatske kopnom iztočno od Drine točno starom granicom između Bosne i Srbije, kakova je postojala do godine 1908.
... izuzev područje grada Zemuna s okolicom, koje, tvoreći sastavni dio Nezavisna Države Hrvatska, sporazumom sa Velikim Njemačkim Reichom, ostaje do konca rata vojnički zaposjednuto od prijateljske njemačke vojske.

z vládního nařzení o východní hranici NDH, citováno podle POŽAR (1995,192)

Zmíněné území „Zemunu s okolím“ – okresy Zemun a Stara Pazova bylo Němci předáno do správy NDH už v 10. října 1941.⁴⁴

- s **Itálií** začalo Chorvatsko jednat o vzájemné hranici 25. dubna 1941 v Ljubljani. Italové požadovali na těchto jednáních hranici, kterou popisuje jejich přímý účastník takto:

| Tik od Karlovca na jug, pa gotovo u ravnoj crti do pred Mostar i u blagom zavoju na severozapadni kut Crne gore. |
Bulat, E.: Kroz borbe i izkušnja, Hrvatska misao, Buenos Aires 1958, Sv. 24, s. 11⁴⁵

Jako alternativu těmto územním požadavkům navrhli vytvoření „těsného svazku“ Chorvatska s Itálií spojeného se zajištěním chorvatského přístupu k moři. Pavelić byl ochoten přenechat Italům celé území zmíněné v londýnském paktu z roku 1915, proti přílišné závislosti na Itálii i jejím územním požadavkům argumentoval hlavně náladami chorvatské veřejnosti a ohrožením svého postavení v Chorvatsku v

⁴² Naopak Německo upřednostňovalo v čele státu umírněnější politické síly a oprávněně se obávalo, že radikalismus ustašovců znemožní stabilizaci vnitropolitických poměrů v Chorvatsku – BOBAN (1993), s. 47

⁴³ např. NDH připadla Mokrica u Brežice. Po válce ale tato spíše technická úprava hraniční čáry nebyla převzata a republiky se vrátily k historické hranici – MLAKAR (1996), s. 91

⁴⁴ JELIĆ (1991), s. 6

⁴⁵ citováno podle KRIŽMAN (1971), s.126

případě ztráty pobřeží.⁴⁶ Teprve 7. května 1941 při jednáních s Mussolinim v podstatě na požadavek „těsného svazku“ přistoupil. Konkretizován byl společně s hranicemi v tzv. římských smlouvách z 18. května 1941:

*...Priznaju se sastavnim delovima Kraljevine Italije:
Kotari Kastav, Sušak, Čabar, a od kotara Delnice jedan dio ...
Otočić Sveti Marko, otoci Krk, Rab i oni manji do visine Jablanca;
Svi otoci zadarskog otočija;
Područje obuhvaćeno crtom, koja polazi od rta Privlaka ...[následuje podrobný popis hranic odtržené části Dalmácie] ...
Otoci Čiovo, Drvenik, Šolta, Vis, Biševo, Sv. Andrija, Jabuka i ostali manji koji do njih leže;
Otoci Korčula i Mljet;
Kotar koji obuhvaća cíelu Boku Kotorsku prema crti, koja ostavlja obalu u jednoj točci između mjesta Cavtat i Vitaljine i ulazi prema sjevero-iztoku uključivši mjesto Grudu i masiv planine Orjen, dok ne dostigne granicu s Crnom Gorom. ...*

smlouva o průběhu hranice mezi Chorvatskem a Itálií, citováno podle POŽAR (1995), s. 177 - 178

Součástí římských smluv je i smlouva o otázkách vojenského významu na území jadranského pobřeží, kterou bylo demilitarizováno pobřeží (pás mezi novou italsko-chorvatskou hranicí a linií Vinica – Plitvička jezera – Plješevica – Šator – Velika Golija – Prenj – Troglav⁴⁷ zahrnující též všechny chorvatské ostrovy) a bylo povoleno italské armádě umístit tam své jednotky. Smlouvou o ochraně a spolupráci mezi Královstvím Chorvatsko a Královstvím Itálie z 22. srpna 1941 Itálie převzala „ochranu chorvatské politické nezávislosti a územní celistvosti“ a kontrolu nad mezinárodně-právními akty Chorvatska na následujících 25 let. Demilitarizovaný pobřežní pás byl zcela podřízen italské vojenské správě.⁴⁸ Poslední významnou smlouvou dotvářející „těsný svazek“ byla úmluva o „personální unii“⁴⁹ NDH a Itálie, která dávala italskému králi právo jmenovat budoucího chorvatského krále ze savojské dynastie. Později byl pod jménem Tomislav II. na tuto funkci designován princ di Spoleto, nikdy se však, zejména kvůli ostře odmítavým náladám chorvatské veřejnosti, neujal vlády.

- **s Černou Horou** po neúspěšné snaze získat Sandžak⁵⁰ dohodou s Itálií z 27. října 1941:

Granica Nezavisne Države Hrvatske prema Crnoj Gori, polazeći sa područja Dobričevo (sjeverna granica međe, utvrđene već Rimskim ugovorom od 18. svibnja 1941.-XIX), sliedi uglavnom staru granicu od godine 1914. između bivše Austro-Ugarske Carevine i, odnosno, Crne Gore i Srbije, sve do brda Ključačka glava (vrh 1082), koje je tromeđna točka između Crne Gore, Hrvatske i Srbije.

Článek 1 chorvatsko-italské smlouvy o hranicích mezi NDH a Černou Horou, citováno podle POŽAR(1995), s. 209

Nezávislost Chorvatska lze označit za formální, Italové získali dosti výrazné pravomoci zasahovat do poměrů ve státě, od září 1941 byl pod jejich okupační správou pobřežní pás, ve kterém byla svrchovanost NDH silně omezena (dokonce v ní byla zakázána Ustaša a Italové tam podporovali četnické hnutí, ve kterém viděli lepší záruku své bezpečnosti, než v chorvatských jednotkách). Chorvatsko bylo prohlášeno královstvím, podle maďarského vzoru ale zůstalo bez krále. Němci, do jejichž zóny vlivu patřila severovýchodní polovina země se politických zájmů v Chorvatsku zřekli, ne však zájmů vojenských a hospodářských.

⁴⁶ KRIŽMAN (1971), s. 128

⁴⁷ COLIĆ (1973), s. 123

⁴⁸ ČULINOVIĆ (1970), s. 242

⁴⁹ název není přesný, jednalo se spíš o „dynastickou unii“

⁵⁰ NDH dokonce Sandžak v květnu 1941 vojensky obsadil, pod tlakem Italů ale byl nucen ho vyklidit

Otázka, byl-li NDH nezávislý stát a mělo-li Chorvatsko právo vyhlásit nezávislost, byla po válce řešena několika autory, většinou v souladu s jejich politickým zaměřením. Čulinović⁵¹ zdůrazňuje, že Chorvatsko nebylo za války ani nezávislé, ani stát, protože nadále právně existovala Jugoslávie, vedení NDH byli „agenti okupantů“ a vyhlášení nezávislosti nebylo aktem uplatnění práva národa na sebeurčení, ale „aktem okupačního násilí“. NDH označuje za satelit Itálie.

NDH nezahrnoval celé chorvatské etnické území a nebyl tedy naplněním maximalistického velkochorvatského programu, jak se občas uvádí.⁵² Navíc 30 % obyvatel tvořili „nepřátelští“ Srbové, podíl Chorvatů byl podle některých údajů menší než 50 %.⁵³ Podstatně tvrdšími prostředky než Jugoslávie v prvních letech své existence se pokoušelo Chorvatsko tento problém řešit „nacionální homogenizací“⁵⁴ – počítalo s tím, že zhruba 1/3 Srbů vystěhuje na východ, 1/3 fyzicky zlikviduje a zbytek „pochorvatští“. Zatímco snaha eliminovat romské a židovské obyvatelstvo byla převzata z Německa, genocida Srbů, podle Paveliće „největších nepřátel chorvatského národa“, se opírala o propracované teoretické základy chorvatské provenience, do nichž ustašovci vnesli ještě rasistický prvek (boj germánských (sic) Chorvatů se slovanskými Srby). Později byla také propagována teorie o chorvatském původu pravoslavných obyvatel Chorvatska – v této logice pak bylo pokatolictvím pouhým návratem k víře předků (v NDH byla příslušnost ke katolictví nebo islámu⁵⁵ determinující pro národní zařazení k Chorvatům). Když se tato cesta ukázala jako neschůdná, přestože se katolická církev násilnému získávání nových členů evidentně nebránila a svým postojem zajišťovala režimu jistou legitimitu⁵⁶, došlo v dubnu 1942 k pokusu „smířit“ pravoslaví s chorvatstvím založením státní „Chorvatské pravoslavné církve“, která měla nahradit už rok zakázanou Srbskou pravoslavnou církev, byla však pravoslavným obyvatelstvem země ignorována. Ustašovský režim a genocida, kterou prováděl, dodnes traumatizuje srbský vztah k Chorvatům a vnáší do něj podezřívavost a nedůvěru stejně jako iracionální strach z „ustašoidního národa“.

Správní členění Chorvatska bylo určeno rozhodnutím Ante Paveliće z 10. 6. 1941. Země byla rozdělena na 22 žup (*velika župa*), které se členily na okresy (*kotar* – bylo jich 141) a 31 teritoriálních

⁵¹ ČULINOVIĆ (1954), s. 357-358

⁵² podle původního ustašovského programu měl NDH zahrnovat i Sandžak, Vojvodinu a Černou Horu. Např. Franjo TUĐMAN (1990), s. 143 (přednáška z roku 1964) píše: „...ni s NDH ... nacionalno pitanje hrvatskog naroda nije bilo riješeno ... ne samo zato što je ustaško vodstvo NDH izvršilo otvorenu nacionalnu izdaju predajom hrvatskih etničkih teritorija talijanskom i mađarskom okupatoru već i zato što to nije bila nikakva samostalna država nego vazalna tvorenina...“

⁵³ KOCŠIS (1994), s. 91

⁵⁴ ta byla zaměřena i proti jiným národům, jedinou výjimku tvořili Němci, kteří dostali statut „politicky autonomní etnické skupiny“, mající v sobě některé znaky exteritoriálnosti (ČULINOVIĆ (1970))

⁵⁵ podle Paveliće byli muslimové „nejčistší Chorvaté“ a snaze o jejich získání pro chorvatské ideje odpovídalo i plánované přenesení sídla vlády ze Záhřebu do Banja Luky

⁵⁶ signifikantní je, že podobnou loajalitu odeprěla po 2. světové válce Titovi, přestože jeho režim byl nesrovnatelně liberálnější

jednotek podřízených přímo ústřední moci.⁵⁷ Nejnižší správní jednotkou zůstala obec (*općina*). Systém okresů a obcí se prakticky nezměnil.⁵⁸ Za základní kritérium vymezení žup byly prohlášeny ekonomické potřeby, názvy pak byly vybrány z chorvatské historie.⁵⁹

tabulka 12: Rozdělení Jugoslávie v roce 1949

území	rozloha [km ²]	počet obyvatel [odhad, 1941]
Chorvatsko	98 572	6 300 000 ²⁾
k Německu	9 620	775 000
Lublaňsko	5 242	380 000
k Itálii - anektováno	5 381	380 000 ³⁾
Kosovo a Černá Hora	28 000	1 230 000
Srbsko – něm. okupace bez Banátu	51 100	3 810 000
Banát	9 776	640 000 ⁴⁾
k Maďarsku	11 601	1 145 000 ⁵⁾
bulharská území ¹⁾	28 250	1 260 000
Jugoslávie	247 542	15 920 000

- 1) anektovaná Makedonie a okupované jižní Srbsko, jiné zdroje (např. zpráva ve Sborníku České společnosti zeměpisné, 1940-41 (XLVI), s. 102) udávají podstatně větší rozlohu – asi 45 000 km²
- 2) 3,3 mil. Chorvatů, 1,925 mil. Srbů, 700 000 Muslimů, 150 000 Němců, 75 000 Maďarů, 65 000 Slováků, 40 000 Židů, 30 000 Slovinců, 5 000 Italů
- 3) 5 000 Italů, 280 000 Chorvatů, 90 000 Srbů
- 4) 295 000 Srbů, 120 000 Němců, 95 000 Maďarů, 70 000 Rumunů, 18 000 Slováků, 14 000 Chorvatů, 4 000 Židů
- 5) 301 000 Maďarů, 197 000 Němců, 243 000 Srbů, 220 000 Chorvatů, 80 000 Slovinců, 40 000 Slováků.

Podle: Dějiny Jugoslávie (1970), s. 459, COLIĆ (1973), s. 117 - údaje převzaty z informativního oběžníku německého min. zahraničních věcí z května 1941, tedy před definitivním vytýčením většiny hranic. Např. KOCSIS (1994), s. 91 uvádí rozlohu NDH 102 725 km² a podíl Chorvatů 49,5 %, Sborník České společnosti zeměpisné, ročník 1940-41, s. 101 – 102 uvádí v krátké zprávě o Chorvatsku dokonce rozlohu 115 tis. km² a počet obyvatel odhaduje na 7 milionů

14.3 ZMĚNY V OKUPAČNÍM REŽIMU V PRŮBĚHU VÁLKY

Na úpravy hranic (demarkačních čar) mezi Bulharskem a Albánií jsme již upozornili. Nejpodstatnější změny v okupačním systému přinesla kapitulace Itálie 8. září 1943. Na většině dříve „italských“ území byla rozmístěna německá vojska. Do čela oblasti Terstu, Gorice, Udine, Puly, Rijeky, Lublaně a ostrova Krk byl postaven říšský správce „Operační zóny Jaderského přímoří“ (*Operationszone Adriatisches Küstenland*).

V Lublaňsku byla zřízena slovinská provinční správa⁶⁰ - oblast byla označována jako **Lublaňská provincie** (*Provinz Laibach/Ljubljanska pokrajina*) a její autonomie byla rozšířena. Politika Němců v Jaderském přímoří se odlišovala od anektovaných území ve Štýrsku a Kraňsku, jasné byly snahy o spolupráci s místními nacionalisty. Ti se snažili využít této okolnosti k opětovnému sjednocení Slovinska – ovšem v rámci Říše. Např. předseda vlády Lublaňské provincie Lev Rupnik požadoval v polovině roku 1944, aby ze slovinských území byl vytvořen říšský protektorát, z území Korutan přišel návrh na spojení s Lublaňskem a Dolním Štýrskem do „Gau Slowenien“ apod.

⁵⁷ ČULINOVIĆ (1970), s. 253

⁵⁸ COLIĆ (1973), s. 157

⁵⁹ ne vždy ale odpovídaly historickým územním jednotkám

Některé části Dalmácie obsazené Itálií v roce 1941 byly vráceny Chorvatsku. 9. září 1943 prohlásil poglavnik NDH po předchozím svolení A. Hitlera připojení „těch chorvatských území na Jadranu, která byla odtržena od Chorvatska ... bez ohledu na to, připadala-li dříve bývalé Jugoslávii nebo Itálii“. V jejich výčtu se uvádí Dalmácie, „chorvatská část“ Istrie, Rieka (Rijeka) a Zadar. Celý pobřežní pás nicméně zůstal pod okupační správou – pouze Italy vystřídali Němci⁶¹. Následující den prohlásil Pavelić za neplatné všechny římské smlouvy s Itálií z 18. května 1941 i dohodu o určení osoby budoucího chorvatského krále z savojské dynastie.⁶²

Černá Hora byla v září 1943 obsazena Německem a byla v ní zřízena vojenská správa. 10. listopadu byla vytvořena správa civilní pod národním výborem.

Poslední výraznější změnu přinesla porážka Bulharska. 8. září 1944 začalo být Bulharsko obsazováno sovětskou armádou, Makedonii zabrali Němci a zřídili v ní loutkovou vládu, která prohlásila 8. září 1944 samostatný „Makedonský stát“⁶³. Jeho existence skončila s odchodem německé armády 13. listopadu 1944.

⁶⁰ ovšem nadále v rámci Operationszone Adriatisches Küstenland

⁶¹ navíc Istrie a Rijeka v rámci Operationszone Adriatisches Küstenland, zdá se, že nárok Chorvatska na tato území byl pouze deklarativní

⁶² POŽAR (1995), s. 317 - 318

⁶³ jeho rozloha byla údajně 25 990 km², dnešní Makedonie má rozlohu 25 713 km² (podle HONZÁK a kol. (1995), s. 283)

15 OSVOBOZENÍ JUGOSLÁVIE

Po kapitulaci Jugoslávie v dubnu 1941 odešla stávající vláda do emigrace (Káhira, později Londýn). Na domácí půdě se rozvinulo široké osvobozenecské hnutí, rozdělené do dvou základních proudů - komunistický odboj (Josip Broz-Tito), který měl projugoslávskou orientaci, a velkosrbsky zaměřené četnické hnutí (Draž Mihailović). Přes nejrůznější snahy se nepodařilo nekomunistický a komunistický odboj sjednotit, často bojovaly obě větve více mezi sebou navzájem, než s okupanty. Partyzánské hnutí bylo silné v Ljubljanské provincii a v NDH (především v Bosně a Hercegovině). V Srbsku a Černé Hoře naopak měli dlouhodobě větší podporu četnici. Prakticky vůbec se do odboje nezapojilo Kosovo, jehož obyvatelstvo nové poměry jednoznačně podporovalo.¹

Partyzánské oddíly postupně osvobodily rozsáhlá území, na kterých vytvářely novou státní organizaci, zřizovaly národně osvobozenecské výbory². Ty plnily funkce místních orgánů moci a s rozšiřováním osvobozeného území byly vytvářeny nejen na místní, ale i na okresní a krajské úrovni. Na svém zasedání v Bihaći 26. - 27. 11. 1942 partyzáni vytvořili vedle štábu národně osvobozenecské armády i zvláštní celostátní politický orgán, tzv. Antifašistickou radu národního osvobození Jugoslávie (*Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije* - AVNOJ).

Na svém II. zasedání 29. - 30. 11. 1943 se AVNOJ rozhodl mj.:

1. da se Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije [AVNOJ] konstituiše u vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo Jugoslavije, kao vrhovni predstavnik suverenita naroda i države Jugoslavije kao celine ...2. da se izdajničkoj jugoslavenskoj izbegličkoj „vladi“ oduzmu sva prava zakonite vlade Jugoslavije ...4. da se Jugoslavija izgradi na demokratskom federativnom principu kao državna zajednica ravnopravnih naroda ...

z Deklarace druhého zasedání AVNOJ, citováno podle Prvo i drugo zasedanje AVNOJ-a, s. 219

Otázka monarchie zůstala otevřená do „rozhodnutí ... po osvobození země“, byl ale zakázán návrat krále Petra II. Zároveň AVNOJ jmenoval vlastní jugoslávskou vládu (pod názvem „Národní výbor osvobození Jugoslávie“). Druhé zasedání AVNOJ bývá většinou považováno za počátek existence „druhé“ Jugoslávie.

Po druhém zasedání AVNOJ měla Jugoslávie před světem dva navzájem se popírající politické představitele. AVNOJ měl faktickou moc na osvobozených územích, londýnská vláda pak tradici, ústavní legitimitu a také uznání spojeneckých vlád. Reálná situace na bojištích přiměla spojence, aby uznali Národněosvobozenecské vojsko za regulérního člena antifašistického bloku, uznání se ale nevztahovalo na politické orgány této armády. Tato skutečnost oslabovala mezinárodní postavení Jugoslávie, což nakonec přimělo obě strany ke snaze odstranit dualitu jugoslávských představitelů.

Výsledkem dohod domácího a zahraničního odboje byly tzv. smlouvy Tito – Šubašić³, podle první z

¹ PIRJEVEC (1995), s. 138

² v Černé Hoře měly název „místní výbory národního osvobození“, v Bosně a Hercegovině a Chorvatsku „národně osvobozenecské a revoluční rady“, ve Slovinsku „výbory Osvobozenecské fronty“

³ označovány podle Ivana Šubašiće, který byl předsedou jugoslávské vlády v emigraci v období 8. 7. 1944 - 30. 1. 1945

nich (16. 6. 1944) emigrační vláda uznala AVNOJ výměnou za závazek, že tento orgán nevznese otázku státního zřízení do konce války, druhá (1. 11. 1944) pak rozhodla, že na místo emigrační vlády a Národního výboru osvobození Jugoslávie bude jmenována vláda nová (realizováno 7. března 1945, předsedou se stal vůdce komunistického odboje Josip Broz-Tito⁴) a dále, že král zůstane v emigraci do konečného rozhodnutí o státní formě. Dále se dohodli, že nová Jugoslávie má mezinárodně-právní kontinuitu s Jugoslávií předválečnou.⁵ Z AVNOJ se po doplnění o „nezkompromitované“ poslance poslední předválečné skupštiny, zástupce nových politických stran a některé nezávislé osobnosti stala v srpnu 1945 Prozatímní skupština.

Po úplném osvobození země byla Jugoslávie oficiálně označována názvem **Demokratická federativní Jugoslávie** (*Demokratska Federativna Jugoslavija*) a zůstala formálně královstvím⁶. 11. listopadu 1945 proběhly v DFJ volby do ústavodárné skupštiny. Připuštěna byla jediná kandidátka Lidové fronty⁷, která formálně spojovala několik politických stran a řadu společenských organizací a byla plně kontrolována Komunistickou stranou Jugoslávie⁸. 29. listopadu 1945 vyhlásila nově zvolená ústavodárná skupština, že:

Demokratska Federativna Jugoslavija proglašuje se narodnom republikom pod imenom Federativna Narodna Republika Jugoslavija. /.../ [FNRJ] je savezna narodna država republikanskog oblika, zajednica ravnopravnih naroda koji su slobodno izrazili svoju volju da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji. /.../ Sa ovom odlukom konačno se u ime svih naroda Jugoslavije ukida monarhija u Jugoslaviji, a Petar II. Karađorđević, sa celom dinastijom Karađorđevića, lišava se svih prava koja su njemu i dinastiji Karađorđevića pripadala.

Z Deklarace o vyhlášení FNRJ, citováno podle ČULINOVIĆ(1968), s. 551

Nový komunistický režim pak bez velkých obtíží vyřadil své politické odpůrce z veřejného a politického života a v krátké době ovládl všechny mocenské posty v zemi. Přes svůj totalitární charakter se však dlouhodobě těšil značné popularitě i podpoře obyvatelstva. Šesták⁹ uvádí, že základem jeho oblíbenosti byla nová národnostní politika, která v rozporu se staletými tradicemi hluboce zakořeněnými v jugoslávském prostoru nepreferovala žádné etnikum. Přiznává, že systém ústřední moci byl oligarchický a reálné pravomoci federálních jednotek byly omezené, díky široce pojaté kulturní autonomii a dobrým podmínkám pro rozvoj jednotlivých národů i národnostních menšin však bylo dosaženo téměř úplného národnostního smíru. Oficiálně se režim opíral o doktrínu „bratrství a jednoty národů Jugoslávie“¹⁰, která spočívala na umožnění kulturního rozvoje¹¹ a zároveň na tvrdých trestech za jakékoliv projevy národnostní nevráživosti¹².

⁴ hlavou výkonné moci zůstal až do 29. 6. 1963 (do 14. 1. 1953 jako předseda vlády, 14. 1. 1953 - 4. 5. 1980 jako prezident, funkce předsedy vlády („federální výkonné rady“) byla obnovena při ústavních změnách v roce 1963)

⁵ ČULINOVIĆ (1968), s. 501 a následující

⁶ podobné byly i oficiální názvy subjektů federace: Demokratické federální Chorvatsko (*Demokratska Federalna Hrvatska*) atd.

⁷ Při 89 % účasti získala 88 % hlasů

⁸ pouze prostřednictvím svých přidružených organizací (odborníky, mládež, ženy), oficiálním členem nebyla a dokonce se ani nenechala registrovat jako politická strana. PIRJEVEC (1995), s. 160 k tomu se jistou mírou škodolibosti dodává, že z právního hlediska byla vlastně KS / SK Jugoslávie ilegální

⁹ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 498

¹⁰ uznávala národní svébytnost jednotlivých jihoslovanských etnik, zároveň zahrnovala představu o účelnosti a prospěšnosti jejich vzájemné spolupráce v jednom státě

¹¹ jedinou hranicí byla komunistická ideologie, restrikce v tomto směru ale už pro její anacionálnost nebyly příčinou národnostních tenzí. Jistou výjimkou byly protiinformbyrovské čistky, které zasáhly ČernoHORCE výrazněji než ostatní národy, a také latentní napětí na Kosovu, za nímž stála obava z infiltrace albánské menšiny protijugoslávskou stalinistickou ideologií ze strany Hoxhova režimu v Albánii (nikoliv tedy nacionalismus – PELIKÁN-TEJCHMAN (1996), s. 65)

¹² např. byla zřejmá snaha zabránit diskusi historiků o vině jednotlivých národů za genocidu v průběhu 2. světové války

16 URČENÍ VNĚJŠÍCH HRANIC POVÁLEČNÉ JUGOSLÁVIE

Proces utváření poválečných hranic Jugoslávie byl zahájen ještě v průběhu bojů, protože partyzánské hnutí našlo odezvu i mezi příslušníky slovinské a chorvatské národnostní menšiny na území italském a zčásti i rakouském (resp. německém). Již na zasedání AVNOJ v listopadu 1943 byl vysloven požadavek na připojení Julské krajiny (tj. bývalých rakouských oblastí, které byly po 1. světové válce získány Itálií) včetně Terstu a části Korutan k nové Jugoslávii, což, alespoň v prvním případě, bylo pouhým potvrzením předchozích rozhodnutí oblastních orgánů. 16. 9. 1943 totiž Vrchní plénum Osvobozené fronty slovinského národa vydalo prohlášení, které mj. uvádělo:

Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda, ter proglašava priključitev Slovenskega Primorja svobodni in združení Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.

Podle ČULINOVIĆ(1968), s. 563

V deklaraci se ale nedefinuje blíže území „Slovinského přímoří“. Podobně se vyjádřil i Zemský antifašistický výbor národního osvobození Chorvatska (ZAVNOH) ve svém prohlášení z 20. září 1943:

... Istra, Rijeka, Zadar, anektirani dijelovi Hrvatskog Primorja, Gorskog Kotara, Dalmacije i svi jadranski otoci (uključivši ovamo i Lastovo, Cres, Lošinj i druge) priključuju se matiči zemlji – Hrvatskoj, a preko nje novoj demokratskoj bratskoj zajednici naroda Jugoslavije, za koju se naši narodi bore.

Podle ČULINOVIĆ(1968), s. 564

Žádný s těchto dokumentů nelze považovat za anexi, spíše bychom je mohli hodnotit jako politický manifest.

Požadavky na výraznou úpravu hranic s Itálií vznášela i královská vláda v Londýně (v deklaraci z června a července 1943 v podstatě požadovala posunutí západní hranice Jugoslávie na řeku Tagliamento¹).

17. srpna 1944 proběhala v Národním výboru osvobození jednání o budoucích hranicích Jugoslávie. Bylo rozhodnuto podržet ve sporných oblastech přes nesouhlas spojenců vojáky NOA a urychleně v nich vytvořit civilní jugoslávskou administrativu. Znovu byly územní nároky potvrzeny v září 1944, kdy Tito ve svém projevu na Visu mj. řekl: „Dnes se blíží čas, kdy bude třeba mluvit o hranicích naší země ... Tímto bojem musí být osvobozeni naši bratři v Istrii, Slovinském přímoří a Korutanech a budou pak žít svobodně ve své vlasti se svými bratry“², a v prosinci 1945, kdy ústavodárná skupština potvrdila všechna rozhodnutí AVNOJE včetně těch, která vyhlášovala územní nároky vůči Itálii a Rakousku.³

16.1 HRANICE JUGOSLÁVIE S MAĎARSKEM, BULHARSKEM A RUMUNSKEM

Hranice s Maďarskem, Rumunskem a Bulharskem určily pařížské mírové smlouvy se satelity

¹ TEJCHMAN (1975), s. 364

² BROZ - TITO (1961), s. 278-279

Německa podepsané 10. února 1947⁴. V všech třech případech byl obnoven předválečný stav. K otázce hranic v Makedonii upozorňuji na to, že Národní výbor osvobození Jugoslávie sice 24. 6. 1944 uznal „historické aspirace makedonského národa na sjednocení všech jeho částí“⁵, ale zabránil vznesení oficiálních územních požadavků, počítalo se totiž se sjednocením Makedonie v rámci připravované Balkánské federace.

16.2 HRANICE JUGOSLÁVIE S ALBÁNIÍ

V závěrečném válečném a ranném poválečném období byly mezi jugoslávským vedením opět otevřeny úvahy o nutnosti (či významu) existence Albánie jako nezávislého státu ale i o příslušnosti jugoslávských území osídlených Albánci. Podle Horvata⁶ se zvažovaly 3 alternativy:

- připojení Albánie k Jugoslávii a v jejím rámci její spojení s Kosovem. Podobné řešení prosazovalo Řecko, které navrhovalo po válce rozdělení Albánie s tím, že větší severní část připadne Jugoslávii, Jugoslávie tento návrh ale rezolutně odmítla. Zdá se, že varianta připojení Albánie jako 7. republiky jugoslávské federace definitivně padla až v roce 1948 v souvislosti s vyobcováním FLRJ z východního bloku.
- územní ústupky Jugoslávie, které se ale nesměly překrývat s Velkou Albánií. Předpokládalo se, že by Albánie, ovšem pouze bude-li komunistická, získala část Kosova, čímž by byla odstraněna hlavní příčina dosavadních etnických tenzí.
- obnovení předválečného stavu

Vnitrojugoslávská diskuse v první polovině roku 1945 vedla k volbě třetí varianty, tj. obnovení hranice přesně podle stavu z počátku 30 let. Toto řešení sice principiálně neřešilo kosovský problém, v atmosféře očekávání výrazného státoprávního sblížení s Albánií a Bulharskem se ale kosovská (a také makedonská) otázka jevila jako překonaná.

16.3 HRANICE JUGOSLÁVIE S RAKOUSKEM

V průběhu války jugoslávští představitelé několikrát vznesli požadavek na úpravu hranice s Rakouskem (nejčastěji se hovořilo o Korutanech). Protože se tyto úvahy nedostaly do fáze jednání se spojenci či Rakušany samotnými, nebyl nikdy jugoslávský požadavek přesně formulován.⁷

V poslední fázi války (8. a 9. 5. 1945) obsadila jugoslávská vojska jižní Korutany (ale ne

³ ČULINOVIĆ (1968), s. 566

⁴ plné texty zmíněných mírových smluv viz Sběrka zákonů a nařízení ČSR (s Maďarskem č. 192/1947 Sb., s Rumunskem 209/1947 Sb. a s Bulharskem 207/1947 Sb).

⁵ ČAVOŠKI(1991), s. 37

⁶ HORVAT (1988), s. 60

⁷ Anton Melik píše ve svém článku „Slovenska Koroška“ (Geografski vestnik, 1948-49, s. 33 - 32), že FLRJ požaduje území „Slovinských Korutan“, které vymezuje jako území, které bylo „původně slovinské“ a jehož obyvatelstvo by se ještě, bude-li k tomu mít možnost, svobodně prohlásilo za Slovince. KLEMENČIĆ (1991b), s. 321 bez udání zdroje uvádí, že Jugoslávie požadovala asi 2 600 km² rakouského území (tedy větší oblast, než zabíralo bývalé plebiscitní území, které

Klagenfurt) a Tito požádal, aby i Jugoslávii byla přidělena jedna okupační zóna v Rakousku. Ze spojenců okupujících Rakousko s tím vyslovil souhlas pouze SSSR, ostatní země se postavily proti s tím, že by tím bylo prejudikováno budoucí uspořádání.⁸ Jugoslávie se 19. května z Rakouska stáhla, oficiálně odůvodnila tento ústupek snahou o splnění „přání spojenců“, řada historiků⁹ tvrdí, že tak učinila výměnou za jugoslávské kolaboranty v britském zajetí (kteří byli - už vzhledem k počtu - nebezpeční pro jugoslávskou bezpečnost a tudíž jejich výměna za nejisté územní zisky se nezdá tak nepravděpodobná).

Diplomatický boj o řešení hraničních otázek Rakouska trval do roku 1949, během tohoto období byla diskutována otázka, má-li být připuštěna možnost hraničních korektur, nejednalo se ale o konkrétních územních požadavcích. Tím, že se velmoci dohodly na označení Rakouska za první oběť fašistické agrese a 20. 6. 1949 se zavázaly obnovit je v hranicích z roku 1937, ztratila Jugoslávie jakoukoliv šanci prosadit své nároky na Korutany.¹⁰ V dalším období se proto zaměřila na prosazování národnostních práv svých krajanů.

Snah o úpravu hranice s Rakouskem se Jugoslávie definitivně vzdala až v roce 1955 přístupem ke Státní smlouvě o obnovení nezávislého demokratického Rakouska¹¹ výměnou za garantování národnostních práv Slovinců v Korutanech a Chorvatů v Burgenlandu.

16.4 HRANICE JUGOSLÁVIE S ITÁLIÍ

Území Julské krajiny (*Julska Krajina, Venezia Giulia*) se v závěru války pokoušela obsadit jak vojska jugoslávská, tak oddíly spojenců. Jugoslávie si chtěla tímto postupem (který se jí vyplatil v roce 1918 ve Štýrsku) zajistit příznivé vymezení budoucí státní hranice. První jednání o ustavení demarkační linie probíhala mezi gen. Alexandrem a Titem v Bělehradu v únoru 1945. Jediným hmatatelným výsledkem byl Titův souhlas s tím, aby Terst osvobodili spojenci, a Rijeku s Pulou Jugoslávci. Začaly pak svého druhu závody kdo obsadí co nejvíce sporného území. Protože tato situace hrozila přerůst ve vzájemný konflikt, ustoupili Jugoslávci poněkud od svých původních požadavků a podle dohody o dočasné správě Julské krajiny podepsané v Bělehradě 9. června 1945¹² přijali jako demarkační čáru mezi oběma vojenskými seskupeními tzv. Morganovu linii (viz obr. 10). Touto linií byla Julská krajina

mělo plochu 2120 km²)

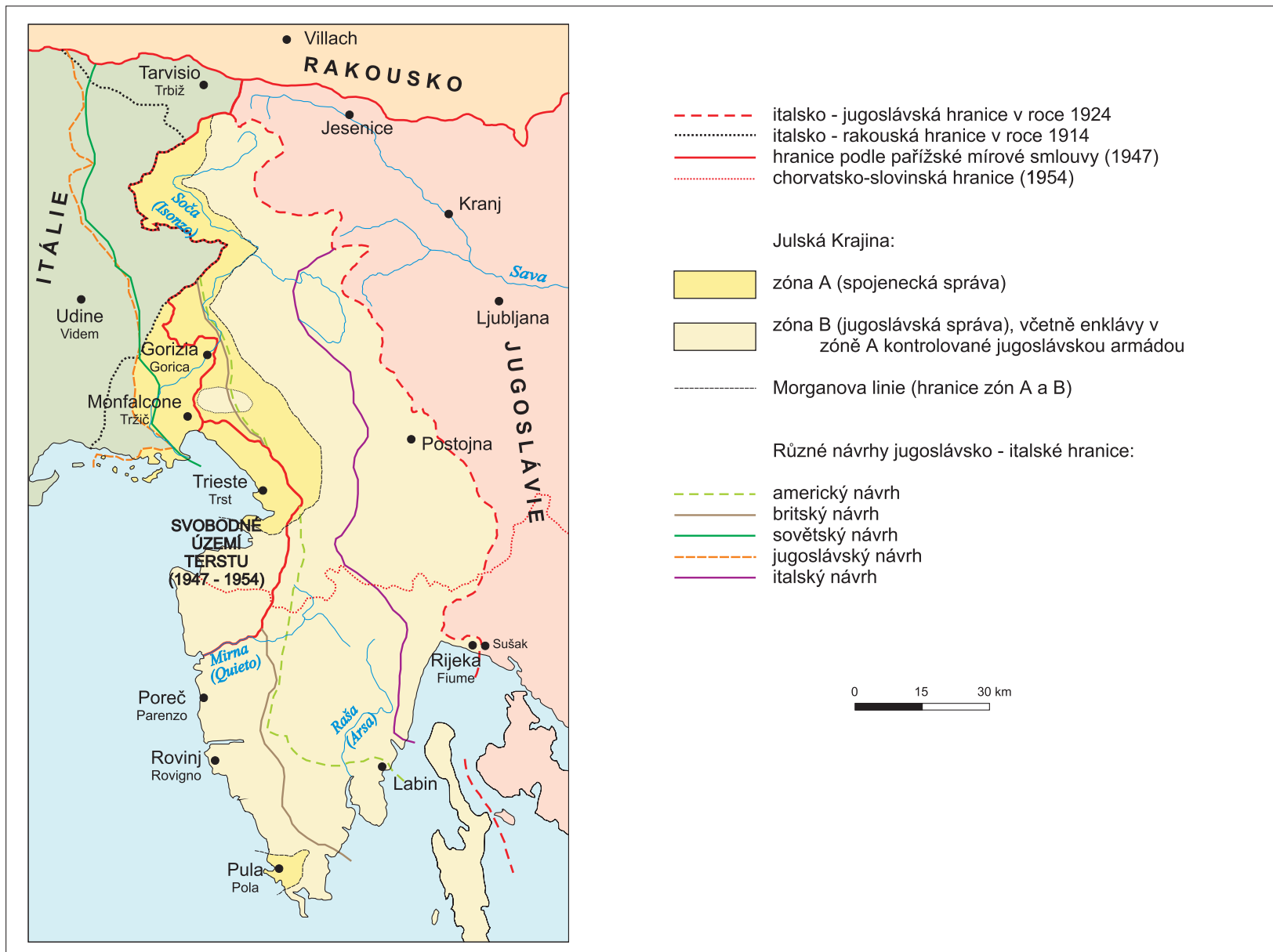
⁸ BIBER (1978), s. 486 uvádí, že se zejména USA obávaly, že by úspěch Jugoslávie v této otázce příliš posílil jugoslávskou touhu po revizi hranic s Bulharskem a Maďarskem a tím by byl destabilizován celý Balkán

⁹ většinou Chorvatů, ale i např. MLAKAR (1996), s. 97

¹⁰ ZWITTLER (1979), s. 159 Podobný slib učinili spojenci už v roce 1943, přesto, až do roztržky mezi Stalinem a Titem, Sovětský svaz jugoslávské požadavky „váhavě podporoval“

¹¹ v podstatě se jednalo o mírovou smlouvu, název byl zvolen s ohledem na to, že Rakousko de jure válku nevedlo, plný text viz vyhláška č. 39 / 1956 Sb.

¹² dohoda vstoupila v platnost okamžitě (tj. 9. 6. 1945), plný text např. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/wwii/venezia.htm>

Obrázek 10: Západní hranice Jugoslávie po 2. světové válce

Podle KISS (1947), str. 140, upraveno podle Encyklopedija Jugoslavije, Tom 4, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb 1960, str. 391

oficiálně rozdělena na dvě okupační pásma: západní zónu A pod spojeneckou angloamerickou správou (zahrnovala západní část Gorice, Terst, Pulu) a východní zónu B pod jugoslávskou vojenskou správou.¹³ Území za Morganovou linií opustily jednotky jugoslávské armády 12. června. Spojenci měli původně v plánu okupovat i některá městečka v západní Istrii mezi Terstem a Pulou, ale smlouvou v Devinu (20. 6. 1945) se tohoto požadavku zřekli.¹⁴

Na londýnské konferenci ministrů zahraničních věcí pěti velmocí (září - říjen 1945) předložila Jugoslávie své územní požadavky v této podobě: za základ budoucí hranice vzala etnickou hranici, tj. hranici mezi kompaktním italským a slovinským venkovským osídlením, od tohoto principu se odchýlila pouze v případě nutnosti „svázání měst se zázemím“, případně z komunikačních důvodů. V jižní části byla požadovaná hranice totožná s vymezením Julské krajiny, v severní pak opisovala okraj Severoitalské nížiny s tím, že Slovinsku případnou horské oblasti tzv. Benátského Slovinska (*Benška Slovenija*) a Kanalska dolina. Pro Terst návrh zaručoval postavení zvláštní federální jednotky.¹⁵

Konference nechala ale otázku italsko-jugoslávské hranice otevřenou, rozhodla pouze, že Julská krajina bude rozdělena tak, aby menšiny ponechané pod cizí vládou byly co nejmenší. Na základě těchto kritérií navrhla sedmičlenná komise jmenovaná v lednu 1946 po výzkumu přímo v terénu mírové konferenci čtyři varianty hranice:

- a) **sovětský návrh** předpokládal předání celé Julské krajiny včetně měst Tarvisio, Cividale, Monfalcone a Citta Nuova Jugoslávii,

zbývající tři návrhy na severu sledovaly bývalou rakousko – italskou hranici, Itálii ale ponechaly výše zmíněná města a také Gorici a Terst. Lišily se pouze v jižní části:

- b) **britský návrh** předával Itálii jihozápadní část Istriie včetně Puly,
- c) **americký návrh** počítal pro Itálii i s jihovýchodní částí Istriie včetně Labinu a helných dolů Arsa (Rašo),
- d) **francouzský návrh** předpokládal, že z Istriie dostane Itálie pouze severozápadní část ohraničenou na jihu řekou Mirna.

Kritérium co nejmenších menšin přitom splňoval nejlépe francouzský návrh, který byl proto vzat za základ jednání. Při nich se omezilo sporné území pouze na Terst s okolím a severozápadní Istrii. Kompromisním řešením této situace byla internacionalizace sporných území, která konečné řešení odložila na pozdější dobu. Na území o rozloze 831 km² bylo vytvořeno **Svobodné území Terst** (*Slobodna teritorija Trsta*, slovinsky: *Svobodno Tržaško Ozemlje* (STO)) rozdělené Morganovou linií na severní oblast A, spravovanou spojenci, a jižní zónu B pod pravomocí jugoslávské armády. Tato okupační správa měla být zachována do doby, než se italská a jugoslávská vláda dohodnou na osobě terstského guvernéra. Mírová smlouva s Itálií, která zakotvila výše popsané uspořádání poměrů na italsko - jugoslávské hranici, byla podepsána v Paříži 10. února 1947, v platnost vstoupila 15. 9.

¹³ tento stav trval až do září 1947, kdy vstoupila v platnost mírová smlouva s Itálií (MIKUŽ (1975), s. 14), dohoda z 9. 6. 1945 však zůstala i nadále v platnosti pro území (Terstu až do jeho rozdělení mezi Itálii a Jugoslávii v roce 1954)

¹⁴ TEJCHMAN (1975), s. 369

1947.¹⁶ Jugoslávie podle ní získala území o rozloze 7 728 km² ¹⁷, přesto k svému podpisu smlouvy připojila prohlášení, že se nezříká nároků na území etnicky jihoslovanská „bez ohledu na případné etnické změny, které by nastaly v budoucnosti jako důsledek cizího panství“¹⁸. Kromě části Julské krajiny získala Jugoslávie i obec Zadar, ostrovy ve dvou přesně vymezených zónách¹⁹ a ostrov Palagruža s okolními ostrůvky, který byl podle smlouvy demilitarizován a italským rybářům zůstalo právo lovu v jeho okolí.²⁰

Postavení Terstu jako svobodného území bylo pouze neživotným provizoriem. Guvernér nebyl nikdy jmenován a okupační správa v obou zónách trvala až do roku 1954. Už v roce 1948 se snažili spojenci převést správu své části území na Itálii²¹, po protestech FLRJ byla zvolena mírnější forma „spoluúčasti“ Itálie na správě města. V květnu 1952 uzavřela Itálie s Angloameričany v Londýně smlouvu o užší spolupráci v zóně A, zajišťující jí místo poradce k spojeneckému veliteli zóny a uznávající její italský charakter. To vyvolalo formální protesty Jugoslávie. Američané pak zprostředkovali italsko - jugoslávská jednání, na nichž bylo zvažováno rozdělení svobodného území. Tito byl ochoten na to přistoupit pouze pod podmínkou, že Italové nedostanou žádné území na jih od Terstu, jednání ale nakonec ztroskotala na jejich neochotě zříci se nároků na některá pobřežní města zóny B (hlavně Koper).

Na bezvýsledná jednání reagovali Britové a Američané pokusem o jednostranné řešení problému – 8. října 1953 prohlásili, že mají v úmyslu odevzdat zónu A Itálii a zároveň zrušit spojeneckou vojenskou správu. Zároveň dali najevo, že toto řešení považují za konečné (tj. nebudou brát v úvahu italské nároky na část zóny B, ani jugoslávské na část zóny A). Jugoslávie na to reagovala prohlášením, že použije vojenskou sílu, bude-li Terst předán Italům. Tato hrozba iniciovala další kolo jednání, probíhající do října 1954. Při nich se obě země smířily s faktickým stavem věci a 6. října 1954 přistoupily na společné memorandum vlád Jugoslávie, Itálie, USA a Británie o předání zóny A (223 km²) Itálii a zóny B Jugoslávii (608 km²). Zároveň byla provedena drobná korekce hranic mezi zónami ve prospěch Jugoslávie.²² Konečnou podobu hranice precizovala italsko – jugoslávská komise 21. října

¹⁵ ZWITTER (1947), s. 17

¹⁶ MIKUŽ (1975), s. 26, plný text smlouvy viz Sbírka zákonů a nařízení ČSR, 3, 1948, s. 9 (č. 5/1948 Sb.)

¹⁷ TEJCHMAN (1970); včetně zóny B, z této rozlohy připadlo Slovinsku 4337 km², což představuje 21 % jeho současné plochy (MLAKAR (1996), s. 82)

¹⁸ ČULINOVIĆ (1968), s. 567

¹⁹ I. zóna: mezi 42°50' a 42°42' s. š. a mezi 16°25' a 17°10' v. d., II. zóna: oblast ohraničená spojnici těchto bodů: pobřežního bodu hranice FLRJ a STO - bodu 45°15' s. š., 13°24' v. d. - bodu 44°51' s. š., 13°37' v. d. - bodu 44°23' s. š., 14°12,5' v. d. a odtud na východ po rovnoběžce 44°23' s. š. k pobřeží

²⁰ plný text: Službeni list FNRJ, broj 74 od 29. augusta 1947, ČULINOVIĆ (1968), s. 568 - 574

²¹ snažili se tím stabilizovat vnitropolitickou situaci v Itálii před volbami v dubnu 1948

²² Jugoslávie původně požadovala výraznější úpravu ve svůj prospěch, nakonec se však prakticky všech územních nároků vzdala výměnou za hospodářské výhody. Jediným územním ziskem byla tedy již zmíněná malá část zóny A (asi 11 km², 3000 obyvatel - PELIKÁN-TEJCHMAN (1996), s. 58)

1954.²³

Spojenecká správa pásma A byla ukončena 26. října 1954. Tím byl skončen okupační status Terstského svobodného území de facto, nikoli však de jure. Hranice zón byla nadále označována za demarkační linii a ani Itálie, ani FLRJ svoji zónu neanektovala.

Poměry na italsko – jugoslávské hranici byly zcela znormalizovány až v polovině 70. let. 10. listopadu 1975 byla v Osimu (Ancona) podepsána nová hraniční smlouva, která prohlásila dosavadní demarkační linii v bývalém STO za státní hranici a zároveň nově definovala průběh hranice v Terstském zálivu.²⁴

tabulka 13: Územní zisky Jugoslávie (vše na úkor Itálie) po 2. světové válce

rozloha (v km ²) v letech:	Jugoslávie	z toho	
		Slovinsko	Chorvatsko
1920 – 1941	247 542	15 849	52 678
1947 – 1954	255 270	19 992	56 263
1954 – 1990	255 804	20 251	56 538

Pramen: Jugoslavija 1918 – 1988, s. 16

16.5 SHRUTÍ

Jugoslávské území se po 2. světové válce rozšířilo pouze na úkor Itálie, přestože by jistě dával význam Jugoslávie v protifašistické koalici šance na realizaci větších teritoriálních požadavků, zejména vůči Maďarsku a Bulharsku, které stály v konfliktu na straně poražených. Je zřejmé, že od územních nároků Jugoslávie odstoupila v součinnosti se SSSR, který prosazoval na Balkáně návrat k předválečným hranicím²⁵. Weithmann²⁶ tvrdí, že tím chtěli Rusové posílit svoji pozici mezi spojeneckými státy rodícího se východního bloku, protože byl „konzervován politicky neuspokojivý stav, ve kterém revizionistické a antirevizionistické státy z období mezi oběma válkami i nadále budou stát proti sobě, i když ... v rámci sovětské mocenské sféry“.

Charakter jugoslávských vnějších hranic se proti meziválečnému stavu příliš nezměnil: pouze menší část z nich byla spojena s fyzicko-geografickými předěly (nejdelším přírodním úsekem byla hranice mezi Chorvatskem a Maďarskem vedoucí po řece Dravě²⁷) a většinu z nich můžeme označit za historické (zde ve smyslu „předjugoslávské“). Podrobnější charakteristiku podává následující tabulka.

²³ TEJCHMAN (1975), s. 372 – 374

²⁴ plný text je uveřejněn např. v KOLENC (1977). Hranici teritoriálních vod určily už mírové smlouvy v 40. letech, osimská smlouva její průběh ale částečně modifikovala. Změna byla provedena ve prospěch Itálie, jejíž část zálivu je mělčí, což znemožňovalo přístup lodí s velkou tonáží do Terstu. Hranice byla určena souřadnicemi pěti bodů, které byly neobvykle spojeny konvexní křivkou (ve smlouvě uvedena jako „*lok maksimalnega kroga*“). Tato úprava byla ale v rozporu s ženevskou konvencí o teritoriálním moři z roku 1958, a proto bylo později smluvně dohodnuto, že hranice povede po přímkových spojnicích zmíněných pěti bodů (což znamenalo další územní zisk pro Itálii) - MLAKAR (1996), s. 100 (neuvádí přesné datum, kdy byla provedena poslední úprava)

²⁵ ještě v roce 1945 o nich diskutovalo jugoslávské vedení, nikdy ale nebyly vzneseny oficiálně - MLAKAR (1996), s. 97

²⁶ WEITHMANN (1996), s. 334

²⁷ KLEMENČIĆ (1993c), s. 33

tabulka 14: Základní charakteristika vnějších hranic Jugoslávie (stav po roce 1954)

úsek	délka (km)	stáří	etnický základ	přírodní prvky	poznámky
Itálie	290	1947 / 1954	částečně	částečně	Severní část hranice byla určena mírovou smlouvou v roce 1947, v jižní části dosáhla dnešní podoby po faktickém rozdělení Svobodného území Terstu v roce 1956, právně uznána ale byla až v roce 1975 osimskou smlouvou, patří tedy k nejmladším v Evropě. V několika úsecích ale navazuje na starší administrativní hranice rakouských zemí resp. na hranici rakousko – italskou.
Rakousko	327	10 st. / 1919	částečně	ANO	východní úsek hranice byla dohodnut v roce 1919 mírovou smlouvou (a také určen v roce 1920 plebiscitem v jižních Korutanech)
Maďarsko	623	10. st. / 19. st. / 1909 / 1919	částečně	částečně	Několik částí rozdílného charakteru: úsek vedoucí řekami Drávou a Murou patří mezi nejstarší v Evropě – hranicí dvou států byl už v 10. století. Později se změnil na hranici zemskou, tvořil tak nepřetržitě administrativní předěl. Méně stabilní je úsek hranice v Međimurje, které sice původně patřilo k Chorvatsku, v letech 1720-1785, 1789-1848 a od roku 1861 do vzniku Jugoslávie bylo administrativně součástí Uher. Poměrně mladý je i úsek hranice v Prekodravíju, které bylo sporným územím mezi Chorvatskem a Uhrami už v 18. století a definitivně tam byla hranice určena až v roce 1909 (v terénu vyznačena až smíšenou komisí v letech 1911-1914). Nejmladší část hranice je její úsek v Baranji a Vojvodině, který byl vytvořen po 1. světové válce (trianonská mírová smlouva) a nemá žádnou přírodní - geografickou ani historickou osnovu. (KLEMENČIĆ (1991a), s. 185 – 186)
Rumunsko	557	? / 1923	NE	částečně	Severní část rumunsko-jugoslávské hranice (v Banátu) byla určena po první světové válce, nemá žádný starší základ, zhruba ale odpovídá hranici etnické. Jižní část hranice tvoří řeka Dunaj a je podstatně starší, odpovídá hranici valašského a srbského knížectví z tureckých dob, jako výrazný hydrologický předěl měl ale hraniční charakter prakticky vždy.
Bulharsko	536	1833 / 1878 / 1913 / 1919	původně NE	převážně NE	jednotlivé etapy vzniku bulharsko-jugoslávské hranice odpovídají postupnému teritoriálnímu růstu Srbska a do balkánských válek a výsledkům Neuillyské mírové smlouvy (1919)
Řecko	262	1913	původně NE	NE	hranice vznikla jako důsledek balkánských válek. Precizně vyznačena byla až po první světové válce, poslední sporné úseky byly rozhraničeny v roce 1929. (KLEMENČIĆ (1991b), s. 320)
Albánie	495		NE	částečně	Práce rozhraničovací komise započatá v roce 1913 byla přerušena první světovou válkou, obnovena byla až v letech 1921 – 1925
celkem	2969				

Pramen: Jugoslavijska 1918 – 1988, s. 16, podle stejného zdroje je délka pobřeží 2092 km (Ale: Statistički ljetopis 1997. Hrvatska republika, s. 36 udává jen u Chorvatska délku pobřeží 5 835 km (tj 1 777 pobřežní linie pevniny, 4 058 km pobřeží ostrovů), interpretace stáří hranic viz KLEMENČIĆ (1991), s. 182

Poznámka, v případě těch úseků řek, kde se rychle vyvíjí říční koryto je pojem „přírodní hranice“ poněkud zavádějící –např. k preciznímu zaměření chorvatsko-uherských hranic totiž došlo během josefínského katastru v 2. polovině 18. století a od té doby nebyly prováděny změny přizpůsobující průběh hranice změnám říčního koryta.

17 VZNIK FEDERACE A UTVOŘENÍ SUBJEKTŮ FEDERACE

17.1 VYTVOŘENÍ SUBJEKTŮ FEDERACE

Jak četnické hnutí tak partyzánské vedení počítalo s federalizací poválečné Jugoslávie. Pro komunistický odboj byla federace jedinou možnou formou rovnoprávného soužití národů, četnici v ní viděli hlavně nástroj proti „rozpuštění“ Srbska v Jugoslávii. Programovým dokumentem četnického odboje byl Moljevičův plán „Homogenního Srbska“ (viz obr. 11), který předpokládal, že poválečná Jugoslávie bude federací tří zemí – Srbska, Slovinska a Chorvatska. Tyto země měly podle plánu mít jasně vymezené hranice a přesídlováním a výměnami obyvatelstva měly být národnostně „homogenizovány“, ve federaci pak mělo dominovat Srbsko¹.

Představy partyzánů o struktuře federace, počtu členů a míře jejich samosprávy se vytvářely až v průběhu války a jen zčásti navazovaly na předválečný program KS Jugoslávie. Už v organizační struktuře partyzánských oddílů byly jisté prvky federalismu: regionální vojenská velení (hlavní štáby pro Srbsko, Chorvatsko, Slovinsko atd.), zemská politická vedení, z kterých se postupně vyvinuly faktické vlády jednotlivých zemí, a pod.

Na svém 2. zasedání 29. - 30. 11. 1943 AVNOJ přijal rozhodnutí, že se „Jugoslávie vytváří na demokratickém federativním základě jako státní společenství rovnoprávných národů“, otázka subjektů federace i jejich hranic zůstala ovšem otevřená.² Rozhodnutí mluví pouze o tom, že federace

| ...će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, |
| Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine ...

podle: ČULINOVIĆ (1968), s. 497 – 499

Hned v následujícím článku je proveden výčet zemských antifašistických rad národního osvobození, které „vyvíjejí činnost již nyní, v době národněosvobozené války“. Ten obsahuje kromě šesti výše zmíněných také Zemskou antifašistickou radu národního osvobození Sandžaku.

Systém republik a jejich hranice se vytvářely v letech 1943 až 1945 do jisté míry živelně a tyto útvary nebyly ani čistě historické, ani etnické. Zečević³ si všímá toho, že hranice územních organizací KSJ⁴ se staly v zásadě hranicemi federálních jednotek, i když připouští, že „yet no decision exists for

¹ V plánu se doslova píše: „*Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, a da imaju hegemoniju na Balkanu, moraju prethodna imati hegemoniju u Jugoslaviji*“ – plný text je např. ve Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, XIV, knjiga I: Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941 – 1942 (1981), s. 1 – 10.

² VLČEK (1983)

³ ZEČEVIĆ - LEKIĆ (1991), s. 10

⁴ ve 30. letech působily v rámci Komunistické strany Jugoslávie 2 národní organizace (KS Slovinska a KS Chorvatska), pro oblasti, kde nepůsobily národní komunistické strany byla vytvořena oblastní vedení pro Dalmácií, Srbsko, Černou Horu, Bosnu a Hercegovinu, Vojvodinu, Kosovo a pro Makedonii (v jejím případě se počítalo s budoucím vytvořením národní kom. strany) – ČAVOŠKI (1991), s. 53 - 54

Obrázek 11: Moljevićův plán rozšíření a federalizace Jugoslávie

party borders“. Jelić⁵ uvádí, že byly výsledkem anifašistického boje a rozhodnutí nejvyšších stranických a státních orgánů a byly svázány s novým politickým systémem moci. Ve většině případů pak hrála hlavní roli „historická kontinuita hranic“.

Jisté je to, že prozatímní parlament ani ústavodárné shromáždění nepřijalo právní akt, který by hranice mezi federálními jednotkami přímo definoval. Podobné rozhodnutí neučinila ani vláda resp. Národně osvobozená rada. Jako velmi pravděpodobné se tak jeví to, že o územních otázkách rozhodovalo tehdejší nejdůležitější centrum moci – Politické byro ÚV KSJ resp. úzký okruh lidí kolem Tita. Čavoški⁶ tuto skupinu dokonce identifikuje jmenovitě – kromě Tita Aleksandar Ranković, Milovan Đilas a Edvard Kardelj a vyslovuje domněnku, že tato skupina přijala rozhodnutí o počtu a hranicích fed. jednotek pouze ústně a bezprostředně poté je uvedla v život.

Původně se předpokládalo, že federativní Jugoslávie se bude skládat ze Srbska, Chorvatska, Slovinska, Černé Hory, Makedonie, Bosny a Hercegoviny a Sandžaku. Nejasné bylo během války postavení Vojvodiny, Kosmetu, Dalmácie a Istrie. Všechna tato území měla do jisté míry autonomii, kterou v menším rozsahu disponovala i Slavonie, a specifické postavení měly i jiné regiony - např. Krajina. V případě Kosova dokonce nebylo během války zcela jasné, jestli bude patřit Jugoslávii nebo Albánii. Můžeme tedy konstatovat, že kromě federálních jednotek zde existovala řada oblastí se zvláštní územní organizací. Prakticky v každé fed. jednotce byl nějaký kandidát na autonomii. Zečević⁷ uvádí kromě výše zmíněných i Boku, Hercegovinu, Dubrovnik a „pravděpodobně i Kraňsko a Štýrsko ve Slovinsku“. podobný výčet provádí i Čavoški,⁸ který klade při výčtu potenciálních autonomních území do jedné řady s Kosmetem a Vojvodinou i Pančevo a Zemun. Vytvoření tak velkého počtu autonomních území by mohlo ohrozit tehdejší jednoznačnou tendenci k vytvoření federace národních států (podle sovětského vzoru). Z tohoto modelu federace se ostatně vymykala i Bosna a Hercegovina. Názory komunistického vedení na její postavení ve federaci se vyvíjely od původního návrhu, aby tvořila autonomní část Srbska nebo Chorvatska, přes úvahu, že by se mohla stát autonomním útvarem (ne ale plnoprávnou republikou) podřízeným přímo federálními orgány až k jejímu uznání za federální republiku.⁹

⁵ JELIĆ (1991), s. 2

⁶ ČAVOŠKI (1991), s. 34

⁷ ZEČEVIĆ - LEKIĆ (1991), s. 20

⁸ ČAVOŠKI (1991), s. 35

⁹ HLADKÝ (1995), s. 250

tabulka 15: Průběh vytváření politických orgánů komunistického odboje a konstituování subjektů jugoslávské federace¹⁰ (1944)

země	název nejvyššího politického orgánu komunistického odboje	datum založení	datum schválení rezoluce 2. zasedání AVNOJ
Slovensko	Slovenský národněosvobozenecký odbor	27. 4. 1941	19. 2. 1944
Chorvatsko	ZAVNO Chorvatska	2. 3. 1943	9. 5. 1944
Černá Hora	ZAVNO Černé Hory a Boky	8. 2. 1942	14. 7. 1944
Bosna a Hercegovina	ZAVNO Bosny a Hercegoviny	20. 11. 1943	1. 7. 1944
Makedonie	Antifašistické shromáždění národního osvobození Makedonie	2. 8. 1944	2. 8. 1944
Srbsko	Antifašistická skupština národního osvobození Srbska	11. 11. 1944	11. 11. 1944
Sandžak	ZAVNO Sandžaku	26. 11. 1943	---

Podle KLEMENČIĆ (1991b), s. 323 a následující

Vysvětlivky: ZAVNO = zemský antifašistický výbor národního osvobození, u dat založení je uvedeno: v případě Slovinska založení Slovinské národněosvobozenecké fronty, u Chorvatska Iniciativního výboru ZAVNO Chorvatska, u Č. H. Národněosvobozeneckého odboru pro Černou Horu a Boku, v ostatních případech orgánu uvedeného ve třetím sloupci.

V průběhu roku 1945 bylo rozhodnuto o definitivním statutu Sandžaku, Kosova a Metohije a Vojvodiny. 29. března 1945 v Novém Pazaru antifašistický výbor národního osvobození pro Sandžak rozhodl:

1. Da srezovi Pribojski, Mileševski, Zlatarski, Sjenički, Deževski i Stavički pripadnu federalnoj Srbiji, a srezovi Pljevaljski (sa biv[šim] Boljaničkim) i Bijelopoljski (sa biv[šim] Lozanskim) Crnoj Gori; 2. Da se Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Sandžaka odmah raspusti /.../

Podle PETRANOVIĆ-ZEČEVIĆ (1985), s. 621

Tímto krokem byla vlastně obnovena černo-horsko-srbská hranice existující po ukončení balkánských válek.

Kosovo bylo po obsazení jugoslávskou armádou pod vojenskou správou. Teprve v červenci 1945 se sešla Oblastní lidová skupština Kosova a Metohije, která 9. 7. 1945 prohlásila:

<i>Oblastna narodna skupština Kosova i Metohije jednodušno ... daje izraza želje celokupnog stanovništva oblasti, da ova bude priključena federalnoj Srbiji kao njen sastavni deo.</i>

Podle PETRANOVIĆ-ZEČEVIĆ (1985), s. 628

V rezoluci ale není zmínka o tom, že by Kosovo mělo být v rámci Srbska autonomní.

Podobně 31. července 1945 požádali delegáti ústředního lidového osvobozeneckého výboru pro Vojvodinu, aby AVNOJ „vyhověl přání lidu Vojvodiny a přijal rozhodnutí o včlenění *autonomní* Vojvodiny do Srbska“.

O tom, že by tyto akty vyjadřovaly skutečně vůli lidu, si není třeba dělat iluze. Hradečný¹¹ je označuje za „frašku zinscenovanou komunistickým režimem“. Důvod těchto kroků vidí Jelić¹² v Titově snaze „koupit si Srby“, protože srbské území bylo v letech 1941 – 1944 vně partyzánského boje a pročetnický naladěný obyvatelstvo muselo být získáno pro myšlenku federace. Pirjevec¹³ se domnívá, že se jednalo o kompromis, který nejlépe uspokojil protichůdné zájmy všech stran, a uvádí, že při jednáních

¹⁰ tj. data, kdy nejvyšší politické orgány komunistického odboje schválily rezoluci 2. zasedání AVNOJ

¹¹ HRADEČNÝ (1994)

¹² JELIĆ (1991), s. 12

¹³ PIRJEVEC (1995), s. 163 – 164

Srbové neuspěli se svým požadavkem na Bosnu a Hercegovinu¹⁴, kterou požadovali jako kompenzaci za ztrátu Černé Hory a Makedonie. Také Horvat¹⁵ připouští, že o statutu Vojvodiny, Sandžaku a Kosova rozhodovalo na svých poradách nejužší stranické vedení, konstatuje však, že tato jednání probíhala „bez nacionálních sentimentů“ a že v případě Kosova komunisté ani příliš nelpěli na tom, aby zůstalo součástí Jugoslávie¹⁶.

Všechna výše popsaná rozhodnutí byla potvrzena prezidiem AVNOJ 10. srpna 1945. Jeho usnesení je zřejmě prvním oficiálním aktem, ve kterém se definují hranice za války vzniklých jednotek (srbsko - černohorské). Podobné rozhodnutí existuje už jenom pro „provizorní demarkaci“ mezi Chorvatskem a Vojvodinou. Výsledný stav zachycují tab. 16 a 17 a obr. 12.

tabulka 16: Struktura jugoslávské federace (1945 - 1991)

republika	hlavní město	of. zkratka		rozloha [km ²]			počet obyvatel (sčítání 1981)
		do 1963	od 1963	1945	1947	1954	
Bosna a Hercegovina	Sarajevo	NR BiH	SR BiH	51 129	51 129	51 129	4 124 256
Černá Hora	Podgorica/Titograd	NRCG	SRCG	13 812	13 812	13 812	584 310
Chorvatsko	Zagreb	NRH	SRH	52 678	56 263	56 538	4 601 469
Makedonie	Skopje	NRM	SRM	25 713	25 713	25 713	1 909 136
Slovinsko	Ljubljana	LRS	SRSI	15 849	19 992	20 251	1 891 864
Srbsko	Beograd	NRS	SRSr	88 361	88 361	88 361	9 313 676
Jugoslávie	Beograd	FNRJ	SFRJ	247 542	255 270	255 804	22 424 711

Podle: Jugoslavijska 1918 - 1988 (1989), s. 16

Poznámka: oficiální názvy subjektů federace byly do 1945/46 *Demokratska Federalna* ... [např. *Hrvatska*], v letech 1945/46 - 1963 *Narodna Republika*... [např. *Hrvatska*], (slovinšsky: *Ljudska Republika Slovenija*), poté *Socijalistička Republika* ... (slovinšsky *Socijalistična Republika Slovenija*). Hlavní město Černé Hory Podgorica mělo v letech 1946 - 1992 název Titograd

tabulka 17: Autonomní oblasti Srbska (od roku 1945)

autonomní oblast	hlavní město	rozloha [km ²]			počet obyvatel (sčítání 1981)
		1945	1947	1954	
Vojvodina	Novi Sad / Újvidék	21 506	21 506	21 506	2 034 772
Kosovo	Přiština / Prishtinë	10 887	10 887	10 887	1 584 440
Srbsko bez AO	-	55 968	55 968	55 968	5 694 464
Srbsko	Beograd	88 361	88 361	88 361	9 313 676

Podle: Jugoslavijska 1918 - 1988, s. 16

Poznámka: oficiální názvy Vojvodiny: do roku 1963 *Autonomna Pokrajina Vojvodina*, 1963 - 1990 *Socijalistička Autonomna Pokrajina Vojvodina*, poté *Autonomna Pokrajina Vojvodina*

oficiální názvy Kosova: do r. 1963 *Autonomna Oblast Kosovo i Metohija*, v letech 1963 - 1970 *Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija*, 1970 - 1990 *Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo*, od roku 1990 *Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija*

17.2 HRANICE FEDERÁLNÍCH JEDNOTEK

Naprostá většina hranic mezi republikami byla vedena po starých politických nebo

¹⁴ domnívám se, že v tom případě by byla autonomní oblastí

¹⁵ HORVAT (1988), s. 60

¹⁶ Žujovič na konferenci o cílech národněosvobozenké fronty Srbska v prosinci 1944 dokonce prohlásil, že by se komunisté nebránili myšlence na předání oblasti Albánii, pokud by „se Albánie organizovala na stejných principech“ jako Jugoslávie. Konečné rozhodnutí o Kosovu padlo v únoru 1945 na poradě stranických vůdců Jugoslávie, Srbska a Kosmetu, na které se kromě varianty autonomní oblasti Srbska živě diskutovala i možnost spojení Kosova s Albánií a Albánie s Jugoslávií (HORVAT (1988), s. 60)

Obrázek 12: Správní členění poválečné Jugoslávie (stav po roce 1954)

administrativních hranicích (slovinsko-chorvatská¹⁷, hranice Bosny¹⁸ atd.). Hranice bez dřívějšího historického podkladu jsou spíše výjimečné.

Velmi problematické bylo zejména vymezení **chorvatsko-srbské (vojvodinské) hranice**. Podrobně o tom píše např. JELIĆ (1991), který uvádí, že vnitrostraničné spory o to, komu bude patřit Srem, případně jak bude rozdělen, začaly už v roce 1942. V lednu 1942 Vrchní štáb rozhodl, že na území Slavonie včetně Sremu „až k Bělehradu“ se vytvoří jedno operativní velení, podřízené Hlavnímu štábu Chorvatska, počátkem července 1943 však Tito toto rozhodnutí změnil a za novou hranicí určil linii Vukovar - Vinkovci - Županja a vše na východ od ní podřídil Hlavnímu štábu Vojvodiny. To vyvolalo ostrou nesouhlasnou reakci oblastního vedení Komunistické strany Chorvatska a opakující se spory se stranickými funkcionáři ve Vojvodině.

Po ukončení války byl tento hraniční problém předán k rozhodnutí předsednictvu AVNOJ, vzhledem k tomu, že jeho rozhodnutí byla předem diskutována v politickém byru ÚV KSJ můžeme za rozhodujícího činitele považovat spíše je. 19. 6. 1945 byla jmenována předsednictvem AVNOJ pětičlenná komise pro určení hranice mezi Chorvatskem a Vojvodinou. Ta předložila své závěry vedení komunistické strany už za týden - 26. 6. 1945. Navrhla toto:

„Privremena granica između Vojvodine i Hrvatske treba da ide: od mađarske granice, rekomb Dunavom do međe između sela: Bačko Novo Selo i Bukin (bačko-palanački srez); odatle preko Dunava između atara sela: Opatovac - Mohovo, Lovas - Bapska, Tovarnik - varoški Šid, Podgrađe - Ilinci, Adaševci¹⁹ - Mala Vašica, Lipovac - Batrovci, Strošinci - Morovič. Na taj bi način sela sadašnjeg šidskog sreza: Opatovac, Lovas, Tovarnik, Podgrađe, Adaševci¹⁹, Lipovac, Strošinci (i Jamena) - zajedno sa svojim atarima - pripadla Hrvatskoj, ... sve teritorije ... istočno od ovih sela treba da pripadnu ... Vojvodini“

JELIĆ (1991), s. 17 – 18

Ve zdůvodnění tohoto návrhu je zajímavé vymezení sporného území i důvody, uvedené pro rozhraničení. Sporná byla příslušnost: severní Bačky (okresy Subotica, Sombor, Apatin, Odžaci), Baranje a části Sremu (okresy Vukovar, Šid, Ilok). Z okresů první skupiny měla Subotica „ohromnou většinu Chorvatů“, ti také převažovali ve venkovských oblastech okresu Sombor a Apatin. Právě etnické složení daného území bylo příčinou úvah o jeho spojení s Chorvatskem. Komise to ale nedoporučila s tím, že se jedná o nepřirozený, komunikačně necelistvý pás, navíc by se Subotica stala hraničním městem odtrženým od svého zázemí. Situace by se ale změnila, pokud by, jak komise předvídá, došlo k „rozšíření jugoslávského území na sever od staré hranice s Maďarskem“²⁰.

¹⁷ výjimkou je pouze Mezimuří, kde Slovinsku patří i několik do roku 1918 uherských vesnic (Dibina, Kopriva, Raskrižje, Šprinc, Veščica) – KLEMENČIĆ (1991b), s. 326

¹⁸ opět s drobnou výjimkou drobného posunu chorvatsko-bosenské hranice západně od Bihaće ve prospěch Bosny – původně chorvatské vesnice Međudražje, Skočaj a Zavalje. V tomto případě ale byla historická hranice narušena už v roce 1929 novou hranicí Vrbaské a Savské bánoviny. (KLEMENČIĆ (1991b), s. 327, BOBAN (1993), s. 58). Podstatnější změna byla provedena už v roce 1945 v oblasti jednoho ze dvou pásů spojujících Bosnu s mořem. Území katastrálních obcí Sutorina a Kruševica (celkem asi 75 km²) bylo připojeno k Černé Hoře

¹⁹ místo Adaševci má být pravděpodobně Apševci (pozn. M. F.)

²⁰ v červnu 1945 ještě nebyla budoucí příslušnost Maďarska k východnímu bloku zaručena, vůči spojencům Jugoslávie žádné územní nároky neuplatňovala

Baranju komise předala Chorvatsku z důvodu relativní chorvatské většiny mezi slovanskou menšinou²¹ a také pro „přirozenou spádovost na západ“.

Nejsložitějším problémem bylo rozhraničení ve sporných oblastech Sremu: zde komise navrhla hranici vedenou mezi Vukovarem a Šidem tak, aby na chorvatské straně zůstalo území kompaktně osídlené Chorvaty. Otázku příslušnosti Iloku (s chorvatskou většinou) nechala komise otevřenou, doporučila ale aby zůstal ze stejných důvodů jako Subotica (odtržení od zázemí) ve Vojvodině.²²

Předseda rozhraničovací komise Aleksa Đilas ve svých vzpomínkách²³ uvádí, že jednání komise bylo do jisté míry motivováno i strachem z toho, aby se nestala maďarská menšina ve Vojvodině příliš početná.

Návrh komise byl stranickými vůdci přijat, což umožnilo, aby Národní skupština Srbska přijala 1. 9. 1945 zákon o Autonomní oblasti Vojvodině, jehož první článek uvádí:

„Granice Autonomne pokrajine Vojvodine utvrđuju se privremeno na osnovu predloga naročite komisije AVNOJ-a. Privremena granica između Autonomne pokrajine Vojvodine i Hrvatske ide rekom Dunavom od mađarske granice do Iloka, prelazi preko Dunava ostavljajući Ilok, Šaregrad i Mohovo u Hrvatskoj ...“

BOBAN (1993), s. 55

Jak vidíme, problém Iloku byl rozhodnut ve prospěch Chorvatska. Jelič²⁴ uvádí, že město bylo připojeno k Chorvatsku na základě rozhodnutí místních obyvatel (bylo organizováno „neknadno referendum“).

V březnu 1947 navrhl ÚV KS Srbska ještě jednu menší korekci hranic - výměnu vesnice Bapska-Novak, ležící dosud ve Vojvodině, za vesnici Jamena. Důvodem bylo údajně etnické složení obyvatelstva a také jeho přání. ÚV KSCH na to přistoupil. Takto upravená hranice se již neměnila. Složitějším (ale víceméně pouze právním) problémem je otázka, kdy a jakým způsobem se z „dočasné“ hranice z roku 1945 stala „definitivní“. JELIĆ (1991) se domnívá, že přijetím ústavy LR Chorvatsko a LR Srbsko (obě v lednu 1947), srbsští autoři zastávají názor, že nikdy.

Bez jakéhokoliv historického podkladu byla také vymezována **makedonsko-srbská** a **kosovsko-srbská** hranice, na rozdíl od srbsko-chorvatského sporu ale v podstatě bez vážnějších kontroverzí. Došlo i ke změně **černohorsko-srbské** hranice jižně od Ibru – k autonomnímu Kosovu v rámci Srbské LR připadla i Metohija, která byla po balkánských válkách černohorská.

O mezirepublikových hranicích rozhodla nová ústava FLRJ z ledna 1946 ve svém čl. 12:

„Razgraničenja teritorija narodnih republika vrši Narodna skupština FNRJ. Granice narodne republike ne mogu se mijenjati bez njenog pristanka“

Citováno podle ČULINOVIĆ (1968), s. 558

V květnu 1946 jugoslávská vláda požádala vlády republik, aby jí poslaly případné návrhy na

²¹ jednalo se o oblast, ve které v té době docházelo k výměně obyvatelstva, což ztěžovalo možnost určení skutečných etnických poměrů

²² JELIĆ (1991), s. 18 – 19

²³ ĐILAS (1990), s. 243

²⁴ JELIĆ (1991), s. 30

změny mezirepublikových hranic s dokumentací o národnostním složení, ekonomických vazbách a důvodech navrhované změny.²⁵ Zmíněná výměna Jamene za vesnici Bapska mezi Chorvatskem a Vojvodinou patří k těmto již jen technickým úpravám vnitřních jugoslávských hranic, které byly realizovány v 2. polovině 40. a na počátku 50. let.²⁶

V letech 1945 až 1947 byly republikové hranice právně uznány prostřednictvím zákonů jednotlivých republik o jejich územním členění.

Hodnocení systému mezirepublikových hranic vytvořených po válce v Jugoslávii se výrazně liší podle národnosti autorů. Srbové je většinou zpochybňují: Zečević (1991) je označuje pro nejasný mechanismus jejich vzniku za nelegitimní či pouze částečně legitimní po celou dobu existence Jugoslávie, podobně Marković²⁷ píše o hranicích „vně právního systému“, chorvatští a slovínští autoři hranice federálních jednotek Jugoslávie většinou oceňují jako rozumný kompromis – např. Boban²⁸ hodnotí „AVNOJské“ hranice jako výsledek realistického přizpůsobení komunistického programu historickým skutečnostem a zdůrazňuje, že až na výjimky jsou historické (viz následující tabulka). Jejich prosazení označuje za porážku velkosrbského hegemonismu, oživení diskuse o vnitrojugoslávských hranicích na konci 80. let pak přičítá právě obnově srbské hegemonistické vize. Přitom ale musíme souhlasit s Pirjevcem²⁹, který srovnává způsob vzniku poválečného uspořádání Jugoslávie s obdobným procesem v letech 1918 - 1921 a uvádí, že v obou případech se jednalo o výraz vůle malé skupinky osob, která díky svému mocenskému postavení mohla rozhodovat bez účasti obyvatelstva.

²⁵ JELIĆ (1991), s. 30, BOBAN (1993), s. 56

²⁶ touto problematikou se zabýval např. ZEČEVIĆ - LEKIĆ (1991), s. 30 - 45, který uvádí podrobnosti řady vnitrojugoslávských hraničních sporů na přelomu 40. a 50. let, v mnoha případech ale neuvádí, jestli nakonec došlo k hraniční změně. V kombinaci s jinými zdroji se mi podařilo zaznamenat:

- 11. 6. 1949 byly znovupřipojeny černohorské vesnice Kruševo a Vučevo k Bosně a Hercegovině (Uradni list FLRJ, št. 50, 11. 6. 1949, s. 732)
- někdy mezi sčítáním 1953 a 1961 byla ke Kosovu připojena obec Leposavić, ležící původně ve vnitřním Srbsku
- 30. 3. 1953 byly k Chorvatsku připojeny bosenskohercegovské vesnice Kestenovac, Bosanski Štrpci, Seoce, Drenovac, Liški Tiškovač (Uradni list FLRJ, št. 14, 30. 3. 1953, s. 145)
- 4. 4. 1956 provedena korektura slovinsko-chorvatské hranice, Slovinsko obdrželo vesnice Abitanti, Belvedur, Brezovica, Gradin, Koromači-Boškini, Močunigi, Pregora a Sirči (Uradni list FLRJ, št. 15, 4. 4. 1956, s. 253)
- 12. 12. 1956 byla k Chorvatsku připojena vesnice Bušević (Uradni list FLRJ, št. 51, 12. 12. 1956, s. 831)
- dvakrát se po druhé světové válce měnila hranice mezi Chorvatskem a Slovinskem na řece Kolpa. Tři levobřežní vesnice – Marindol, Milić-selo a Paunović-selo – které byly původně chorvatské (osídlené ale uniatskými Srby) a v roce 1941 připadly Lublaňské provincii, zůstaly i krátce po válce Slovinsku, 11. 6. 1946 byly navráceny Chorvatsku, ale už 14. 4. 1952 byly opět spojeny se Slovinskem (BOBAN (1993), s. 60, SEROVAC (1964))
- několikrát byla změněna hranice Vojvodiny s vnitřním Srbskem - vždy v souvislosti s rozšiřováním území Bělehradu (např. MELIK (1949), s. 305)

²⁷ MARKOVIĆ (1991), s. 9

²⁸ BOBAN (1993), s. 62

²⁹ PIRJEVEC (1995), s. 140

tabulka 18: Základní charakteristika vzájemných hranic republik jugoslávské federace

úsek	délka (km)	stáří	etnický základ	přírodní prvky	poznámky
Chorvatsko – Slovinsko	501	10. - 16. století	ano	zčásti	nejstarší a nejstabilnější v oblasti, od středověku mají nepřetržitě charakter státní nebo alespoň administrativní hranice, kopírují hranice bývalých feudálních panství. Podstatně mladší jsou jen úseky v Mezimuří (1945), bývalé Istrii (1945/47) a bývalém Svobodném území Terstu (1954) měly. ^{A)}
Chorvatsko – Bosna a Hercegovina	932	1699/1791	ne	ano	kopíruje bývalou turecko-rakouskou hranici definovanou v severním úseku mírem v Karlovcí (1699), v jižním svištovským mírem (1791), později jen technické korektury.
Chorvatsko – Černá Hora	25	1699/1700	převážně ano	ne	původně západní hranice úzkého pásu tureckého území oddělujícího od sebe Dubrovnickou a Benátskou republiku, později část hranice dalmatsko-bosenské
Srbsko – Chorvatsko	241	1945	ne	ne	hranice vede po bývalých katastrálních hranicích a proto se nedrží přesně říčního koryta Dunaje ^{B)}
Srbsko – Bosna a Hercegovina	357	1833 - 1913	ne	zčásti	odpovídá hranici Turecka (a později rakousko-uherské Bosny) s postupně se osvobozujícím Srbskem tak, jak vznikala do roku 1913
Černá Hora – Bosna a Hercegovina	249	1878/1913	ne	zčásti	Pouze nejjihnější úsek je novější – po válce dostala Černá Hora úzký pás území spojující Bosnu a Hercegovinu s Kotorským zálivem a poslední korektury hranice byly provedeny v roce 1949. ^{A)}
Černá Hora – Srbsko	211	1913/1945	zčásti	zčásti	
Makedonie – Srbsko	240	1945	zčásti	ne	
Vojvodina – (Vnitřní) Srbsko		1699/1945	ne	ano	Hranice v hlavních rysech odpovídá hranici Uherska a Turecka tak, jak se ustálila v průběhu 18. Století. Jedinou výjimkou je okolí Bělehradu, kde byla během existence FLRJ/SFRJ několikrát posunuta při administrativních reformách
Kosovo – (Vnitřní) Srbsko		1945	zčásti	zčásti	

Podle KLEMENČIĆ (1997)

Poznámky: A) KLEMENČIĆ (1991b), s. 322-323, B) BOBAN (1993), s. 56

Problém charakteru hranic federálních jednotek patřil v 80. a 90. letech k poměrně často diskutovaným. Chorvat Klemenčič³⁰ vychází přesně z ústavních definic federálních republik jako suverénních států a tvrdí, že proto hranice „velja smatrati i međunarodno priznatima“, srbská interpretace³¹ se opírala o tvrzení, že hranice republik jsou vnitrojugoslávskou záležitostí, nemají mezinárodní charakter a nemohou být za mezinárodní prohlášeny mechanicky při odtržení některé z republik³². O tom, jak je chápali ve 40. letech vedoucí představitelé Jugoslávie ale není pochyb - Tito k tomu na ustavujícím sjezdu KS Srbska v květnu 1945 řekl: „...mi ne mislimo da unutar Jugoslavije stvaramo države, koje će ratovati međusobno. ... Radi se samo o administrativnoj podjeli.“³³

17.3 CHARAKTER JUGOSLÁVSKÉHO FEDERALISMU A JEHO VÝVOJ

Jugoslávská federace byla organizována přesně podle sovětského modelu uspořádání národnostně

³⁰ KLEMENČIĆ (1991b), s. 322

³¹ např. MARKOVIĆ (1991), s. 9

³² Marković dále uvádí, že při vytváření mezirepublikových hranic bylo výsledkem politické improvizace ve které hrály kromě etnického složení obyvatelstva velkou úlohu i ekonomické a geografické ohledy, které by měly jistě nižší váhu, pokud by se rozhodovalo o mezistátní hranici

³³ JELIĆ (1991), s. 25; v době vyhrocených propagandistických bojů v posledních letech Jugoslávie tyto výroky srbských komentátorů často zdůrazňovali a Chorvatsko škodolibě označovali za „administrative area of Zagreb“ (př. PEJIN (1991), s. 57)

heterogenních států. Jednotlivým národům bylo formálně zaručeno právo na svébytný vývoj ve vlastních národních republikách – členských státech federace, které byly obdařeny širokými právy včetně práva na odtržení, na druhé straně ale politickou moc monopolizovala komunistická strana, která byla zcela centralizovaná a hierarchická. Za těchto podmínek byl federalismus pouhou fikcí bez reálného obsahu.³⁴ Na druhé straně ale právě tento princip umožnil Jugoslávii udržet dlouhou dobu korektní mezietnické vztahy, už proto, že mocenská elita Svazu komunistů Jugoslávie byla (na rozdíl od SSSR) natolik národnostně fragmentována, že nemohla být chápána jako prostředek národnostního útlaku.

První poválečná ústava (1946), velice věrná kopie sovětské ústavy z roku 1936, charakterizovala Jugoslávii takto:

Federativní lidová republika Jugoslávie je svazovým lidovým státem republikánské formy, společenstvím rovnoprávných národů, které na základě práva na sebeurčení včetně práva na odtržení projevíly svou vůli žít společně ve federativním státě.

článek 1. Ústavy FLRJ, překlad in: VLČEK (1993)

Všech šest členských států federace bylo označeno za lidové republiky, v rámci LR Srbsko byla zaručena existence autonomních útvarů Kosovo a Metohija a Vojvodina (měly různou míru autonomie). Na počátku roku 1953 byla Ústava FLRJ zcela přepracována, charakteristika federace ale zůstala obsahově totožná: formulace v preambuli hovořila o „svazovém státu suverénních a rovnoprávných národů“³⁵.

Ústava z roku 1963 použila při charakteristice jugoslávské federace tuto formulaci:

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija savezna je država dobrovoljno ujedinenih i ravnopravnih naroda i socijalistička demokratska zajednica na vlasti radnog naroda i samoupravljanju

ČULINOVIĆ(1968), s. 582

Doplňky federální ústavy přijaté v roce 1971 v rámci ekonomické reformy, nově definovaly Jugoslávii jako „státní pospolitost dobrovolně spojených národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí“³⁶.

Ústava z roku 1963 změnila název země na **Socialistická federativní republika Jugoslávie** (*Socijalistička Federativna Republika Jugoslavia*, SFRJ) a zrovnoprávnila Kosovo a Metohiji s Vojvodinou - obě území dostala statut autonomní oblasti³⁷. Zatímco ústavy z let 1953 a 1963 zredukovaly autonomii Kosmetu (v letech 1970 - 1990 název Kosovo) a Vojvodiny na pouhý správní okruh Srbska³⁸, od poloviny 60. let se projevuje opačná tendence - autonomní oblasti postupně silně posílily své postavení (zejména po přijetí ústavních doplňků 26. 12. 1968) a v poslední ústavě SFRJ - přijaté roku 1974 - byly prakticky zrovnoprávněny s republikami, což zpochybnilo územní integritu

³⁴ VODOPIVEC (1994), s. 578, uvedené tvrzení v případě Jugoslávie ale platí pouze do 70 let, kdy byl SKJ federalizován

³⁵ VLČEK (1993), s. 310

³⁶ ÚSTAVA SFRJ (1978), s. 39

³⁷ tradičně se používá tohoto překladu srbského slova „покрајина“ (zřejmě pod vlivem autonomních oblastí v SSSR), což je dosti paradoxní, protože v době, kdy vedle sebe existovala vojvodinská „покрајина“ a kosovskometohijská „област“, se u nás mnohdy psalo o „Autonomním kraji Vojvodina“ a „Autonomní oblasti Kosmet“ přesněji by ale asi bylo: autonomní země

Srbska v rámci federace³⁹ (Maliqi je označuje za „republiky de facto“⁴⁰), formálně ale nadále patřily do Srbska. Stejná ústava také posílila kompetence republik a Jugoslávie pak měla některé znaky konfederace⁴¹.

Zatímco státnost Slovinska, Chorvatska, Makedonie, Srbska a Černé Hory byla opřena o jejich charakter národních států, Bosna a Hercegovina představovala jakousi abnormalitu vzniklou na základě historicko-teritoriální tradice, tedy fenoménu, který byl komunistickému chápání státu naprosto cizí. Od počátku bylo její postavení federální republiky kompromisním řešením srbsko-chorvatského sporu o „právo“ na Bosnu a jako takové mělo toto řešení smysl pouze za určitých podmínek (mj. existence širšího (jihoslovanského) státoprávního společenství, uchování rovnováhy mezi Srby, Muslimy a Chorvaty v Bosně apod.).⁴²

Jugoslávie měla tedy v podstatě charakter federace národních států⁴³, přičemž postavení konstitutivního národa bylo přiznáno v Chorvatsku dvěma národům (Chorvaté a Srbové) a v Bosně a Hercegovině dokonce třem národům (Muslimové⁴⁴, Srbové a Chorvaté)⁴⁵. V rámci federace se jednotlivá etnika dělila na národy (s teoretickým právem na sebeurčení), národnosti (tj. přesahy národů, které vytvořily mimo rámec Jugoslávie národní státy, bez práva na sebeurčení) a etnické skupiny (ty na rozdíl od národnostních menšin neměly nikde svůj národní stát, pro jejich nepočetnost a rozptýlenost ale neměly právo na sebeurčení). I mezi jednotlivými národnostmi a etnickými skupinami ale existovaly rozdíly v míře práv, která jim jugoslávský stát zaručoval. Bugarski uvádí tuto kategorizaci (upraveno):

tabulka 19: Právní postavení národů, národností a etnických skupin v jugoslávské federaci

kategorie	právo na sebeurčení	územní autonomie	kulturní autonomie	skupiny
I. (národy)	ANO	ANO (federální republika)	ANO	Černohorci, Chorvaté, Makedonci, Muslimové, Slovinci, Srbové
II. (národnosti)	NE	ANO (autonomní oblast)	ANO	Albánci, Maďaři
III. (národnosti)	NE	NE	ANO	Turci, Slováci, Rumuni, Bulhaři, Rusíni, Italové, Češi, Ukrajinci
IV.	NE	NE	ČÁSTEČNĚ	Romové
V.	NE	NE	NE	Němci, Rusové, Poláci, Řekové, Arméni

Podle: BUGARSKI, Ranko (1992): Language in Yugoslavia: Situation, Policy, Planing. IN: BUGARSKI – HAWKESWORTH ed. (1992), s. 10 - 26.

Tento složitý systém zajišťoval prakticky všem přijatelné podmínky národnostního rozvoje,

³⁸ HRADEČNÝ(1994)

³⁹ jednak jeho autonomní oblasti vystupovaly vzhledem k federaci samostatně, v rámci Srbska pak měly asymetrické výhody (např. měly právo vetovat srbskou ústavu, zatímco Srbsko vzhledem k nim toto právo nemělo)

⁴⁰ MALIQI (1996), s. 140

⁴¹ významná rozhodnutí ústředních orgánů musela být přijímána konsensem všech republik a autonomních oblastí

⁴² HLADKÝ (1995), s. 251

⁴³ zvláštní je, že ve všech ústavách byla charakterizována jako „federace národů“, což někteří srbsští politologové (př. MARKOVIĆ (1991), s. 11) interpretovali tak, že SFRJ není svazkem republik, ale národů a že vzhledem k tomu, že hranice republik nejsou totožné s hranicemi „národních území“, nemůže z federace vystoupit republika, ale pouze národ.

⁴⁴ Muslimové v Bosně byli uznáni za národ až v roce 1969 na 5. sjezdu SK BiH.

⁴⁵ v obou případech tím byly odstraněny tlaky na autonomii pro Srby, značná problematičnost této právní konstrukce se však projevila ve chvíli, kdy se Srbové jako konstitutivní národ rozhodli nepřijmout na počátku 90. let rozhodnutí zbývajících národů o státní formě

relativně nejméně vyhovoval Albáncům, kteří v Makedonii a Černé Hoře zůstali bez jakékoliv formy autonomie, navíc při své početní převaze nad Makedonci a Černohorci považovali statut národnosti za degradující. Naopak Makedoncům a Muslimům/Bosňákům, jejichž národní identita byla ještě ve 40. letech tohoto století nevyhraněná, vytvořil ideální podmínky pro dokončení vlastní etnogeneze⁴⁶.

Zatímco v Makedonii uznání makedonského národa nepřineslo žádné nové národnostní tenze a naopak výrazně přispělo k urovnání srbsko-makedonských vztahů⁴⁷, v Bosně a Hercegovině znamenalo prohlášení muslimského obyvatelstva za svébytný národ výraznou změnu postavení republiky v rámci federace. V době vzniku jugoslávské federace byla Bosna zachována jako územně-správní jednotka pouze z vůle Chorvatů a Srbů a mohla být, pokud by se oba národy dohodly, i rozdělena, od 60. let se muselo počítat s muslimským národem se všemi formálně zaručenými právy, zejména právem na sebeurčení. Navíc ze skutečnosti, že Muslimové byli, na rozdíl od Srbů a Chorvatů, konstitutivním národem pouze v Bosně, intuitivně vyplývalo, že mají jakási nadstandardní práva na rozhodování o jejím dalším osudu. Jasně se tento posun projevil v průběhu rozpadu Jugoslávie, kdy se objevilo i teoretické zdůvodnění tohoto práva: Bosňáci/Muslimové jsou jako potomci bogomilů (sic!) jedinými bosenskohercegovskými autochtony, zatímco Srbové a Chorvati představují pouze alochtonní přistěhovalce.

Během existence SFRJ docházelo k pozvolným změnám etnického složení jednotlivých členských republik federace způsobeným migracemi a zejména rozdílnou mírou porodnosti jednotlivých etnických skupin. Ve všech republikách se v letech 1948 - 1991 snížil podíl „konstitutivních národů“ (viz tab. 20), nejvýrazněji v případě Srbů v Kosovu a Černohorců v Černé Hoře (pokles podílu Černohorců z 90,7 % v roce 1948 na 61,8 % v roce 1991 byl však do jisté míry způsoben emancipací muslimského obyvatelstva, které se, na rozdíl od Bosny, v prvních poválečných sčítáních deklarovalo jako Černohorci⁴⁸). Tyto změny sice nevedly k přehodnocení systému „konstitutivních národů“, zvýraznily však „albánský problém“, zejména otázku zajištění jejich národnostních práv v Makedonii (22,7 % podle sčítání v roce 1994, albánské odhady uvádějí až 40 %) a „sandžacký problém“, tj. otázku postavení muslimského obyvatelstva v bývalém Novopazarském sandžaku.

⁴⁶ v případě Makedonců včetně uznání a kodifikace makedonského jazyka a vytvoření vlastní pravoslavné církve. Až do roku 1944 v podstatě nemůžeme o makedonštině mluvit, existovala pouze dosti rozdílná makedonská nářečí tvořící postupný přechod mezi srbštinou a bulharštinou, v dubnu 1944 bylo, v podstatě na politickou objednávku, jedno z nich prohlášeno za standardní makedonštinu a teprve 3. května 1945 určila makedonská vláda písmo – upravenou azbuku (*makedonskata azbuka*, viz Rešenje na Narodnata vlada na Federalna Makedonija za makedonskata azbuka, 3 maj 1945 g. IN: ANDONOV-POLJANSKI (1981), s. 647 – 648.). V poválečném období prodělal nový slovanský spisovný jazyk bouřlivý vývoj, který však podle většiny lingvistů není dosud, zejména v oblasti slovní zásoby, dokončen. FRANOLIC (1980). Co se církevních poměrů týče, byl vývoj poněkud složitější: v roce 1958 se prohlásilo dosavadní Ohridské arcibiskupství Srbského patriarchátu za autonomní Makedonskou pravoslavnou církev, v roce 1967 dokonce oznámilo úplné oddělení od srbského pravosláví a autokefalitu. Tento akt ale dodnes ostatní pravoslavné církve neuznávají, protože byl proveden bez souhlasu srbské církve.

⁴⁷ zahraničněpolitický význam byl ale naprosto opačný: vztahy s Řeckem a Bulharskem byly nadále znehodnoceny jejich národnostní politikou v Egejské a Pirinské Makedonii

tabulka 20: Vývoj podílu konstitutivních národů na počtu obyvatel jednotlivých republik a autonomních oblastí v poválečném období (zahrnutý též menšiny s podílem větším než 14 %)

republika, území národ(-nost)	podíl příslušníků dané národnosti na celkovém počtu obyvatel republiky [v %]						
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1948 - 1991
BOSNA A HERCEGOVINA							
Muslimové	30,7	31,3	25,7	39,6	39,5	43,7	+ 13,0
Srbové	44,3	44,4	42,9	37,2	32,0	31,4	- 12,9
Chorvati	23,9	23,0	21,7	20,6	18,4	17,3	- 6,6
ČERNÁ HORA							
Černohorci	90,7	86,6	81,4	67,2	68,5	61,8	- 29,1
Muslimové	0,1	1,5	6,5	13,3	13,4	14,6	+ 14,5
CHORVATSKO							
Chorvati	79,2	79,6	80,3	79,4	75,1	78,1	- 1,1
Srbové	14,5	15,0	15,0	14,2	11,5	12,2	- 2,3
MAKEDONIE							
Makedonci	68,5	66,0	71,2	69,3	67,0	66,6	- 1,9
Albánci	17,1	12,5	13,0	17,0	19,8	22,7	+ 5,6
SLOVINSKO							
Slovinci	97,1	96,4	95,6	93,7	90,5	87,8	- 9,3 %
SRBSKO - celá republika							
Srbové	73,9	73,8	74,6	71,2	66,3	65,9	- 8,0
Albánci	8,1	8,1	9,2	11,7	14,0	17,1	+ 9,0
Kosovo							
Albánci	68,5	64,9	67,1	73,7	77,4	81,6	+ 13,1
Srbové	23,6	23,5	23,5	18,4	13,2	9,9	- 13,7
Vojvodina							
Srbové	50,6	51,1	54,9	55,9	54,4	56,8	+ 6,2
Maďaři	25,8	25,4	23,9	21,7	18,9	16,9	- 8,6
Srbsko bez AO							
Srbové	92,1	91,7	92,5	89,5	85,4	87,9	- 4,2

Pramen: Jugoslavijska 1918 - 1988, str. 49, <http://www.srbisvet.org.yu/www/brojke/tabele/t3-2.htm>, <http://www.sinf.gov.mk/Macedonia/EN/Geography/Population.htm>

Poznámka: poslední údaj pro Makedonii je z „opravného“ sčítání 20. 6. 1994, údaje pro Kosovo a Makedonii jsou zkráceny v letech 1953 a 1961 příklonem části Albánců k turecké národnosti (kvůli možnosti emigrace do Turecka), v roce 1991 bojkotem sčítání (albánské a „albanofilní“ zdroje odhadují skutečný podíl Albánců v Kosovu v roce 1991 na 90 % - KLEMENČIČ (1997), s. 373)

Vysvětlivky: kurzívou jsou vyznačena etnika nemající na daném území statut konstitutivní národnosti

⁴⁸ nepochybně také určitou roli sehrál překlon části Černohorců k srbské národnosti (1948: 1,7 %, 1991: 9,3 %)

18 ZAHRANIČNÍ POLITIKA A MEZINÁRODNÍ POSTAVENÍ POVÁLEČNÉ JUGOSLÁVIE

Mocenské poměry v Evropě po skončení 2. světové války byly naprosto odlišné od stavu v meziválečném období. Východoevropské země se dostaly do silného politického, mocenského a ideologického vlivu Sovětského svazu a Jugoslávie tak byla konfrontována s nutností najít své místo v bipolárně rozděleném světě, který spočíval na ideologickém a mocenském soupeření SSSR a USA. Zpočátku, do roku 1948, vystupovala jako věrný satelit SSSR a její mezinárodní politika přesně kopírovala sovětské kroky.¹ V rámci východního bloku se snažila kolem sebe seskupit ostatní lidově demokratické státy a zejména ve vztahu k balkánským zemím hrát úlohu, kterou Pelikán² nazývá rolí „staršího bratra“.

V dlouhodobější perspektivě počítal Tito s připojením Albánie a Bulharska jako 7. a 8. republiky. Teoreticky byla myšlenka Balkánské federace posuzována už v průběhu války³, k praktickým krokům ale došlo pouze v případě Albánie (celní unie a volný pohyb obyvatelstva v roce 1947). SSSR hleděl na tyto snahy s podezíravostí, obával se, že v Balkánské federaci by obtížněji uplatňoval svůj vliv.⁴

V průběhu roku 1948, kdy se Jugoslávie vzeprla Stalinově snaze o plné ovládnutí poměrů v zemi a byla za to vyobcována z východního bloku, se mezinárodní postavení Jugoslávie zásadně změnilo. Tito byl nucen přes ideologické rozdíly normalizovat styky se západními státy. Ty se sice s komunistickým režimem v Jugoslávii neztotožňovaly, byly mu ale ochotny ze strategických či geopolitických příčin pomáhat: jednak tím byla zúžena sovětská mocenská sféra, zejména ztratil SSSR zprostředkovaný kontakt s Jadránem a tím i se Středozemním mořem, a také se tím narušila dosavadní kompaktnost východního bloku. Nejvíce se přiblížila Jugoslávie Západu v letech 1953 - 1954, v srpnu 1954 dokonce uzavřela spojeneckou smlouvu s Tureckem a Řeckem (tzv. Balkánský pakt), kterou lze označit za formu jejího volného přidružení k NATO.⁵

¹ s výjimkou prosazování svých územních požadavků, ve kterých byla (logicky) ke kompromisům méně ochotná než globálněji uvažující SSSR

² PELIKÁN-TEJCHMAN (1996), s. 38

³ mezi nepočetnými intelektuálními kruhy byla přítomna myšlenka na vytvoření Balkánské federace už v 19. století, výraznější popularitu ale získala pouze mezi Makedonci, kterým by její realizace přinesla možnost mírového řešení vztahu se sousedy (DOROVSKÝ (1972). Komunistická vedení Jugoslávie a Bulharska začala projekt Balkánské federace diskutovat v průběhu roku 1944, v lednu 1945 si dokonce vyměnili konkrétní návrhy smluv. Jugoslávský počítal s připojením Bulharska jako 7. republiky, bulharský počítal s tím, že „Federace Jižních Slovanů“ bude dualistický státní útvar složený z Jugoslávie a Bulharska jako dvou rovnoprávných jednotek. Oba návrhy počítaly se sjednocením Pirinské a Vardarské Makedonie do jednoho útvaru (STANIČ (1971), s. 37). Tato jednání nakonec nevedla k žádným výsledkům a nový impulz jim dalo až setkání Tita s Dimitrovem v dubnu 1947, po roztržce mezi Titem a Stalinem je ale Bulhaři urychleně opustili.

⁴ přesto Stalin v únoru 1948 z nejasných příčin (zřejmě chtěl ochromit KS Jugoslávie svými spojenci z Bulharska) navrhl urychlené spojení Bulharska a Jugoslávie do jednoho státu, jugoslávské vedení to ale z ekonomických důvodů odmítlo a vyslovilo se pro pomalejší postup (PELIKÁN-TEJCHMAN (1996), s. 39 – 40)

⁵ smlouva byla podepsána na 20 let, opětným sblížením Jugoslávie se SSSR v roce 1956 ale pakt ztratil praktický smysl

Po Stalinově smrti (1953) a po odstranění příznivců radikálních reforem v Jugoslávii (1954) se začala FLRJ opět sblížovat se SSSR, dokonce se oživila i myšlenka Balkánské federace.⁶ Koketování s návratem do sovětské mocenské sféry skončilo v roce 1958, kdy začala Jugoslávie uplatňovat svou známou „houpačkovou“ politiku neutrality vůči Západu i Východu a zároveň se snažila stát mluvčím rozvojových zemí, které kolem sebe seskupovala jako svého druhu „třetí sílu“ (v roce 1961 založené Hnutí nezúčastněných).

Zejména poté, co byl všeobecně uznán status quo v Evropě, přinášelo Jugoslávii exkluzivní postavení státu stojícího mezi bloky mimořádné výhody. Obě soupeřící strany měly zájem na udržení rovnováhy v oblasti a byly proto mimořádně vstřícné k jugoslávským požadavkům na finanční podporu permanentně probíhajících (a zpravidla neúspěšných) hospodářských reforem.⁷ Vzhledem k specifickému postavení Jugoslávie za to ale nepožadovali politické ústupky, oběma stranám v podstatě situace vytvořená v 60. letech vyhovovala. Politická a finanční podpora skončila náhle na konci 80. let s postupným rozpadem bipolárního světa; ani pro hroutící se SSSR ani pro Západ už nebyla tato oblast zajímavá. Jugoslávští politici i obyvatelstvo si však většinou náhlou změnu mezinárodního postavení své země uvědomili za nejtragičtějších okolností až na počátku 90. let (viz kap. 20).

⁶ podle PELIKÁN-TEJCHMAN (1996), s. 58. chtěl Tito polycentrizovat východní blok a dosáhnout vůdcovství mezi balkánskými socialistickými zeměmi

⁷ WEITHMANN (1996), s. 348 tvrdí, že v posledních 30 letech její existence dotoval Západ bývalou Jugoslávii částkou 100 mld. dolarů, přestože věděl, že tyto peníze nebudou účelně využity (financování nákladné zahraniční politiky vzhledem ke třetím zemím, neúčelné nákupy spotřebního zboží apod.)

19 ADMINISTRATIVNÍ STRUKTURA REPUBLIK POVÁLEČNÉ JUGOSLÁVIE

Přestože byly otázky územního členění prohlášeny za výlučnou kompetenci republik, vždy existovala i regulace na federální úrovni, a členské státy federace postupovaly v administrativních reformách vždy koordinovaně.

Po jistém přechodném období v letech 1945 - 1946/47, kdy přežíval (s řadou provizorií způsobených vytvořením federálních republik) třístupňový systém administrativního členění z předválečné Jugoslávie (okruh - okres - obec) byl nový dvojstupňový správní systém zaveden v jednotlivých republikách v letech 1946 a 1947. Za nejnižší správní i samosprávnou jednotkou byla prohlášena území podléhající jednotlivým místním národním výborům, vyšší jednotkou byl okres, přičemž větší města tvořila samostatné okresy, největší města mohla být rozdělena do městských okresů.

tabulka 21: Názvy správních jednotek republik FLRJ po reformách v letech 1946 - 1947

republika (datum přijetí zákona o administrativním členění)	okres	město na úrovni okresu	městské okresy	města v rámci okresů	území podléhající místnímu národnímu výboru
Srbsko	<i>srez</i>	<i>grad</i>	<i>gradski reon</i>	<i>gradsko naselje</i>	<i>područje mestnih narodnih odbora</i>
Chorvatsko (28. 5. 1946)	<i>kotar</i>	<i>grad</i>	<i>gradski rajon</i>	<i>gradsko naselje</i>	<i>područje mjestnih narodnih odbora</i>
Bosna a Hercegovina (27. 6. 1947)	<i>srez</i>	<i>grad</i>	<i>gradski reon</i>	<i>gradsko naselje</i>	<i>područje mestnih narodnih odbora</i>
Makedonie (13. 1. 1947)	<i>podračja na administrativni okolii</i>	<i>podračja na gradovi</i>	-	-	<i>podračjata na mesnite narodni odbori</i>
Černá Hora	<i>područija administrativnih srezova</i>	<i>područija gradova</i>	-	-	<i>područija narodnih odbora</i>
Slovinsko (25. 1. 1947)	<i>okraj</i>	<i>mesto</i>	<i>metna četrt</i>	-	<i>kraj</i>

Už v průběhu roku 1948 byl nově vytvořený správní systém narušen vytvořením Oblasti Dalmácie, která sdružovala dalmatské okresy Chorvatska, zatímco zbylé okresy byly podřízeny přímo republikovému vedení. 1. 3. 1949 byla vytvořena za podobných podmínek Primorska oblast v rámci Slovinska.

Na konci 40. a počátku 50. let prodělal administrativní systém Jugoslávie v rychlém sledu několik reorganizací, jejichž cílem bylo nalezení odpovídajícího administrativního rámce pro „samosprávný socialismus“ a zčásti také „upevnění lidové moci“, jak vcelku nedvojsmyslně píše Peter Serovac¹. Prezidium Lidové skupštiny FLRJ 24. 3. 1949 rozhodlo rozdělit na oblasti všechny republiky s výjimkou Černé Hory, čímž byl de facto obnoven třetí mezistupeň státní správy a samosprávy, opatření ale zůstalo v platnosti pouze do ledna 1951, kdy byly oblasti opět zrušeny.

V roce 1952 byl reorganizován nejnižší článek administrativní struktury, oblasti působnosti MNV, které byly nahrazeny poněkud většími obcemi (*općina, opština, občina*) a městy (na úrovni

¹ SEROVAC (1964)

okresů) - např. ve Slovinsku bylo nahrazeno 1134 místních národních výborů 371 obcemi (z toho 44 městských obcí).² Rozlišování měst a (venkovských) obcí bylo zrušeno v roce 1955.

I takto zvětšené obce se ale ukázaly jako neživotaschopné a od roku 1955 začal několikaletý proces radikálního snižování jejich počtu, zároveň byly zvětšovány okresy. Ústava z roku 1963 připouštěla, aby republiky okresy zrušily (v rámci systému samosprávy přešla většina z jejich kompetencí na obce a další existence okresů byla zbytečná), což do roku 1967 všechny provedly. Systém obcí vytvořený v 60. letech byl pro účely „socialistické samosprávy“ poměrně vyhovující, brzy se ale ukázalo, že mimořádně velké a ekonomicky soběstačné obce s řadou pravomocí nejsou s to zvládnout běžnou komunální politiku.³ Reakcí na tyto problémy bylo ve Slovinsku vytvoření systému vnitřního členění obcí na tzv. „krajevne skupnosti“ v 70. letech (ve Slovinsku v roce 1971 981 k.s., v roce 1990 už 1214), které nebyly jednotkami státní správy, ale pouze samosprávy se značně omezeným okruhem působnosti.

tabulka 22: Vývoj administrativní struktury republik Jugoslávie v letech 1946 - 1990

rok, správní jednotka	Jugoslávie	Bosna a Hercegovina	Černá Hora	Chorvatsko	Makedonie	Slovinsko	Srbsko			
							celkem	Srbsko bez AO	AO Kosovo	AO Vojvodina
1946:										
okruh	48	7	-	10	4	4	23	17	-	6
město na úrovni okruhu	6	1	-	2	1	1	1	1	-	-
okres	407	78	14	110	27	25	153	107	15	31
město na úrovni okresu	75	9	3	23	8	2	30	20	1	9
okres:										
1947	338	65	13	88	27	25	120	81	16	23
1953	327	66	10	88	18	19	126	84	17	25
1955	107	15	5	27	7	11	42	24	5	13
1963	40	6	-	9	7	4	14	9	-	5
1967	17	-	-	8	-	-	9	9	-	-
obec:										
1953 (městská obec)	239	54	8	59	27	44	47	25	6	16
1953 (venkovská obec)	3 904	364	75	672	205	333	2 255	1 653	195	407
1955	1 479	191	36	299	86	130	737	443	82	212
1963	581	106	20	111	61	66	217	140	28	49
1967	510	106	20	111	32	60	181	115	22	44
1974	500	106	20	105	30	60	179	113	22	44
1980	516	109	20	113	34	60	180	114	22	44
1987	530	109	20	115	34	65	187	114	23	50

Podle: Jugoslavija 1918 – 1988. Statistični godišnjak. s.29, Statistički ljetopis 1997. Republika Hrvatska, s. 49 - 51

² SEROVAC (1964)

³ VRIŠER (1991)

20 HISTORICKÉ OKOLNOSTI ROZPADU JUGOSLÁVIE

Jak již bylo uvedeno, poválečná Jugoslávie měla charakter totalitárního federativního státu s ústavně zaručenou vedoucí úlohou Svazu komunistů Jugoslávie. Zatímco různé aspekty zahraniční a hospodářské politiky země se pragmaticky měnily, v názoru na vnitřní uspořádání státu a principiální řešení vztahu jihoslovanských národů cestou společné federace byl komunistický režim až do 80. let naprosto jednotný. Politika „bratrství a jednoty“ se stala vhodnou základnou pro završení dlouhé a složité etnogeneze tří nových jihoslovanských národů: Černohorců, Makedonců a Muslimů (Bosňáků), čímž zaniklo jedno z destabilizujících specifik jugoslávského prostoru - velké skupiny obyvatel bez jasné etnické profilace. Na druhé straně se však hlasatelé doktríny bratrství a jednoty zaměřovali hlavně na *projevy nacionalismu*, zatímco řadu *příčin* pouze „zmrazili“ nebo řešili pouze částečně v naději, že pozitivní zkušenost z mezinárodního soužití ve FLRJ / SFRJ je postupně nivelizuje.

Uvnitř Svazu komunistů Jugoslávie se vždy projevovaly rozdílné názory na některé aspekty federalismu, prakticky až do poloviny 80. let ale nepřerostly vnitrostranický rámec. Poprvé od války byly diskutovány alternativy k dosavadní národnostní politice na konci hospodářsky i politicky úspěšných 50. let, kdy se objevila teze o nutnosti „kulturní integrace“ státu jako dovršení integrace hospodářské a politické. Tento názor se ideologicky odvolával na marxistickou myšlenku o tom, že v socialistické společnosti se „etnické zájmy spojily se zájmy dělnické třídy“. Zastánci těchto teorií přitom nechtěli centralizovat stát, část kompetencí republik měla být přenesena na snadněji ovladatelné obce. Na 7. kongresu SKJ se dokonce objevil návrh na úplné zrušení republik. Tato idea sice propadla, podle některých názorů se ale odrazila při sčítání obyvatel v roce 1961, ve kterém se poprvé po válce mohli obyvatelé prohlásit za příslušníky „etnické kategorie“ Jugoslávce¹.

Tendence posilování role obcí na úkor republik vyvolaly ostrý odpor v Chorvatsku, Makedonii a hlavně ve Slovinsku. K národnostní otázce se vrátil 8. kongres SKJ (prosinec 1964), který sice označil tezi o jednotném jugoslávském národu za projev byrokratického centralismu, zároveň ale upozornil i na nebezpečí ožívování nacionalismu.

V druhé polovině 60. let přestali komunisté definitivně koketovat s jugoslávským integrismem a (opět) začali zdůrazňovat nutnost uplatňování etnického principu. V ústavních reformách z roku 1963 byly posíleny pravomoci republik a autonomních oblastí, nově byl zaveden princip rotace kádrů a princip národní proporcionality. Pelikán² uvádí, že příčinou těchto změn byla Titova snaha posílit svoji mocenskou pozici, předpokládal totiž, že jednotlivé republikové předáky bude možno kontrolovat

¹ tento diskutabilní názor uvádí PIRJEVEC (1995), s. 243, domnívám se, že pravděpodobnější příčinou zavedení této možnosti byl reálný růst vědomí společné jugoslávské příslušnosti, které reálně převažovalo nad identifikováním se s některým z jugoslávských národů zejména u dětí ze smíšených manželství a také u některých příslušníků jihoslovanských národů žijících mimo území vlastní národní republiky

efektivněji, než federální funkcionáře, a že bude moci těžit ze vzájemných sporů republikových stranických oligarchií. Tím ale (nechtěně) otevřel dveře nacionalismu, zahájil totiž proces „etnifikace komunistických stran a republikových nomenklatur“³, který byl dovršen na 9. kongresu SKJ (1969) federalizací vnitřní struktury strany (ústřední orgány byly vytvářeny na paritním základě) a blokem ústavních reforem přijatým v roce 1971, které dále posílily kompetence republik a vnesly do jejich vztahů některé konfederativní prvky. Tím byla skutečně posílena role charismatického prezidenta Tita, ze kterého se stal hlavní garant dalšího trvání Jugoslávie, protože oslabené federální instituce byly, na rozdíl od něj, snadno paralyzovatelné vetem některé z republik.⁴

K jistému zhoršení vztahů mezi jihoslovanskými národy v 60. letech však nedošlo pouze v důsledku mocenských přesunů ve svazu komunistů⁵, ale také v důsledku ekonomických potíží, zejména zjevných hospodářských disproporcí mezi vyspělou a zaostalou částí země. Zatímco v 50. letech se nivelizací platů a industrializací do jisté míry vyrovnala ekonomická úroveň mezi republikami, v průběhu 60. let se opět tyto rozdíly prohloubily a rozdíl mezi životní úrovní „Severu“ (Slovinsko, Chorvatsko, Vojvodina) a „Jihu“ se od té doby trvale zvětšoval – se známými pocity doplácení na jedné a vykořisťování na druhé straně.

Vcelku pozitivně se v 60. letech odrazila národnostní politika jugoslávského vedení v Kosovu. V 50. letech byl vztah ke kosovským Albáncům výrazně ovlivněn ostrými spory s Albánií a z toho plynoucí podezíravostí vůči ideologicky nespolehlivému obyvatelstvu autonomní oblasti. V září 1966 ÚV SK Srbska tyto postoje přehodnotil, přiznal, že „ve vztahu k albánskému obyvatelstvu převládá stav nezákonnosti a diskriminace“⁶, a slíbil nápravu. V jejím rámci byla v Kosovu provedena jazyková reforma, která byla uskutečněna v Albánii po válce, byly povoleny albánské národní symboly, vytvořena albánská univerzita (1969). Výrazně se zlepšily možnosti Albánců na uplatnění ve státní správě, v souvislosti se záměrnou snahou docílit odpovídajícího proporcionálního zastoupení Albánců ve všech sektorech veřejného života byli osoby albánského původu zvýhodňovány při přijímání do zaměstnání apod.⁷ Rozsáhlými investicemi se pokoušelo jugoslávské vedení zvýšit životní úroveň kosovského obyvatelstva a tím si zajistit jeho loajalitu, přesto ale zůstávalo Kosovo nerozvinutou oblastí a rozdíl mezi ním a bohatšími částmi federace se dokonce zvyšoval.⁸

² PELIKÁN-TEJCHMAN (1996), s. 72

³ Vejvoda, Ivan (1996): Yugoslavia 1945-91 – from decentralisation without democracy to dissolution. IN: DYKER-VEJVODA ed. (1996) s. 19

⁴ to se jasně projevilo při rozpadu Jugoslávie, při kterém federální instituce hrály pouhou roli statistů a (snad s výjimkou armády) nehájily žádnou vlastní profederální politiku

⁵ PELIKÁN-TEJCHMAN (1996), s. 73

⁶ PIRJEVEC (1995), s. 282

⁷ tato afirmativní akce paradoxně chránila většinu před menšinou a byla ze srbské strany vnímána jako nespravedlivý prostředek albanizace (s podobnými pocity se ale setkáváme prakticky všude, kde ztratí menšina své privilegované postavení - viz. např. postoje Němců k Československu)

⁸ PIRJEVEC (1995), s. 362 vidí hlavní příčinu v mimořádně nízké produktivitě pracovních sil, velkou roli také sehrála

Politický systém vytvořený z Titovy iniciativy fungoval v době jeho života vcelku spolehlivě, přestože země procházela periodickými ekonomickými i politickými krizemi. V poloviny 60. let docházelo v Jugoslávii k ožívání etnického (sebe)vědomí národů a národností a k jistým projevům nacionalismu. Přesnější by asi bylo mluvit o dvou typech nacionalismu: prvním z nich byl prokomunistický nacionalismus praktikovaný jako prostředek vnitrostranického boje legitimující lokální republikové elity⁹, druhým typem pak protikomunistický a zároveň protijugoslávský nacionalismus, který však byl v té době ještě natolik marginální, že nepředstavoval pro totalitární stát s mocenskými prostředky, kterými disponoval, žádné vážnější riziko. Za většinou nacionálních konfliktů, ke kterým docházelo za Titova života, stály politické ambice různých lokálních a republikových stranických lídrů. Tento charakter mělo zpočátku i největší nacionalistické vystoupení v Titově éře, tzv. chorvatské jaro 1971. Iniciováno bylo liberálním vedením SK Chorvatska, které však později ztratilo nad masovými protesty kontrolu a vůdčí roli v nich převzaly radikálně nacionalistické síly.¹⁰ Tito reagoval kompletní výměnou stranického vedení v republice a rozsáhlými čistkami, které vynesly do vedení republiky na následujících 20 let opatrné konzervativní politiky. K občasným nacionalisticky podbarveným nepokojům docházelo v 70. letech i v Kosovu, zdá se ale, že nacionalismus nepřerostl v té době únosnou mez a nebyl všeobecně považován za přímé nebezpečí pro integritu státu. Soudobými autory pak byla 70. léta hodnocena jako „příkladná ve způsobu řešení národnostní politiky“¹¹, což se o následujících letech už nikdo neodvážil napsat.

Zcela jiný charakter mělo období po úmrtí Tita v květnu 1980. Jeho smrtí přestala existovat funkce jugoslávského prezidenta, která byla nahrazena kolektivním předsednictvem, v jehož čele se střídali s jednoročním mandátem zástupci republik i autonomních oblastí. Tento systém byl původně zamýšlen jako pojistka proti přílišné koncentraci moci v rukou jedné osoby, zároveň však znemožňoval profilaci silných politických osobností na federální úrovni.

Posttitovská éra je proto charakteristická prohlubující se krizí moci komunistické strany spojenou s krizí federace i ekonomickými problémy, které nebyl nikdo schopen uspokojivě vyřešit. Přesto se až do poloviny 80. let těšil komunistický režim poměrně výrazné podpoře obyvatelstva, které na něm oceňovalo zejména jeho mezinárodněpolitický kredit, schopnost uchovat na balkánské poměry vysokou

vrcholící populační exploze, v jejímž důsledku se zároveň rychle měnil etnický obraz oblasti - jen v letech 1961 - 1971 se podíl Srbů v Kosovu snížil z 21 % na 15 %.

⁹ smutným paradoxem je, že k podněcování nacionalismu jako prostředku pro získání masové podpory se uchýlovaly nejen komunističtí konzervativci, ale i reformisté

¹⁰ Při nepokojích v této republice stávkující studenti požadovali právo na vystoupení z Jugoslávie, vlastní měnu a dokonce i zastoupení v OSN (PIRJEVEC (1995), s. 303)

¹¹ HORVAT (1988), s. 141

životní úroveň¹² i jistý respekt k občanským a lidským právům. Legitimitu si získal v očích obyvatelstva také svými postoji v době 2. světové války a v době roztržky s východním blokem¹³.

V polovině 80. let se dostal komunistický mocenský monopol do otevřené krize. Po změnách v SSSR ztratili jugoslávští komunisté svou pověst ideologických liberálů a bylo zřejmé, že řada z nich není ochotna připustit zásadní reformy, navíc v souvislosti se snižováním mezinárodního napětí přestala být územní integrita a vnitřní stabilita Jugoslávie prioritou zahraniční politiky světových velmocí. Z těchto důvodů omezily západní země hospodářskou pomoc SFRJ a začaly vymáhat své pohledávky. Za této situace se v zemi rozpoutal boj o moc mezi centrálními orgány a institucemi jednotlivých republik, do kterého se navíc vměšovaly jednotlivé skupiny štěpícího se vedení SK Jugoslávie¹⁴. Frakce se odlišovaly nejen názory na podobu federace, ale hlavně rozdílnými postoji k politické a ekonomické liberalizaci režimu. Jugoslávská stranická elita (ale zčásti i veřejnost) se rozdělila na 2 proudy - autonomistický a centralistický. Autonomisté (hlavně představitelé Chorvatska a Slovinska) snažící se chránit a posilovat práva republik byli motivováni zčásti snahou prosadit v jednotlivých republikách radikálnější a rychlejší reformy než ve federaci jako celku, zčásti obavou z možné ztráty svého postavení při mocenském posílení centra. Centristé, skupina federálních politiků kolem ústředního výborů SKJ, naopak usilovali o revizi podle nich příliš konfederativní ústavy a o snížení pravomocí jednotlivých republik. Tvrdili, že Jugoslávie se kulturně i ekonomicky rozpadá a lokální politické elity se k udržení u moci pokoušejí zneužít „národní cítění lidu“. Ekonomická krize byla podle nich vyvolána právě přílišným osamostatněním republik po roce 1971 a ztrátou účinných ekonomických řídicích mechanismů na úrovni federace. Další mocenskou skupinou, která usilovala o udržení jugoslávské jednoty byla armáda, která se začala po Titově smrti považovat za hlavního ochránce jihoslovanských idejí.

Za této situace se vystoupení s nacionálním (resp. nacionalistickým) základem stávají běžnou součástí života a obyvatelstvo si na ně postupně zvyká. Předzvěstí množících se nacionálních problémů byla vzpoura kosovských Albánců 11. 3. 1981. Přestože bylo jejich postavení v Jugoslávii nejlepší za celou historii tohoto státu, požadovali pro Kosovo statut republiky a odvolávali se při tom na skutečnost, že vlastní republiku mají v Jugoslávii i méně početné národy, než jsou oni. Nepokoje byly potlačeny policií a vojskem, což se neobešlo bez obětí na životech. Události byly prohlášeny za pokus o kontrarevoluci a jejich nacionální ostří bylo otupeno oficiálním zdůvodněním, že příčinou byly neřešené sociální a hospodářské problémy.¹⁵ Výraznou nespokojenost s poměry na Kosovu začali od poloviny 80.

¹² byť za cenu neustálého zadlužování země

¹³ také z těchto důvodů nelze dodnes vztah Jihoslovanů ke komunistické ideologii označit za jednoznačně negativní

¹⁴ ŠESTÁK a kol.(1998), str. 558

¹⁵ ekonomický aspekt demonstrací přiznávají i současní autoři, např. PIRJEVEC (1995), s. 362 uvádí že prvotní příčinou byla frustrace mladých absolventů příštinské univerzity, pověstně svou nízkou úrovní, kteří svým studiem chtěli vyřešit své problémy s uplatněním na trhu práce, ale po ukončení studia zjistili, že o ně není žádný zájem

let projevovat i místní Srbové znepokojení rychlým poklesem jejich podílu na obyvatelstvu oblasti. Prostřednictvím médií a masových protestních shromáždění upozorňovali na údajnou diskriminaci¹⁶ a na nich páchané násilí a naznačovali, že se je Albánci snaží přinutit k vystěhování z provincie. Změny etnické struktury se staly předmětem vzrušených diskusí i ve Slovinsku (boj proti kulturnímu a jazykovému „jugoslovenismu“).

Dalším výrazným zdrojem nacionalisticky podbarvených kontroverzí se v druhé polovině 80. let stávají srbsko - chorvatské vztahy. Vzhledem k historickým zkušenostem obě komunity reagovaly vždy velmi podrážděně na projevy ožívování nacionalismu druhé strany. Reakce na ně byly mnohdy naprosto nepřiměřené až hysterické, ze srbské strany byla např. velmi negativně přijímána snaha Chorvatů prosadit vlastní verzi spisovného jazyka¹⁷ a jejich následná jazyková přecitlivělost.¹⁸

S postupným úpadkem autority federálních institucí se zintenzívnil mocenský boj ve svazových republikách, ve kterých byli postupně nahrazováni autentičtí titoisté neschopní řešit problémy země novou generací pragmatických politiků zajišťujících si podporu veřejnosti nacionalistickou rétorikou. Tento proces proběhl nejdříve v Srbsku. V květnu 1986 byl do čela SK Srbska zvolen Slobodan Milošević¹⁹, který k upevnění své pozice využil značných nacionálních vášní vyvolaných zveřejněním memoranda SANU²⁰ a mediální kampaní kosovských Srbů obávajících se o svůj další osud v národnostně se homogenizujícím Kosovu. V následujícím období (1987-1988) se pokoušel plně ovládnout Svaz komunistů Jugoslávie (tzv. „antibyrokratická revoluce“), podařilo se mu to však pouze v Srbsku, obou autonomních oblastech a Černé Hoře. Právě během tohoto (vnitro)stranického boje vedeného pod heslem „jednotné, rovnoprávné, bohatší a kulturnější Jugoslávie“ začal, jako první z

¹⁶ zejména se jednalo o politiku nacionálních kvót pro zaměstnávání ve veřejném sektoru

¹⁷ v ústavě z roku 1945 byly za úřední jazyky prohlášeny (vedle slovinštiny a makedonštiny) „chorvatština“ a „srbština“, jak politici, tak lingvisté se ale shodovali na tom, že se jedná o dvě varianty téhož jazyka - srbochorvatštiny (pod tímto označením ale byl uveden pouze v ústavě Bosny a Hercegoviny). V prosinci 1954 proběhlo v Novém Sadu setkání chorvatských, srbských a černohorských lingvistů, na kterém bylo dohodnuto sjednocení pravopisu (ne ale písem) obou verzí jazyka, čímž se obě varianty historicky nejvíce přiblížily. Vzhledem k podobnosti a všeobecné srozumitelnosti nezajišťovaly všechny federální instituce překlad srbských textů do chorvatštiny, ale spokojily se s jejich publikováním v latině. V šedesátých letech začala část chorvatských intelektuálů upozorňovat na tuto praxi a označovat postavení chorvatské varianty jazyka za nerovnoprávné. Toto hnutí vyvrcholilo 17. března 1967 zveřejněním deklarace o jménu a úloze chorvatského jazyka, požadující úplné zrovnoprávnění srbštiny a chorvatštiny a také výlučné používání chorvatské varianty ve školách v Chorvatsku (tj. i v oblastech obývaných Srby).

¹⁸ FRANOLIC (1980), s. 66 píše doslova: „In present-day Yugoslavia no group is more vociferous in their language demands than the Croats“.

¹⁹ v čele SK Srbska byl od května 1986 do 24. 5. 1989, poté předseda prezidia SR Srbska resp. prezident Srbska (5. 5. 1989 - 23. 7. 1997), od 23. 7. 1997 prezident SRJ

²⁰ memorandum Srbské akademie věd a umění SANU z roku 1986 vylíčilo postavení srbského národa v Jugoslávii jako katastrofální: je rozdělen do 7 republik a oblastí, ekonomicky podřízen Slovincům a Chorvatům, okraden o svoji duchovní, kulturní a státní identitu. V bezpečí je pouze ve vnitřním Srbsku, zatímco v Kosovu a Chorvatsku „ještě nebyl s výjimkou 2. světové války v takovém nebezpečí, jako dnes“. Jako řešení jugoslávské krize memorandum navrhlo změnu ústavy, zavedení „demokratického federalismu“, hospodářskou integraci státu a „zajištění úplné kulturní a územní celistvosti srbského národa, nezávisle na republice nebo oblasti, kde žije“. V Chorvatsku a Slovinsku přijali memorandum jako provokaci a jeho závěry za projev obnovujícího se velkosrbského vnímání světa. Milošević sice memorandum původně odsoudil, v letech 1987 - 88 však zapracoval jeho závěry do svého programu. Úplný text viz např. BRANDT (1991), s. 207 - 255, tamtéž obsáhlý komentář reflektující chorvatská stanoviska

vrcholných jugoslávských politiků, používat ostře nacionalistický tón.²¹ Miloševićova pozice byla ještě posílena změnami srbské ústavy, kterými byla značně redukována politická autonomie obou autonomních oblastí²². Způsob, jakým bylo dosaženo souhlasu kosovské skupštiny se změnami (Pirjevec²³ píše doslova, že byla „obklopena tanky“) však uzavřel možnost dosažení kompromisního srbsko-albánského smíru a Albánci po těchto událostech začali považovat za jedinou možnost uhájení svých práv úplnou separaci ze Srbska resp. z Jugoslávie.

V roce 1989 se Miloševićova skupina neúspěšně pokoušela ovládnout situaci i ve Slovinsku. V této republice se už od roku 1988 rozvíjelo široké prodemokratické (zároveň však i nacionalistické) hnutí, pod jehož vlivem se komunisté vzdali v lednu 1989 mocenského monopolu, umožnili vznik dalších politických stran a přistoupili na demokratizaci a liberalizaci slovinského zákonodárství. Tím se dostali do konfliktu nejen s federálními politiky, ale i s představiteli ostatních republik, ovládaných dosud konzervativními titoisty (resp. Miloševićem). Vzniklé rozpory dále prohloubily secesionistické postoje slovinské veřejnosti, protože je vnímala jako snahu centra zabránit demokratickým reformám a stále více se přikláněla k názoru, že příslušnost Slovinska k Jugoslávii brzdí jeho rozvojový potenciál. Napětí vyvrcholilo v prosinci 1989, kdy Milošević vyhlásil hospodářský bojkot Slovinska do doby, než „v něm budou poraženy síly reakce a despotismu“, jak tehdy označoval nekomunistickou opozici²⁴.

V lednu 1990 se po krachu 14. sjezdu rozpadl Svaz komunistů Jugoslávie na republikové organizace a v následujících měsících byly ve všech republikách provedeny zásadní demokratizační změny, mj. povolena svobodná soutěž politických stran a vypsány předčasné volby do republikových parlamentů. V Chorvatsku se v nových poměrech začala rychle prosazovat strana Chorvatské demokratické společnosti (HDZ, vedení: Franjo Tuđman²⁵), která se snažila získat podporu voličů kombinací antikomunismu a vypjatého chorvatského nacionalismu, který postupně nabyl otevřeně protisrbský charakter. Ostatní politické síly nedokázaly vytvořit reálnou alternativu řešení jugoslávské krize a veřejnost se postupně ztotožnila s představou, že jediným možným východiskem z vleklé krize je obnovení chorvatské státnosti. Růst chorvatského nacionalismu spojený s idealizací NDH a návratem k některým jeho symbolům a tradicím byl pro srbskou menšinu značně traumatizující. Jejich znepokojení a obavy z podoby soužití s většinovou populací v případném nezávislém Chorvatsku navíc podněcoval Milošević, který je hodlal využít v politickém nátlaku na Chorvatsko. V dubnu a květnu

²¹ TOMAC, Zdravko (1991): Oživotvorenje memorandumskih ciljeva. IN: (BRANDT (1991), s. 236 - 300. V této souvislosti je třeba dodat, že mnohými komentátory je tehdejší Miloševićův postoj považován za účelový

²² navrhované změny přijala skupština Srbska 23. 2. 1989, skupština Kosova 23. 3. 1989 a v platnost vstoupily 28. 3. 1989, podstatou úprav bylo odstranění federalizujících prvků statutu autonomních oblastí, zejména jejich práva vetovat změny srbské ústavy

²³ PIRJEVEC (1995)

²⁴ PIRJEVEC (1995), s. 399

²⁵ Franjo Tuđman (1922 - 1999, u nás často transliterováno na „Tudjman“), od 30. 5. 1990 do 10. 12. 1999 prezident Chorvatské republiky

proběhly v Chorvatsku parlamentní volby. Zejména díky většinovému volebnímu systému, kterým si chtěli místní (post)komunisté pojistit své udržení u moci, se stalo jednoznačným vítězem HDZ (41,3 % hlasů, 67,5 % mandátů²⁶). Pro politickou kulturu v Chorvatsku měl tento výsledek dalekosáhlé důsledky – v podstatě se pokračovalo v zaběhnutých způsobech vlády jedné strany. Nová elita se snažila upevnit své postavení obsazením významnějších míst ve státní správě i potlačovatelském aparátu svými lidmi, což za daných okolností (v dosavadním chorvatském mocenském systému měli Srbové výrazně „nadstandardní“ pozice – ve SK Chorvatska tvořili 40 % členů, v policii dokonce 2/3 zaměstnanců²⁷) nemohlo být vnímáno jinak než protisrbské čistky.²⁸

Chorvatští Srbové se v průběhu roku 1990 aktivizovali pobouření některými kroky nového vedení země (mj. je nová ústava postavila na úroveň maďarské a italské menšiny místo poválečného statutu konstitutivního národa²⁹) a znepokojení snahami o osamostatnění Chorvatska, které jim byly jejich předáky prezentovány jako „teroristická vzpoura proti federaci maskovaná svobodnými volbami“³⁰. Jejich politici se spoléhali na podporu Bělehradu a nebyli ochotni k žádným ústupkům: 25. července 1990 se dohodli představitelé obcí se srbskou většinou na vytvoření Sdružení obcí Severní Dalmácie a Liky (*Zajednica općina Sjeverne Dalmacije i Like*, centrum v Kninu), které po ústavním soudem zakázaném referendu vyhlásilo 1. 9. 1990 politickou a kulturní autonomii chorvatských oblastí s převahou srbského obyvatelstva. To vyprovokovalo incidenty mezi Srby a chorvatskými ozbrojenými formacemi, které události interpretovaly jako „vzpoureu proti chorvatské vládě vzešlé ze svobodných voleb“ a viděly v ní hlavně projev „velkosrbského nacionalismu podporovaného z Bělehradu“.³¹ 21. prosince 1990 byl oznámeno přetvoření Sdružení obcí Severní Dalmácie a Liky na Srbská autonomní oblast Krajina (*Srpska Autonomna Oblast Krajina*).

Také ve Slovinsku se v průběhu roku 1990 veřejnost zcela ztotožnila s programem oddělení republiky od Jugoslávie. V dubnu proběhly volby republikového parlamentu, s jasnou převahou zvítězila koalice opozičních stran DEMOS (*Demokratska opozicija Slovenije*) jednoznačně usilující o nezávislost republiky s případným zachováním Jugoslávie jako konfederace. 2. července 1990 schválil parlament v Ljubljani Deklaraci o suverenitě a 27. září téhož roku podmínil platnost federálních zákonů na území republiky svým souhlasem. 23. prosince 1990 se uskutečnilo referendum o nezávislosti, na

²⁶ Vejvoda, Ivan (1996): Yugoslavia 1945-91 – from decentralisation without democracy to dissolution. IN: DYKER-VEJVODA ed. (1996) s. 23

²⁷ HALL - DANTA (1996), s. 28

²⁸ ŠESTÁK a kol (1998), s. 572 uvádí, že na zostření vztahů se Srby měl velký zájem i Tuđman: případný konflikt s krajinskými Srby by ukázal nemožnost setrvání Chorvatska ve federaci se srbským státem a navíc by semknul chorvatské etnikum na nacionální základně

²⁹ ústava přijatá 21. 12. 1990 definuje Chorvatsko jako „národní stát chorvatského národa a stát příslušníků ostatních národů a menšin“ – Ustav Republike Hrvatske (1992), s. 8

³⁰ PEJIN (1991), s. 68, LAMPE (1996), s. 352

³¹ CRKVENČIĆ (1993), s. 61

základě jeho výsledku³² pověřil parlament předsedu vlády, aby do 6 měsíců dojednal novou formu vztahů s Jugoslávií.

Politický vývoj v Srbsku byl značně odlišný: došlo sice také k formální demokratizaci režimu, všechny rozhodující pozice ale zůstaly v rukou Miloševićovy SK Srbska (pod novým jménem Socialistická strana Srbska). Ještě starý parlament přijal 28. 9. 1990 novou ústavu Srbské republiky, v prosinci vyhráli parlamentní volby postkomunisté (46 % hlasů, 77,6 % mandátů), ovšem už s nacionalistickým programem.

Velmi podobné výsledky měly i volby v Černé Hoře – většinu získala postkomunistická Demokratická strana socialistů úzce spolupracující s Miloševićem. Volby proběhly koncem roku 1990 i v Bosně a Hercegovině (do ní se přenesl nacionalismus ze Srbska i Chorvatska a obyvatelé hlasovali v souladu se svojí národností pro jednu ze tří hlavních nacionalistických stran – 40 % pro muslimskou Stranu demokratické akce (SDA), 30 % pro Srbskou demokratickou stranu (SDS) a 20 % pro Chorvatské demokratické společenství Bosny a Hercegoviny (HDZ BiH)³³) a Makedonii (pouze zde neskončily přesvědčivým vítězstvím separatistických nebo nacionalistických stran).

V republikových volbách zcela propadly projugoslávské strany a na počátku roku 1991 už bylo jasné, že Jugoslávii v dosavadní podobě není možné udržet, jejímu rychlému rozpadu už bránil pouze postoj velmocí, které zdůrazňovaly nutnost zachování jednotné a demokratické Jugoslávie, zejména z hlediska zahájené integrace Evropy (Jugoslávie byla přidruženým členem ES a probíhala jednání o vstupu do Rady Evropy a OECD).

Celou první polovinu roku 1991 probíhala jednání nejvyšších představitelů jugoslávských republik, při kterých se prodiskutovaly návrhy dalšího vývoje země. Při těchto jednáních prosazovalo Chorvatsko a Slovinsko plán konfederalizace SFRJ, která by byla jakousi EU v malém, jednotlivé členské země by byly mezinárodně uznané nezávislé státy, a Srbsko svoji představu federace s širokými pravomocemi centra (což ale v jejich chápání byla skutečně „Srbslávie“³⁴). Ke kompromisům byly ochotny pouze 2 republiky – Makedonie a Bosna a Hercegovina, rozhodně ale odmítaly setrvat v Jugoslávii v případě, že se Slovinsko a Chorvatsko odtrhnou, ve zmenšené Jugoslávii by byli jak Muslimové tak Makedonci marginální složkou populace, navíc se jako „poslední uznané“ národy mohly

³² pro suverenitu a nezávislost Slovinska (která měla být vyhlášena do 6 měsíců v rámci Jugoslávské konfederace a v případě, že to nebude možné, i mimo ni) se vyslovilo 1 289 369 voličů (88,5 %) z 1 457 020 osob majících volební právo, proti byla pouze 4 % voličů, 6,5 % voličů nehlasovalo a 1 % odevzdalo neplatné hlasy – Statistični letopis Republike Slovenije 1995, s. 108, tab. 5.8

³³ volby 18. 11. a 2. 12. 1990, přitom SDS a HDZ Bosny a Hercegoviny byly úzce spojeny s vedením svých mateřských republik a svoji politiku jim zcela podřizovaly

³⁴ Miloševićova skupina předpokládala, že by ovládla i federální orgány, ostatně po roce 1989 měl Milošević pod kontrolou už 4 z 8 hlasů v předsednictvu SFRJ (srbský, černohorský, vojvodinský a kosovský)

obávat návratu srbského nacionalismu negujícího jejich individualitu. Jejich secese tedy byla spíše výsledkem strachu z podoby zbytkové Jugoslávie, než nacionalistické snahy o vlastní stát.³⁵

Během první poloviny roku 1991 dále rostlo napětí v Chorvatsku, ve kterém dosavadní občasně srážky se Srby přerostly v květnu ve skutečnou válku. V bojích se angažovaly i oddíly Jugoslávské lidové armády, která se prohlásila za rozhodného ochránce jugoslávského státu a snažila se získat větší vliv na politické dění v zemi. Původně měla v úmyslu od sebe oddělit bojující strany (čímž ale bránila vojenskému řešení konfliktu), postupně však přešla otevřeně na srbskou stranu.³⁶ V souvislosti s eskalací bojů se Krajina 30. května 1991 prohlásila za samostatnou část federace pod názvem Republika Krajina (*Republika Krajina*). Chorvatsko se tím „de facto rozpadlo na dva státy, mezi nimiž panoval válečný stav“³⁷

25. června 1991 vyhlásilo Chorvatsko³⁸ a Slovinsko koordinovaně úplné odtržení od Jugoslávie, po kterém následovaly ozbrojené srážky jugoslávské armády a slovinské teritoriální obrany.³⁹ Zatímco odtržení Slovinska bylo pro Srbsko vcelku přijatelné, situace Chorvatska byla naprosto jiná - velkou srbskou menšinu (navíc žijící v oblastech životně důležitých pro existenci samostatného Chorvatska) srbsští politici prohlásili za neoddělitelnou součást svého národa pro který požadovali „historické a etnické hranice“.⁴⁰ V podstatě tedy nabídli Chorvatsku dvě alternativy:

- a) odtržení Chorvatska, ne ale jeho teritoriální integritu (tj. podle zásady práva národů na sebeurčení byli ochotni uznat právo Chorvatů (nikoliv Chorvatska!) na secesi z Jugoslávie; podle této logiky nenamítali nic proti spojení zbytkového Chorvatska s částmi Bosny a Hercegoviny s chorvatskou majoritou,⁴¹
- b) zachování chorvatské teritoriální integrity v případě, že zůstane členem federace.⁴²

Za této situace vyslala ES do Jugoslávie mírovou misi a přerušila svoji hospodářskou pomoc.

³⁵ PIRJEVEC (1995) píše: víc než ekonomického zhroucení, albánské menšiny a bulharského a řeckého tlaku se Makedonci bojí Srbů

³⁶ dokonce byla z armádní organizace SKJ vytvořena nová politická strana – SK – Hnutí za Jugoslávii

³⁷ HERINK (1993), s. 246

³⁸ na základě výsledku referenda z 19. května 1991, ve kterém se pro nezávislost země vyslovilo 94 % zúčastněných (Srbové ale referendum bojkotovali) – PIRJEVEC (1995), s. 416

³⁹ slovinská strana interpretovala (a dokonale propagandisticky využila) incidenty jako „válku za nezávislost“, i když cílem vojenských operací bylo pouze obsazení vnějších jugoslávských hranic a zcela jistě ne vytvoření nějaké alternativy k politickému řešení slovinské otázky (v případě Chorvatska tomu tak ale bylo)

⁴⁰ nová srbská ústava z roku 1990 deklarovala právo Bělehradu zastupovat všechny etnické Srby, tedy i ty, kteří žijí mimo vlastní Srbsko

⁴¹ v tomto postupu byla srbská politická reprezentace jednotná, opoziční strany prosazovaly pouze více či méně radikální obdoby téhož – např. „mírový plán“ Vuka Draškoviće z července 1991 předpokládal územní výměnu srbských oblastí Chorvatska za chorvatská území v Bosně, po které by se Chorvatsko od Jugoslávie oddělilo, zatímco „Bosna a Krajina“ by zůstala v jugoslávské federaci (KLEMENČIĆ (1993b), s. 157), Vojislav Šešelj opráší plán amputace Chorvatska a jeho omezení na území severozápadně od linie Virovitica – Karlovac – Karlobag (tzv. Šešeljova linie) a pod.

⁴² teoretické zdůvodnění tohoto srbského postoje shrnuje např. MARKOVIĆ (1991), s. 11- 13: Chorvaté naprosto nepřispěli ke vzniku Jugoslávie a je tedy nepřipustné, aby si s sebou vzali při odtržení i příslušníky národa, který měl svoji státnost už před jejím vznikem. Navíc pro Srby je Jugoslávie realizací jejich národního programu, zemí, která poprvé sjednotila všechny příslušníky tohoto národa. Tento stav může být zajištěn i jiným způsobem (vytvořením „Společenství všech Srbů“ [tj. Velkého Srbska – poznámka M. F.]), pokud je ho ale dosaženo, nemá nikdo právo toto společenství zničit – už proto ne, že je pro Srby otázkou fyzického přežití, „biologickou nutností“. Bosna a Hercegovina je „umělým útvarům“, jehož územní integritu zpochybnil rozpad Jugoslávie – má-li např. chorvatský národ mezinárodně uznané právo na sebeurčení v Jugoslávii, proč by neměl mít stejné právo i v Bosně?

Pod tlakem této komise začala 7. července 1991 na Brioni jednání Slovinska, Chorvatska a federace o řešení jugoslávské krize. Dne 13. 7. bylo podepsáno „Společné prohlášení o pokojném řešení jugoslávské krize“ (tzv. Brionská deklarace), která mimo jiné znamenala tříměsíční moratorium na nezávislost obou odtržených republik. Během této doby měly být vyřešeny jejich vztahy s federací, v praxi se ale podařilo urovnat pouze situaci ve Slovinsku, ze kterého se po vzájemné dohodě před vypršením moratoria stáhla jugoslávská vojska, naopak napětí v Chorvatsku v té době (8. 10. 1991 obnovilo Chorvatsko jednostranné vyhlášení své suverenity rozhodnutím o „přerušení státoprávních vazeb s Jugoslávií“) eskalovalo. Boje se rozšířily na celou oblast při hranicích s Bosnou a Srbskem, povstalci s podporou JNA⁴³ obsadili asi 1/3 chorvatského území a 19. prosince 1991 v Kninu proklamovali plnou nezávislost Republiky Srbské Krajiny (*Republika Srpska Krajina*, vznikla formálně sjednocením Republiky Krajina s dalšími dvěma jednostranně vyhlášenými srbskými útvary: Srbskou oblastí Slavonie, Baranja a Západní Srem (*Srpska Oblast Slavonija, Baranja i Zapadni Srem*) a Srbskou AO Západní Slavonie (*Srpska Autonomna Oblast Zapadna Slavonija*)).

Poté, co se ukázalo, že Chorvaté a Slovinci opustí jugoslávskou federaci za všech okolností, došlo v září v Makedonii ke změně dosud vcelku projugoslávského stanoviska: referendum rozhodlo o její suverenitě. Také v Bosně a Hercegovině převážily hlasy volající po nezávislosti. Už od roku 1990 každý ze tří konstitutivních národů hledal vlastní východisko z krize: zatímco Chorvaté jednoznačně preferovali odchod z Jugoslávie, Muslimové váhali a Srbové kopírovali ve snaze udržet Jugoslávii za každou cenu taktiku svých soukmenovců v Chorvatsku - zakládali své „národní rady“ v oblastech, ve kterých tvořili většinu obyvatelstva a postupně je spojovali do svazků obcí, které v září 1991 přerostly ve 3 „srbské autonomní oblasti“ s vlastními (paralelními) státními institucemi⁴⁴. V průběhu léta 1991 se postupně přiklonili k vizi nezávislé Bosny i muslimští předáci a v součinnosti s Chorvaty přes nesouhlas srbských poslanců parlamentu prosadili 15. 10. 1991 vyhlášení suverenity. Srbsští představitelé⁴⁵ reagovali prohlášením území, která ovládali, za Srbskou republiku Bosny a Hercegoviny (*Srpska Republika Bosne i Hercegovine*)⁴⁶.

Koncem roku 1991 požádaly všechny čtyři republiky, které se jednostranně oddělily od Jugoslávie EU o uznání své nezávislosti. O jugoslávské krizi jednala 16. prosince 1991 Rada ministrů

⁴³ Chorvatsko v té době hodnotilo události jako „cizí agresi“, dnes je označuje jako „vlasteneckou válku“, zřejmě nejpřesněji ale události kolem vzniku srbského autonomního útvaru charakterizovali CRKVENČIĆ - PEPEONIK (1993), s. 40 kteří je označili za „uprising against the government of the Republic of Croatia (with the help of Greater Serbian nationalists and the former Yugoslav Army, at the time already Serbian)“

⁴⁴ Mezi 12. a 17. 9. 1991 byly vyhlášeny: Srbska autonomní oblast (SAO) Hercegovina (hl. město Trebinje), SAO Krajina (Banja Luka) a SAO Romanija (Pale) - BAAR (1997), s. 13

⁴⁵ po vyhlášení suverenity Bosny a Hercegoviny se srbsští poslanci bosenského parlamentu prohlásili za skupštinu srbského národa Bosny a Hercegoviny a narychlo zorganizovali v listopadu 1991 referendum, ve kterém se většina zúčastněných (hlavně Srbů) vyslovila pro setrvání v Jugoslávii.

⁴⁶ Srbská republika Bosny a Hercegoviny byla vyhlášena 21. 12. 1991, 9. ledna 1992 byla prohlášena za federální republiku Jugoslávie.

zahraničních věcí EU, která vyjádřila ochotu uznat ty jugoslávské republiky, které přijmou její „deklaraci o kritériích pro uznávání nových států ve východní Evropě a SSSR“ z předchozího dne. Dokument požadoval splnění následujících požadavků:

- a) respektování demokratických a občanských práv,
- b) garance práv národnostních a etnických menšin,
- c) respektování zásady nedotknutelnosti hranic,
- d) přijetí odzbrojovacích závazků Jugoslávie resp. SSSR.

Lhůta k vyslovení přání mezinárodního uznání byla stanovena na 23. prosinec 1991 a lhůta pro posouzení žádostí na 15. leden 1992. Přesto, ještě před posouzením žádostí, prohlásilo Německo, že uznává jak Slovinsko, tak Chorvatsko, a vyzvalo k podobnému kroku i ostatní země.

Arbitrážní komise konference o Jugoslávii prohlásila 15. ledna 1992, že podmínky pro uznání splňují pouze Slovinsko a Makedonie, v případě Chorvatska nebyla splněna podmínka B (požadována byla změna ústavy, která nezaručovala řádně práva srbské menšiny a prohlašovala Chorvatsko za národní stát⁴⁷), v případě Bosny a Hercegoviny bylo požadováno referendum o nezávislosti. Přes tato doporučení byl seznam uznaných států jiný – Slovinsko a Chorvatsko, hlavně kvůli předchozím krokům Německa, – nikoliv však Makedonie (pro rozhodný odpor Řecka). Uznáním nezávislosti Slovinska a Chorvatska přestala v lednu 1992 SFRJ formálně existovat.

Za této situace pochopilo srbské vedení, že se mu už nepodaří svoji koncepci centralizovaného jugoslávského státu uskutečnit a díky jednoznačnému požadavku mezinárodního společenství na zachování stávajících mezirepublikových hranic a jeho odporu proti přímému vojenskému angažování Srbů v dosavadních krizových oblastech mimo území Srbska (Chorvatsko, Bosna)⁴⁸ ani nemůže doufat, že by mohlo vyřešit situaci vojensky nebo anexí. Pozornost proto soustředilo na vytvoření nové (užší) Jugoslávie s perspektivou, že tento stát později připojí i srbská území odtržená od zbývajících republik bývalé SFRJ. Vůli zapojit se do „nové“ („třetí“) Jugoslávie projevila kromě Srbska pouze Černá Hora, ovládaná tehdy Miloševićovými spojenci, která dokonce k této otázce vypsala referendum⁴⁹. Poté byla vypracována nová jugoslávská ústava, kterou parlamenty Srbska a Černé Hory schválily 27. dubna 1992, jejich společný stát byl nazván **Svazová republika Jugoslávie** (*Savezna Republika Jugoslavija*) a prohlásil se za pokračovatele státoprávních tradic SFRJ. Vyhlášením nové Jugoslávie byl rozpad SFRJ završen aniž by byly konflikty, které jej provázely, principiálně vyřešeny (současný stav - viz obr. 13).

⁴⁷ Chorvatsko změnu v tomto smyslu nikdy neprovedlo

⁴⁸ už 7. září 1991 na mírové konferenci o Jugoslávii, kterou svolala ES do Haagu, aby by projednala návrhy na řešení jugoslávské krize, byly za hlavní principy předem prohlášeny nepřístupnost násilné změna hranic, rovnoprávnost všech stran konfliktu a respektování všech legitimních zájmů. (TEJCHMAN (1995), s. 320)

⁴⁹ proběhlo 1. 3. 1992, pro to, aby „Černá Hora jako svrchovaná republika setrvala ve společném státě Jugoslávii“ se vyslovilo 95 % účastníků referenda (účast 66%)

tabulka 23: Proces rozpadu Socialistické federativní republiky Jugoslávie

republika	vyhlášení suverenity	datum referenda o nezávislosti podíl hlasů pro nezávislost	Vyhlášení nezávislosti	vstup do OSN
Bosna a Hercegovina	15. 10. 1991 Memorandum o suverenitě Bosny a Hercegoviny	29. 2. - 1. 3. 1992 99,4 % (účast 64 %)	7. 4. 1992	22. 5. 1992
Chorvatsko	22. 12. 1990 Ústava Chorvatské republiky	19. 5. 1991 94 %	25. 6. 1991 ^{A)}	22. 5. 1992
Makedonie	25. 1. 1991 Deklarace o suverenitě	8. 9. 1991 95 % (účast cca 70 %)	18. 9. 1991	8. 4. 1993
Slovinsko	2. 6. 1990 Deklarace o státní suverenitě Slovinské republiky	23. 12. 1990 88,5 % (vztaženo k počtu voličů)	25. 6. 1991 ^{A)}	22. 5. 1992
Jugoslávie:	---	---	27. 4. 1992	24. 10. 1945 ^{B)}

Poznámky: A) ve dnech 8. 7. - 8. 10. 1991 bylo v platnosti moratorium na vyhlášení nezávislosti

B) OSN neuznává Svazovou republiku Jugoslávii za právního nástupce Socialistické federativní republiky Jugoslávie, od roku 1992 je proto místo Jugoslávie v OSN uprázdněno (s tím, že „Socialistická federativní republika Jugoslávie“ je i nadále na seznamu členů organizace)

tabulka 46: Významnější separatistická a autonomistická hnutí na území bývalé Jugoslávie

skupina	časové období	průběh
Albánci v Kosovu	od roku 1990	2. 7. 1990 vyhlášení Republiky Kosovo v rámci federace 30. 9. 1991 ilegální referendum o nezávislosti 9. 10. 1991 vyhlášení nezávislosti 1992 obnovení plné srbské kontroly, pasivní rezistence Albánců 1996 intenzivní aktivita Kosovské osvobozené armády 1999 letecké útoky NATO na Jugoslávii 11. 6. 1999 mezinárodní správa
Albánci v Srbsku	1992, 2000	2. - 3. 3. 1992 ilegální referendum o autonomii v rámci Srbska s právem na připojení ke Kosovu březen 2000 počátek aktivity Osvobozené armády Preševa, Medveđe a Bujanovce (<i>Ushtria Clirimtare e Presheve, Medvegje e Bujanovac, UCPMB</i>)
Muslimové v Srbsku (Sandžak)	1991 - 1993	19. 5. 1991 vytvořena Muslimská národní rada Sandžaku říjen 1991 ilegální referendum o autonomii v rámci Srbska 1993 výrazné omezení autonomistických aktivit
Albánci v Makedonii	1992	11. - 12. 1. 1992 ilegální referendum o autonomii (tzv. Iliriada)
Srbové v Bosně (Republika Srbská)	1991 - 1995	12. - 17. 9. 1991 3 srbské autonomní oblasti 21. 12. 1991 spojeny do Srbské republiky Bosny a Hercegoviny 9. 1. 1992 prohlášena za federální republiku 7. 4. 1992 vyhlášena úplná nezávislost 12. 8. 1992 změna názvu: Republika srbská
Srbové v Chorvatsku (Srbská Krajina)	1990 - 1995 (1997)	25. 7. 1990 autonomní svaz obcí Sdružení obcí Severní Dalmácie a Liky 21. 12. 1990 Srbská autonomní oblast Krajina 30. 5. 1991 Republika Krajina (v rámci Jugoslávie) * 25. 6. 1991 Srbská oblast Slavonie, Baranja a Západní Srem * 1991 Srbská AO Západní Slavonie * 19. 12. 1991 Republika Srbská Krajina (formálně nezávislá, sjednotila *) květen a srpen 1995 vojenská porážka, území obsazeno chorvatským vojskem (až na západní Srem a východní Slavonii) 1995 Sremsko-baranjská oblast 1996 Oblast Sremu, Baranje a Východní Slavonie 6. 4. 1997 referendum o územní celistvosti V. slavonie 15. 7. 1997 reintegrace do Chorvatska
Chorvati v Bosně (Herceg-Bosna)	1992 - 1995	3. 7. 1992 Chorvatské společenství Herceg-Bosna 28. 8. 1993 Chorvatská republika Herceg-Bosna
Západní Bosna	1993 - 1995	27. 9. 1993 Autonomní oblast Západní Bosna 26. 7. 1995 Republika Západní Bosna (nezávislá)

Poznámka: Časové období zahrnuje dobu trvání jednostranně vyhlášených separatistických a autonomistických útvarů, případně období aktivity ozbrojených formací separatistů.

Obrázek 13: Rozpad Jugoslávie (současný stav)

vlastní zpracování, různé podklady

21 VÝVOJ JEDNOTLIVÝCH STÁTŮ PO DOSAŽENÍ NEZÁVISLOSTI

21.1 BOSNA A HERCEGOVINA

Poté, co 15. 1. 1992 odmítla komise EU uznat nezávislost Bosny a Hercegoviny probíhala jednání zástupců tří konstitutivních národů a představitelů EU o uspořádání poměrů v republice, předpokládalo se, že bude stát uznán až po principiálním souhlasu všech etnik o jeho osudu. Muslimská reprezentace při těchto jednáních prosazovala zachování dosavadního stavu, tj. unitárního státu, s poukazem na nemožnost vyčlenit v tak etnicky smíšené republice národnostně homogenní oblasti. Srbové a Chorvaté s tím ale zásadně nesouhlasili – byli si vědomi toho, že při zachování současného demografického trendu by se v dohledné době stali pouhou národnostní menšinou v islámském státě¹. Srbové přišli s návrhem rozdělení republiky na pokud možno etnicky homogenní kantony, Chorvaté prosazovali požadavek na federalizaci země a suverenitu všech tří národů.² Na konci února se v Lisabonu všechny tři strany dohodly, že Bosna a Hercegovina zůstane zachována v dosavadních hranicích a její vnitřní uspořádání bude založeno na třech národních entitách.

Ještě v průběhu jednání bylo provedeno referendum o nezávislosti³ a 3. března 1992 vyhlásili muslimští a chorvatští poslanci parlamentu na jeho základě samostatnost Bosny a Hercegoviny. V čele státu stanul muslimský předák Izetbegović⁴. 9. 3. 1992 byla podepsána dohoda o kantonizaci Bosny, nikdy však nebyla realizována - krátce po podpisu ji jak Chorvaté, tak Muslimové odmítli.

Přes neúspěch jednání o vnitřním uspořádání Bosny a Hercegoviny se rada ministrů zahraničních věcí EU rozhodla tento stát k 7. dubnu 1992 uznat⁵. V reakci na tento krok vyhlásili Srbové stejný den **Republiku srbskou (RS)**, kterou založili koncem března jako součást kantonizované Bosny, za nezávislý stát a dosavadní občasně ozbrojené potyčky se prakticky okamžitě změnilly v občanskou válku. Každá ze stran konfliktu si vytvořila vlastní ozbrojené formace se kterými bojovala za svá

¹ z tohoto důvodu pro ně byl muslimy obhajovaný „občanský princip“ pouhým synonymem pro „velkobosňáctví“, nelze zapomínat, že ho na jednáních prosazoval Alija Izetbegović, člověk, který měl (do značné míry neoprávněně) v Jugoslávii pověst islámského radikála, autor Islámské deklarace, ve které mj. píše, že „islámské hnutí musí a může přistoupit k převzetí vlády, jakmile je morálně a početně (podtrhl M. F.) tak silné, že může nejen svrhnout stávající neislámskou vládu, ale i vytvořit novou islámskou vládu (podtrhl autor).“ Příliš povzbudivým se ale asi Chorvatům a Srbům nejevílo jeho ujištění, že: „Islámské zřízení se může uskutečnit jen v zemích, kde muslimové tvoří většinu obyvatelstva. ... Nemuslimským menšinám, pod podmínkou, že budou loajální, je [v takovém případě] v islámském světě poskytována svoboda vyznání a veškerá ochrana“ (citováno podle: IZETBEGOVIĆ (1990))

² TEJCHMAN (1995)

³ proběhlo ve dnech 29. 2. – 1. 3. 1992, Srbové je ale bojkotovali a znemožnili jeho konání v jimi kontrolovaných oblastech. Pro nezávislost hlasovalo 99,4 % hlasujících, účast byla 63,7 % - KLEMENČIĆ (1997), s. 309

⁴ Alija Izetbegović měl funkci předsedy přímo voleného prezidia Bosny a Hercegoviny (2 Bosňáci, 2 Srbové, 2 Chorvatí a 1 Ostatní) ještě před vyhlášením nezávislosti (od 20. 12. 1990 do 5. 10. 1996), v postdaytonské Bosně byl jako bosňácký zástupce dvakrát předsedou tříčlenného prezidia (1 Bosňák, 1 Srb, 1 Chorvat, 5. 10. 1996 - 13. 10. 1998 a od 14. 2. 2000)

⁵ snažila se tímto postupem co nejrychleji ze země vypudit JLA, která se, podobně jako v Chorvatsku, zcela podřídila srbským zájmům, tento předpoklad ale nevyšel – JLA se sice v červnu 1992 z republiky stáhla, většinu výzbroje ale

etnicky čistá území – Armádu RS, Armádu Bosny a Hercegoviny (muslimská) a Chorvatskou radu obrany. Z vyprovokování bojů byli obviněni Srbové a během roku 1992 byla Jugoslávie vytlačena jako agresor z většiny mezinárodních organizací a byla izolována.

V počáteční fázi občanské války bojovali Muslimové a Chorvati, přestože si už 3. 7. 1992 vytvořili vlastní státní útvar - **Chorvatské společenství Herceg-Bosna** (*Hrvatska Zajednica Herceg-Bosna*), společně proti Srbům, v dubnu 1993 se ale jejich spojení rozpadlo a začali bojovat proti sobě.

Během roku 1992 srbské vojsko ovládlo více než 70 % území Bosny a Hercegoviny.⁶ Až do léta 1995 byly frontové linie poměrně stabilní, docházelo pouze k jejich napřimování a k jisté homogenizaci území ovládaných jednotlivými válčícími stranami (území ovládané Srby bylo vždy souvislé, zatímco Chorvaté ovládali 8 resp. 6 (v roce 1993 a 1995) vzájemně nesouvisejících enkláv, podobně muslimská armáda kontrolovala 6 resp. 3 oddělená území).

Snahy mezinárodního společenství o urovnání poměrů v Bosně se koncentrovaly do prosazování plánů na nové uspořádání BiH a ve vojenské oblasti na omezování aktivit válčících stran).

21.1.1 Vance-Owenův plán

Plán byl předložen 23. 10. 1992. Předpokládal rozdělení území Bosny a Hercegoviny na 10 národnostně homogenních kantonů (3 muslimské, 3 srbské, 2 chorvatské, 1 smíšený a Sarajevo), Srbové by museli opustit přibližně 1/4 ovládaných území. Plán byl přijat Muslimy a Chorvaty, ale odmítnut bosenskými Srby (v referendu 15. – 16. 5. 1993⁷), za hlavní příčinu bývá považována skutečnost, že srbská území by byla rozdělena do několika vzájemně oddělených částí.

21.1.2 Owen-Stoltenbergův plán

Plán z července 1993 předpokládal přetvoření Bosny a Hercegoviny na federaci tří republik⁸. Principiální souhlas všech stran byl dosažen v Ženevě 30. 7. 1993. Plán předpokládal, že Srbové získají 52 % území BiH, Muslimové 30 % a Chorvaté 17 %. Mostar a Sarajevo by byly 2 roky pod mezinárodní kontrolou, oddělená muslimská území by byla spojena koridory pod mezinárodní kontrolou, jediný bosensko-hercegovský přístav Neum by byl společným územím. Muslimský stát by obdržel také

předala armádě bos. Srbů

⁶ Nepoměr s podílem Srbů na obyvatelstvu (31 %) byl ale všeobecně (zejména zásluhou bosňácké propagandy) přeceňován: vzhledem k výrazné územní koncentraci Bosňáků do měst kontrolovala bosňácká armáda území, na kterém žilo před válkou 82 % všech bosenských Muslimů, zatímco u Srbů byl obdobný ukazatel 50 % a u Chorvatů dokonce pouze 42 % (KLEMENČIĆ (1993), s. 58)

⁷ stejným referendem byla schválena i úplná nezávislost Republiky srbské, metoda referenda k odmítnutí požadavků mezinárodního společenství byla používána bosenskými Srby celkem často.

⁸ oficiální název měl být. „Svaz spojených bosenských republik“

koridor k Neretvě u Višiče, kde by byl vybudován přístav.

S plánem souhlasili pouze Srbové a s podmínkou rozšíření svého území Chorvaté, Muslimové ho odmítli⁹. V souvislosti s ratifikací dohody přetvořili Chorvaté 28. 8. 1993 svůj státní útvar na **Chorvatskou republiku Herceg-Bosna** (*Hrvatska republika Herceg-Bosna*)¹⁰.

Po zhroutilí Owen-Stoltenbergova plánu došlo k přeskupení válčících stran. V říjnu 1993 byla narušena dosavadní muslimská jednota, když předák z Bihaće Fikret Abdić obvinil vedení Bosňáků ze zbytečné neústupnosti při projednávání mírové iniciativy a 27. 9. 1993 prohlásil bihačskou enklávu za **Autonomní oblast Západní Bosna** (*Autonomna pokrajina Zapadna Bosna*). Bezprostředně poté uzavřel se Srby dohodu o trvalém míru a vzájemném uznání. Izetbegović prohlásil jeho aktivity za vzpouru a vyslal proti němu muslimská vojska věrná sarajevskému vedení. V únoru 1994 došlo k další změně na bojištích, Muslimové a Chorvaté obnovili spojení a pod patronací USA uzavřeli 18. 3. 1994 tzv. washingtonskou dohodu¹¹. Její první článek prohlašoval, že:

Bosniacs and Croats, as constituent peoples (along with others) and citizens of the Republic of Bosnia and Herzegovina, in the exercise of their sovereign rights, transform the internal structure of the territories with a majority of Bosniac and Croat population in the Republic of Bosnia and Herzegovina into a Federation, which is composed of federal units with equal rights and responsibilities.

podle http://www.usip.org/library/pa/bosnia/washagree_03011994.html

Smlouva určovala, že vytvářený chorvatsko-muslimský stát bude v konfederativních vztazích s Chorvatskem,¹² nespécifikovala však, jaký charakter budou mít jeho styky s Republikou Srbskou, jejíž jméno ve smlouvě nahrazoval výraz „territories of the Republic of Bosnia and Herzegovina with a majority of Serb population“. Oficiálně byla chorvatsko-muslimská federace (pod názvem **Federace Bosny a Hercegoviny** (*Federacija Bosne i Hercegovine*)) založena 31. 5. 1994, když byla přijata její ústava. Federace deklarovala nároky na 58 % území Bosny a Hercegoviny, fakticky ale ovládala pouze polovinu tohoto území.¹³ Až do prvních voleb po přijetí daytonského mírového plánu (14. 9. 1996) fungovala pouze ve vojenském ohledu, jinak byla její existence pouze formální, na územích pod kontrolou Chorvatské rady obrany nadále vykonávaly státní moc orgány Chorvatské republiky Herceg-Bosna, v oblastech pod kontrolou Armády Bosny a Hercegoviny pak ústřední sarajevská vláda, která

⁹ v září 1993 sice vyslovili s plánem souhlas, ale pod nerealizovatelnou podmínkou, že Srbové vrátí všechna území na kterých měli Muslimové před válkou většinu

¹⁰ zrušena byla teoreticky vytvořením muslimsko-chorvatské federace, fakticky až na konci roku 1996 nebo počátkem roku 1997

¹¹ plný text viz http://www.usip.org/library/pa/bosnia/washagree_03011994.html

¹² Washingtonská smlouva měla i mezinárodní aspekt: Chorvatsko se zavázalo poskytnout Federaci na 99 let svobodnou zónu v přístavu Ploče, na stejnou dobu si zajistilo neomezené právo tranzitu přes Neum (toto právo se původně vztahovalo na Federaci Bosny a Hercegoviny - viz *Sporazum između Republike Hrvatske i Federacije Bosne i Hercegovine kojim se osigurava Federaciji Bosne i Hercegovine pristup Jadranu kroz teritoriju Republike Hrvatske* z 11. 5. 1996, o dva roky později - 22. 11. 1998 - byla ale podepsána nová smlouva (*Sporazum o slobodnom tranzitu kroz teritoriju Republike Hrvatske u Luke Ploče i iz nje kroz teritoriju Bosne i Hercegovine u Neumu*) mezi Chorvatskem a Bosnou jako celkem (plný text smlouvy např. <http://www.bihpress.com/BIH/POLITIKA/LUKA.htm>)

13 LIŠČÁK-FOJTÍK (1998)

zároveň reprezentovala Republiku Bosnu a Hercegovinu jako celek¹⁴.

21.1.3 Mírový plán kontaktní skupiny

Mírový plán kontaktní skupiny (USA, Rusko, Německo, Francie, Británie) byl posuzován z nepřátelými stranami v červenci a srpnu 1994. Území Bosny a Hercegoviny (ovšem při zachování její mezinárodněprávní subjektivity) rozdělil mezi bosňácko-chorvatský a srbský stát v poměru 51:49. Srbové plán odmítli v referendu, územní ústupky, které po nich byly požadovány, se jim zdály přehnané¹⁵, naopak Bosňáci a Chorvaté, kterým by přinesl podstatné územní zisky, s plánem souhlasili.

Obrat v postoji jednotlivých národů k dohodě nastal až v létě roku 1995, kdy se podstatně změnila situace na bojištích (viz též obr. 14): Srbové dobyli 2 z 6 tzv. „bezpečných zón“ OSN¹⁶ – Srabrenicu a Žepu a vážně hrozilo, že v součinnosti s Abdićem získají i celou bihačskou muslimskou enklávu. Vzhledem k tomu se 21. června 1995¹⁷ dohodli Tudman, Izetbegović a zástupce bosenských Chorvatů na společných vojenských akcích proti Srbům. V průběhu obsazování Srbské Krajiny v Chorvatsku se jim 5. srpna podařilo prorazit srbské obklíčení Bihaće čímž zlikvidovali Abdićův státěček, který byl jen několik dní předtím (26. 7. 1995) prohlášen za nezávislou **Republiku Západní Bosna** (*Republika Zapadna Bosna*). Poté, co na přelomu srpna a září letecké útoky NATO výrazně narušily bojeschopnost srbské armády¹⁸, obsadili spojenci rozsáhlá území západní a střední Bosny, tedy oblasti před válkou převážně srbské. Ofenzíva byla zastavena pod tlakem velmocí 19. 9. Muslimsko-chorvatským vojskům se během ní se podařilo spojit bihačskou enklávu s územím centrální Bosny, naopak Srbové rozsáhlé oblasti ztratili a pod jejich kontrolou zůstalo jen 45 % území Bosny a Hercegoviny.

21.1.4 Americký mírový plán

V říjnu 1995 uzavřely bojující strany příměří a ve dnech 1. - 21. 11. probíhala pod americkou patronací jednání prezidentů Bosny a Hercegoviny, Srbska a Chorvatska v Daytonu. V průběhu jednání uznala Bosna a Hercegovina existenci Republiky srbské, zároveň uznala Jugoslávie Bosnu a Hercegovinu v mezinárodně předválečných hranicích. Američanům se obratným diplomatickým tlakem podařilo přesvědčit obě strany, aby souhlasily s navrženým rozdělením území mezi Srby a bosňácko-chorvatskou federaci v poměru 49:51, oddělením obou území 4 km širokou demilitarizovanou zónou,

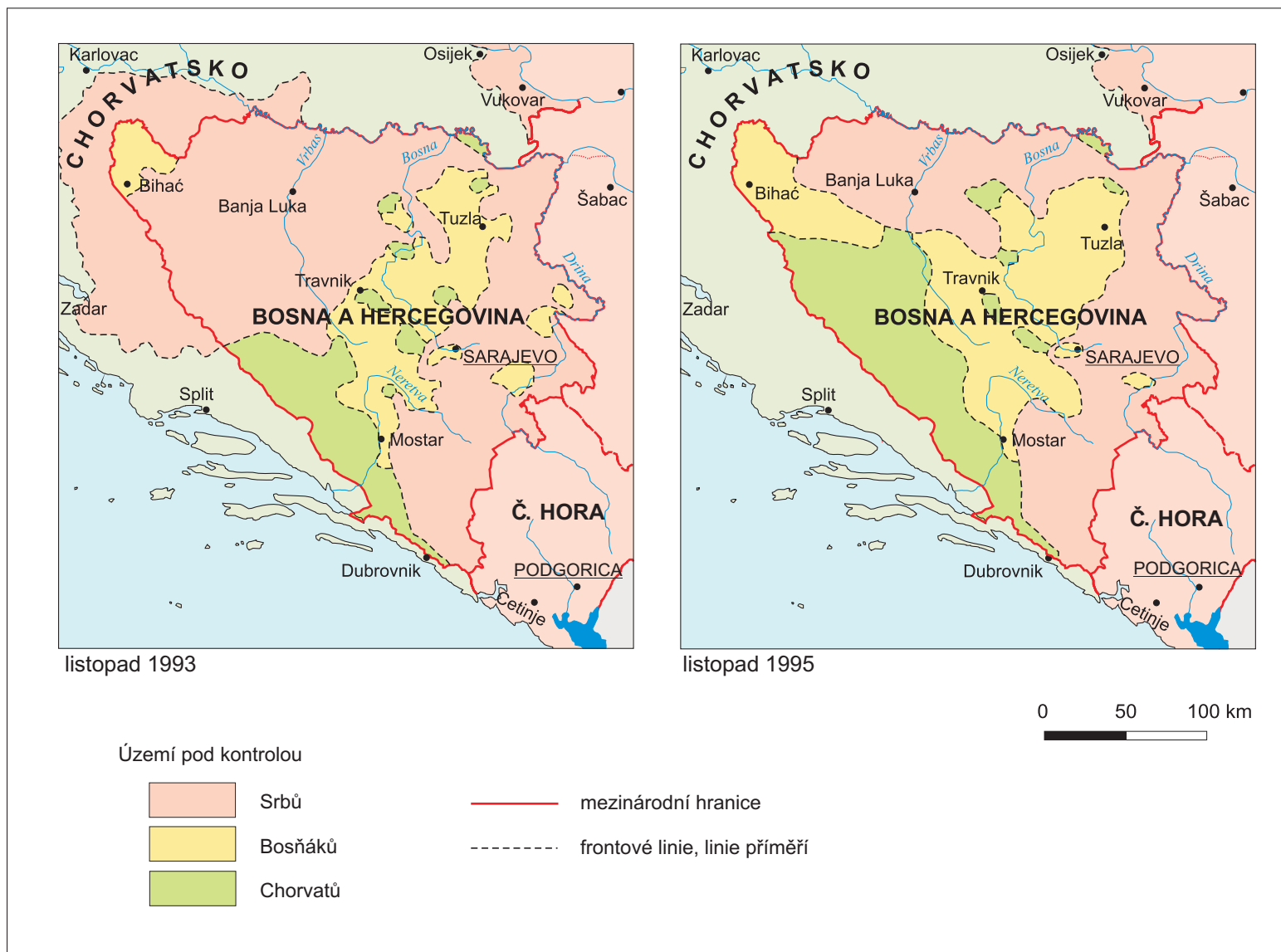
¹⁴ ústřední orgány Federace měly ve válečném období spíše koordinační funkci, výkonné pravomoci převzaly až v souvislosti s realizací daytonské mírové smlouvy, kdy také ukončila svojí činnost Republika Herceg-Bosna-pravděpodobně až v roce 1997 (LIŠČÁK-FOJTÍK (1998), s. 259)

¹⁵ otázka referenda byla formulována tak, že obyvatelstvo se mělo vyjádřit k „mapám územního rozdělení Bosny a Hercegoviny, které navrhla kontaktní skupina“, nikoliv k mírovému plánu jako celku

¹⁶ chráněny od května 1993, kromě Srebernice a Žepy i Sarajevo, Tuzla, Bihać a Goražde

¹⁷ tzv. splitská smlouva

¹⁸ byly reakcí na masakr v Sarajevu z 28. 8. 1995 způsobený granátem vystřeleným údajně ze srbských pozic

Obrázek 14: Občanská válka v Bosně a Hercegovině

Podle: KLEMENČIĆ (1997), str. 312

poměrně složitým státoprávním uspořádáním země, právem uprchlíků na návrat do původních domovů i vojenskou asistencí v prvních letech uskutečňování mírové dohody. K jejímu podpisu došlo 14. 12. 1995 v Paříži.¹⁹

21.1.5 Bosna a Hercegovina po daytonské mírové smlouvě

Klíčovým výsledkem mírové smlouvy je složitá právní konstrukce, kterou jsou regulovány vztahy mezi třemi konstitutivními národy. Podle ústavy, která tvoří přílohu č. 4 mírové smlouvy, je **Bosna a Hercegovina** (*Bosna i Hercegovina*²⁰) subjekt mezinárodního práva, který je právním nástupcem Republiky Bosna a Hercegovina v mezinárodně uznaných hranicích. Článek I.3. modifikuje její vnitřní strukturu takto: „*Bosnia and Herzegovina shall consist of two Entities, the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska*“. Ústava nikde neoznačuje zemi za federaci a vyhýbá se i přesnému vymezení pojmu „entita“, zároveň však ponechává ústřední vládě a parlamentu jen minimální kompetence v několika přesně vymezených oblastech (zahraniční politika, mezinárodní obchod, celní politika, měnová politika, imigrační a azylová politika, regulace dopravy a spojů mezi entitami a potírání mezinárodní a mezientitní kriminality). Ve výlučné kompetenci entit tak zůstávají i otázky, které jsou v běžných federacích zpravidla organizovány společně, zejména obrana a ochrana hranic a možnost přímých mezinárodních styků se sousedními zeměmi²¹: článek III.2.a) ústavy Bosny a Hercegoviny udává, že: „*The Entities shall have the right to establish special parallel relationships with neighboring states consistent with the sovereignty and territorial integrity of Bosnia and Herzegovina.*“. Bosna a Hercegovina je prohlášena za stát tří konstitutivních národů, což plně respektuje i složení ústředních orgánů země, zejména Sněmovny národů a předsednictva. V obou zmíněných orgánech mohou členové příslušné národnosti zabránit přijetí jakéhokoliv rozhodnutí, které je podle jejich názoru „*destructive of a vital interest of the Bosniac, Croat or Serb people*“. Miniaturní vláda (3 ministerstva) je organizována na paritním principu s ekvivalentním zastoupením všech konstitutivních národů.

Z územního hlediska nechala mírová smlouva otevřenou mimořádně citlivou otázku průběhu hranice v obci Brčko²², o které měla rozhodnout do 1 roku mezinárodní arbitráž. Konečné rozhodnutí vydal arbitrážní tribunál pro Brčko až 5. 3. 1999²³. Jeho výrok správně strukturu Bosny a Hercegoviny

¹⁹ plný text např. na <http://www.usis.usemb.se/bosnia/>

²⁰ z oficiálního názvu bylo odstraněno označení státní formy

²¹ dosud je v platnosti pouze smlouva o zvláštních vztazích Chorvatska a Federace Bosny a Hercegoviny podepsaná 22. 11. 1998 v Záhřebu (plný text <http://www.bihpress.com/BIH/POLITIKA/sporazumhr.htm>), podobná dohoda mezi Republikou srbskou a Jugoslávií byla zrušena jako neústavní

²² město leží v nejužší části území RS, zajišťuje kompaktnost jejího území a umožňuje spojení její západní a východní části, což také byly hlavní argumenty, o které se opíraly srbské nároky na danou oblast. Naopak Federace argumentovala etnickou strukturou území před válkou a nepřipustností potvrzení výsledků etnických čistek.

²³ plný text arbitrážního rozhodnutí viz <http://www.ohr.int/>

ještě zkomplikoval, tribunál totiž přihlédl k srbským i bosňácko-chorvatským nárokům a rozhodl zřídit na území předválečné obce Brčko v hranicích z 1. 1. 1991 územní jednotku „Brčko, Distrikt Bosny a Hercegoviny“ (*Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine*) jako kondominium (*zajednička svojina*) obou „podstátních (*pod-državni*) entit“. V distriktu nemá žádná z entit právo uplatňovat své pravomoci. Území bylo prohlášeno za samosprávné, podléhající přímo ústředním orgánům země, teoreticky ale zůstává celé součástí obou entit a jeho vytvoření proto není v rozporu s dualistickým charakterem státu. Statut Distriktu byl vydán arbitrem 7. 12. 1999 (v platnosti od 8. 3. 2000), vyjmenovává přesně kompetence (hospodářství, finance, kultura a školství, zdravotnictví, ochrana životního prostředí a pod.) a definuje ústřední orgány (Skupština Distriktu, vláda) distriktu a upřesňuje některá ustanovení arbitrážního rozhodnutí. Zvláštní je, že na rozdíl od ostatních částí státu nezavádí žádné politické instituce „ochrany vitálních zájmů“ jednotlivých etnik. Za konstitutivní národy Distriktu prohlašuje Srby, Chorvaty, Bosňáky a Ostatní (!), úřední jazyky pak vyjmenovává tři – bosňáčtinu, srbštinu a chorvatštinu. Brčko označuje za demilitarizované území, nezavádí však občanství Distriktu s tím, že jeho obyvatelé zůstávají občanem některé z entit (ne ale obou), nemají ale povinnost platit entitám daně ani sloužit v jejich ozbrojených silách. Prostřednictvím entity také realizují své volební právo do ústředních orgánů Bosny a Hercegoviny.

Ve vytvořené státoprávní struktuře daytonská mírová smlouva do jisté míry splňuje požadavky všech stran – jak snahu o zachování Bosny jako subjektu mezinárodního práva, tak touhu entit po co největších pravomocích. Crampton²⁴ nazval výsledek jednání za něco, co není Bosna, ale „cosi v hranicích Bosny, jakási kvazi- nebo unreálná Bosna“. To, že na tento plán všechny strany přistoupily, bylo nejen výsledkem tlaku mezinárodního společenství, ale hlavně strategické změny sil na bojištích a možná i skutečnosti, že daytonský mír se ze všech mírových plánů nejméně ohlížel na předválečné etnické složení a nejvíce respektoval skutečné výsledky války (např. přiznal Srbům Srebrenicu a Žepu), tj. poprvé rozdělil Bosnu na kompaktní jednotky které jsou (případně by mohly být) schopny relativně samostatné existence.

Daytonský mír, podobně jako prakticky všechny předcházející mírové iniciativy „přijal logiku válčících stran“ a snažil se rozdělit území BiH na pokud možno etnicky homogenní teritoriální jednotky. Tento přístup kritizovali během války zejména Muslimové, kteří tvrdili, že jediným cílem mezinárodního společenství by měla být obnova „jednotného a multikulturního“ státu (v němž by ale logicky jako nejpočetnější etnikum dominovali) a ne prosazování „balkánské logiky“ o nemožnosti soužití různých etnik ve společném státě. Podobné bylo i stanovisko amerických politologů, např. White²⁵ obviňuje mírové vyjednavče („kresliče map“) z toho, že „[they] have ignored the fact that ethnic and national

²⁴ CRAMPTON (1996), s. 353

²⁵ WHITE, George W. (1996): Place and its role in Serbian identity, IN: HALL - DANTA (1996), s. 39 - 52

identities are very dynamic and evolve over time“. Pravdou ale je, že vyjednávači v podstatě neměli jinou možnost, mělo-li být jejich řešení rychlé, navíc argument o tom, že celá staletí žila Bosna v etnickém míru ignoruje skutečnost, že tento mír byl vykoupen nerovnoprávností jednotlivých etnik do roku 1945.

V praxi se začal daytonský model realizovat se značnými obtížemi až po prvních poválečných volbách 14. 9. 1996 (první obecní volby byly po řadě odkladů provedeny až v říjnu 1997). Přes konstrukce mírové smlouvy byl plán návratu uprchlíků do svých předválečných domovů realizován (1999) pouze zčásti a Bosna v podstatě zůstává i nadále složena z obtížně spolupracujících etnicky homogenních oblastí. Je zřejmé, že hlavním pojátkem státu není přání jednotlivých národních společností, ale vnější tlak. Vzhledem k tomu, že je Bosna a Hercegovina díky etnickým čistkám zemí, která je snadno dělitelná, nadpoloviční většinu obyvatel tvoří příslušníci národů, které mají své vlastní národní státní útvary v sousedství a navíc vztahy jednotlivých etnik jsou poznamenány špatnými historickými zkušenostmi zůstává nadále budoucnost Bosny a Hercegoviny mimořádně problematická.

21.2 CHORVATSKO

Chorvatsko bylo mezinárodně uznáno v hranicích, které mělo jako jugoslávská republika, v době, kdy byla zhruba 1/3 země obsazena srbskými vzbouřenci podporovanými jugoslávskou armádou a na jeho území probíhaly boje. Nový stát byl budován na nacionálních až nacionalistických základech²⁶ a chorvatské vedení prohlásilo konflikt probíhající v zemi za agresi Srbska²⁷. Za těchto okolností se stala protisrbská xenofobie a negace srbských menšinových práv politickou praxí prosazovanou prakticky všemi chorvatskými stranami a široce podporovanou chorvatským obyvatelstvem.

Počátkem roku 1992 došlo v Chorvatsku k výraznému uklidnění - pod tlakem mezinárodního společenství byla uzavřena mezi OSN, Chorvatskem, Srbskem a velitelem Jugoslávské armády Dohoda o plánu mírových operací v Jugoslávii. Smlouva rozhodla, že ty oblasti, ve kterých se dosud bojovalo (tj. separatistická Republika Srbská Krajina), budou demilitarizovány, budou z nich staženy jednotky Jugoslávské lidové armády a budou převzaty pod ochranu OSN jako tzv. **United Nations Protected Areas (UNPA)**. Ve třech chráněných zónách (UNPA Krajina, UNPA Východní Slavonie a UNPA Západní Slavonie) bylo následně rozmístěno 50 000 vojáků mírových sil, kteří kontrolovali dodržování příměří.²⁸

²⁶ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 609

²⁷ tato interpretace je značně nepřesná: prvotní příčinou byla separatistická vzpoura chorvatských Srbů, nikoliv srbský útok

²⁸ chráněné zóny byly vytvořeny na základě rezoluce rady bezpečnosti OSN č. 743/1992 (viz např. <http://www.fib.ethz.ch/>) v březnu 1992, rezolucí č. 762/1992 bylo v červenci 1992 bylo kolem jejich hranic vytvořeno monitorované území, tzv.

"pink zones". Pink zones zahrnovaly oblasti, které sice byly v době uzavření příměří v lednu 1992 pod kontrolu Srbů, nebyly ale začleněny do žádné UNPA (jejich hranice byly totiž vedeny po administrativních hranicích obcí). Podle

Podle Crkvenčiče tvořilo „okupované území pod dočasnou ochranou Spojených národů“ 26,1 % území Chorvatska, v roce 1991 na něm ale žilo pouze 11,5 % chorvatského obyvatelstva, 49,5 % chorvatských Srbů, ale pouze 5,5 % z celkového počtu Chorvatů.²⁹ Vlastní Republika Srbská Krajina sestávala ze tří vzájemně nesouvisejících částí. Přesto mělo toto území pro Chorvatsko zcela zásadní význam - narušovalo jeho životně důležité dopravní trasy a prakticky znemožňovalo efektivní spojení centra se Slavonií a jižní Dalmácií³⁰, navíc ještě zužovalo „sponu“ mezi panonskou a středozemní částí Chorvatska³¹, boje a neustálá nutnost zajišťovat obranu výrazně narušily chorvatskou ekonomiku a zbavily ji jednoho z rozhodujících příjmů - zisků z turistického ruchu.

Poté, co dohoda z roku 1992 zakonzervovala územní zisky obou stran konfliktu, probíhala prakticky permanentně jednání o vyřešení statutu srbské menšiny. Při nich předkládalo Chorvatsko plány na vytvoření srbské autonomie³², při správní reformě kterou byla země rozdělena na župy byly dokonce v rámci dvou z nich vytvořeny ze srbských obcí speciální administrativně-správní jednotky (*Kotar Glina, Kotar Knin*³³). Přestože pravidelná jednání s představiteli RSK (ti spoléhali na pomoc Jugoslávie a odmítali přistoupit na jakýkoli formu obnovení suverenity Chorvatska na jejich území) měla velmi omezené výsledky, mezinárodní společenství dále trvalo na mírovém řešení konfliktu, což vzbuzovalo mezi Chorvaty obavy z kyprizace³⁴ tohoto problému, tj. z dlouhodobého zakonzervování stávajícího stavu pod mezinárodním dohledem. Mezi lednem a únorem roku 1993 zaútočilo Chorvatsko na RSK a obsadilo strategicky významnou oblast kolem maslenického mostu, čímž obnovilo suchozemské spojení s Dalmácií. Zároveň však porušilo dohodu o příměří, přesto nebyly mezinárodní protesty příliš silné.

Kromě nevyřešeného statutu srbské menšiny byl nejožehavější otázkou, s kterou se Chorvatsko potýkalo, vztah k Bosně. Na počátku jugoslávské krize se Chorvatsko snažilo podnítit bosenské Chorvaty a Muslimy k vyhlášení nezávislosti, v odtržení Bosny od Jugoslávie spatřovalo posílení své bezpečnosti vzhledem k Srbsku. Nezávislost a územní celistvost Bosny sice Chorvatsko uznávalo, přesto v bosenském konfliktu podporovalo příslušníky své komunity usilující o připojení svých oblastí k mateřské zemi, zřejmě počítalo s tím, že po destabilizaci Bosny (za kterou ale budou učiněni

původního plánu měla být sice v "Pink zones" zachována srbská vojenská kontrola, zároveň v nich ale měla být postupně obnovena chorvatská administrativa, k tomu ale nedošlo a rozdíl mezi UNPA a pink zones zůstaly pouze teoretické (KLEMENCIC - SCHOFIELD (1996), s. 394)

²⁹ nelze zcela ztotožnit UNPA a území Republiky Srbská Krajina: chráněná území měla rozlohu 14 760 km² (vlastní UNPA 12 554 km², „pink zones“ 2 206 km²), z toho byla pod kontrolou Srbů 12 829 km², pod kontrolou chorvatské armády (hlavně v západní Slavonii) zbývajících 1 931 km² CRKVENČIĆ (1993), s. 62

³⁰ GOLUBIĆ (1993), s. 77

³¹ PEPEONIK (1991) argumentuje proti srbské autonomii takto: „*Stvaranje svake autonomije, osim kulturne ... bilo bi za Hrvatsku pogibeljno, tim prije što se radi o njezinoj sponi i povijestnoj jezgri s jakim iseljavanjem stanovništva.*“

³² vzhledem k událostem v roce 1995 a k postavení, které mají Srbové v současném Chorvatsku se pravděpodobně jednalo pouze o diplomatickou hru ukazující mezinárodní veřejnosti chorvatskou dobrou vůli spor vyřešit

³³ prakticky nebyly nikdy vytvořeny, protože se nacházely na území, které Zááhřeb nekontroloval, a po obsazení Krajiny chorvatskou armádou byly zrušeny. ANTIĆ (1993) píše, že oba okresy mají speciální samosprávný status

odpovědnými Srbové) nezbude Muslimům nic jiného, než se spojit s Chorvatskem. Tato politika nakonec vedla k otevřenému konfliktu mezi Bosňáky a Chorvaty, který byl urovnán až na jaře 1994, kdy obě strany uzavřely na návrh USA dohodu o spojenectví a vytvořily v Bosně chorvatsko-muslimskou entitu. Touto dohodou dostal Záhřeb právo na zvláštní vztahy s chorvatskou komunitou v Bosně s perspektivou vytvoření konfederace mezi Bosnou a Chorvatskem.

Na jaře roku 1995 se Chorvatsko rozhodlo vyřešit srbský problém vojenskými prostředky³⁵: jeho armáda, aniž by narazila na jakýkoliv výraznější odpor, v létě 1995 (od 1. 5. do 7. 8. 1995³⁶) obsadila většinu území RSK. Obnovení chorvatské kontroly nad územím bylo provázeno útekem převážně většiny Srbů do Jugoslávie, což byl nepochybně jeden z cílů chorvatského vedení.³⁷ Celkem opustilo území Chorvatska dalších 150 000 Srbů, čímž byl prakticky dokončen chorvatský nacionalistický program – etnicky čisté Chorvatsko v historických hranicích.³⁸ Jediným územím pod kontrolou Srbů, na které chorvatská armáda nezaútočila, byla malá oddělená část RSK ležící ve Východní Slavonii a Západním Sremu při hranicích s Vojvodinou³⁹. Pod silným tlakem mezinárodního společenství i chorvatského vedení (ale hlavně pod dojmem osudu zbylých částí Srbské Krajiny) souhlasilo vedení tohoto posledního srbského útvaru v Chorvatsku s mírovou reintegrací do Chorvatska. Tzv. erdutskou smlouvou⁴⁰ (podepsána 12. 11. 1995, v platnost vstoupila 15. 1. 1996) byla v oblasti na 2 roky⁴¹ zavedena správa OSN, Chorvatsko se zavázalo udělit místnímu obyvatelstvu své občanství a respektovat jeho menšinová práva. V průběhu mezinárodní správy se ještě pokusili místní Srbové zabránit budoucímu rozdělení této oblasti mezi 2 chorvatské župy vyhlášením Oblasti Sremu, Baranje a Východní Slavonie (*Oblast Srema, Baranje i Istočne Slavonije*), záhřebské vedení ale negovalo i tento požadavek a 15. 1. 1998 definitivně převzalo správu v oblasti. Tím Chorvatsko 7 let po vyhlášení nezávislosti získalo plnou suverenitu nad celým svým územím.

Chorvatsko je jediná exjugoslávská republika, ve které podařilo nacionalistickému vedení realizovat prakticky všechny své plány, dokázalo ve válce obhájit svoji nezávislost a zřejmě také definitivně vyřešilo svůj základní menšinový problém. Způsob, kterým toho dosáhlo (vyhnání) však zásadně a dlouhodobě narušuje vztahy s nejbližšími sousedy (přestože, paradoxně, právě po likvidaci

³⁴ tohoto označení užívá KLEMENČIĆ (1997)

³⁵ podle ŠESTÁKA a kol (1998), s. 621 k tomuto řešení získalo neformální souhlas velmocí, které se plánovaly využít chorvatské vojsko ke změně strategického poměru sil v Bosně

³⁶ vojenská akce měla 2 etapy: při akci „Bljesak“ (blesk, 1. – 2. 5. 1995) byla reinkorporována západní Slavonie, během akce „Oluja“ (bouře, 4. – 7. 8. 1995) vlastní Srbská Krajina

³⁷ přestože oficiálně vyzývalo uprchlíky k návratu, systematicky likvidovalo jejich obydlí a zabránit v návratu se jim snažilo i trváním na přísném potrestání všech „kolaborantů“, tj. lidí, kteří jakýmkoliv způsobem spolupracovali se správními orgány či armádou RSK

³⁸ tato interpretace: ŠESTÁK a kol. (1998), s. 623, podle údajů, které uvádí CRAMPTON (1996), s. 360 se během války zvýšil v Chorvatsku podíl Chorvatů z 78 % na 90 %, počet Srbů klesl na 20 % původního stavu

³⁹ rozloha 2 580 km², tj. 4,6 % rozlohy Chorvatska (KLEMENCIC - SCHOFIELD (1996), s. 396)

⁴⁰ plný text např. http://www.usip.org/library/pa/croatia/croatia_erdut_11121995.html

⁴¹ podle smlouvy měla být správa OSN jednorocní s možností prodloužení o další rok, pokud o to některá strana požádá.

RSK Chorvatsko normalizovalo vztahy se SRJ).

21.3 SVAZOVÁ REPUBLIKA JUGOSLÁVIE

Ústava z 27. dubna 1992 prohlásila Jugoslávii za federaci dvou rovnoprávných republik. Území nové Jugoslávie se podle ní omezilo pouze na černou Horu a Srbsko (s autonomními regiony Kosovem a Metohijí a Vojvodinou), umožňovala však i přistoupení dalších regionů bývalé SFRJ k federaci a neznamenal tedy odvolání srbských územních nároků na části Chorvatska a Bosny.

21.3.1 Problém prečanských⁴² Srbů

Prakticky od založení měla SRJ mimořádně špatnou pozici v mezinárodní politice – většina západních zemí ji vinila (jistě ne neprávem) z podněcování konfliktů v Krajině a Bosně, postupně dokonce převládl názor, že Srbové jsou hlavním ne-li přímo jediným viníkem nestability celého regionu. Na základě tohoto přesvědčení vyhlásila rada bezpečnosti OSN 30. 5. 1992 proti SRJ přísné sankce za její vměšování do občanské války v Bosně a Hercegovině. Sankce sice zkomplikovaly vnitropolitickou situaci v zemi, nevedly ale ke ukončení podpory srbských secesionistických revolt v okolních zemích. V tomto ohledu měla politika srbského vedení obecnou podporu obyvatelstva, které bylo přesvědčeno, že sankce jsou výsledkem jakéhosi mezinárodního spiknutí bývalých jugoslávských republik a jejich kampaně ocerňující srbský národ⁴³.

V roce 1994 se srbské vedení, které zhodnotilo mezinárodní dopady široké podpory Republiky Srbská Krajina a Republiky srbské a pochopilo naprostou bezvýhodnost své dosavadní politiky vůči Chorvatsku a hlavně Bosně, rozhodlo radikálně změnit svoji dosavadní politiku⁴⁴: přistoupilo na podporu plánů mezinárodního společenství na řešení krize v Bosně a pohrozilo vedení tamní srbské komunity ukončením pomoci, pokud na ně nepřistoupí. Poté, co se bosenskosrbský předák Karadžić⁴⁵ odmítl tomuto nátlaku podřídit, skutečně Srbsko přerušilo v srpnu 1994 spolupráci a dokonce uzavřelo hranici s Bosnou. Podobný obrat byl proveden i ve vztahu k Chorvatsku v otázce krajinských Srbů, Milošević v podstatě uznal právo Chorvatska na návrat Krajiny pod jeho jurisdikci a dohodl

⁴² tj. z území bývalého Rakousko-Uherska

⁴³ tato reakce byla zcela přirozená: Chorvaté a Muslimové-Bosňáci zcela vyhráli propagandistickou válku a získali na svou stranu hlavní světová media, ve kterých byli paušálně líčeni jako nebohé oběti srbské agresivity, a nepostihly je žádné restrikce mezinárodního společenství (přestože se jejich nacionalističtí vůdci cíli a metodami od srbských příliš neodlišovali)

⁴⁴ tento obrat lze hodnotit i jako pragmatické poznání faktu, že za daných mezinárodněpolitických okolností nelze realizovat připojení těchto území k Srbsku, navíc v situaci, kdy země nemá dostatek prostředků na jejich dlouhodobou vojenskou podporu. Často bývá interpretován tento obrat jako projev Miloševićovy bezzásadovosti a touhy po moci, osobně se domnívám, že by měl být spíš oceněn - kdyby zůstal Milošević „zásadový“ jako vůdci Chorvatů a Bosňáků, k relativnímu urovnání situace v Chorvatsku a Bosně by nemohlo dojít.

⁴⁵ Radovan Karadžić, prezident Republiky srbské od 27. 3. 1992 do 19. 7. 1996

s Tuđmanem normalizaci chorvatsko-jugoslávských vztahů. Na vstřícné kroky Srbska reagovalo mezinárodní společenství zeslabením (ne ale odvoláním) sankcí. Nové situace rychle využilo Chorvatsko a Bosňáci: na vojenskou likvidaci Srbské Krajiny chorvatskou armádou a na výrazné vojenské úspěchy chorvatsko-bosenskými spojenci v Bosně v létě roku 1995 odpověděla Jugoslávie pouze formálními protesty⁴⁶. Po uzavření daytonského míru a erdutského protokolu (viz blíže oddíl věnovaný Chorvatsku a Bosně) byly odvolány veškeré sankce proti Jugoslávii a jak vnitropoliticky tak mezinárodně se pozice srbského vedení upevnila. Tento mezinárodní kredit však Milošević v souvislosti s eskalací kosovského problému v letech 1998 a 1999 opět ztratil a jeho země se ocitla v neprosté politické izolaci.

21.3.2 Kosovský problém

Kromě otázky přečanských Srbů se nejzávažnějším jugoslávským problémem stala otázka postavení albánské národnostní menšiny. Již v roce 1989 byly provedeny výrazné změny srbské ústavy, omezující práva autonomních oblastí, k dalšímu omezení autonomie došlo v květnu 1990. Reakcí na tento krok bylo jednostranné vyhlášení **Kosovské republiky** (*Republika e Kosovës*) v rámci federace albánskými poslanci místní skupštiny 2. 7. 1990⁴⁷, tento akt však Srbsko neuznalo a reagovalo na něj omezením svobody tisku, rozpuštěním kosovského parlamentu a hromadnými čistkami státního aparátu. Nová srbská ústava z 28. 9. 1990 zrušila politickou autonomii obou autonomních oblastí a zavedla pro Kosovo staronový název **Kosovo a Metohija** (*Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija / Krahina Autonomë e Kosovës*). Ilegální kosovská skupština prohlásila 22. 9. 1991 zemi za nezávislou a vytvořila paralelní státní struktury⁴⁸. Tento krok potvrdilo i referendum organizované bez souhlasu Bělehradu ve dnech 26. – 30. 9. 1991. Nezávislost prakticky okamžitě uznala Albánie (22. 10. 1991), žádný jiný stát ale o podobném kroku ani neuvažoval. Na rozdíl od Chorvatska a Slovinska byl všeobecně považován kosovský problém za vnitrosrbský, navíc mezinárodní společenství prosazovalo zásadu neměnnosti republikových hranic. V roce 1992 se sice Bělehrad obnovil plnou kontrolu bezpečnostní situace v Kosovu, z obav z reakcí kosovských obyvatel, nadále ostentativně ignorujících srbské instituce, ale víceméně toleroval některé struktury Kosovské republiky.⁴⁹ Změnu situace přineslo až období 1996 – 1997, kdy se mezi kosovskými Albánci začal prosazovat proud, označující dosavadní taktiku pasivního odporu proti Srbům za evidentně neúčinnou a prosazující ozbrojené formy boje. Do čela radikálního křídla se postavila Kosovská osvobozenecká armáda (*Ushtria Çlirimtare E Kosovës*, UÇK), která akcemi individuálního teroru opět upoutala pozornost mezinárodních organizací ke

⁴⁶ Mezi krajinskými Srby je všeobecně rozšířeno přesvědčení, že si Chorvaté zajistili Miloševićův souhlas už před útokem na Krajinu

⁴⁷ tzv. Ústavní deklarace o Kosovu. V ní byl zrušen souhlas Kosova se změnami v srbské ústavě z 23. 3. 1989, ale i deklarace o připojení Kosova k Srbsku z 9. 7. 1945

⁴⁸ MALIQI (1996), s. 139 píše dokonce o „vytvoření paralelního veřejného života“

⁴⁹ srbský režim nezasáhl ani proti ilegálním volbám kosovského parlamentu a prezidenta v roce 1992 – ŠESTÁK a kol. (1998),

kosovské otázce. Srbské vedení reagovalo na bezpečnostní krizi v Kosovu masovým nasazením svého potlačovatelského aparátu, nepodařilo se mu však aktivity UÇK přerušit. Naopak, došlo k další eskalaci napětí, excesy jugoslávských bezpečnostních sil vyvolávaly bouřlivé reakce ve světě a během roku 1998 získala albánská revolta charakter ozbrojeného povstání a stala se bezpečnostním rizikem pro celý region. V průběhu roku 1998 se v problému začaly výrazně angažovat západní země s Ruskem, které se snažily kombinací politického, hospodářského⁵⁰ a vojenského⁵¹ nátlaku přimět Miloševiče i kosovsko-albánské představitele k ústupkům a vzájemné dohodě. V únoru 1999, po ultimatu tzv Kontaktní skupiny⁵², které požadovalo přímá jednání mezi Srby a kosovskými Albánci o zajištění „podstatné autonomie“ pro Kosovo, se podařilo představiteli obou stran⁵³ přimět k zahájení přímých mírových rozhovorů. Výsledkem jednání probíhajících ve francouzském Rambouillet byl návrh dohody, který předpokládal, že na dobu tří let budou v provincii rozmístěny mezinárodní vojenské síly pod vedením NATO a během tohoto období bude obnovena její nejširší možná autonomie v rámci SRJ⁵⁴. Již připravenou mírovou smlouvu podepsala pouze albánská strana, učinila tak však, aniž by se vzdala svého separatistického programu, po příslibu, že na konci přechodného období budou mít obyvatelé Kosova možnost vyjádřit se ke statutu oblasti v referendu (v samotné mírové smlouvě tato možnost není zmíněna). Jugoslávie v závěrečné fázi jednání dohodu omítla přijmout s poukazem na to, že její vojenské klauzule porušují její suverenitu. Reakcí NATO na tento neústupný postoj bylo splnění předchozích ultimát a zahájení leteckého bombardování „hlavního viníka“ neúspěchu mírových jednání, tj. Jugoslávie. Vojenská kampaň NATO, která trvala od 24. 3. do 10. 6. 1999, vyvolala velmi rozporuplné reakce⁵⁵ a různé spekulace o skutečných motivech tohoto kroku⁵⁶, nakonec ale přinutila srbské vedení k přijetí všech požadavků mezinárodního společenství. 9. 6. 1999 bylo uzavřena dohoda mezi Jugoslávskou vládou a NATO, na jejímž základě vydala Rada bezpečnosti OSN následující den rezoluci⁵⁷, která obsahovala vedle požadavku na úplné stažení srbských vojenských, polovojenských a

s. 595

⁵⁰ viz rezoluce RB OSN 1160 (1998) (<http://www.un.org/peace/kosovo/98sc1160.htm>)

⁵¹ ultimátum NATO z 24. 10. 1998, ve kterém, pod hrozbou leteckých úderů proti Jugoslávii, požadovalo stažení těžkých zbraní z Kosova

⁵² USA, Rusko, Británie, Francie, Německo a Itálie

⁵³ Albánci zastupovala delegace složená ze zástupců ilegální Republiky Kosovo i UÇK

⁵⁴ plný text nepřijatého návrhu např. <http://www.jurist.law.pitt.edu/ramb.htm>

⁵⁵ největší kontroverze vyvolala totální nepřipravenost mezinárodního společenství na obrovskou uprchlickou vlnu vyvolanou bombardováním. Situace skutečně vypadala tak, jako by všichni považovali za „nemyslitelné, že by někdo prchal před humanitárními bombami demokraticky shazovanými z etických letadel“ jak se se značnou mírou ironie vyjádřil jeden novinář (Hammond, Phil (2000): *The Lies Last Time*, <http://emperors-clothes.com/articles/hammond/lieslast.htm>).

⁵⁶ autor se na tomto místě nehodlá pouštět do debat o mravní a právní oprávněnosti nebo nepřipustnosti uvedeného postupu, který pokládá za „racionální“ ve smyslu potřeby zabránit destabilizaci celého Balkánu, nikoliv však za „prosazování multietnického Kosova“ a za „válku za etické hodnoty“ (vybráno z českého tisku). Ostatně zřejmě nejpříměji se o smyslu akce vyjádřil britský premiér Tony Blair, který před začátkem bombardování řekl: „fail to act now...and we would have to deal with...hundreds of thousands of refugees“ (Hammond, Phil (2000): *The Lies Last Time*, <http://emperors-clothes.com/articles/hammond/lieslast.htm>)

⁵⁷ Rezoluce 1244 (1999), plný text např. <http://www.un.org/Docs/scres/1999/99sc1244.htm>

policejních sil z Kosova a jejich nahrazení mezinárodními mírovými sbory (KFOR) pod vedením NATO také rozhodnutí, že:

[The Security Council] Authorizes the Secretary-General, with the assistance of relevant international organizations, to establish an international civil presence in Kosovo in order to provide an interim administration for Kosovo under which the people of Kosovo can enjoy substantial autonomy within the Federal Republic of Yugoslavia, and which will provide transitional administration while establishing and overseeing the development of provisional democratic self-governing institutions to ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants of Kosovo;

článek 10 rezoluce RB OSN č. 1244 (1999)

Tento stav má trvat „for an initial period of 12 months, to continue thereafter unless the Security Council decides otherwise“. Správu Kosova převzala 11. 6. 1999 „Dočasné správy OSN v Kosovu“ (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, UNMIK), která podle prvního nařízení hlavy UNMIK převzala „veškerou zákonodárnou a výkonnou moc v Kosovu“⁵⁸. Konečný statut oblasti je nadále nejasný, přestože má být založen na návrzích z Rambouillet (tj. široká autonomie rámci SRJ). Stěží si ale lze představit, že by na to kosovští Albánci dobrovolně přistoupili, zvláště za situace, kdy se jejich nová politická elita vytváří na ostře nacionalistickém základě rozpuštěné UÇK a v podstatě toleruje nejruznější protisrbské excesy, kterým není schopna účinně bránit ani mezinárodní správa provincie⁵⁹ a které vedly k útěku většiny srbského obyvatelstva z Kosova.

21.3.3 Sandžacký problém

Dalším vnitropolitickým problémem nové Jugoslávie se stala otázka postavení muslimského obyvatelstva Sandžaku. Muslimové (zhruba 400 000 lidí⁶⁰) se v poválečných sčítáních sice často deklarovali jako Černohorci či Srbové, události počátku 90. let však přispěly k jejich jasné profilaci a k volání po obnově zvláštního statutu pro Sandžak. V říjnu 1991 bylo dokonce zorganizováno ilegální referendum, které požadavek na autonomii Sandžaku schválilo. Reakce srbských úřadů byla ale podstatně razantnější než v Kosovu a do roku 1993 bylo autonomistické hnutí kombinací perzekuce vůdců regionálních politických stran a přímého teroru zlikvidováno. Část muslimů v uvedeném období (hlavně v roce 1992) oblast Sandžaku opustila⁶¹.

21.3.4 Vojvodinský problém

Vývoj ve Vojvodině byl ve srovnání s druhou autonomní oblastí – Kosmetem – podstatně klidnější – uprchla (resp. byla vyhnána) část Chorvatů a také Maďaři (zejména obyvatelstvo podléhající

⁵⁸ nařízení No. 1999/1 z 25. 7. 1999, se zpětnou účinností od 10. 6. 1999, plný text viz např. <http://www.un.org/peace/kosovo/pages/regulations/reg1.html>

⁵⁹ nedomnívám se, že by mohl být v tomto směru mezinárodní správě vytýkán nedostatek vůle, Zabránit nacionalistickým vraždám i aktům „nacionální msty“ je všeobecně poměrně obtížné (objektem násilí jsou sice snadno identifikovatelné, mnohdy ale útočníkům osobně neznámé osoby), prakticky nemožné to ale je v kosovsko-albánském (ale bezesporu i kosovsko-srbském a černohorském) prostředí, které má s institucemi právního státu jen zprostředkovanou zkušenost a zajišťování „spravedlnosti“ vlastními silami se v nich stalo *morální povinností*.

⁶⁰ WEITHMANN (1996), s. 404

⁶¹ převážně do Bosny – WEITHMANN (1996), s. 404, ŠESTÁK a kol (1998), s. 595

vojenské službě) opouštěli ve větším měřítku toto území, díky pro Jugoslávii trvale příznivému populačnímu vývoji - trvalému poklesu podílu Maďarů - a skutečnosti, že Srbové tvoří v provincii už absolutní většinu obyvatelstva – se ale situace nikdy nevyhrotila a neobjevily se žádné významnější secesionistické tendence.⁶²

21.3.5 Černohorský problém

Postoj černohorského obyvatelstva ke společné státnosti se Srbskem nebyl nikdy jednoznačný a odrážel v sobě problémy schizofrenního černohorského národního vědomí: část Černohorců se vždy pokládala současně za Srby⁶³ a ztotožňovala se s jejich státní ideou, na druhou stranu však početná skupina Černohorců srbskou identitu odmítá a je přirozeně méně ochotná snášet těžkosti, které jí přináší příslušnost k ostrakizovanému jugoslávskému státu.

Až do roku 1997 na Černé Hoře dominovaly prosrbsky (resp. promiloševičovskými) orientované politické strany a země vystupovala jako loajální člen jugoslávské federace. To se však změnilo po sérii opozičních protestů v zimě 1996/97. Zatímco v Srbsku neměly demonstrace žádné politické výsledky, v Černé Hoře vedly k otevřené politické krizi a následné desintegraci vládnoucí Demokratické strany socialistů, ze které bylo vytlačeno do té doby dominující promiloševičovské křídlo. Tím byly výrazně posíleny protimiloševičovské politické skupiny, kterým se podařilo zvítězit v černohorských prezidentských (19. 10. 1997) a parlamentních (31. 5. 1998) volbách a k moci v republice se tak dostali politici, jejichž prodemokratická a prozápadní rétorika (méně už politická praxe) je naprosto neslučitelná s politickým stylem, který reprezentuje Milošević⁶⁴. Ten na novou situaci reagoval dosti nepřiměřeně a odmítl uznat výsledky voleb, čímž zapříčinil otevřenou ústavní krizi⁶⁵, která vedla k faktickému mocenskému osamostatnění Černé Hory. Rozpory mezi už tak extrémně antagonistickými politickými tábory (zjednodušeně pro- a proti-miloševičisty) se ještě prohloubily a v zahraničí se začalo otevřeně diskutovat o možnosti úplného rozpadu jugoslávské federace. Toto řešení „černohorského problému“, přestože se těší jisté mezinárodní podpoře, je však vzhledem k polarizaci uvnitř černohorské společnosti mimořádně nebezpečné, zřejmě by se neobešlo bez silného odporu prosrbsky orientované části černohorské populace podporované Srbskem (už vzhledem k jeho přirozené snaze neztratit spojení s mořem). Navíc je zřejmé, že hlavní důvod černohorské krize by odpadl v případě změny srbského

⁶² K tomuto stavu jistě přispělo i Maďarsko, které se, zřejmě z obav z perzekuce vojvodinských Maďarů, v této otázce chová mimořádně zdrženlivě

⁶³ při posledním sčítání v roce 1991 se zřejmě pod vlivem probíhající politické krize část z nich deklarovala jako Srbové (o častých změnách deklarované národnosti osob s nevyhraněným srbsko-černohorským etnickým vědomím ostatně svědčí i porovnání podílu Srbů na obyvatelstvu republiky zjištěného při poválečných sčítáních: 1948: 1,7 %, 1953: 3,3 %, 1961: 3,0 %, 1971: 7,5 %, 1981: 3,3 %, 1991: 9,3 %) (Jugoslavija 1918 - 1988)

⁶⁴ situace je do jisté míry analogická stavu, který vznikl v Československu po volbách 1992

⁶⁵ horní komora federálního parlamentu, Rada republik (*Veće Republika*), je volena republikovými parlamenty. Federální parlament však neuznal výsledky černohorských voleb a odmítl přijmout poslance jmenované novou černohorskou skupštinou. Černohorská vláda reagovala tím, že přestala uznávat legitimitu bělehradského parlamentu.

vedení, vyslovení jakékoliv prognózy dalšího vývoje je proto prakticky nemožné.

21.4 MAKEDONIE

V referendu 8. září 1991 bylo rozhodnuto o samostatnosti a suverenitě Makedonie⁶⁶ (vyhlášena 19. listopadu 1991). Koncem roku 1991 požádala Makedonie o uznání své nezávislosti, přes doporučení arbitrážní komise to však Evropská unie 15. ledna 1991 odmítla, hlavně s ohledem na ostrý nesouhlas Řecka. Řekové odůvodnili svůj postup absurdním tvrzením, že „označení Makedonie patří k řeckému kulturnímu dědictví“⁶⁷, kromě toho měli podezření, že Makedonci mají územní aspirace na řeckou Makedonii. Svůj postoj byli ochotni změnit pouze pod podmínkou, že Makedonie oficiálně deklaruje, že nemá vůči sousedním zemím žádné územní nároky, změni název (např. na Republika Skopje případně Slovanská Makedonie) a uzná neexistenci makedonské menšiny v Řecku. Vyhraněně nacionalistický postoj Řecka⁶⁸ komplikoval mezinárodní postavení nového státu. Řekové zejména prováděli obstrukce při přijímání Makedonie do mezinárodních organizací, což dále znevýhodňovalo Makedonce při navazování vztahů se všemi sousedními zeměmi. Vztahy s Bulharskem byly sice méně napjaté, zdaleka ale ne bezproblémové: s existencí nezávislé Makedonie se Bulharsko smířilo poměrně rychle,⁶⁹ už proto, že za současné politické situace nemá prostředky na expanzivní zahraniční politiku, navíc z nárazníkového charakteru Makedonie může politicky těžit, nadále však neuznává existenci makedonského národa a jazyka a považuje i nadále obyvatele sousedního státu za národnostně zmatené Bulhary⁷⁰. Tento přístup vzbuzuje v Makedonii obavy z toho, že v budoucnu může Bulharsko, které během tohoto století několikrát své stanovisko k makedonské otázce radikálně změnilo⁷¹, vznést požadavek na „sjednocení obou bulharských států“. Vztahy se Srbskem se podařilo Makedonii normalizovat poměrně rychle: v březnu 1992 se ze země stáhla jugoslávská armáda a srbská menšina žijící roztroušeně po celém území státu zůstala loajální, k dobrým vztahům později přispělo i makedonské nedodržování embarga proti Jugoslávii a podobný náhled na albánskou resp. kosovskou problematiku.

⁶⁶ pro se vyslovilo 74 % voličů, referendum ale bylo bojkotováno albánskou menšinou (WEITHMANN (1996), s. 400)

⁶⁷ HERINK (1993), s. 248

⁶⁸ podle ŠESTÁKA a kol (1998), s. 652 se chovalo Řecko k Makedonii jako „arogantní lokální velmoc“

⁶⁹ dokonce bylo prvním státem, který uznal makedonskou nezávislost

⁷⁰ jazykový spor měl velmi nepříjemné důsledky na vztahy obou zemí, protože bránil uzavírání mezistátních smluv. Bulharsko trvalo na tom, aby byly uzavírány pouze v bulharském jazyce, zatímco Makedonie požadovala i makedonskou verzi. Spor v této otázce byl částečně zmírněn deklarací z února 1999, ve které bylo stanoveno, že pro tyto účely bude používána „bulharský jazyk podle Ústavy Bulharska“ a „makedonský jazyk podle Ústavy Makedonie“

⁷¹ od roku 1944 bulharské komunistické vedení uznávalo Makedonce za národ, přiznávalo i existenci makedonské národnostní menšiny na svém území a počítalo s tím, že v budoucnu dojde ke spojení Makedonie v rámci Balkánské federace. Po roce 1948 přestala být tato myšlenka uskutečnitelná, v bulharském chápání se Pirinská Makedonie stala „jediným skutečně svobodným kousíčkem“ Makedonie, ke kterému upírají své zraky Makedonci z Jugoslávie a Řecka. Od roku 1958 se postupně měnilo oficiální stanovisko, zhruba kolem roku 1963 již zcela převládlo popírání makedonské identity, tuto představu od té doby hájí všechny bulharské vlády. (STANIČ (1971), s. 53 a násl.)

Z mezinárodní izolace způsobené Řeckem se Makedonie dostávala postupně v letech 1993 - 1995. 18. dubna 1993 byla Makedonie přijata do OSN pod „kompromisním“ jménem „**Bývalá jugoslávská Republika Makedonie**“⁷² a bez práva používat svoji státní vlajku. Následně uznala Makedonii (většinou však pod kompromisním jménem) většina evropských států, Řecko tím bylo mimořádně podrážděno a na počátku roku 1994 uvalilo na Makedonii úplné obchodní embargo.⁷³ Řecko-makedonské vztahy se částečně normalizovaly až v září 1995, kdy Řekové odvolali blokádu a uznali Makedonii pod kompromisním názvem výměnou za menší úpravu makedonské vlajky.

Nejvýznamnějším vnitropolitickým problémem Makedonie je dlouhodobě otázka postavení albánské menšiny, která, mírně řečeno, projevuje jisté separatistické tendence. Na rozdíl od Kosova nedisponovali makedonští Albánci v době SFRJ územní autonomií ani statutem konstitutivního národa a vztahy mezi Makedonci a Albánci jsou tradičně, zejména kvůli kulturním rozdílům, mimořádně chladné. V bouřlivém období 1990 - 1991 začala většina albánských politických stran požadovat kromě záruk svých menšinových práv i správní autonomii severozápadní části země, nejradikálnější z nich její federalizaci. 12. 1. 1992 dokonce Albánci zorganizovali ilegální referendum, ve kterém se vyslovili pro územní autonomii jimi osídlené části Makedonie⁷⁴. V následujících letech se situace relativně uklidnila, albánské strany se dokonce podílely na činnosti několika makedonských vlád, základní rozpor mezi jejich voláním po autonomii a jednohlasným odmítáním tohoto kroku ze strany politické reprezentace Makedonců však trvá. Značné znepokojení v zemi vyvolává potenciální secese kosovských Albánců, která by výrazně posílila pozice separatistů, a nebezpečí infiltrace různých kosovskoalbánských polovojskových skupin do západní Makedonie.

21.5 SLOVINSKO

Slovinsko bylo jedinou republikou, jejíž oddělení od Jugoslávie proběhlo poměrně klidně a neproblematické bylo i její mezinárodní uznání 15. ledna 1992. Hlavní zásluhu na tom měla výhodná poloha v severozápadní části SFRJ a hlavně pro ostatní republiky nedosažitelná národnostní struktura – téměř 90 % obyvatel představovali Slovinci, navíc se jejich etnické hranice naprosto kryly s hranicemi politickými. Politická reprezentace, která přivedla Slovinsko k nezávislosti, byla nenacionalistická a také se zdálo, že nový stát má dobrou šanci dosáhnout korektních vztahů se svými sousedy.

Vztahy s Chorvatskem jsou přesto od roku 1992 poměrně chladné: vleklé kontroverze přinesl spor o jadernou elektrárnu Krško, která sice leží na slovinském území, byla však postavena za finanční

⁷² mnohdy se používá zkratka anglického názvu FYROM, někdy i ve formě Fyrom

⁷³ tento hysterický krok Řecka byl prakticky všemi státy odsouzen a výrazně jím utrpěla řecká pověst ve světě, zejména se začala otevřeně zpochybňovat správnost jeho přijetí do EU

⁷⁴ pro se údajně vyslovilo 90 % účastníků, v dubnu 1992 vyhlásili nejradikálnější albánští politici ve Struze **Autonomní**

spoluúčasti Chorvatska, problém slovinského přístupu na volné moře (který je vzhledem k morfologii mořského pobřeží možný pouze přes chorvatské teritoriální vody, což vedlo Slovince k požadavku na vytvoření jakéhosi koridoru mezi teritoriálními vodami Itálie a Chorvatska, který by jim umožnil volný přesun na otevřené moře), otázka slovinsko-chorvatských pozemních hranic (sporná celá řada úseků⁷⁵) a otázka chorvatských nároků na vybudování dálničního spojení s Rakouskem a Itálií.

V roce 1993 se výrazně zkomplikovaly vztahy s Itálií, která podmínila podporu slovinské asociační dohody s EU vyřešením majetkových nároků Italů, kteří ze Slovinska odešli po druhé světové válce. Tuto otázku se podařilo urovnat až v roce 1996, čímž se asociace Slovinska s EU výrazně zdržela.

Slovinsko se dosud relativně úspěšně uchází o zapojení do hlavních evropských bezpečnostních i hospodářských institucí (zejména do NATO a EU) a v podstatě se mu již podařilo vyčlenit z „jugoslávského“ regionu.⁷⁶

republiku Ilyriada, tento autonomistický pokus však nenašel v albánské komunitě výraznější odezvu

⁷⁵ jedná se o snadno odstranitelný nesoulad hranic katastrů na mapách obou států, dosud ale chyběla jakákoliv ochota k širší politické dohodě

⁷⁶ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 591

22 ADMINISTRATIVNÍ STRUKTURA POSTJUGOSLÁVSKÝCH ZEMÍ

22.1 BOSNA A HERCEGOVINA

Jak již bylo uvedeno (kapitola 21.1.5), na základě daytonské mírové smlouvy a arbitrážního rozhodnutí o Brčku se Bosna a Hercegovina v současnosti dělí na dvě entity a distrikt, který je jejich kondominiem:

tabulka 1: Správní členění Bosny a Hercegoviny (od 8. 3. 2000)

správní jednotka (centrum)	plocha (km ²)	počet obyvatel (v tisících)		podíl jednotlivých národů 1991 (v %)				národ dominující po válce (1996)
		1991	1996	Bosňáci	Chorvati	Srbové	ostatní	
Federace Bosny a Hercegoviny (Sarajevo)	26 031	2728	2426	52,2	21,9	17,7	8,2	Bosňáci (72,4 %)
Republika srbská (Sarajevo)	24 514	1562	1427	28,2	9,1	55,4	7,3	Srbové (96,6 %)
Brčko distrikt (Brčko)	487	87	67	44,4	20,8	25,4	9,4	Srbové (72,4 %)
Bosna a Hercegovina (Sarajevo)	51 032	4377	3920	43,5	17,4	31,2	7,9	-

Pramen: International Management Group (2000)

Poznámka: do rozlohy a počtu obyvatel Republiky srbské a Federace Bosny a Hercegoviny není započítán Brčko distrikt, který je jejich společným územím

Entity mají naprosto rozdílnou vnitřní strukturu. První z nich, **Republika srbská** (*Republika srpska*), je podle platné ústavy z 27. 3. 1992 (vyhlášena byla už 9. 1. 1992¹) unitárním národním státem srbského národa (ovšem s dvěma úředními jazyky – ekavskou srbštinou a ijekavskou srbštinou), uspořádání druhé, bosňácko-chorvatské federace (oficiální název: **Federace Bosny a Hercegoviny** (*Federacija Bosne i Hercegovine*)) je podstatně komplikovanější, protože sdružuje dva národy. Současné uspořádání bylo realizováno až po volbách v roce 1996, v období války byla Federace neformálně rozdělena na území pod kontrolou chorvatských vojsk a území pod kontrolou Armády BiH.

Dle Ústavy Federace Bosny a Hercegoviny z 31. 5. 1994² je bosňácko-chorvatská federace státem chorvatského a bosňáckého národa (Srbové nejsou v ústavě vůbec zmíněni, důsledně se využívá označení „příslušníci ostatních národů“), úředními jazyky jsou chorvatština a bosňáčtina, úředním písmem latinka. Vztahy mezi oběma konstitutivními národy jsou složitě legislativně ošetřeny. Stát je podle oficiálních proklamací federací vytvořenou na územním principu, zároveň se ale úzkostlivě dbá na to, aby nebyla možná majorizace druhého etnika a všechna rozhodnutí federálních orgánů, která se týkají „vitálních“ zájmů některého národa vyžadují souhlas poslanců obou národností.

Federace Bosny a Hercegoviny se skládá z 10 kantonů (bosňácky *kanton*, chorvatsky *županija*), které se člení přímo na obce (*općina*). Odstavce V.1.2.1. a V.1.2.2 ústavy rozdělují obce na 2 kategorie: obce, jejichž většinový národ je totožný s většinovým národem kantonu, a obce, jehož většinové obyvatelstvo je odlišné od majority v kantonu jako celku (na obce druhého typu je kanton povinen v

¹ současné znění viz např. <http://www.bihpress.com/BIH/POLITIKA/ustavRS/ustavRS.htm>

² viz např. <http://www.bihpress.com/BIH/POLITIKA/ustavF.htm>

případě jejich zájmu přenést své působnosti v taxativně vymezených oblastech - např. ve vzdělávání, kultuře, cestovním ruchu a pod.) Do jisté míry lze hovořit o autonomii, resp. právu na autonomii, některých obcí v rámci jednotlivých kantonů. Tato úprava vycházela z chápání kantonů jako národních kvazi-států jednoho národa a zajišťovala příslušníkům chorvatské nebo bosňácké menšiny právo na územní autonomii. V současnosti tomuto pravidlu vyhovují pouze 3 chorvatské obce v (bosňáckém) Zenicko-dobojském kantonu, v případě masového návratu uprchlíků by se ale jejich počet rozšířil.

Částečnou modifikaci tohoto systému přinesl první dodatek ústavy, přijatý v souvislosti s obtížemi při konstituování kantonů 6 a 7. Dodatek je prohlásil za kantony se zvláštním režimem (*kanton s posebnim režimom*). V těchto kantonech byl zaveden systém ochrany vitálních zájmů obou etnik podle federálního vzoru, tj. de facto v nich byly prohlášeny obě národnosti za konstitutivní. Část kompetencí kantonů (zejména školství) byla přenesena přímo na obce a podle federálního vzoru byla také upravena struktura kantonálních vlád a úřadu předsedy kantonu (proporční systém, rotace předsedů a pod.). Běžně se proto dělí kantony na chorvatské, bosňácké a smíšené.

Nejnižší složkou veřejné správy je v obou entitách obec (chorvatsky a bosňácky *općina*, srbsky *opština*, na obr. 15a jsou jejich hranice vyznačeny modře). Jejich systém v podstatě přetrvává v podobě, jakou měl v Jugoslávii. V 80. letech se počet bosenských obcí ustálil na 109, řada z nich však byla protnuta mezientitní hranicí a rozdělena, v době obecních voleb v dubnu 2000 jich tak existovalo už 146 (údaj OSCE). Jejich systém není příliš vyhovující, zejména v případě rozdělených obcí, které mají mnohdy groteskní podobu (Srpski Mostar v třech územně oddělených částech a pod.). K plánovanému novému vymezení obcí ale dosud nedošlo z obav, že by tento krok, zejména ve Federaci, ještě prohloubil etnické rozdělení země, protože menší obce by byly homogennější.

tabulka 26: Správní členění Federace Bosny a Hercegoviny (po změnách k 8. 3. 2000)

kanton	typ	plocha (km ²)	počet obyvatel (v tisících)		dominantní národ (v %)		
			1991	1996		1991	1996
1. Unsko-sanski kanton (Bihać)	B	4237	343	268	Bosňáci	72,5	97,4
2. Županija Posavska (Odžak)	CH	301	63	48	Chorvati	70,1	95,0
3. Kanton Tuzla (Tuzla)	B	2653	494	592	Bosňáci	70,4	84,8
4. Zeničko-dobojski kanton (Doboj, Zenica)	B	3325	477	451	Bosňáci	58,6	83,8
5. Bosansko-podrinjski kanton - Goražde (Goražde)	B	485	40	42	Bosňáci	67,9	99,6
6. Srednjobosanski kanton / Županija Središnja Bosna (Travnik)	ZVL	3187	339	258	Bosňáci Chorvati	43,5 38,6	59,0 39,3
7. Hercegovacko-neretvanski kanton / Hercegovacko-neretvanska županija-kanton (Mostar)	ZVL	4303	267	232	Bosňáci Chorvati	37,4 40,6	43,3 54,6
8. Županija Zapadhercegovacka (Široki Brijeg)	CH	1362	89	91	Chorvati	96,8	99,0
9. Kanton Sarajevo (Sarajevo)	B	1264	500	354	Bosňáci	50,4	87,1
10. Kanton 10 (Livno, Tomislavgrad, Kupres)	CH	4914	116	90	Chorvati	51,3	88,7
Federace Bosny a Hercegoviny (Sarajevo)	-	26 031	2728	2426	-	-	-

Pramen: International Management Group (2000)

vyšvětlivky: CH – chorvatské kantony, B – bosňácké kantony, ZVL – kantony se zvláštním režimem

Ve federaci byla v roce 1995 vytvořena další „jednotka lokální správy a samosprávy“ – město (*grad*). Město je v ústavě Federace definováno jako „území dvou a více obcí, které jsou urbanisticky a územně provázané“, jeho samospráva pak má v kompetenci ty záležitosti, které jsou důležité pro město

jako funkčně jednotný celek. Na základě této úpravy bylo za město prohlášeno Sarajevo (4 obce) a Mostar (6 etnicky homogenních obcí a tzv. centrální zóna, která není součástí žádné obce).

22.2 CHORVATSKO

Chorvatská republika (*Republika Hrvatska*) prošla jako jediný postjugoslávský stát radikální a komplexní reformou všech stupňů veřejné správy. Zákonem z 29. 12. 1992³ byl obnoven dvoustupňový systém státní správy i samosprávy, země byla rozdělena na 21 žup (*županija*), 70 měst (*grad*) a 419 obcí (*općina*). V letech 1992 – 1995 existovaly formálně⁴ také dva samosprávné okresy (*kotar*) pro Srby, které představovaly mezistupeň mezi obcemi a župami. Při modifikacích zákona (1995, 1997⁵) nebyla struktura ani počet jednotek výrazně měněn, v roce 1995 ale byly podstatně modifikovány hranice žup a jejich počet byl sjednocením žup *Županija Grad Zagreb* a *Županija Zagrebačka* snížen na 20. V roce 1997 byl opět Zagreb vyčleněn jako jednotka se zvláštním statutem (*posebna i jedinstvena teritorijalna i upravna jedinica*).

tabulka 27: Administrativní členění Chorvatska po provedení administrativní reformy v roce 1992 (po změnách v letech 1995 a 1997)

název	správní středisko	rozloha [km ²]	počet obyvatel (sčítání 1991)	počet měst	počet obcí
Zagrebačka županija	Zagreb	3 078	283 298	8	26
Krapinsko-zagorska županija	Krapina	1 230	148 779	7	25
Sisačko-moslavačka županija	Sisak	4 448	251 023	6	13
Karlovačka županija	Karlovac	3 622	184 577	5	16
Varaždinska županija	Varaždin	1 260	187 853	6	22
Koprivničko-križevačka županija	Koprivnica	1 734	129 397	3	20
Bjelovarsko-bilogorska županija	Bjelovar	2 638	144 042	5	18
Primorsko-goranska županija	Rijeka	3 590	323 130	14	21
Ličko-senjska županija	Gospić	5 350	86 992	4	8
Virovitičko-podravská županija	Virovitica	2 021	104 625	3	13
Požeško-slavonska županija	Požega	1 821	99 334	4	6
Brodsko-posavska županija	Slavonski Brod	2 027	174 998	2	26
Zadarska županija	Zadar	3 643	212 920	6	26
Osječko-baranjska županija	Osijek	4 149	367 193	7	33
Šibensko-kninska županija	Šibenik	2 994	152 477	5	12
Vukovarsko-srijemska županija	Vukovar	2 448	231 241	4	24
Splitsko-dalmatinska županija	Split	4 524	474 019	15	40
Istarska županija	Pazin	2 813	204 346	9	29
Dubrovačko-neretvanska županija	Dubrovnik	1 782	126 329	5	17
Međimurska županija	Čakovec	730	119 866	3	21
Grad Zagreb	---	640	777 826	1	0
celkem		56 542	4 784 265	122	416

Poznámka: V roce 1997 došlo v důsledku změn hranic mezi župami k přejmenování Županije Zadarsko-kninske a Županije Šibenske na Zadarska županija a Šibensko-kninska županija, zároveň se změnil slovosled všech názvů (slovo „županija“ bylo dáno na poslední místo, tj. *Županija Varaždinska* byla přejmenována na *Varaždinska županija* apod.)

³ *Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj*, Narodne novine, br.: 90, 30. 12. 1992. též <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1992/2333.htm>

⁴ byly totiž na územích, která nebyla pod kontrolou chorvatské vlády, ale orgánů RS Krajina

⁵ nový *Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj*, Narodne novine, br. 10, 30. 1. 1997. též na <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1997/0151.htm>

Obrázek 15a: Správní členění Bosny a Hercegoviny (2000) Pøevzato z MÜLLEROVÁ (2000)

Obrázek 15b: Správní členění Chorvatska (2000) Pøevzato z MÜLLEROVÁ (2000)

22.3 JUGOSLÁVIE

Svazová republika Jugoslávie (*Savezna republika Jugoslavija*) je ve své ústavě z 27. 4. 1992⁶ definována jako poměrně volná federace dvou republik - Srbska a Černé Hory. Na rozdíl od předchozí ústavy SFRJ není žádným způsobem garantováno postavení autonomních oblastí Srbska a není zajištěno jejich proporcionální zastoupení v ústředních orgánech federace, otázky vnitřního členění republik jsou přenechány v jejich výlučné kompetenci. Černá Hora má ústavou zaručeny jisté nadstandardní pozice ve federálních orgánech⁷, vzhledem k jejímu malému podílu na obyvatelstvu (6 %) jsou přesto její možnosti ovlivňovat politiku Bělehradu omezené.

22.3.1 Srbsko

Administrativní členění **Srbské republiky** (*Republika Srbija*) nebylo dosud zásadním způsobem změněno. Podle platné srbské ústavy z 28. 9. 1990⁸ a zákona o územní organizaci a lokální samosprávě z 24. července 1991 jsou základem územního členění státu samosprávné obce (*opština*), autonomní oblasti a nově Město Bělehrad. Autonomní oblast Vojvodina (*Autonomna pokrajina Vojvodina*) a Autonomní oblast Kosovo a Metohija (*Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija*) sice byly zachovány, podle ústavy jsou však pouze „*oblici teritorijalne autonomije*“⁹ s tím, že ke změnám jejich území nebo k jejich úplnému zrušení není nutný jejich souhlas. Město Bělehrad (*Grad Beograd*) je v ústavě označeno za zvláštní územní jednotku (*posebna teritorialna jedinica*) sdružující několik obcí¹⁰.

Hranice obcí zůstaly dodnes v podobě vytvořené v 60. letech.¹¹

Rozhodnutím vlády z 29. ledna 1992 byly nově definovány okruhy (*okrug*), které jsou ale pouze teritoriální jednotkou státní správy. Oblastí je celkem 29 (bez Bělehradu), z toho 7 ve Vojvodině a 5 v Kosovu a Metohiji (viz tab. 28 a obr. 15c).

⁶ Službeni list Savezne republike Jugoslavije, br. 1/92, 34/92, na internetu např. <http://www.elitsoft.co.yu/Text/T026.htm>

⁷ např. čl. 80 ústavy určuje, že: „*Veće građana sačinjavaju savezni poslanici izabrani u republikama članicama na neposrednim izborima, tajnim glasanjem, tako što se po jedan savezni poslanik bira na 65.000 birača, s tim što se u republici članici bira najmanje 30 saveznih poslanika*“. V souladu s ním bylo při volbách v roce 1996 zvoleno do dolní komory parlamentu, Rady občanů, 30 poslanců zastupujících Černou Horu a 108 poslanců ze Srbska (pokud by byl respektován podíl na obyvatelstvu, měla by Č. Hora pouze 8 poslanců)

⁸ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 1/90, on line např. <http://www.elitsoft.co.yu/Text/T001m.htm>

⁹ článek 6 ústavy

¹⁰ tzv. *gradske opštine*

¹¹ v roce 1998 bylo na území Srbska 186 obcí, tj. o jednu méně než v roce 1988 (LIŠČÁK - FOJTÍK (1998), s. 824-825 uvádí počet 170, nezapočítává však obce tvořící Bělehrad)

tabulka 28: Správní členění Srbska (1998)

č.	název	správní středisko	počet obcí
1	Borski okrug	Bor	4
2	Braničevski okrug	Požarevac	8
3	Jablanički okrug	Leskovac	6
4	Južno-Bački okrug	Novi Sad	12
5	Južno-Banatski okrug	Pančevo	8
6	Kolubarski okrug	Valjevo	6
7	Kosovski okrug	Priština	9
8	Kosovsko-Mitrovački o.	Kosovska Mitrovica	6
9	Kosovsko-Pomoravski o.	Gnjilane	3
10	Mačvanski okrug	Šabac	8
11	Moravički okrug	Čačak	4
12	Nišavski okrug	Niš	6
13	Pčinjski okrug	Vranje	7
14	Pečki okrug	Peć	5
15	Pirotski okrug	Pirot	4
16	Podunavski okrug	Smederevo	3

Podle <http://www.serbia-info.com/facts/districts.html>

č.	název	správní středisko	počet obcí
17	Pomoravski okrug	Jagodina	6
18	Prizrenski okrug	Prizren	4
19	Rasinski okrug	Kruševac	7
20	Raški okrug	Kraljevo	5
21	Severno-Bački okrug	Subotica	3
22	Severno-Banatski okrug	Kikinda	6
23	Srednje-Banatski okrug	Zrenjanin	5
24	Sremski okrug	Sremska Mitrovica	7
25	Šumadijski okrug	Kragujevac	6
26	Toplički okrug	Prokuplje	4
27	Zaječarski okrug	Zaječar	4
28	Zapadno-Bački okrug	Sombor	4
29	Zlatiborski okrug	Užice	10
30	Grad Beograd	Beograd	16
celkem			186

22.3.2 Černá Hora

Administrativní členění **Republiky Černá Hora** (*Republika Crna Gora*) nebylo novou ústavou z 12. 10. 1992¹² změněno ani modifikováno, republika se i nadále dělí přímo na 21¹³ obcí (*opština*). Obce mají všechny přibližně stejnou rozlohu, výrazně se však liší počtem obyvatel - v Podgorici, která je nově označována za „administrativní centrum“, kdežto „hlavní město“ je nyní Cetinje, žije přibližně 1/3 obyvatel celé země.

22.4 MAKEDONIE

Administrativní členění **Makedonské republiky** (*Republika Makedonija*) zůstalo, podobně jako v jugoslávské éře, jednostupňové. Země se člení přímo na obce (*opštine*), podle zákona o územním členění ze září 1996 byl však jejich počet výrazně rozšířen z 34 na 123¹⁴.

22.5 SLOVINSKO

Správní členění **Slovenské republiky** (*Republika Slovenija*), přestože se o tomto problému rozvířila poměrně široká diskuse, prošlo po vyhlášení nezávislosti jen dílčími úpravami. V roce 1994 vypracovaná komplexní reforma místní správy navrhovala radikální zvýšení počtu obcí, kterého mělo být dosaženo rozdělením stávajících po schválení v místních referendech. Ta ale byla úspěšná pouze

¹² plný text (anglický překlad) http://www.mfa.gov.yu/Facts/laws/const_cg_e.html

¹³ údaj pro rok 2000, viz http://www.mfa.gov.yu/index_s.htm

¹⁴ <http://www.sinf.gov.mk/Macedonia/EN/Geography/Settlements.htm>

Obrázek 15c: Správní členění Jugoslávie (2000)

Převzato z MÜLLEROVÁ (2000), upraveno

v některých případech a tak některé velké obce zůstaly zachovány, zatímco jiné byly rozdrobeny. Přestože tím vznikl velmi velikostně nevyrovnaný systém, byl posléze, s platností od 1. 1. 1995, uzákoněn.¹⁵ Vedle obcí (*občina*) byla obnovena kategorie městských obcí (*mestna občina*). Počet obcí byl téměř ztrojnásoben: před reformou jich Slovinsko mělo 62, po reorganizaci 147 (z toho 136 „venkovských“ a 11 městských)¹⁶. K 22. 11. 1998 došlo k druhému kolu rozdělování obcí (jejich počet vzrostl na 192, z nich 11 městských).¹⁷ O případném vytvoření 2. stupně samosprávy se zatím velmi živě diskutuje, konkrétní rozhodnutí ale ještě nebyla přijata.

22.6 SHRnutí

V období po rozpadu Jugoslávie byly všechny následnické státy postaveny před problémem, jak dosavadní strukturu veřejné správy přizpůsobit novým státoprávním i společenským podmínkám. Nejtěživější byl tento problém v národnostně smíšených oblastech, v atmosféře vyhroceného nacionalismu totiž prakticky všechny menšiny požadovaly garantování svých národnostních práv formou územní autonomie. Tlak na vytvoření nacionálně homogenních administrativních jednotek byl obzvláště silný v oblastech obývaných Srby a Albánci, úspěšný ale byl vlastně jen v případě Bosny a Hercegoviny¹⁸, ostatní státy se spíš snažily narušit přirozeně existující regionální nebo (historicky) tradiční vazby a buď konzervovaly dosavadní stav nebo využily administrativních reforem k majorizaci menšin (přímo učebnicově Chorvatsko ve vztahu k územím obývaným Srby a Srbsko vzhledem k Sandžaku). Lze to chápat jednak jako jasnou tendenci k centralizmu a pak také jako projev onoho bibóovského „strachu z demokracie“¹⁹. Ze státoprávního i politickogeografického hlediska prodělala nejzásadnější a díky řadě netradičních řešení i nejzajímavější změny Bosna a Hercegovina, na druhou stranu právě její administrativní struktura založená na nacionálním principu je nejméně stabilní.

¹⁵ Zákon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij, Uradni list Republike Slovenije, št. 60, 3. 10. 1994, č. 2082

¹⁶ Statistični letopis Republike Slovenije 1995, s. 51

¹⁷ Statistični letopis Republike Slovenije 1999, s. 56

¹⁸ do jisté míry také v těch zemích, které zahustily strukturu obcí (zejména Makedonie a Slovinsko), protože menší obce jsou zpravidla kulturně i sociálně homogennější

¹⁹ BIBÓ (1997)

23 ZÁVĚR

Poslední kapitolu této práce budeme věnovat pokusu o nalezení hlavních historických a geografických příčin dnešních politickogeografických poměrů v oblasti bývalé SFRJ.

23.1 HLAVNÍ GEOGRAFICKÉ VLIVY POLOHY ZKOUMANÉHO ÚZEMÍ NA JEHO

OBYVATELSTVO A POLITICKOU ORGANIZACI

Geografické prostředí tvoří přirozený základ hospodářských aktivit člověka, vytváří rámec politické organizace a podle mnohých geografů a historiků se spolupodílí na utváření způsobu myšlení a mentality obyvatelstva. Prostor bývalé Jugoslávie je mimořádně složitý regionálně diferencovaný, civilizačně, etnicky i demograficky heterogenní územní systém, který byl formován antagonistickými historicko-geografickými, antropogeografickými a politicko-geografickými vlivy¹.

Na zkoumané území zasahují čtyři výrazně odlišné přírodní jednotky: ze severu Panonie a Alpy, v pobřežní oblasti Středomoří, zatímco převážnou část vnitrozemí zaujímá poměrně těžko přístupná soustava Dinárského pohoří. Weithmann² tvrdí, že „v tak členité krajině se nemohl vytvořit státní útvar, který by se udržel po delší dobu, a také se zde nemohl stát určující silou pouze jeden národ“, protože zeměpisné prostředí zabraňovalo sjednocení většího počtu oblastí s příznivými podmínkami pro osídlení a nedovolovalo ani vytvoření natolik silných politických center, aby byla schopna ovládnout větší území. Všíhá si zejména skutečnosti, že celá oblast je díky širokému údolí Dunaje snadno přístupná ze střední a východní Evropy, přes Thrákiu také z Asie, zatímco možnosti kontaktu se středomořským prostorem jsou omezeny výraznou přírodní bariérou Dinárského pohoří. Hoffman³ zdůrazňuje, že pro politické dějiny i etnogenezi jihoslovanských národů měl rozhodující význam 50 - 70 km široký pás krasového území oddělujícího Jadran od vnitrozemí: byl hranicí, dobrou skrýš pro uprchlíky v době válek ale i populačním rezervoárem v době míru. Jasně se tato „vitální role krasu“ projevila v případě Černé Hory, která si byla v minulosti schopna ubránit faktickou nezávislost proti podstatně mocnějším sousedům, ale také během 2. světové války, kdy se právě v této oblasti rozvinulo partyzánské hnutí, které na dlouhá desetiletí předurčilo charakter jugoslávského státu. Voje⁴ uvádí, že roviny a nížiny na okrajích jugoslávského prostoru dávaly dobré podmínky pro vznik státních útvarů, které ale nebyly tak mocné, aby si dokázaly trvale podmanit i horské vnitrozemí. Tam zasahovala jejich moc okrajově, nikdy nebyla pevná, ale ani natolik slabá, aby neohrožovala všechny státní útvary mající své centrum přímo v Dinárském pohoří.

¹ RADOVANOVIĆ (1989), s. 9

² WEITHMANN (1996), str. 8

³ HOFFMAN (1977), str. 466 - 467

⁴ VOJE (1994)

Můžeme tedy konstatovat, že ze všech fyzicko-geografických charakteristik sledovaného území mají bezprostřední důsledky pro „politické“ dějiny zejména dvě skutečnosti:

1. vnitřní členitost (geomorfologická, biogeografická, klimatická) působí jako bariéra, jejímž hlavním projevem je obtížná integrace území,
2. dobrá prostupnost ve směru SZ-JV a špatná ve směru SV-JZ, která předurčuje tuto oblast k úloze přirozené spojnice střední Evropy s východním Středomořím a tím i Asií se všemi z toho plynoucími pozitivy (přesuny zboží) i negativy (přesuny vojsk)

Na území bývalé Jugoslávie se prolíná několik kulturních, politických a ekonomických (šířeji: civilizačních) zón. Právě jejich vzájemné interakce měly největší význam pro formování etnických skupin a pro politickou (a v úzké souvislosti s ní i teritoriální) organizaci bývalé Jugoslávie. Klemenčič⁵ spojuje tyto vlivy do tří základních civilizačních okruhů (viz tab. 29).

tabulka 29: Civilizační okruhy v oblasti bývalé Jugoslávie

civilizace	civilizační okruh	základní znaky
ZÁPADNÍ	MEDITERÁNÍ	exkluzivně katolický, románský, zprostředkovává italské vlivy
	STŘEDOEVROPSKÝ	katolický (ale se silnými vlivy protestantismu a judaismu), zprostředkovává německé a maďarské vlivy
VÝCHODNÍ	BALKÁNSKÝ	pravoslavný a islámský, zprostředkovává vlivy byzantské, ruské, turecké

Podle KLEMENČIČ (1993c)

Jedná se tedy o území na pomezí dvou hlavních typů civilizace - zatímco Slovinsko, Jugoslávii a Makedonii můžeme považovat za kulturně homogenní (v prvním případě západní, ve zbývajících východní), zařazení Chorvatska a Bosny a Hercegoviny není jednoznačně možné - právě jimi prochází ona civilizační hranice, jako celek je ale zřejmě můžeme v prvním případě považovat za západní, v druhém za východní zemi. Podobně se naskytá otázka, ke kterému okruhu by patřila bývalá SFRJ jako celek. Klemenčič⁶ tvrdí, že v ní byl dominantní vliv balkánské kultury, což oddalovalo Chorvatsko a Slovinsko od západu, jehož součástí „nepochybně jsou“.

Jiné vymezování civilizačních zón vychází z náboženství. V této interpretaci se v jugoslávském prostoru střetají 3 civilizační pásy - jiné než v Klemenčičově pojetí (viz tab. 30).

tabulka 30: Hlavní náboženské vlivy na prostor bývalé Jugoslávie

civilizace	náboženství	civilizační pás
ZÁPADNÍ	KATOLICKÝ	Latinský
VÝCHODNÍ	PRAVOSLAVNÝ	Byzantský
	ISLÁMSKÝ	Asijský

Podle: The Creation and Changes of Internal Borders of Yugoslavia. Beograd, The Ministry of Information of The Republic of Serbia, 1991

⁴ VOJE (1994)

⁵ KLEMENČIČ (1993c), str. 24 - 25

⁶ tamtéž

V historické retrospektivě lze v širším okolí zkoumané oblasti nalézt několik výrazných mocenských center, která dlouhodobě ovlivňovala případně i vytvářela politické dějiny a politickou kulturu území bývalé Jugoslávie. Pavić⁷, který je označuje jako „civilizační ohniska“, jich identifikuje 7: germánské, benátské, římské, maďarské, turecko-islámské, byzantské a starořecké. Zdůrazňuje, že pro všechny tyto kultury bylo území bývalé SFRJ na okraji jejich vlivu, což značně ztěžovalo jeho rozvoj – v důsledku složitého historického vývoje bylo více než místem kulturní výměny souborem obranných linií (byzantské themy, říšskoněmecké marky, rakouská Vojenská hranice). Tento „zákopový“ charakter distribuce kulturních vlivů spolu s fyzickogeografickými vlastnostmi prostředí má pro naše úvahy zásadní význam: v podstatě lze říci, že území osídlená příslušníky různých kultur v přístupných oblastech a rovinách kolem jihoslovanského heartlandu byla vystavována útokům stále nových útočníků, což je nutilo přesídlvat se do méně přístupných oblastí, ze kterých vytlačovali předchozí vlny uprchlíků. Tak byly postupně osídleny i nepřístupné části území, v nichž byli obyvatelé izolováni a s úspěchem odolávali asimilačním tlakům dominantní kultury a často jí ani nebyli ovlivňováni⁸.

Shrneme-li tyto úvahy, můžeme konstatovat že poloha území bývalé Jugoslávie na hranicích vlivu několika odlišných kultur a fyzickogeografické podmínky vytvořily příznivé předpoklady pro prolínání (v územním smyslu) protichůdných kulturních, politických či ideových vlivů, zároveň však i k tomu, aby všechny tyto vlivy byly místnímu obyvatelstvu zprostředkovány ve své hraniční a tudíž zákonitě konfliktní podobě. V tom také můžeme vidět jednu z příčin toho, že se na jazykově v podstatě jednotném území nevytvořil jeden národ, ale „leopardí kůže“ několika jen obtížně komunikujících etnik.

23.2 JIHOSLOVANKÉ NÁRODY - ZVLÁŠTNOSTI ETNOGENEZE A ÚZEMNÍHO ROZLOŽENÍ

Je zřejmé, že „jihoslovanský problém“ má všechny znaky národnostního konfliktu a byl (alespoň v rétorické rovině) veden v jménu práva národů na sebeurčení. Proto se musíme zabývat i specifiky a politickogeografickými důsledky etnogeneze a územního rozložení jihoslovanských národů.

Nedílnou součástí vzniku novodobých národů (národně integračního procesu) je vytváření vědomí společného původu a vymezování se vůči okolí. Nezbytným prvkem identity národa musí být i vyjádření důvodu jeho existence, tj. nalezení jeho historického poslání, „národního mýtu“, který umožňuje jednotlivým příslušníkům národa identifikovat se s národním společenstvím a zároveň mu poskytuje vzory chování v mezních situacích. Zatímco jazyk, náboženství a ostatní tradiční kategorie vymezující národ jsou svého druhu objektivní, národní mýty bývají cílevědomě budovány⁹.

⁷ IN: KLEMENČIĆ (1997), s. 349

⁸ ROGIĆ (1991)

⁹ WHITE, Geogre W. (1996): Place and its role in Serbian identity, IN: HALL – DANTA (1996), s. 41 uvádí jako příklad uměle vytvořeného mýtu „protiturecký sentiment“ Srbů, ke kterému měli důvody pouze Srbové žijící ve Vojvodině. Protože ale právě oni psali první srbské dějiny, které byly hojně čteny i ve vlastním Srbsku, byla tento jejich jednostranná interpretace historie včleněna do srbského národního vědomí

Národy se mohly v podstatě (sebe)identifikovat a vymezit k ostatním etnikům pouze podle snadno rozpoznatelných znaků – kulturních (náboženství, jazyk, historie), politických (státní organizace), rasových či (výjimečně) hospodářských. Podle toho, které kritérium převládlo, můžeme rozlišit 3 typy nacionalismů¹⁰: „**státní nacionalismus**“ francouzského typu, ve kterém společným znakem i důvodem k existenci je stát, proto relativizuje roli jazyka i náboženství a národ chápe v první řadě jako společenství všech občanů daného státu, „**kulturní nacionalismus**“ německého typu, ve kterém dominuje jazyk, ne ale náboženství, a národ je chápán jako společenství všech lidí používajících daný jazyk, a „**etnonacionalismus**“ zdůrazňující náboženství a jazyk.

Který z těchto typů se v dané společnosti vyvine zřejmě závisí na její vyspělosti, konkrétních historických podmínkách a také kulturním okruhu, ke kterému daná společnost patří¹¹. Je zřejmé, že politické (a tedy i politickogeografické) projevy jednotlivých typů nacionalismu jsou rozdílné. V jihoslovanském prostoru se nepochybně hlavním (sebe)identifikačním kritériem při vzniku novodobých národů stal jazyk (který vymezil hranici vůči Neslovánům) a náboženství (to vytvořilo hranice národní identity uvnitř slovanského živlu), jedná se tedy o typický „etnonacionalismus“¹². Míra schody národního uvědomění a náboženského přesvědčení je v případě Bosňáků, Chorvatů a Srbů téměř úplná (viz tab. 31).

tabulka 31: Náboženská a národnostní struktura Chorvatska

národ	počet	náboženské vyznání (sčítání 1991, v %)					bez vyznání	neuvedeno
		katolické	pravoslavné	muslimské	jiné			
Chorvati	3 736 356	94,3	0,2	0,1	2,8	2,2	0,4	
Srbové	581 663	0,4	84,5	0,0	6,7	7,4	1,0	

Podle: ŽULJIĆ (1994), s. 103

Pro vysvětlení současného rozložení jihoslovanských národů v geografickém prostoru tedy bude hrát podstatnou roli zjištění, jakým způsobem se vytvořily současné náboženské poměry.

Slované pronikli poprvé do prostoru na jih od Dunaje v první polovině 6. století. Teprve v jeho druhé polovině a na počátku sedmého století se na těchto územích začali trvale usídlvat. Podle některých historiků¹³ přišli Slované ve dvou vlnách: údajná druhá vlna byla tvořena jen málo početnými ale vojensky dobře

¹⁰ WEITHMANN (1996), s. 185, autor si je vědom toho, že Weithmannovo pojetí je poněkud netradiční, přebírá ho zejména proto, aby zdůraznil rozdíl mezi českou a balkánskou národní zkušeností

¹¹ např. má-li vzniknout nacionalismus francouzského typu, je nutné, aby se převážná většina obyvatelstva se státem ztotožnila, což ale nebylo v balkánských poměrech možné. Zfíkáme se v této souvislosti diskuse o tom, jestli existuje nějaká „hierarchie“ nacionalismů resp. jestli je některý z typů nacionalismu projevem vysoké a jiný naopak projevem nízké kultury (např. WEITHMANN (1996), s. 169 naznačuje, že „etnonacionalismus“ vznikne, když se - jak tomu bylo v případě Balkánu - „myšlenky moderního národa dostaly do prostředí bez duchovní základny které je z nepochopení deformovalo“, lze se ale ztotožnit s jeho tvrzením, že pro „etnonacionalisty“ je typický pocit uražené cti a nedostatku porozumění spojený s „přeceňováním imaginárních historických vzpomínek“)

¹² výjimkou jsou pouze Černohorci (stejný jazyk i náboženství se Srby, ale výrazně odlišné státoprávní tradice) a do jisté míry Slovinci (při jejich vymezování se vůči Chorvatům nehrálo náboženství žádnou roli, rozhodující byl zřejmě jazyk a státoprávní tradice).

organizovanými kmeny, mj. Chorvaty a Srby, které kolem sebe sjednotily starší slovanské usedlíky žijící do té doby pod vládou (nebo ve svazku – interpretace se různí) s Avary a dali jim své jméno.¹⁴

Předslovanské, zčásti již romanizované, obyvatelstvo bylo postupně slavizováno, naopak v oblastech na jih od Soluně byli Slované postupně helenizováni.¹⁵ V kompaktnějších skupinách se udrželo předslovanské obyvatelstvo pouze v málo přístupných horských oblastech a v pobřežních městech Istriie a Dalmácie - jejich potomky jsou Arumuni (romanizovaní) a Albánci (neromanizovaní).

V 9. - 10. století bylo slovanské obyvatelstvo christianizováno. V souladu s politickou dominancí - a bez výraznějších (prostorových) abnormalit - bylo následně rozděleno mezi katolickou a pravoslavnou církev. Zásadní změny rozmístění katolického a pravoslavného obyvatelstva přinesla osmanská invaze, která navíc vedla k jeho částečné islamizaci¹⁶. Dlouhá Turecká přítomnost a války mezi osmanskou říší a jejími sousedy vyvolaly řadu migrací, které zasáhly přímo či nepřímo celé území bývalé Jugoslávie. Lidé z různých koutů Evropy i Asie byli usídlováni na daném území nebo je naopak museli opustit, nebo se přesunout jinam v jeho rámci.¹⁷ Pronikání Turků do Evropy vyvolalo migrace Slovanů z úrodných údolí do špatně přístupných horských oblastí a dále obecně ve směru jih – sever (do Panonské nížiny) a východ – západ¹⁸. V době stabilizace osmanské moci na Balkáně v 15. a 16. století zorganizovala osmanská říše kolonizaci vysídlených a zpusťovaných oblastí. Hlavní zdrojnicí kolonistů byly horské oblasti (Stari Vlah, Brda, Hercegovina), z nich bylo většinou pravoslavné slovanské i romanizované¹⁹ obyvatelstvo přesouváno do okolí Užice, Šumadie, do oblastí podél dnešní bosenské hranice, Bosenské krajiny, Liky a severní Dalmácie. Část kolonistů ale už v polovině 16. století přeběhla na rakouskou stranu hranice, kde se jim nabízely příznivé hospodářské podmínky výměnou za závazek bránit pohraniční oblasti Slovinska a Chorvatska. Rozsah a směr těchto přesunů asi nejlépe dokumentuje dialektologická mapa štokavských dialektů (viz obr. 16), na které je jasně patrné druhotné rozšíření východohercegovského dialektu. Po válce 1683 - 1699 ztratili Turci velkou část Uher, což vyvolalo útěk všech přeživších²⁰ muslimů na ta území, která zůstala pod tureckým panstvím. Muslimové ze Slavonie, Liky a Dalmácie se usazovali hlavně v Bosně a Hercegovině, zčásti v Sandžaku, tedy v oblastech, kde byla již dříve nejúspěšnější

¹³ s odvoláním na dílo O správě Říše (*De administrando imperio*) Konstantina VII. Porfirogeneta

¹⁴ VOJE (1994), s. 27, WEITHMANN (1996), s. 49 - 50

¹⁵ TAŠKOVSKI (1968), s. 20

¹⁶ islamizace přinášela „nejen bezpečnostní záruky, ale i různá privilegia“ (CRKVENIĆ-PEPEONIK (1993), s. 42), byla ale většinou nenásilná. Tolerantní přístup k náboženským minoritám v osmanské říši vyplýval jednak z muslimské věrouky, jednak z jejich hospodářského významu (nemuslimové platili podstatně větší daně, než plnoprávné muslimské obyvatelstvo)

¹⁷ HOFFMAN (1977), s. 440

¹⁸ PETROVIĆ (1987), s. 9

¹⁹ podíl obou složek není znám, protože romanizované obyvatelstvo - V(a)laši - bylo v nově kolonizovaných oblastech postupně slavizováno; tento proces ale byl ukončen až na konci 19. století (CRKVENIĆ-PEPEONIK (1993), s. 42)

²⁰ teprve nedávno dostal tento proces název „etnická čistka“, tehdy byl označován jako civilizační mise

Obrázek 16: Rozšíření štokavských dialektů (80. léta 20. století)

Podle BROZOVIĆ - IVIĆ (1988), schematizováno

islamizace, což muslimskou složku obyvatelstva dále posílilo. Během války rakouské vojsko proniklo hluboko do nitra Balkánu (až po Skopje), když ale byli Rakušané přinuceni v roce 1690 ustoupit, odešla s nimi i značná část obyvatelstva severní Makedonie, Kosova a Metohije a jižního Srbska (tzv. velká migrace Srbů). Uprchlíci se většinou usídlili ve Vojvodině. Za podobných okolností odešla z Bosny část katolíků - zejména do Slavonie, Baranje a Bačky a severní Liky. Albánci následně pozvolna zaplnili uprázdněné prostory v Kosovu a jižním Srbsku až do Toplice u Niše a prakticky od sebe oddělili Srby a Makedonce, nad slovanskou složkou obyvatelstva převážili v polovině 19. století.²¹

Vytváření nových státoprávních poměrů během 18. a 19. století přineslo do nepřehledného a zdánlivě chaotického rozmístění (přesněji promíšení) pravoslavného, katolického a muslimského obyvatelstva jisté zjednodušení. Základním fenoménem protiturecké rezistence všech balkánských národů se totiž stala genocida muslimů²², která vytvořila ze srbského a zejména černohorského území v hranicích z roku 1878 etnicky zcela homogenní prostor. Muslimští vyhnanci většinou směřovali do Bosny a Sandžaku, kde už předtím existovaly silné komunity jejich souvěrců. Podobný efekt ale už nepřinesly balkánské války, po kterých velmoci zabránily etnické homogenizaci nově nabytých území a nepřipustily rozsáhlejší „etnické čistky“. Z toho důvodu zůstal mezi prostorem osídleným homogenně Černohorci, Srby a Chorvaty široký prostor obydlený příslušníky všech tří hlavních náboženství (Bosna a Hercegovina), pravoslavnými i muslimy (Sandžak) případně pravoslavnými Slovy a muslimskými Albánci (Kosovo, západní Makedonie).

Podobně nepřinesl výraznější změny v rozložení obyvatelstva ani konec 1. světové války a přes zřejmé snahy²³ ani prvních 20 let existence Jugoslávie.²⁴ Události druhé světové války byly provázeny řadou etnicky podmíněných migrací – většinou podnícených a mnohdy i organizovaných mocenskými orgány „nástupnických“ států. Zároveň válečné události vedly k obrovským ztrátám na lidských životech, které byly rovněž etnicky „výběrové“. Celkové válečné ztráty byly v roce 1945 oficiálně vyčísleny na 1,7 milionů, stejný počet také Jugoslávie předložila v roce 1946 pařížské komisi pro reparace. Po prvním poválečném sčítání se objevily snahy vypočítat celkový demografický úbytek²⁵, teprve v 80. letech se ale z těchto diskusí stalo politikum. Chorvatští autoři většinou zdůrazňují, že

²¹ VOJE (1994), s. 268, HRADEČNÝ (1994), tuto migraci lze v širším časovém horizontu označit i za „rekolonizaci“ (takto ji interpretuje např. Hall, Derek: Albanian identity and Balkan roles. HALL – DANTA, (1996), s. 120). Na postupném růstu podílu Albánců se nepodílely pouze migrace a rozdílné demografické chování obou populací, ale také pozvolná asimilace slavofonních muslimů

²² toto (pravděpodobně nejpřesnější) označení používá PELIKÁN (1997), s. 6, srbsí historici a geografové líčí situaci poněkud méně dramatiky (např. PETROVIĆ (1987), s. 10 píše o „vysídlování pod tlakem ústředních orgánů nového státu“)

²³ K výraznější změně etnické skladby obyvatelstva dochází pouze v Kosovu, které bylo cíleně „kolonizováno“ srbským živlem v rámci agrární reformy. V roce 1939 už tvořili kolonisté 9,2 % obyvatel Kosova, podíl srbských starousedlíků byl 25,2 % (Šćepanović, Mitija: Egzodus kosovskih Srba i Crnogorca. IN: Kol (1989)

²⁴ KOCSIS (1994), s. 91

²⁵ tyto odhady se pohybovaly mezi 2,0 – 2,12 miliony (např. LAH (1952))

bezprostřední poválečný odhad ztrát je přehnaný, zatímco Srbové na něm nadále trvají. (Chorvat) Žerjavić²⁶ odhaduje celkové přímé ztráty na 1 milion, demografický úbytek na 2 miliony obyvatel. Zajímavý je jeho odhad válečných ztrát podle národností a republik:

tabulka 32: Válečné ztráty v poměru k očekávanému obyvatelstvu v roce 1948

země	národ (ztráty v %)							celkem (ztráty v %)
	Srbové	Chorvati	Slovinci	Černohorci	Makedonci	Muslimové	Albánci	
Bosna	11,9	9,1	-	-	-	7,5	-	10,3
Č. Hora	27,0	12,5	-	5,7	-	6,2	16,0	7,8
Chorvatsko	17,3	3,6	4,5	-	-	40,0	-	7,3
Makedonie	12,2	-	-	-	0,8	8,0	-	1,9
Slovinsko	-	-	2,6	-	-	-	-	3,0
Srbsko	3,4	-	-	-	-	10,9	-	4,1
Vojvodina	6,5	4,1	-	-	-	-	-	5,1
Kosovo	0,2	17,0	100,0	-	-	8,0	3,0	3,1
celkem	7,3	5,0	3,2	5,0	0,8	8,1	2,4	5,9

Podle ŽERJAVIĆ (1991)

Z tabulky je zřejmé, že události druhé světové války nevedly, až na některé lokální či regionální výjimky, k zásadní a trvalé změně charakteru rozmístění jednotlivých jihoslovanských národů, pouze došlo ve všech republikách k posílení podílu nejpočetnější národnostní skupiny. Nejvýraznější byl tento proces v Chorvatsku, kde se snížil podíl srbského obyvatelstva z předválečných 19 % na 14 % v roce 1948, a ve Vojvodině (nárůst podílu Srbů z 38 % na 51 %).²⁷

Vývoj v poválečném období byl v podstatě opačný: jak již bylo dokumentováno v tabulce č. 20, docházelo ve všech republikách k poklesu podílu nejpočetnější národnosti. Tento trend byl zejména důsledkem rostoucí mobility obyvatelstva, celkové tendence venkovského obyvatelstva k stěhování do měst a do jisté míry i rozdílné natality jednotlivých etnik²⁸. Z takto obecně popsaného trendu se vymykala pouze 2 území: Vojvodina, která byla po poválečném odsunu německého obyvatelstva dosídlena Srby, jejichž podíl na obyvatelstvu se pak celé poválečné období mírně zvyšoval, a Kosovo, ve kterém po ukončení restrikcí ze srbské strany rostl díky vrcholící populační explozi podíl Albánců takovým tempem, že se stalo z Kosova na konci 80. let vlastně etnicky nejhomogennější území Jugoslávie.

Podstatně rozsáhlejší, v současnosti ale jen obtížně kvantifikovatelné, změny etnické mapy zkoumaného území přinesly události spojené s rozpadem Jugoslávie (viz kap. 20), v tuto chvíli není možno zhodnotit, jestli jsou trvalé.

Výsledkem komplexu migrací spojených s pronikáním osmanské říše do Evropy a s jejím vytlačováním z Balkánu a důsledkem toho, že pro etnogenezi se stalo základním kritériem náboženství, je

²⁶ ŽERJAVIĆ (1991), podobně i Vejvoda, Ivan: Yugoslavia 1945 – 91 – from decentralisation without democracy to dissolution. IN: DYKER – VEJVODA ed. (1996), s. 11

²⁷ ŽERJAVIĆ (1991), s. 96

²⁸ míra porodnosti v oblasti bývalé Jugoslávie nezávisí pouze na ekonomické úrovni dané oblasti, ale jednoznačně i na náboženství - v obcích se smíšeným obyvatelstvem mají muslimové přibližně dvakrát větší porodnost než pravoslavné obyvatelstvo stejných sociálních skupin (viz The Creation and Changes of Internal Borders of Yugoslavia. Beograd, The Ministry of Information of The Republic of Serbia, 1991, s. 80

tedy stav, kdy existují etnicky a kulturně naprosto homogenní oblasti (namnoze však jako výsledek „etnických čistek“, které zachycuje obr. 17 - Černá Hora a Srbsko v hranicích z roku 1878, Chorvatsko zbavené už v 17. století muslimů apod.) vedle širokých pásů, ve kterých se prolínají dva nebo dokonce tři různé národy. Z logiky vzniku těchto pásů, které byly většinou cílovou oblastí různých etnicky výběrových migrací, plyne, že jsou podél historických hranic, které mnohde mají tuto funkci i dnes. To činí jakékoliv pokusy o „homogenizaci“ území (v kulturně - etnickém smyslu) prakticky nemožnými. Pavić²⁹ dokonce tvrdí, že tímto způsobem byla jednotlivá etnika postupně „vytržena ze svého geografického rámce“ a tím ochuzena o jeden z nejdůležitějších předpokladů existence národního státu.

23.3 VZTAHY JIHOSLOVANSKÝCH NÁRODŮ, JEJICH POLITICKOGEOGRAFICKÉ DŮSLEDKY

Vcelku elementární tvrzení, že na území, kterým se zabývá tato práce, vznikl v roce 1918 společný stát Jugoslávie a že po mnoha peripetiích na konci 80. a počátkem 90. let poznaly jednotlivé jihoslovanské národy, že už nadále další existence tohoto útvaru není potřebná, nastoluje několik otázek. Zejména otázku, proč tento stát vznikl, jakými mechanismy se dokázal udržet na politické mapě světa dlouhých 83 let a jestli byl jeho zánik zákonitým důsledkem nějakého historického procesu, jednou z několika alternativ vývoje či pouhým selháním po moci toužících politiků.

V průběhu 18. a na počátku 19. století začal v prostoru bývalé Jugoslávie rozděleného mezi Rakousko a Osmanskou říši, proces vzniku moderních národů. Tento proces neprobíhal u všech etnik současně, rychlejší byl u těch z nich, která se mohla opřít o existující státoprávní tradici případně alespoň o vzpomínku na ni, tj. u Slovinců, Chorvatů a Srbů, naopak pasivní a k těmto hnutím indiferentní vztah zachovávaly početné skupiny muslimů a Makedonců. Zvláštním znakem etnogeneze v jihoslovanském prostředí byla dlouhodobě nejasnost, jestli jejím výsledkem bude vznik jednoho jazykového národa (což by odpovídalo „středoevropským zkušenostem“ i očekávání světa³⁰), nebo vznik několika národů (což odpovídalo skutečné politické praxi). Vytvořením (přesněji: vytvářením) moderních národů vznikl obrovský potenciál konfliktů, protože politika byla napříště vedena ve jménu národních, nikoliv individuálních zájmů. Éra nacionalismu s sebou přinášela *ideu národního státu* a tím stavěla národní hnutí do konfliktu s těmi zeměmi, které byly založeny na jiných principech. Jak Rakousko-Uhersko, tak Osmanská říše ale legitimovaly svou existenci dynasticky (případně nábožensky), obě země byly tedy nacionalismem bezprostředně ohroženy a nedokázaly se s ním vyrovnat. Do procesu formování a postupného rozšiřování balkánských národních států, který začal na úkor území Osmanské říše (Srbsko a Černá Hora), od počátku zasahovaly evropské velmoci, které v intencích tehdy převažujících geopolitických doktrín chtěly na Balkáně obhájit své „racionálně

Ministry of Information of The Republic of Serbia, 1991, s. 80
^{29,29} PAVIĆ (1973)

Obrázek 17: Změny rozsahu území obývaného Srby a hlavní "etnické čistky"

vlastní zpracování, údaje o rozsahu území obývaných Srby převzaty z: KOCSIS (1994), str. 86

egoistické zájmy“ snahou o územní expanzi. Vzhledem k jejich úzkostlivé snaze o udržení rovnováhy vlivu byl dopad jejich vměšování do nacionálně-státně-emancipačních procesů v podstatě retardační.

Závažným mezníkem pro jihoslovanská nacionalistická hnutí byl rok 1912, kdy byla s konečnou platností vytlačena turecká moc z Balkánu a všechny nezávislé národní státy v oblasti byly postaveny před úkol vytýčit vzájemné hranice v širokých pásech smíšeného nebo nacionálně indiferentního obyvatelstva. Přitom se jasně ukázala *konkurenční povaha* jednotlivých balkánských nacionalismů, jejich lokálně-imperialistické rysy a jejich sklon řešit konflikty silou. Tyto znaky nebyly ani tak důsledkem politicky nevyzrálého prostředí, jako spíš plodem dosavadní historické zkušenosti a do jisté míry i iracionálních mesianistických národních mýtů. Politickogeografické podmínky navíc už v principu neřešitelný úkol nalezení přijatelných vzájemných hranic národních států ještě znesnadňovaly: na rozdíl od jiných částí Evropy jim nenabízely *historické hranice* ani zřetelné *etnické hranice*.

Druhým závažným mezníkem pro jihoslovanská emancipační hnutí byla 1. světová válka, v jejímž důsledku zaniklo Rakousko-Uhersko a jeho jihoslovanské národy - Slovinci, Chorvaté, (Prečanští) Srbové a muslimské slavofonní obyvatelstvo - vytvořily společný stát se Srbskem a Černou Horou.

Jak již bylo uvedeno, společný jihoslovanský stát byl vytvořen 1. 12. 1918 unifikací dvou území: Srbska (rozšířeného o Černou Horu a Vojvodinu) a přechodného státního útvaru (Státu Slovinců, Chorvatů a Srbů) sdružujícího jihoslovanské oblasti bývalé Rakousko-Uherské monarchie. Došlo tím ke spojení obyvatel, kteří, přes podobnost (až totožnost) jazyka, nikdy dříve nepatřili ke stejné politické jednotce, byli ovlivněni jinými kulturami ideami, lišili se způsobem hospodářství, mentalitou i úrovní vzdělání.

Jihoslovanský stát byl vytvořen do versailleské Evropy programově budované jako kontinent národních států. Proto také přijal vnější formu *národního státu* údajného srbsko-chorvatsko-slovinského resp. jugoslávského národa. Zdánlivě se tak stal realizací jugoslávské ideje, tedy představy, že Jihoslované tvoří jeden (jazykový) národ případně že jsou sice tvořeni několika národy, jinak jsou ale historicky předurčeni k vybudování společného státu. Ve skutečnosti tomu tak ale nikdy nebylo, společný stát nebyl výsledkem *touhy být spolu*, ale pouze nejpřijatelnější z nabízených alternativ, prostředkem, kterým každý z národů chtěl řešit svůj vlastní národní program: Srbové své sjednocení do jednoho státu, kterého nemohli dosáhnout žádným jiným způsobem, a Slovinci s Chorvaty zabezpečení svých hranic před nebezpečnými nároky sousedních národů a zajištění nerušeného rozvoje národní

³⁰ stačí letmý pohled na jakoukoliv „předjugoslávskou“ národnostní mapou středo- nebo západoevropské provenience

kultury. Toto řešení bylo zcela v souladu s přáním vítězných dohodových velmocí³¹, bylo přijatelné i pro ty Jižní Slované, kteří se k žádné ze tří „identit“ nehlásili a konečně také překlenulo zřejmě největší problém, totiž nutnost najít nějakou srbsko-chorvatskou hranici. Už jednou bylo v této práci citováno hodnocení tohoto kroku od Ladislava Hladkého,³² z kterým se autor této práce zcela ztotožňuje: „Ustavení společného jugoslávského státu v roce 1918 bylo jen realizací jedné z možných alternativ o jejímž naplnění rozhodl souběh vnitřních a také zahraničně politických dobových okolností“.

Při vytváření tohoto v podstatě účelového spojení zvoleného z obranných³³ důvodů však politici evidentně podcenili sílu toho, co uskutečnění jihoslovanské myšlenky brání. Zkušenost první Jugoslávie jasně ukázala, že realizace unitární formy soužití jihoslovanských národů je nemožná: společný stát se utápěl v nekonečných sporech o vnitřní uspořádání, politický život měl podobu chorvatsko-srbského boje (v němž pravidelně vítězili Srbové) a nikdy nebylo dosaženo takového konsensu, který by umožnil Chorvatům a Slovincům plně se identifikovat se společným státem.

Vnitřních tenzí a diskreditace jihoslovanské myšlenky v očích nesrbského obyvatelstva využily v roce 1941 fašistické mocnosti k rozbití jihoslovanského státu. Následující 4 roky se jasně projevovaly dvě rozdílné tendence: vedle vzedmutých partikulárních nacionalismů využívajících příhodných mezinárodně-politických podmínek k (mnohdy mimořádně brutálnímu) budování národních států a k (podobně brutální) eliminaci národnostních menšin se opět aktivizuje jugoslávská myšlenka, tentokrát ale už ve federalistické a komunistické formě. To, že nakonec v konfrontaci těchto dvou tendencí zvítězili komunisté nelze jednoznačně interpretovat jako projev *touhy po Jugoslávii* a už vůbec ne jako projev touhy po komunismu, ale spíše jako projev potřeby *snesitelné politické praxe*³⁴. Zdá se, že opět více než z vnitřní potřeby byla Jugoslávie obnovena z vnějších příčin, z důvodu očekávaných výhod, které jednotlivým národům spojení přinese. Bibó³⁵ k tomu uvádí: „Jugoslávie pocítila v letech 1941 - 1944 svou odstrašující sílu a tato zkušenost se ukazuje dost silná k tomu, aby Srby a Chorvaty navzdory jejich vzájemným rozporům sloučila v jeden národ“.

Poválečná Jugoslávie byla komunistickým vedením prezentována jako realizace federalistické jihoslovanské ideje spočívající v uznání národní svébytnosti jihoslovanských národů a v myšlence, že je pro ně *výhodné a účelné* vytvořit společný federální stát. Přes svůj totalitní charakter prováděla velmi efektivní národnostní politiku³⁶ a dokázala několik desetiletí garantovat národnostní smír, zároveň

³¹ jiná otázka ale je, jestli si dohodové mocnosti uvědomovaly, že jihoslovanský (a podobně i československý) národ je iluzorní

³² ŠESTÁK a kol. (1998), s. 381

³³ ZEČEVIC (1985), s. 211

³⁴ komunisté totiž do středu svého programu postavili, na rozdíl od svých protivníků, národní rovnoprávnost

³⁵ BIBÓ (1997), s. 182

³⁶ pokud se občas uvádí, že v Jugoslávii nebyly národnostní problémy řešeny, ale pouze „odsouvány“ nebo „zmrazovány“ (NÁLEVKA (1991), s. 4), je nutno podotknout, že všechny jiné strategie, které byly v jihoslovanském prostředí použity byly méně úspěšné (a to už se nechci vůbec pouštět do srovnávání národnostní politiky „titovské“ Jugoslávie se sousedními zeměmi - „socialistickým“ Rumunskem a Bulharskem i „demokratickým“ Řeckem

poskytla vhodné podmínky pro dokončení etnogeneze Makedonců, Muslimů/Bosňáků a Černošců. Na rozdíl od první Jugoslávie se jí také podařilo docílit toho, že se většina obyvatelstva³⁷ plně identifikovala se společným státem (zejména díky jeho mezinárodnímu kreditu a solidní životní úrovni). Velmi příznivá situace se začala pod vlivem různých faktorů pozvolna měnit v 70. a zejména v 80. letech (podrobnosti viz kapitola 20), kdy se země dostala do hluboké sociální, politické a hospodářské krize. Tím byla, zejména v očích ekonomicky vyspělejších republik, relativizována *výhodnost a účelnost* svazku s ostatními národy.

Je zřejmé, že hlavní příčinou jugoslávského konfliktu v 90. letech je *nacionalismus*, že tento konflikt, ať už byl svými aktéry prezentován jakkoliv, byl bojem za osamostatnění nových *národních států*, států pokud možno etnicky homogenních a států s pokud možno strategickými hranicemi. Příčiny, proč se jednotlivé jihoslovanské národy rozhodly opustit společný státní útvar, byly dvojího druhu: jednak *racionální*, spočívající v kritickém zvážení dosavadního stavu a jeho srovnání s jinými možnými alternativami, a pak *mystické*, dané samotnou podstatou nacionalismu, totiž představou o účelnosti ba přímo nutnosti národního státu. V případě Slovinců a do jisté míry i Chorvatů jsou *racionální* důvody k odchodu z Jugoslávie relativně silné: všechny vnější příčiny jejich přístupu ke společnému státu (ohrožení jejich území ze strany Maďarska, Rakouska a Itálie) pominuly, v ekonomické rovině pro ně měla Jugoslávie retardující vliv³⁸ a politická perspektiva, kterou zemi nabízel Milošević spolehlivě překryla v podstatě „projugoslávskou“ zkušenost poválečné generace³⁹. U Bosňáků a Makedonců byl zřejmě racionálním důvodem *strach* z budoucí podoby Jugoslávie se srbskou většinou (problémy Kosova, jehož albánské obyvatelstvo se také přihlásilo k právu na sebeurčení, ukázaly, že tento strach nebyl neodůvodněný). Srbové žádné racionální důvody hledat nemuseli, protože v podstatě jsou „těmi, kdo zbyli“ se všemi z toho plynoucími důsledky⁴⁰.

Strategie oddělujících se národů byly ve všech případech stejné: požadavek secese byl legitimizován v referendech, na jehož základě bylo požadováno oddělení příslušné republiky (a Kosova) od SFRJ. Tento zdánlivě plně demokratický přístup zahalil nacionalismus do líbivého a pro svět plně

³⁷ platí to pro všechny národy s výjimkou Albánců

³⁸ SFRJ buď podcenila, nebo nebyla schopna provádět účinnou regionální politiku a, v podstatě v rozporu s komunistickou doktrínou, docházelo k neustálému prohlubování rozdílů v životní úrovni mezi bohatým severozápadem a chudým jihovýchodem země (pro ilustraci: v roce 1953 HDP/ob. ve Slovinsku na 175 % federální úrovně (Kosovo: 43 %), v roce 1990 už 200 % (Kosovo 40 %) (viz DRYKER – VEJVODA (1996), s. 41). Tento stav vedl k všeobecnému přesvědčení obyvatel bohatších republik, že „doplácejí“ na chudý jih. Zejména ve Slovinsku měly tyto postoje veřejnosti dlouholetou tradici - už před druhou světovou válkou je shrnul nejvýznamnější slovinský politik Anton Korošec takto: „Srbové vládou, Chorvaté diskutují a Slovinci platí“ (WEITHMANN (1996), s. 288) Naopak obyvatelstvo méně rozvinutých oblastí interpretovalo obrovské rozdíly v životní úrovni jako neschopnost federace zabránit jejich „vykořisťování“ bohatým severem.

³⁹ dokumentoval bych to výrokem jedné z postarších účastnic referenda o nezávislosti Slovinska: „Já jsem v podstatě pro Jugoslávii, ale ne pro *tuhle* Jugoslávii“

⁴⁰ srovnejte např. „budovatelské nadšení“ Slováků s frustrovanou rezignovaností české veřejnosti po rozdělení našeho státu

legitimního pláště *územního principu* (ne-li přímo *občanského principu*⁴¹), ale zamlčel jednu, pro další události klíčovou, skutečnost: fakt, že vnitřní struktura SFRJ krytá fasádou federace *národních států* nerespektuje etnické hranice. Tohoto naopak hodlali využít srbští nacionalisté, kteří po jistém váhání halasně uznali právo jugoslávských národů na sebeurčení (pokud by tak neučili, popřeli by hlavní nacionalistické dogma), nechtěli se však znát k jakémukoliv „právu subjektů federace“ na sebeurčení⁴². Tento oficiálně deklarovaný přístup, přestože byl do jisté míry pouze politickou taktikou, která měla zastrašit vzpurné republiky od jejich úmyslů na oddělení, měl nakonec nejtragičtější důsledky, aktivizoval prečanské Srby k tomu, aby se i oni začali domáhat svého práva na sebeurčení, dal jim naději na to, že mohou zůstat součástí srbského státu a podnítil je k odboji proti Chorvatsku a Bosně. Toto rozhodnutí jim ostatně dost ulehčilo chorvatští a zčásti i muslimští nacionalisté, kteří jasně ukázali, že v *jejich* národních státech nemají Srbové šanci být něčím jiným než občany druhé kategorie.

Vyústěním patové situace, kdy ani jedna ze zúčastněných stran nebyla ochotna slevit ze svých požadavků bylo vypuknutí složité *etnické války* (pojem „občanská válka“ v této souvislosti není přesný), která se v „horké“ podobě odehrávala v Srby obývaných oblastech Chorvatska, v celé Bosně a Hercegovině a později i Kosovu, ve „studené“ formě i v Sandžaku a západní Makedonii, zachvátila tedy celý prostor široké kontaktní zóny mezi chorvatským, bosňáckým, srbským a albánským etnikem (jinými slovy: všechny oblasti bývalé Jugoslávie, které dosud nebyly etnicky vyčištěny - viz mapa 17). Stranou konfliktu zůstali Slovinci a Makedonci, bezesporu ale jen díky tomu, že jejich etnické hranice jsou zcela ostré. Na rozdíl od podobné krize, kterou zažily jihoslovanské národy v období 2. světové války nebyla nalezena žádná síla, která by dokázala nabídnout jinou alternativu a mír musel být znepráteným národům vnucen tlakem mezinárodního společenství. Už proto se s novými poměry (které jsou popsány v kapitole 21) mnozí vnitřně neztotožňují a chápou je jako pouhé provizorium.

„Jugoslávský příběh“ přímo vnucuje dvě otázky. První z nich je o tom, čím byl rozpad Jugoslávie způsoben a zda byl nutný a nevyhnutelný, druhá je pak o tom, zda nemohlo dojít k rozdělení nenásilnou cestou.

Při odpovědi na první z nich (jakkoliv bychom asi měli poukázat na to, že historické procesy nejsou funkční povahy a takto položená otázka je nesmyslná) musíme vzít v úvahu motivaci jednotlivých národů ke vstupu do společného státu. Ukázali jsme, že jak v roce 1918 tak v roce 1943/5 Jugoslávie nevznikla z vnitřní nutnosti, ale proto, že to některé z jihoslovanských národů potřebovaly a svět s tím souhlasil. Ostatně v tom se situace Jugoslávie a Československa shodovala. *Životnost* společného státu tak byla od počátku omezena jeho *nezbytností* resp. *účelností*, která se zjevně v okamžiku pádu komunismu vyčerpala. Na formě rozpadu, totiž krvavé občanské válce, se spolupodílely

⁴¹ vzpomeňme např. vytrvalou „občanskospolečenskou“ rétoriku předního bosňáckého *nacionalisty* Izetbegoviće

kromě historických reminiscencí, tradic, zkušeností a iracionálních národních mýtů významnou měrou i geografické poměry oblasti, zejména historicky vzniklé rozložení obyvatelstva, které neumožňovalo vytýčit mezi Bosňáky, Chorvaty a Srby *etnické hranice*. To ale nikterak nesnižuje historickou odpovědnost (a vinu) politických reprezentací všech účastníků konfliktu na tom, že přes objektivně existující nepříznivé předpoklady, tento vývoj podněcovaly.

⁴² ostatně i jugoslávská ústava definovala zemi jako federaci národů, nikoliv jako federaci republik

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

- Almanah Kraljevine Jugoslavije** (1931), IV. jubilarni svezak, 1929 - 1931, drugo izdanje. Zagreb, Glavno uredništvo Almanaha Kraljevine Jugoslavije, 692 s.
- AMORT, Čestmír** (1971): Drang nach Osten. Pangermánské plány na vyhubení slovanských národů. Praha, Naše vojsko, 240 s.
- ANDONOV-POLJANSKI, Hristo** ed. (1981): Dokumenti za borbata na makedonskiot narod za samostojnost i za nacionalna država, Tom vtori: Od krajot na Prvata svetska vojna do sozdavanjeto na nacionalna država (1981). Skopje, Univerzitet Kiril i Matodij, Fakultet za filozofsko-istoriski nauki, 849 s.
- ANTIĆ, Ljubomir** (1993): A concise atlas of the Republic of Croatia & of the Republic of Bosnia and Hercegovina. Zagreb, The Miroslav Krleža lexicographical institute, 159 s.
- APOSTOLSKI, Mihailo – HRISTOV, Aleksandar – TERZIOSKI, Rastislav** (1963): Položaj okupirane Makedonije u drugom svetskom ratu (1941-1944). Jugoslovenski istorijski časopis, 1963, 3, Beograd, Savez društava istoričara Jugoslavije, s. 43 – 71.
- BAAR, Vladimír** (1997): Bosna a Hercegovina. Ostrava, SCHOLAFORUM, 30 s.
- BABIĆ, Ante** et al. ed. (1953): Historija naroda Jugoslavije I. Zagreb, Školska knjiga, 890 s.
- BALKOVEC, Bojan** (1989): Volilci in glasovanje o vidovdanski ustavi. Zgodovinski časopis, 43, 2, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, s. 241 – 248.
- BARÍĆ, Eugenija** a kol. (1997): Hrvatska gramatika. Zagreb, Školska knjiga, 697 s.
- BARŠA, Pavel** (1997): Krvavý zrod národů: případ Jugoslávie. Politologická revue, roč. 4, č. 1, Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, s. 88 - 107.
- BIBER, Dušan** (1978): Britansko-jugoslovanski nesporazumi okrog Koroške 1944 – 1945. Zgodovinski časopis, XXXII, 4, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, s. 475 – 489.
- BIBÓ, István** (1997): Bída malých národů východní Evropy. Brno - Bratislava, Doplněk - Kalligram, 614 s.
- BLAKE, Gerald** (1993): Croatia's maritime boundaries. IN: Croatia – A new european state (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993), Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet, s. 38 - 46.
- BOBAN, Ljubo** (1993): Hrvatske granice od 1918. do 1993. godine. Zagreb, Školska knjiga, 68 s.
- BOHÁČ, Lubomír** (1968): Socialistická federativní republika Jugoslávie. Praha, Svoboda, 310 s.
- BRANDT, Miroslav** et al. (1991): Izvori velikosrpske agresije. Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi. Zagreb, August Cesarec, Školska knjiga, 380 s.
- BRDLÍK, F.** (1926): Průvodce po dějinách, Praha.
- BROZ TITO, Josip** (1961): Vojna djela 1: 1941-1945. Beograd, Vojnoizdavački zavod, 321 s.
- BROZOVIĆ, Dalibor** (1970): Standardni jezik. Zagreb, Matica hrvatska, 180 s.
- BROZOVIĆ, Dalibor – IVIĆ, Pavle** (1988): Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Zageb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 120 s.
- BUGARSKI, Ranko - HAWKESWORTH, Celia** ed. (1992): Language planning in Yugoslavia. Columbus (Ohio), Slavica Publishers, Inc., 238 s.
- BURDETT, Anita L. P.** ed. (1995): The historical boundaries between Bosnia, Croatia, Serbia: documents and maps. [London], Archive Editions, 814 s.
- CARTER, Frank W.** (1994): The political geography of the Dubrovnik republic. Acta Geographica Croatica, 29, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu. Prirodoslovno-matematički fakultet. Geografski odjel, s. 77 – 98.

- CERANIĆ, Ivan** (1970): Konfesionalne zajednice u SFR Jugoslaviji. IN: FRID, Zlatko ed.: Vjerske zajednice u Jugoslaviji. Zagreb, NIP Binoza, s. 7 – 44.
- CRAMPTON, Jeremy** (1996): Bordering on Bosnia. *GeoJournal* 38, 4, Dordrecht - Boston - London, Kluwer Academic Publishers, s. 353 – 361.
- CRKVENČIĆ, Ivan - PEPEONIK, Zlatko** (1993): Western Slavonia - Development of the ethnic composition. IN: *Acta Geographica Croatica*, Vol. 28, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu. Prirodoslovno-matematički fakultet. Geografski odjel, s. 39 - 66.
- CRKVENČIĆ, Ivan** (1993): Areas of aggression in Croatia (Basic historical and demographic facts. IN: *Croatia – A new European state* (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993), Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet, s. 61 – 75.
- ČAVOŠKI, Kosta** (1991): The Formation of Borders and the Serbian Question. IN: *The Creation and Changes of Internal Borders of Yugoslavia*. Beograd, The Ministry of Information of The Republic of Serbia, s. 33 - 56.
- ČULINOVIĆ, Ferdo** (1970): Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd, Vojnoizdavački zavod, 688 s.
- ČULINOVIĆ, Ferdo** (1968): Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas. Zagreb, Školska knjiga, 591 s.
- ČULINOVIĆ, Ferdo** (1954): Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka. Druga knjiga. Srbija – Crna Gora – Makedonija Jugoslavija 1918. – 1945. Zagreb, Školska knjiga, 426 s.
- ČULINOVIĆ, Ferdo** (1953): Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, Srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina te Država SHS). Zagreb, Školska knjiga, 346 s.
- ČURKINA, I. V.** (1972): Fran Lavstik - vožd' levogo krila mladoslovencev. IN: *Slavjano-balkanske isledovanija. Istoriografija i istočnikovedenie. Sbornik statej i materialov*. Moskva, Nauka, s. 85 - 160.
- DANEŠ, Jiří Viktor** (1913): *Balkán po válce roku 1913*. Praha, Josef R. Vilímek, 40 s.
- ĐILAS, Aleksa** (1990): *Osporavana zemlja: Jugoslavenstvo i revolucija*. Beograd, Književne novine, 304 s.
- DOLEČEK, Rajko** (1999): *Žaluji! 2. dopl. vydání*, Praha, Futura, 151 s.
- DOROVSKÝ, Ivan** (1995): *Makedonie. Zrození, nebo obrození národa?* Boskovice, Albert, 80 s.
- DOROVSKÝ, Ivan** (1972): *K historii myšlenky Balkánské federace*. *Slovanský přehled*, 74, č. 3, s. 192 – 197.
- DURMAN, Karel - SVOBODA, Miloslav** (1969): *Slovník moderních světových dějin*, Praha, Svoboda, 687 s.
- DVORSKÝ, Viktor** (1909): *Černohorskoturecká hranice od ústí Bojany k Taře*. *Rozpravy České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, Třída 1, číslo 39. Praha, Česká Akademie, 164 s.
- DVORSKÝ, Viktor** (1915): *Přímořské země Říše Rakousko-Uherské*. Praha, F. Topič, 104 s.
- FELCZAK, Waclaw - WASILEWSKI, Tadeusz** (1985): *Historia Jugosławii*. Wrocław, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich - Wydawnictwo, 572 s.
- FOUCHER, Michel** (1993): *Croatia, a new geography of the European continent*. IN: *Croatia – A new European state* (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993), Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet, s. 32 - 37.
- FRANOLIC, Branko** (1980): *Language policy and language planing in Yugoslavia with special reference to Croatian and Macedonian*. *Lingua*, 51, Amsterdam : Elsevier Science B.V., s. 55-72.
- GERDEN, Tomaž** (1994): *Brodnjakov razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika u kontekstu povijesnojezičnoga razvoja*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Oddelek za slavistiko FF, diplomatska naloga, 61 s.
- GOLUBIĆ, Jasna** (1993): *Traffic problems caused by armed aggression*. IN: *Croatia – A new European state* (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993),

Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb, s. 76 - 82.

- GOSAR, Anton** (1993): Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi. *Geographica Slovenica*, 24, Ljubljana, s. 33 – 50.
- GRAFENAUER, Bogo** (1979): Narodnostno stanje in slovensko-nemška etnična meja na Štajerskem kot dejavnik osvoboditve severovzhodne Slovenije 1918/1919. *Zgodovinski časopis*, 33, 3, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, s. 385 – 405.
- GRAFENAUER, Bogo** (1991): Migracije v jugoslovanskih deželah od 15. do 18. stoletja in njihov pomen za nadaljnji narodnostni razvoj. *Zgodovinski časopis*, 45, 2, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, s. 203 – 209.
- GRAFENAUER, Bogo** (1993): Míti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. IN: *Acta Histriae I. Koper - Milje*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, s. 9 - 52
- HADRI, Ali** (1965): Okupacioni sistemi na Kosovu i Metohiji 1941 – 1944. *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1965, 2, Beograd, Savez društava istoričara Jugoslavije, s. 39-60.
- HADRI, Ali** (1969): Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine i njeno učešće u NOB Jugoslavije. IN: *Iz istorije Albanaca*, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 231 s.
- HALL, Derek – DANTA, Darrick** ed. (1996): *Reconstructing the Balkans. A geography of the new Southeast Europe*. Chichester, John Wiley & Sons, 260 s.
- HERINK, Josef** (1993): Nové názvy států a závislých území na mapě světa od roku 1977 do současnosti, VIII. Část - Jihovýchodní Evropa (Balkán). *Biologie, chemie, zeměpis*, 2, 1993, č. 5, s. 243 - 250.
- HLADKÝ, Ladislav** (1993): Jugoslávská krize a její historické souvislosti. Jinočany, H&H, 62 s.
- HLADKÝ, Ladislav** (1995): Bosna a Hercegovina v období před vznikem občanské války. *Slovanský přehled*, LXXXI, 3, s. 249 – 268.
- HLAVAČKA, Milan** (1983): K vývoji tzv. východní otázky do Berlínského kongresu 1878. *Společenské vědy ve škole*, XXXX, 1, s. 8 - 12.
- HOFFMAN, George W.** (1977): The evolution of the ethnographic map of Yugoslavia. A historical geographic interpretation. IN: *CARTER, Francis W. ed.: An historical geography of the Balkans*. London – New York – San Francisco, Academic press, s. 437 – 499.
- HONZÁK, František – PEČENKA, Marek – VLČKOVÁ, Jitka** (1995): *Evropa v proměnách staletí*. Praha, Libri, 589 s.
- HORVAT, Branko** (1988): *Kosovsko pitanje*. Zagreb, Globus, 192 s.
- HRADEČNÝ, Pavel** (1994): Kosovo - země bolesti a sváru. *Dějiny a současnost*, 16, č. 1, s. 45 - 50.
- IZETBEGOVIĆ, Alija** ([kolem 1990]): Islámská deklarace. [Třebíč], El Ittihad el Islami, Moslimaská náboženská obec pro Československo, 40 s.
- JANKOVIĆ, Dragoslav – MIRKOVIĆ, Mirko** (1982): *Državnopravna istorija Jugoslavije*. Beograd, Naučna knjiga, 489 s.
- JELIĆ, Ivan** (1991): O nastanku granice između Hrvatske i Srbije. *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 23, č. 1-3, Zagreb, Institut za suvremenu povijest, s. 1-32.
- JINDRA, Zdeněk** (1984): *První světová válka*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 372 s.
- KARAOSMANOĞLU, Ali L.** (1993): *Crisis in the Balkans*. United Nations Institute for Disarmament Research, Research paper No 22, New York, United Nations, 22 s.
- KISS, George** (1947): Italian boundary problems: A review. *The Geographical Review*, vol. XXXVII, Num. 1, New York, American geographical society, s. 137 – 141.
- KLEMENCIC, Mladen - SCHOFIELD, Clive** (1996): Croatia's territorial consolidation and prospects for the future. *Geojournal*, 38, 4, Dordrecht - Boston - London, Kluwer Academic Publishers, s. 393 - 398.

- KLEMENČIĆ, Mladen** ed. (1997): Atlas Europe. Zagreb, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 644 s.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1993a): Four theses about Croatia and Bosnia. IN: Croatia – A new european state (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993), Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb, s. 55 - 60.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1994b): Greater Serbian territorial claims. IN: Croatia – A new european state (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993), Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb, s. 143 - 159.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1993c): Croatia – Past and Present. Location, Position, Territory, Borders, Regions. Acta Geographica Croatica, 28, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu. Prirodoslovno-matematički fakultet. Geografski odjel, s. 23 – 38.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1991a): Historijsko-geografska osnovica hrvatsko-mađarske granice. Politička misao, XXVIII, 1, Zagreb, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, s. 182 – 191.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1991b): Novija historijsko-geografska osnovica jugoslavenskih izvanjskih i unutarnjih granica s posebnim osvrtom na hrvatske granice. IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske. Zagreb, Savez geografskih društava Hrvatske, s. 317 - 334.
- KLEMENČIĆ, Vladimir** (1992): Geopolitični položaj Slovenije in njena odprtost v Evropo. IN: Geografija v šoli, 2, Ljubljana, Závod Republike Slovenije za šolstvo, s. 15 – 24.
- KLEMENČIĆ, Vladimir** (1993): Narodne manjšine kot element demografske in prostorske stvarnosti v alpsko-jadransko-panonskem prostoru. Geographica Slovenica, 24, Ljubljana, s. 19 – 31.
- Kol. (1989): Kosovo. Prošlost i sadašnjost. Međunarodna politika, Beograd, 364 s.
- Kol. (1980): Dějiny Bulharska. Praha, Svoboda, 764 s.
- Kol. (1970): Dějiny Jugoslávie. Praha, Svoboda, 516 s.
- KOCSIS, Károly** (1994): The changing of the Croatian ethnic territory during the last half of the millenium. IN: Croatia – A new european state (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993), Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb, s. 83 - 95.
- KOLENC, Črtomir** ed. (1977): Osimski sporazumi. Koper, Založba Lipa, 515 s.
- KRIZMAN, Bogdan** (1977): Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Zagreb, Školska knjiga, 292 s.
- KRIŽMAN, Bogdan** (1971): Razgraničenje ustaške države. Jugoslovenski istorijski časopis, 1971, 1-2, Beograd, Savez društava istoričara Jugoslavije s. 109 – 144.
- KUČEROVÁ, Kveta** (1976): Chorváti a Srbi v Strednej Európe (K etnickým, hospodárskym a sociálnym otázkam v 16 - 17. storočí). Bratislava, Veda, 328 s.
- KUKLÍK, Jan** (1985): Vybrané pojmy z historické geografie: Balkánský poloostrov I. - V., Společenské vědy ve škole, 42, 1985-86, s. 122-124, 155-157, 186-188, 222-224, 251-253.
- LAH, Ivo** (1952): Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njihova primjena na stanovništvo Jugoslavije. Statistična revije I, s. 15 – 35.
- LAKATOŠ, Joso** (1929): Privredni almanah Jugoslovenskog Lloyd. Zagreb, Jugoslovenki Lloyd
- LAMPE, John R.** (1996): Yugoslavia as history: twice there was a country. Cambridge, University Press, 421 s.
- LIŠČÁK, Vladimír - FOJTÍK, Pavel** (1998): Státy a území světa. Praha, Libri, 1095 s.
- LORKOVIĆ, Mladen** (1996): Narod i zemlja Hrvata. Zagreb, DoNeHa, 289 s.
- MAGOCSI, Paul Robert** (1993): Historical atlas of East Central Europe. Seattle and London, University of Washington Press, 218 s.

- MALIŇI, Shkelzen** (1996): The Albanian Movement in Kosova. IN: DYKER, David A. – VEJVODA, Ivan ed.: Yugoslavia and After. A study in Fragmentation, Despair and Rebirth. London – New York, Longman, s. 138 – 154.
- MARKOVIĆ, Mira** (1996): Noc a den. Ostrava, Středoevropské nakladatelství, 312 s.
- MARKOVIĆ, Ratko** (1991): What are Yugoslavia's Internal Borders? IN: The Creation and Changes of Internal Borders of Yugoslavia, Beograd, The Ministry of Information of The Republic of Serbia, s. 9 – 14.
- MELIK, Anton** (1935): Slovenija. Geografski opis, I. splošni del, 1. zvezek. Ljubljana, Slovenska matica, 702 s.
- MELIK, Anton** (1949a): Ob popisu prebivalstva v FLRJ l. 1948. Geografski vestnik, XX – XXI, Ljubljana, s. 299 – 316.
- MELIK, Anton** (1949b): Slovenska Koroška. Geografski vestnik, XX – XXI, Ljubljana, s. 3 – 32.
- MELIK, Vasilij** (1974): Slovinci od řijnového diplomu do nástupu dualismu. Slovanský přehled, 1974, ř. 2, s. 131 - 140.
- MIKUŽ, Metod** (1975): Vprařanje Julijske krajine in Trsta 1947 – 1954. Zgodovinski časopis, XXIX, 1-2, Ljubljana, s. 3 – 44.
- MILOJEVIĆ, Borivoje** (1946): O nové Jugoslavii. Sborník řSSZ, roř. 51, str. 11 - 16
- MISTRÍK, Jozef** a kol. (1993): Encyklopédia jazykovedy. Bratislava, Obzor, 514 s.
- MITROVIĆ, Andrej** (1975): Razgraničenje Jugoslavije sa Madarskom i Rumuniom 1919-1920: prilog prouřavanju jugoslavenke politike na konferenciji mira u Parizu. Novi Sad, Institut za izuřavanje istorije Vojvodine, 316 s.
- MLAKAR, Gojmir** (1996): Meje: Posestne in drřavne. Ljubljana, Inřtitut za geodezijo in fotogrametrijo FGG, 164 s.
- MOWAT, R[obert] B[almain]** (1916) ed.: Select treaties and documents to illustrate the development of the modern European states system, 1815-1916. Oxford, The Clarendon press, 147 s.
- MÜLLER, Jiří** (1999): Byl rozpad staré Jugoslávie řešením, nebo novou balkanizací? Mezinárodní politika, ř. 2, s. 30 - 32
- MÜLLEROVÁ, Monika** (2000): Geopolitický atlas Evropy - kartografická řást. Olomouc, Palackého Univerzita, Přírodovědecká fakulta, diplomová práce, 40 s.
- NÁLEVKA, Vladimír** (1991): Nástin historického vývoje Jugoslávie. Geografické rozhledy, 1/91, s. 3 – 4.
- NEJAŠMIĆ, Ivica** (1991): Iseljavanje iz Hrvatske – brojčani aspekt stoljetnog procesa. IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske. Zagreb, Savez geografskih društava Hrvatske, s. 61 - 82.
- NOVAK, Grga** (1944): Prořlost Dalmacije. II. knjiga. Zagreb, Hrvatski izdavački bibliografski závod, 503 s.
- PÁNEK, Jaroslav** (1992): Vojenská hranice. Dějiny a souřasnost, 14, ř. 3, s. 48 - 54.
- PAVIĆ, Radovan** (1973): Geopolitički i geostrateřki aspekti u nekim radovima Miroslava Krleže. Forum, mjesečník razreda za knjiřevnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 12, 7/8, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, s. 82 - 116.
- PAVLINCOVÁ, Helena** a kol. (1994): Slovník: Judaismus, křesťanství, islám. Praha, Mladá fronta, 472 s.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin** (1996): A review of the historical development of the Republic of Croatia. GeoJournal, 38, 4, Dordrecht - Boston - London, Kluwer Academic Publishers, s. 381 - 391.
- PEČENKA, Marek - LUŇÁK, Petr** (1995): Encyklopedie moderní historie. Praha, Libri, 589 s.
- PEJIN, Jovan** (1991): How Baranja was seized in 1945 and annexed to Croatia. IN: The Creation and Changes of the internal borders of Yugoslavia. The Ministry of Information of The Republic of Serbia, Beograd, s. 57 – 68.
- PELIKÁN, Jan** (1996): Jihoslovanská krize. Praha, Karolinum, 118 s.
- PELIKÁN, Jan – TEJCHMAN, Miroslav** (1996): Dějiny Jugoslávie. Praha, Karolinum, 91 s.

- PELIKÁN, Jan** (1997): Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii. Praha, Karolinum, 87 s.
- PEPEONIK, Zlatko** (1991): Poslijeratne promjene etničkog sastava Hrvatske i utjecaj okruženja. IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske. Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, Savez geografskih društava Hrvatske, s. 41 – 59.
- PERKO, Franc** (1978): Verstva v Jugoslaviji. Celje, Mohorjeva družba, 210 s.
- PEROVIĆ, Branko** a kol. (1959): Prvi balkanski rat 1912 – 1913. Knjiga prva (operacije srpske vojske). Beograd, Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 910 s.
- PETKOVÁ, Věra** (1971): Územní vývoj zemí Balkánského poloostrova (od nejstarších dob do současnosti). Brno, PřF UJEP, diplomová práce, 120 s.
- PETRANOVIĆ, Branko – ZEČEVIĆ, Momčilo** (1985): Jugoslavija 1918 – 1984. Zbirka dokumenata. Beograd, Izdavačka radna organizacija RAD, 1144 s.
- PETRIĆ, Hrvoje** (1995): Promjene teritorija Hrvatske kroz povijest. Hrvatski zemljopis, 2, 11, Koprivnica, Nakladna kuća „dr. Feletar“, s. 36 - 38.
- PETROVIĆ, Ruža** (1987): Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt. Novi Beograd, Istraživačko izdavački centar SSO Srbije, 140 s.
- PIRJEVEC, Jože** (1995): Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Založba Lipa, 464 s.
- PLETERSKI, Janko** (1986): Vprašanje nacionalne enakopravnosti v Jugoslaviji 1918 – 1941. Zgodovinski časopis, 40, 4, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, s. 455 – 463.
- POŽAR, Petar** ed. (1995): Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu. Zagreb, Zagrebačka stvarnost, 360 s.
- RATKOVIĆ, Bronislav** (1975): Prvi balkanski rat 1912 – 1913. Druga knjiga (operacije srpske vojske). Beograd, Vojnoistorijski institut, 532 s.
- RANDALL, R. R.** (1966): The Political Geography of the Klagenfurt Plebiscite Area. Worcester, Massachusetts, Clark University, dissertation
- RADOVANOVIĆ, Milovan** (1989): Geografski prostor i društveno-istorijski proces. IN: ĐUKIĆ, Vesna ed.: Jugoslovenski geoprostor. Beograd, Centar za marksizam univerziteta, s. 9 - 16.
- RIDLEY, Jasper** (1995): Tito: životopis otce jugoslávie. Praha, Dialog, 366 s.
- ROGIĆ, Veljko** (1991): Hrvatska Vojna Krajina – temeljna historijsko-geografska problematika. . IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske. Zagreb, Savez geografskih društava Hrvatske, s. 165 - 186.
- SAMARDŽIJA, Marko** (1993): Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 260 s.
- SEROVAC, Peter** (1964): Upravno-teritorialno oblikovanje SR Slovenije z upravno-teritorialnimi enotami 1945 – 1964. Prikazi in študije, X, 7-8, Ljubljana, Zavod Socialistične republike Slovenije za statistiko.
- SKOKO, Savo** (1968): Drugi balkanski rat 1913. Knjiga prva. Uzroci i pripreme rata. Beograd, Vojnoistorijski institut, 444 s.
- SKOKO, Savo** (1975): Drugi balkanski rat 1913. Knjiga druga. Tok i završetak rata. Beograd, Vojnoistorijski institut, 384 s.
- SLIPIČEVIĆ, Fuad** (1964): Istorija naroda Socijalističke federativne republike Jugoslavije, II. Sarajevo, Veselin Masleša, 288 s.
- STIPLOVŠEK, Miroslav** (1995): Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1918 – 1929. Arhivi, 18, 1-2, Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, s. 18 – 29.
- STIPLOVŠEK, Miroslav** (1996): Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929 – 1941. Arhivi, 19, 1-2, Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, s. 39 - 50.
- STRANIČ, Janez** (1971): Bulgarija in Makedonija. Ljubljana, Mladinska knjiga, 136 s.

- STRUGAR, Vlado** (1965): Jugoslávie v boji. Národně osvobozenecský boj a revoluce 1941 - 1945. Praha, Naše vojsko, 352 s.
- ŠATAVA, Leoš** (1994): Národnostní menšiny v Evropě. Praha, Ivo Železný, 385 s.
- ŠESTÁK, Miroslav** (1994): Státnost a národy Bosny a Hercegoviny. Dějiny a současnost, 16, č. 3, s. 2 - 8.
- ŠESTÁK, Miroslav a kol.** (1998): Dějiny jihoslovanských zemí. Praha, Lidové noviny, 756 s.
- ŠEŠERINAC, Ljupka** (1995): Bývalá Jugoslávie: všichni proti všem. Geografické rozhledy, 1994-95, 4, s. 100 - 102.
- ŠINDLER, Petr** (1986): Základy politické geografie. Ostrava, Pedagogická fakulta v Ostravě, 184 s.
- ŠTERC, Stjepan - CRKVENČIĆ, Ivan** (1996): The population of Croatia. GeoJournal, 38, 4, Dordrecht - Boston - London, Kluwer Academic Publishers, s. 417 - 424.
- ŠTIH, Peter** (1996): Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. Zgodovinski časopis, 50, 4, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, s. 535 - 544.
- TAŠKOVSKI, Dragan** (1968): Rojstvo makedonskega naroda. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 292 s.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1975): Italsko-jugoslávský spor o území Terstu a Julské krajiny 1944 - 1954. Slovanský přehled, 1975, č. 5, s. 363-374.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1986): Válka na Balkáně. Balkánské státy v letech 1941 - 1944. Praha, Academia, 252 s.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1994): Občanská válka v Jugoslávii 1941 - 1945. Dějiny a současnost, 16, č. 3, s. 16 - 20.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1995a): Německá okupační politika v Srbsku a Banátu za druhé světové války. Slovanský přehled, Praha, LXXXI, 1, s. 1 - 11.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1995b): Mezinárodní společenství a jugoslávská krize, I: 1991/2. Slovanský přehled, Praha, 81, 4, s. 317 - 332.
- TEJCHMAN, Miroslav - HRADEČNÝ, Pavel - ŠESTÁK, Miroslav** (1996): Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie. Praha, Historický ústav, 255 s.
- TRÁVNÍČEK, Dušan - KRÁL, Václav** (1993): Makedonie - Makedonía - Makedonija? Geografické rozhledy, 1993-94, č. 1, s. 12.
- TRÁVNÍČEK, Dušan** (1994): Korutany, Kraňsko, Jižní Štýrsko, Přímoří. Biologie, chemie, zeměpis, 3, 1994, č. 5, s. 243 - 246.
- TUĐMAN, Franjo** (1990): Velike ideje i mali narodi. Rasprave i ogledi. Izbrana djela Franje Tuđmana. Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 383 s.
- TYL, Petr** (1981): Socialistická federativní republika Jugoslávie. Praha, Svoboda, 368 s.
- Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna, 1921. god.** (1926), 4. izdanje, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 58 s.
- Ustav Republike Hrvatske** (1992), 5. izdanje, Informator, Zagreb, 96 s.
- Ústava Socialistické federativní republiky Jugoslávie**, SPN, Praha, 1978, 200 s.
- VLČEK, Eduard** (1993): Moderní dějiny státu a práva, II. díl (Státy východní Evropy). Brno, Masarykova univerzita, 56 s.
- VLČEK, Eduard** (1993): Moderní dějiny státu a práva v dokumentech, III. díl (Státy východní Evropy). Brno, Masarykova univerzita, 452 s.
- VLČEK, Eduard a kol.** (1983): Dějiny státu a práva socialistických zemí. Praha, Panorama, 360 s.
- VODOPIVEC, Peter** (1994): Central Europe, Ex-Yugoslavia, and the Balkans: New or old nationalism? IN: BERAMENDI, Justo G. - MÁIZ, Ramón - NÚNEZ, Xosé M. ed.: Nationalism in Europe. Past and Present. Actas do Congreso internacional os nacionalismos en Europa pasado e presente, Santiago de Compostela, 27-29 de setembro de 1993. Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, s. 569 - 583.
- VOJE, Ignacij** (1994): Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja. Ljubljana, DZS, 296 s.

- VOJINOVIĆ, Perko** (1980): Vrbaska banovina u koncepcijama sporazuma Cvetković – Maček. Jugoslovenski istorijski časopis, 19., č. 1-2, Beograd, Savez društava istoričara Jugoslavije s. 85 – 105.
- VOKAČ, Lev** (1936): Albanie v mezinárodní politice s hlediska geopolitického. Sborník čs. Společnosti zeměpisné, 42, s. 137 - 143
- VRIŠER, Igor** (1991): Socialnogeografska regionalizacija in upravna reforma v Republiki Sloveniji. Dela, 8, Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, s. 7 – 15.
- VULLIAMY, Ed** (1994): Údobí pekla. Praha, Naše vojsko, 255 s.
- WEITHMANN, Michael W.** (1996): Balkán: 2000 let mezi východem a západem. Praha, Vyšehrad, 440 s.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom XIV: knj. 1, Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941-1942** (1981). Vojnoistorijski institut, Beograd, 973 s.
- ZEČEVIĆ, Miodrag - LEKIĆ, Bogdan** (1991): Frontiers and internal territorial division in Yugoslavia. Belgrade, The ministry of Information of The Republic of Serbia, 76 s.
- ZEČEVIĆ, Momčilo** (1985): Jugoslovenstvo od ideje do države 1918. godine. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39, 3, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, s. 203 – 212.
- ZWITTER, Fran** (1947): Julska Krajina po drugi svetovni vojni. Geografski vestnik, XIX, Ljubljana, s. 15 – 31.
- ZWITTER, Fran** (1979): Diplomatski problem jugoslovansko-avstrijske meje v dobi druge svetovne vojne. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33, 1, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, s. 145 – 159.
- ŽALOUDEK, Karel** (1996): Encyklopedie politiky. Praha, LIBRI, 512 s.
- ŽERJAVIĆ, Vladimir** (1991): Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske. Zagreb, Savez geografskih društava Hrvatske, s. 83 - 106.
- ŽIVIĆ, Dražen** (1997): Tko živi u Podunavlju? Hrvatski zemljopis, 4, 23, Koprivnica, Nakladna kuća „dr. Feletar“, s. 36 - 39
- ŽIVKOVIĆ, Smilja** (1955): Kratak pregled istorije naroda Jugoslavije. Beograd, Izdanje Kosmos, 87s.
- ŽULJIĆ, Stanko** (1994): Contemporary ethnic structure of Croatia. IN: Croatia – A new european state (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993), Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb,, s. 96 - 111.

PRAMENY

- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god.**, Državna Štamparija Sarajevo 1932, 467 s.
- Jugoslavija 1918 – 1988. Statistični godišnjak.** (1989) Savezni zavod za Statistiku, Beograd, 1989, 438 s.
- Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921 godine**, Državna Štamparija Sarajevo 1924, 254 s.
- Statistični letopis Republike Slovenije** (1995). Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Statistički ljetopis 1997.** Republika Hrvatska. Državni zavod za statistiku, 29. godina, Zagreb, 612 s.

SEZNAM TABULEK

tabulka 1: Základní směry jugoslávských unitaristických koncepcí.....	32
tabulka 2: Základní rozdíly variant srbochorvatského jazyka.....	39
tabulka 3: Rozdělení Makedonie v roce 1913.....	45
tabulka 4: Základní údaje o územích, která vytvořila Jugoslávii (1921).....	64
tabulka 5: Přijetí vidovdanské ústavy (1921).....	67
tabulka 6: Administrativní členění Království SHS v roce 1921.....	75
tabulka 7: Rozdíly velikosti nižších správních jednotek v historických částech SHS v roce 1921.....	76
tabulka 8: Přehled oblastí Království SHS v letech 1922-1929.....	77
tabulka 9: Členění Jugoslávie na banoviny (stav po úpravách v roce 1931).....	78
tabulka 10: Počty okresů a obcí v jugoslávských banovinách v roce 1931.....	78
tabulka 11: Rozdělení Slovinska v roce 1941.....	86
tabulka 12: Rozdělení Jugoslávie v roce 1949.....	94
tabulka 13: Územní zisky Jugoslávie (vše na úkor Itálie) po 2. světové válce.....	104
tabulka 14: Základní charakteristika vnějších hranic Jugoslávie (stav po roce 1954).....	105
tabulka 15: Průběh vytváření politických orgánů komunistického odboje a konstituování subjektů jugoslávské federace (1944).....	109
tabulka 16: Struktura jugoslávské federace (1945 - 1991).....	110
tabulka 17: Autonomní oblasti Srbska (od roku 1945).....	110
tabulka 18: Základní charakteristika vzájemných hranic republik jugoslávské federace.....	115
tabulka 19: Právní postavení národů, národností a etnických skupin v jugoslávské federaci.....	117
tabulka 20: Vývoj podílu konstitutivních národů na počtu obyvatel jednotlivých republik a autonomních oblastí v poválečném období (zahrnutý též menšina s podílem větším než 14 %).....	119
tabulka 21: Názvy správních jednotek republik FLRJ po reformách v letech 1946 - 1947.....	122
tabulka 22: Vývoj administrativní struktury republik Jugoslávie v letech 1946 - 1990.....	123
tabulka 23: Proces rozpadu Socialistické federativní republiky Jugoslávie.....	135
tabulka 24: Významnější separatistická a autonomistická hnutí na území bývalé Jugoslávie.....	135
tabulka 25: Správní členění Bosny a Hercegoviny (od 8. 3. 2000).....	155
tabulka 26: Správní členění Federace Bosny a Hercegoviny (po změnách k 8. 3. 2000).....	156
tabulka 27: Administrativní členění Chorvatska po provedení administrativní reformy v roce 1992 (po změnách v letech 1995 a 1997).....	157
tabulka 28: Správní členění Srbska (1998).....	160
tabulka 29: Civilizační okruhy v oblasti bývalé Jugoslávie.....	164
tabulka 30: Hlavní náboženské vlivy na prostor bývalé Jugoslávie.....	164
tabulka 31: Náboženská a národnostní struktura Chorvatska.....	166
tabulka 32: Válečné ztráty v poměru k očekávanému obyvatelstvu v roce 1948.....	170

SEZNAM OBRÁZKŮ

obrázek 1: Balkán v letech 1817 - 1877.....	18
obrázek 2: Balkán v letech 1877 - 1912.....	31
obrázek 3: Balkán v letech 1912 - 1913.....	44
obrázek 4a: Výsledky plebiscitu v zóně A území jižních Korutan (10. 10. 1920).....	60
obrázek 4b: Podíl Slovinců (podle obcovacího jazyka) v zóně A plebiscitního území podle sčítání 1910.....	60
obrázek 5: Vznik Království Srbů, Chorvatů a Slovinců.....	65
obrázek 6: Správní členění Království SHS v letech 1922 - 1929.....	79
obrázek 7: Správní členění Jugoslávského království v roce 1929.....	80
obrázek 8a: Úpravy hranic banovin v roce 1932.....	81
obrázek 8b: Správní členění Jugoslávie po vytvoření Chorvatské banoviny.....	81
obrázek 9: Rozdělení území Jugoslávie v roce 1941.....	83
obrázek 10: Západní hranice jugoslávie po 2. světové válce.....	101
obrázek 11: Miljevićův plán rozšíření a federalizace Jugoslávie.....	107
obrázek 12: Správní členění poválečné Jugoslávie (stav po roce 1954).....	111
obrázek 13: Rozpad Jugoslávie (současný stav).....	136
obrázek 14: Občanská válka v Bosně a Hercegovině.....	141
obrázek 15a: Správní členění Bosny a Hercegoviny (2000).....	158
obrázek 15b: Správní členění Chorvatska (2000).....	158
obrázek 15c: Správní členění Jugoslávie (2000).....	161
obrázek 16: Rozšíření štokavských dialektů (80. léta 20. století).....	168
obrázek 17: Změny rozsahu území obývaného Srby a hlavní "etnické čistky".....	172